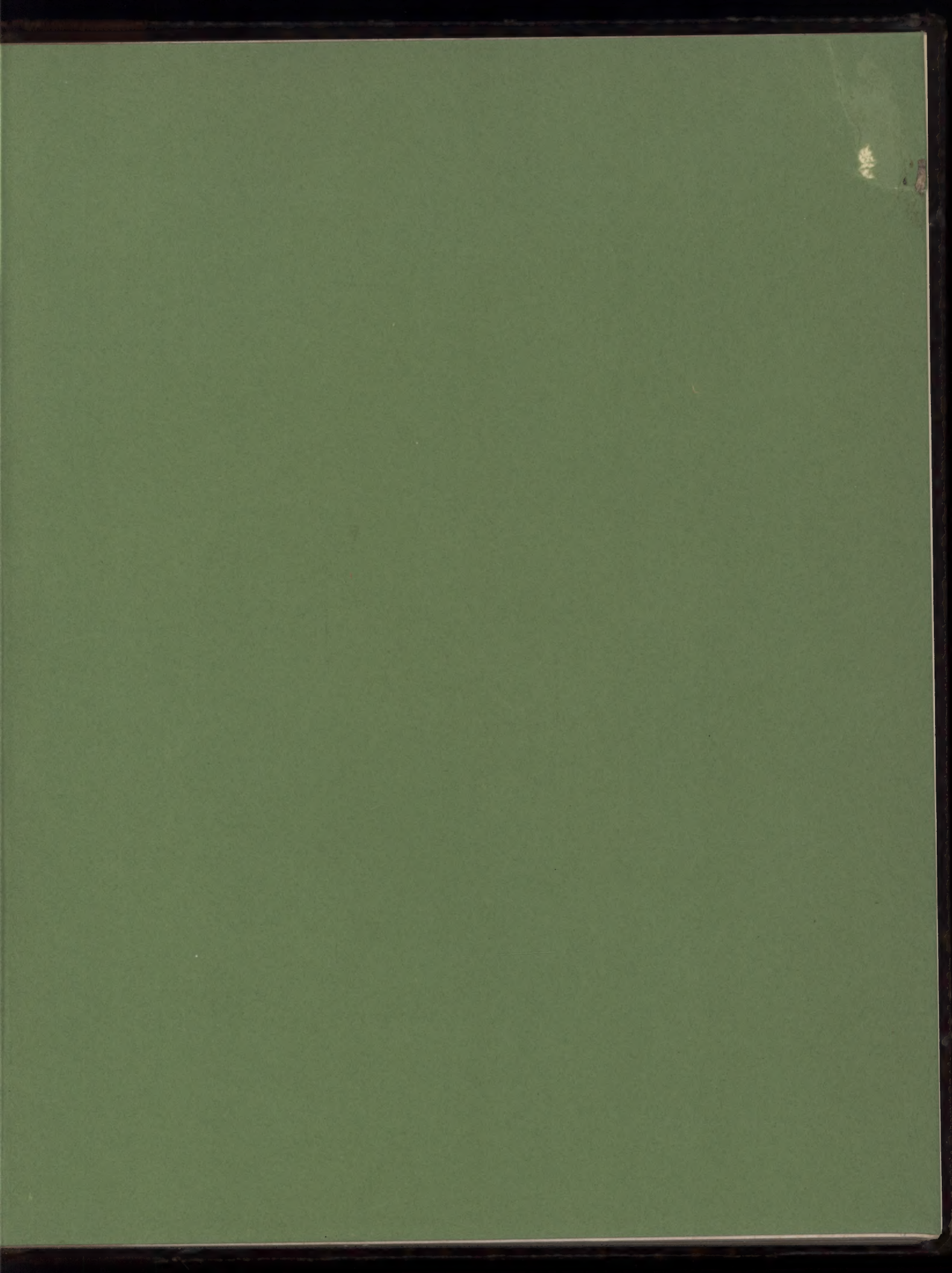
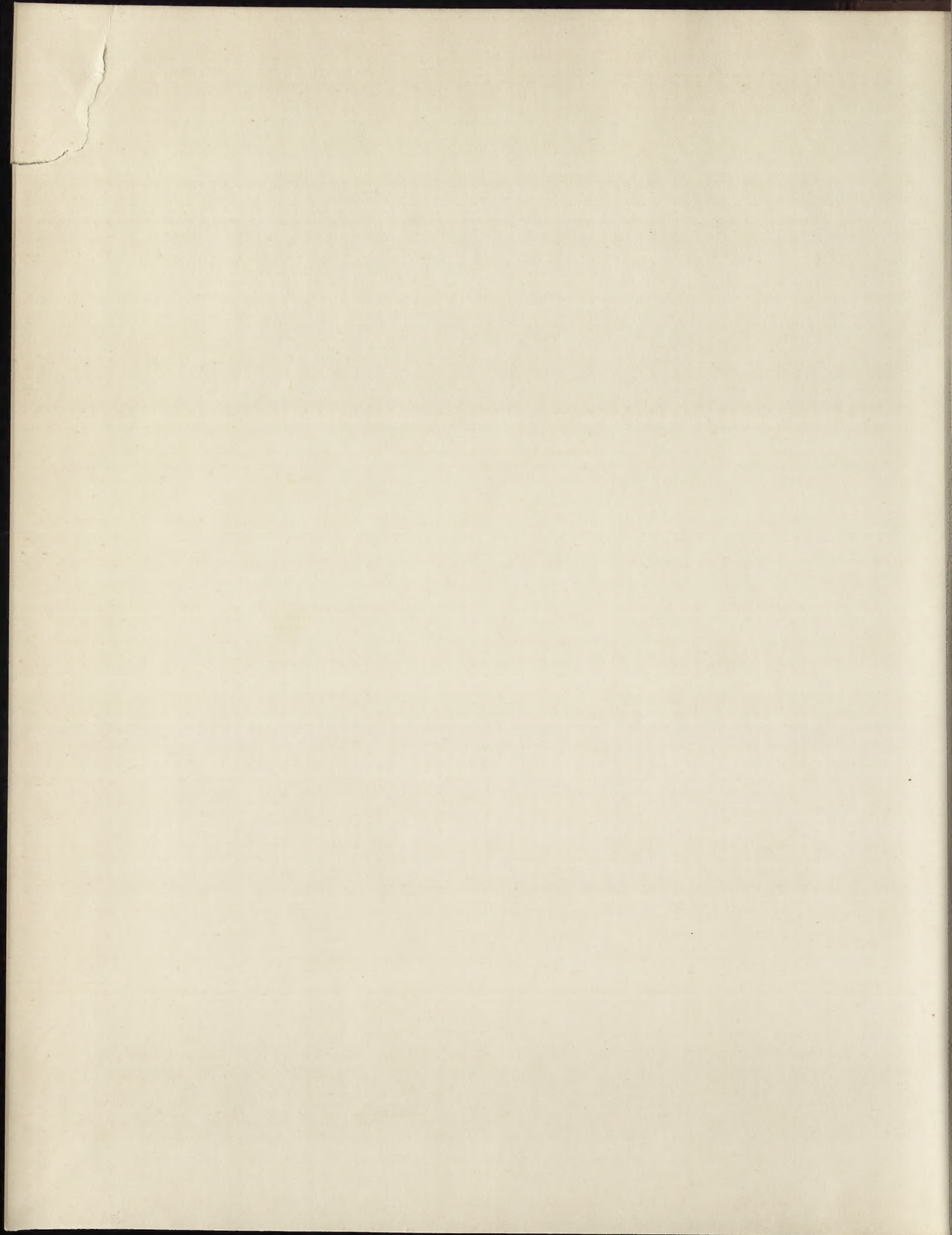
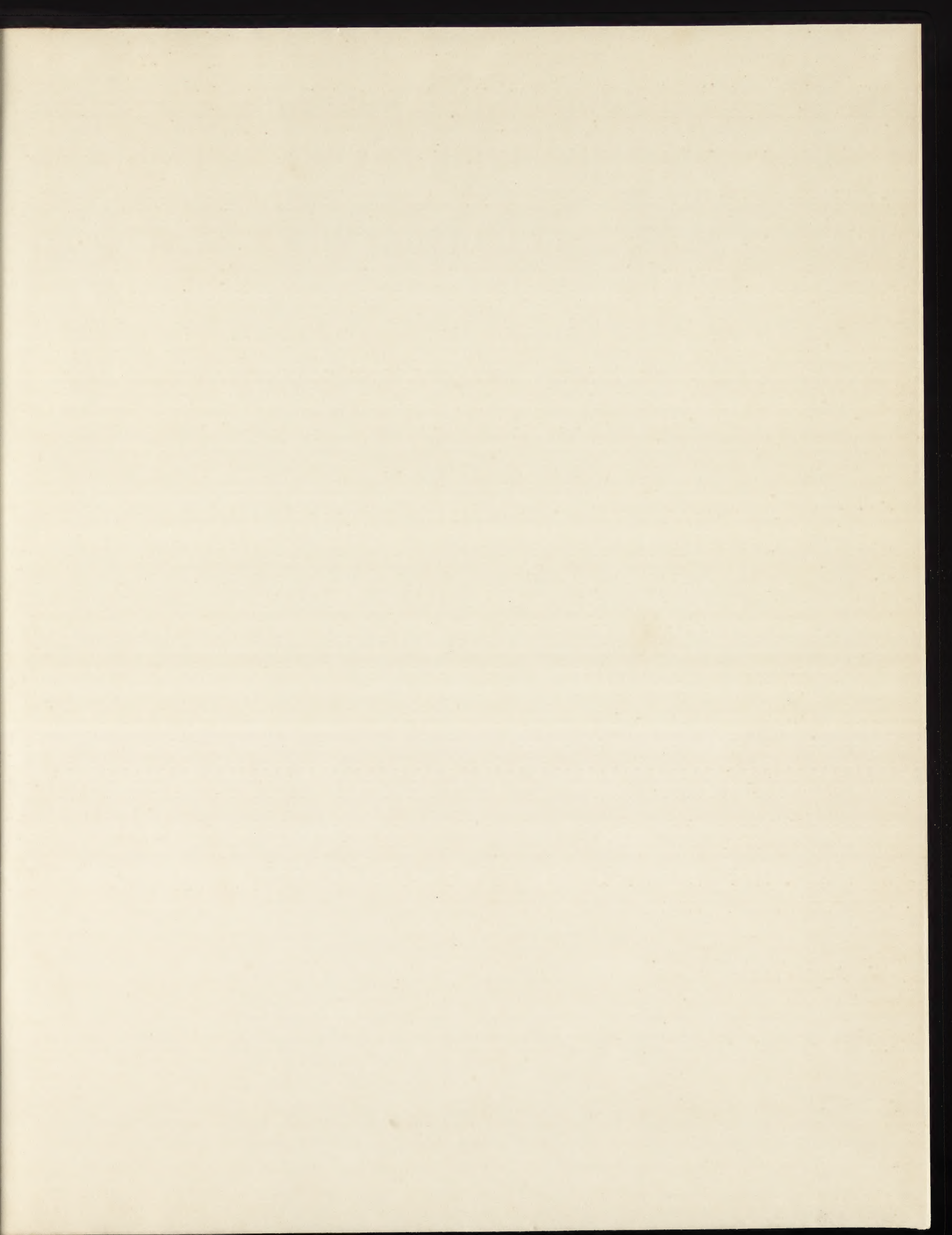
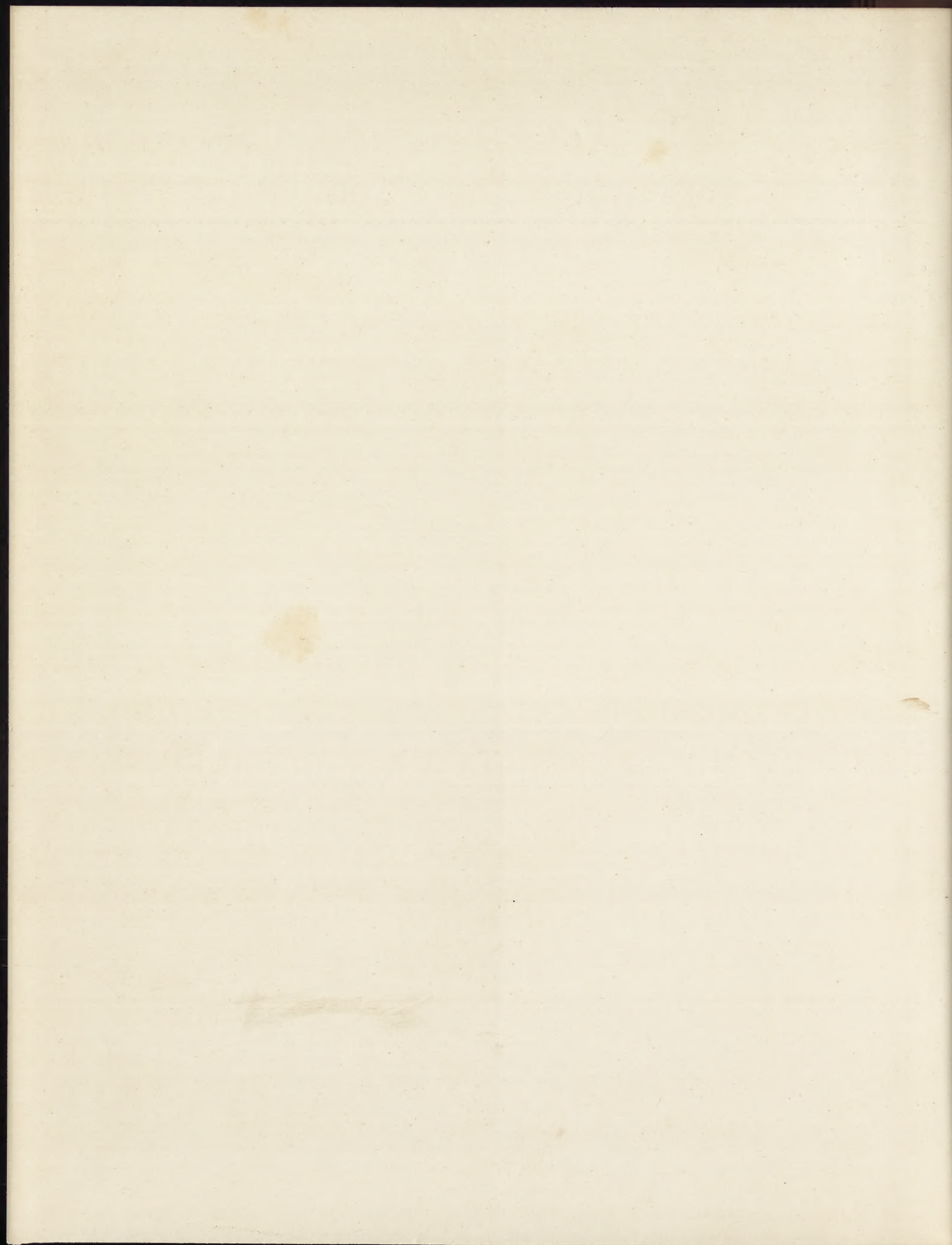

THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY

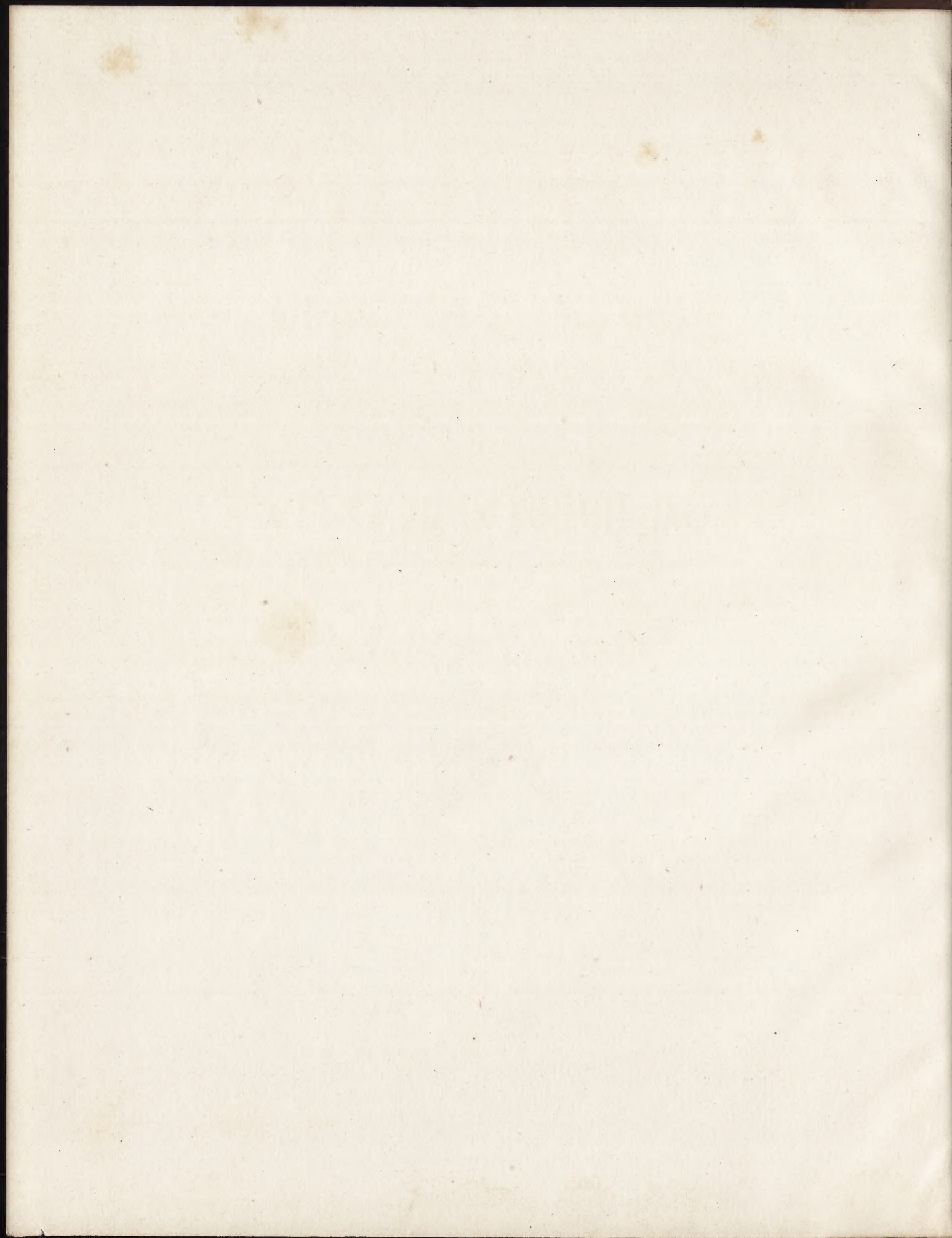

OULD-HOLLAND

1 8 9 9.

OUD-HOLLAND

Nieuwe Bijdragen

VOOR DE

*Geschiedenis der Nederlandsche Kunst,
Letterkunde, Nijverheid, enz.*

ONDER REDACTIE VAN

DR. A. BREDIUS

Directeur van het Koninkl. Kabinet van Schilderijen te 's Gravenhage

EN

E. W. MOES

Onder-Directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

ZEVENTIENDE JAARGANG 1899.

Gedrukt en uitgegeven door

de **BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ**
v/h **GEBROEDERS BINGER,**

Warmoesstraat 174. — AMSTERDAM 1899.

OLD-FIELD

SECTION 10

INHOUD VAN DEN ZEVENTIENDEN JAARGANG.

	BLADZ.
NIEUWE REMBRANDTIANA, door Dr. A. Bredius.	I
ABRAHAM RAGUINEAU, PORTRETSCHILDER EN SCHRIJFMEESTER VAN WILLEM III, door Dr. C. Hofstede de Groot (<i>Met een prent</i>)	6
LIJSTEN VAN DOOR PRINS WILLEM I VERPANDDE GOEDEREN, uitgegeven door A. J. M. Brouwer Ancher.	9
DE EERSTE OORLOG MET ENGELAND EN WILLEM VAN DE VELDE DE OUDE, door P. Haverkorn van Rijsewijk (<i>Met een fac-simile</i>)	33
REDERIJKERS EN COMEDIANTEN IN DE TWEEDE HELFT DER 17 ^E EEUW TE DOR- DRECHT, door J. L. van Dalen	47
HET OPVOEREN VAN KLASSIEKE TOONEELSTUKKEN, MET DRIE ONUITGEGEVEN BRIEVEN VAN GERARDUS JOANNES VOSSIUS, door Dr. Y. H. Rogge.	53
KORTE MEDEDEELINGEN OVER NEDERLANDSCHE PLAATSNIJDER: I. JOHANNES EVERARDSZ. BRONCHORST, II. JACOB DE LATER WERKZAAM VOOR PIETER MORTIER, III. HARMEN DE MAYER LEVERANCIER VAN PORTUGEESCHE TROEF- KAARTEN, door E. W. Moes (<i>Met een fac-simile</i>)	62, 120, 236
DIE PERSÖNLICHKEIT DES LUCAS VAN LEYDEN, von Dr. Franz Dülberg (<i>Met een prent</i>)	65
DE AMSTERDAMSCH E SCHILDERS- EN BLAUWVERVERS-FAMILIE DE VILLE, door Jhr. Mr. C. H. C. Flug van Aspermont (<i>Met een prent en twee fac-similes</i>)	84
CORNELIS WALRAVEN VONCK, door Dr. Y. H. Rogge.	95

TWEE AANTEEKENINGEN UIT VAN MANDER'S SCHILDERBOEK, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk (<i>Met twee fac-similes</i>)	123
DE LANDSCHAPSCHILDER JACOB VAN GEEL, door Dr. A. Bredius (<i>Met een fac-simile</i>)	125, 190
DE LEIDSCHESCHILDER CAREL VAN DER PLUYM, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk (<i>Met een fac-simile</i>)	127
INVLOED VAN DE RENAISSANCE OP DE GODSDIENSTIGE EN ZEDELIJKE DENKBEELDEN VAN PIETER CORNELISZ. HOOFT, door G. Heeringa.	129
DIE NACHKOMMEN DES LUCAS VAN LEYDEN, von Dr. Franz Dülberg	156
KRITISCHE OPMERKINGEN OMTRENT EENIGE SCHILDERIJEN IN 'S RIJKSMUSEUM, door Dr. C. Hofstede de Groot	163
DE ROTTERDAMSCHESCHILDERS DU BOIS, door P. Haverkorn van Rijsewijk (<i>Met fac-similes</i>)	171, 240
IETS OVER DE SCHILDERSFAMILIE FOUCHIER, door M. G. Wildeman	186
GERARD TER BORCH 1648 TE AMSTERDAM, medegedeeld door Dr. A. Bredius (<i>Met een fac-simile</i>)	189
DE SCHILDER JAKOB DE WET IN SCHOTLAND, medegedeeld door P. Haverkorn van Rijsewijk	191
EEN PENNING OP DEN AANVANG DER NEDERLANDSCHE BEROERTEN, door Dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié (<i>Met drie prenten</i>).	193
WAT HOLLANDERS TE LIJDEN HADDEN VAN HET PROTECTIONISME IN HET FRANK-RIJK VAN DE 17 ^{DE} EEUW, door Eduard van Biema.	201
DE VAN EVERDINGENS, door C. W. Bruinvis	216
CAREL CORNELISZ. DE HOOCH, door Jhr. Mr. C. H. C. Flug van Aspermont	223
ISAAC DE JOUDERVILLE, LEERLING VAN REMBRANDT? door Dr. C. Hofstede de Groot (<i>Met twee fac-similes</i>).	228
DE GEBOORTEPLAATS VAN CORNELIS SAFTLEVEN, door P. Haverkorn van Rijsewijk	239

PRENTEN EN FAC-SIMILE'S.

BLADZ.

Portret van een jongmensch door Abraham Raguneau, in het bezit van den heer Aldo Nosedà te Milaan	tegenover 8
Handteekening van Willem van de Velde den Oude	43
Portret van Lucas van Leyden, teekening door Albrecht Dürer in het Museum te Rijssel	tegenover 79
Vrouwenportret door Guiliam de Ville, in het bezit van den heer Tholen te 's Gravenhage	tegenover 90
Twee fac-similes van handteekeningen van Guiliam de Ville	91
Fac-simile der handteekening van Jacob de Later	122
Twee fac-similes van naamteekeningen van Herman van der Mast	124
Fac-simile der handteekening van Jacob van Geel	126, 190
Fac-simile der naamteekening van Carel van der Pluym	127
Fac-simile der handteekening van Hendrick du Bois	173
" " " " Eduard du Bois	176

Fac-simile der naamteekening van Simon du Bois	181
Fac-simile der handteekening van Gerard ter Borch.	190
Draagpenning op den aanvang der Nederlandsche beroerten.	tegenover 194
Aanbieding van het verzoekschrift der edelen. — Hagepreek	tegenover 194
Alva's tyrannie	tegenover 196
Twee fac-similes van handteekeningen van Abraham de Ryp	233, 234

NIEUWE REMBRANDTIANA

DOOR

DR. A. BREDIUS.

IERWIJL vroeger de vaardige pen van mijn overgetelijken vriend NICOLAAS DE ROEVER onze gemeenschappelijke Rembrandtvondsten aanéenschakelde, moet ik dat thans alleen doen. Ik vrees, dat mij daarbij soms zal ontbreken dat heerlijk optimisme van DE ROEVER, die steeds trachtte, al wat over REMBRANDT gevonden werd, ten beste uit te leggen, die van zijn idealen geen kwaad kon hooren. Daar is zelfs bij deze Acten een document, dat ik eenigen tijd aarzelde te publiceeren. Daar het echter andere acten, vroeger afgedrukt, en ten onrechte uitgelegd, opheldert, geef ik het ten slotte hierbij, en teeken er bij aan, waar die hierop slaande andere stukken in Oud-Holland te vinden zijn.

Het merkwaardigste, wat ons het oudste dezer documenten leert, is dat REMBRANDT 26 Juli 1632 nog bij HENDRICK ULENBORCH „logeerde” in diens huis op de Breestraat. Dat hij gezond en wel was, bewijzen de portretten uit die dagen, die wij van hem kennen, en waarop hij zich in al de frischheid en kracht zijner 25 jaren aan ons voordoet.

26 July 1632 hebbe ick JACOB VAN ZWIETEN, Not^s....., mij ten versoucke van d'eersame PIETER HUYGEN DE BOYS, wonende buyten Leyden, op de hoge Most (sic), gevonden en getransporteert ten huijse van
Oud-Holland, 1899.

Mr. HEYNDRICK ULENBURCH, schilder, op de Brestraet aen St. Anthonissluys binnen deser stede, en aldaer aen seecker dochtertgen dat voor quam, gevraecht hebbende off Mr. REMBRANT HARMENSZ. VAN RIJN, schilder, (die ten huijse aldaer logeerde) in huys en voorderhandt was, heeft hetselve dochtertge „Jae” geantwoort en op myn versouck de voorn. Mr. REMBRANT HARMENSZ. VAN RIJN, schilder, voorgeroupen en denselven int Voorhuijs, alwaer ick hem verwachte, gecomen synde, hebbe ick denselven gevraecht off hij Mr. REMBRANT HARMENSZ. VAN RIJN, schilder, was, en „Jae” geantwoort hebbende, hebbe voorts tegens denselven geseijt dat het wel was, en dat my bleeck dat hy noch fris, clouck en wel te pas was, op het welcke hy my antwoorde: „*dat is waer, ick ben Godtloff in goede dispositie en wel te pas.*” Alles oprecht enz.

Getuigen waren ELBERT DIRCKSZ. en ARENT VAN GOUTHOVEN.¹⁾

Wij moeten nu een heelen sprong doen — van 1632 naar 1654; dus 22 jaren later.

SASKIA is reeds lang overleden; de finantiële moeilijkheden hebben bijna haar toppunt bereikt. Nog twee jaren en al het heerlijks en kostbaars wat de schilder bijeengebracht heeft, zal voor spotprijzen onder den hamer vallen. De schilder heeft zeker niet uit weelde den rijken Portugees, die hem het portret eener „jonge dochter” (denkelijk een goed vriendinnetje) deed schilderen, verzocht hem 75 gulden handgeld te geven. Maar de hier zoo gerechtvaardigde trots van REMBRANDT dien we uit zijn beeldtenissen, juist uit die dagen (Lord ILCHESTER, 1658, Lord IVEAGH, wellicht een paar jaren vroeger) zien stralen, verloochent zich niet in het „hautain” antwoord, dat hij den „coopman” geeft. Als we op die portretten staren (we hadden de gelegenheid ze beiden op de Londensche tentoonstelling te genieten!) dan hooren wij het haast den Meester zeggen: „dat „hy alsnu zijn handen aen ’t stuck schildery niet en sal slaen, nocte hetselve „opmaecken” vóór en aleer hij betaald is.

Of wij uit de slotwoorden moeten opmaken, dat REMBRANDT vóór 1656 ook nog zelf „vendu” hield van zijn schilderijen? Wie zal ’t ons zeggen.

Hier de acte:

Op huyden den XXij February 1654 hebbe ick ADRIAEN LOCK, Not^s. &c....., mij ten versoecke van Sr. DIEGO D’ANDRADA, Portugees Coopman alhyer, gevonden en getransporteert bij ende nevens den persoon

¹⁾ Prot. Not. J. VAN ZWIETEN, Amsterdam.

van Sr. REMBRANT VAN RIJN, schilder, en denselven geïnsinueert ende aengedient als tgeene volcht:

De voorn. Insinuant seyt dat hy eenigen tijt geleden aen U geïnsinueerde *besteet heeft te schilderen seeckere jonge dochter* ende dat hy U op de handt daervoren gegeven heeft 75 gls. ende de rest betaelen sal soo wanneer deselve schildery volcomentlijck sal syn opgemaect. Ende alsoo hy insinuant bevindt dat de voorsz. schildery ofte conterfeijtsel op verre nae niet en gelijckt het wesen ofte tronie van de voorsz. jonge dochter ende deselve jonge dochter metten eersten nae Hamburch sal vertrecken; Soo doet hy insinuant U geïnsinueerde door my notaris aenseggen dat Gy het voorsz. schilderij ofte conterfeijtsel voor het vertreck van de gemelte jonge dochter sult veranderen ende soodanich hebben te maecken dat het haer naer behooren gelijckt, en by foute van 't selve te doen, sal hij... U de voorsz. schildery laeten houden, als hem niet dienstich sijnde ende versocht alsdan wederom restitutie van het gelt dat hy U op de hant gegeven heeft, protesterende..... van syn genoechsaeme gedaene advertentie' etc. Alle twelck den geïnsinueerde voorgelesen sijnde, seijde: *dat hy alsnu syn handen aen tstuck schildery niet en wil slaen nochte hetselve opmaecken* voor en aleer de insinuant hem sijn resterende gelt betaelt ofte daervoren satisfactie doet, en dat gedaen sijnde, dat hy alsdan hetselve schildery wil opmaecken en stellen 't aen 't oordeel van de Overluijden vant St. Lucasgilt of het de dochter gelijckt dan niet en soo sy seggen dat het haer niet en gelijckt soo sal hij 't veranderen en bij aldien de insinuant daermede niet tevreden is soo sal hy tselve schildery by gelegenheijt opmaecken *en als hy vendu hout van sijn schildery(en) tselve alsdan mede sal vercoopen*. Gedaen te Amsterdam enz.¹⁾

Uit de volgende Acte kan ik onmogelijk iets anders opmaken, dan dat de jeugdige TITUS, pas 17 jaar oud! in 1658 een „lommert” hield. Dat zal wellicht een klein kunsthandelzaakje geweest zijn, waar REMBRANDT misschien ook zijn prenten aan den man bracht.

I Mey 1658 leggen eenige personen een onbelangrijke verklaring at — over het breken van een spiegel. Daarin komt deze zin voor: dat zy getuygen gesien hebben dat den requirant *voor de lommert van seker persoon (die hy verstaet geweest te sijn de soon van Rembrant van Rijn, schilder)*, op zyn hooft geset wiert.... enz. en dat hy daermede voort gegaen is naer de Lommersbruch.¹⁾

¹⁾ Prot. Not. A. LOCK, Amsterdam.

En nu zijn we reeds in 1665 aangeland.

12 September 1665 compareerde..... Sr. HARMAN BECKER, coopman, woonende binnen deser stede, en..... machtigde de Heer en Mr. JAN KEYSER, ad^t in 's-Gravenhage, om uyt syne name te vervolgen... de saeck en questie die by REMBRANT VAN RIJN, schilder, op en jegens hem comparant wert gmoveert en tot dien eynde te compareren voor de Heer en Mr. AELBRECHT NIEROP, Raet ordinaris in den Hove van Hollant, als commissaris op de comparitie die geordonneert is op den 14^{en} van dese lopende maent voor Syn Ed. te houden..... en aldaer en daer anders vereyschen sal op en jegens de voorsz. REMBRANT VAN RIJN te ageren enz.

Get : HERMAN BECKER. ¹⁾

Deze Acte staat zeker in verband met de 1884 in Oud-Holland, p. 90—91, medegedeelde Acten omtrent geld, door REMBRANT van den kunstverzamelaar-kunstkooper HARMAN BECKER geleend en in Oct. 1665 terugbetaald. In een dier acten spreekt BECKER van een Juno, door REMBRANT op te maken. Wij weten nog steeds niet, welke schilderij hierbij bedoeld is, en of zij nog bestaat. Een onderzoek in 's-Rijks Archief, welwillend door den Rijks-Archivaris, Jhr. Mr. TH. VAN RIEMSDIJK, ingesteld, gaf als resultaat, dat in de verschillende Registers van het Hof van Holland niets omtrent deze kwestie geboekstaafd is.

Ten slotte vermeld ik alleen nog het volgende document, waarvan mij de vinder, de heer JOHAN E. ELIAS te Amsterdam de goedheid had een afschrift te zenden.

GEERTIE DIRCX Eysscheresse

contra

REMBRANT VAN RYN, schilder ged^e

Commissarisz. verlenen default ende ordonneren WINCKELMAN te roepen REMBRANT voorsz. op de boeten van de Caemer. Act. den 25 Septemb. 1649 prtib. SCHELLINGER ende ABBA.

2^e

Commissarisen verlenen default aen de Eysschersse ende authoriseeren JAN WINCKELMAN hem te roepen op de 2 boeten. Act den 16 Octob. 1649 prtib Mr. HENDRICK HOOFT, CORNELIS ABBA ende JACOB HINLOPEN.

¹⁾ Not. A. Lock, Amsterdam.

GEERTIE DIRCX Wed^e Eysschersse
contra
REMBRANT VAN RIJN Gedaechde.

D'eysschersse verclaert dat de Gedaechde haer mondelycke trouwbeloften heeft gedaen ende haer daer over een rinck gegeven, zeyt daer boven van hem beslapen te sijn tot diverse reysen, versoeckt van Gedaechde getrouwt te mogen werden, ofte andersins dat hij haer onderhoud doe.

De Gedaechde ontkent d'eysscherse beloften van trouw gedaen te hebben, maer verclaert niet te behoeven te bekenen, dat hij bij haer heeft geslapen, zeyt vorders dat d'eysschersse 't selve doceert ende doe blijcken.

Naer verblijff van perthijen geven Commissarissen als goede mannen voor uytspreeck dat de Gedaechde sal uytkeren aen de Eysschersse in stede van hondert ende sestich gulden, de some van tweehondert car: guldens, ende dat Jaerlijx geduijrende haer leven, blijvende voort alles conform het contract bij de Gedaechde in Judicio overgeleyt van date den 14 Octob. A^o 1649, onder de hand van LOURENS LAMBERTJ Not: Publicq alhier ter stede gepasseert. Actum den 23^{en} October A^o 1649, presentib. BERNHART SCHELLINGER, CORNELIS ABBA ende JACOB HINLOPEN.

Afschrift uit de Registers der Kamers van Huwelijksche
Zaken en Injuriën. op 't Gemeente-Archief te Amsterdam.

Wij zien, dat REMBRANDT door de Kamer van Huwelijkszaken in het ongelijk gesteld werd in deze aangelegenheid met haar die meer als „Titus minnemoer” bekend staat. Hij die zich zelf een oordeel wil vormen uit de overige gegevens in deze onverkwikkelijke episode uit REMBRANDT's leven sla op Oud-Holland, 1885, p. 95—98, en 1890, p. 175—176. Een oordeel kunnen en mogen wij niet vellen, daar wij GEERTJE DIRCX niet gekend hebben, en niet weten, op welke wijze zij tegen REMBRANDT opgetreden is. Maar nu de overige acten in Oud-Holland gepubliceerd zijn, mocht dit stuk toch niet achterwege gehouden worden.

ABRAHAM RAGUINEAU.

PORTRETSCHILDER EN SCHRIJFMEESTER VAN WILLEM III.

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

ET ruime veld der zeventiende eeuwsche schilderkunst hoe zorgvuldig ook sinds geruimen tijd ontgonnen, blijkt telkens nog weder verrassingen op te leveren. Wie heeft er ooit van den schilder wiens naam hierboven staat gehoord, wie ooit iets van zijn werk gezien?

Toch blijkt hij een verdienstelijk meester te zijn geweest, die stellig meer geschilderd heeft dan het eene en eenige werk waarvan wij hiernevens eene reproductie aan de lezers van Oud-Holland aanbieden.

Over RAGUINEAU's uitwendig leven zijn wij, dank zij vooral de uitvoerige fiches-verzameling der Waalsche Kerk te Leiden, vrij goed onderricht. Ik geef hier in de eerste plaats de documenten naar tijdsorde:

Den 19 October 1623 wordt in de Frânsche kerk te Londen gedoopt ABRAHAM RAGUINOT, zoon van ESNÉ en MARIA HUMBLLOT¹⁾.

Met Paschen 1640 wordt ABRAHAM RAGUIGNO, natif de Londres, lid van de Waalsche gemeente te 's Gravenhage, alwaar hij 30 Januari 1645 burger en

¹⁾ Deze MARIA HUMBLLOT komt 5 Febr. 1624 voor als getuige bij den doop van FRANÇOIS GRURVIER. 15 Febr. 1624 was AMME RAGUINOT getuige bij den doop van MARIE, dochter van PIERRE en HELAINE HUMBLLOT, eveneens te Londen.

schutter wordt¹⁾ en den 15 Mei van hetzelfde jaar in dezelfde kerk huwt met SUSANNE GIRARD.

Den 4 Februari 1646 wordt hun eerste kind EDMON gedoopt.

25 April 1646 verklaart Mr. ABR. RAGINO, schilder, bij eede geen duizend gulden gegoed te zijn.¹⁾

Spoedig daarop verlaat RAGUINEAU tijdelijk den Haag: 13 Januari 1647 worden hij en zijne vrouw lid der Waalsche gemeente te 's Hertogenbosch en 28 April 1647 wordt er hun tweede zoon ALBERT gedoopt.

Twaalf jaren verdwijnt hij daarop uit onze oogen, totdat er 25 Sept. 1659 wederom een zoon, JACOB, van hem in de Waalsche kerk te 's Gravenhage wordt gedoopt. Vermoedelijk was hij pas overgekomen uit Breda. Immers de attestatie, waarop hij in December van hetzelfde jaar 1659 bij zijne kerk te Leiden wordt ingeschreven, luidde van die plaats.

27 Jan. 1661 wordt ALBERTINE FRANÇOISE, dochter van A. R. en SUSANNA GERARD in de Hooglandsche kerk te Leiden gedoopt. De volgende doop had wederom in de Hofstad plaats en wel ditmaal in de Kloosterkerk. De doopelinge ontving den naam harer moeder, terwijl de vader vermeld wordt als schrijfmeester van Z. H. den Prins van Oranje.²⁾

Eerst in 1664 vinden wij hem voor het eerst in verbinding met het Lucas-gilde (Confrerie Pictura) zijner woonplaats.

Hij komt voor in een lijst van artisten, die een jaarlijksche bijdrage beloven: ABR. RAGUINEAU *f* 3.3.—. Er achter staat: 1 Oct. 1664 betaald.

24 Jan. 1665 betaalt hij aan de Confrerie *f* 18.—.—

Tusschen 1669 en 1671 belooft hij eene bijdrage, na zijn overlijden uit te betalen aan de Confrerie. Zijn naam is niet gejaarmerkt, doch hij staat met twaalf anderen tusschen JACOMO BORCHGRAEFF die in 1669 en DANIEL MYTENS die 27 Juni 1671 hetzelfde beloofden. Bij zijne belofte is aangeteekend: wordt wegens zijne belangrijke diensten niet gehouden deze som ooit te betalen (OBREEN's Archief IV. 104, 151, V 133.)

Het blijkt uit niets, van welken aard deze diensten geweest zijn en verdere opgaven ontbreken geheel.

Het laatste wat mij omtrent hem bekend is geworden, is, dat hij 28 Febr. 1681 in een protokol van Not. A. DUFOR in den Haag vermeld wordt als wonende te Zierikzee.¹⁾

Zooveel over zijn leven. Het eenige wat wij uit die gegevens kunnen

1) Mededeeling van Dr. A. BREDIUS.

2) Er moet nog een andere, mij onbekende bron bestaan, waaruit dit feit, dat ook reeds door SIRET vermeld wordt, blijkt.

opmaken is wellicht, dat het hem niet zeer naar den vleesche is gegaan. Al dat reizen en trekken van den Haag naar 's Hertogenbosch, naar Breda, terug naar den Haag, naar Leiden, wederom naar den Haag en eindelijk naar Zierikzee wijzen daarop.

Aangaande zijn kunst zijn wij aangewezen op twee gravures door middelmatige graveurs naar hem vervaardigd. Beide stellen zijn vorstelijken leerling in de schrijfkunst op jeugdigen leeftijd voor, de een door P. PHILIPPE in folio (v. S. 322) de andere door A. v. ZIJLVELT in klein 8° (v. S.) 324). Deze laatste behoort in een boekje van den Leidschen hoogleeraar CORNELIS TRIGLAND; *Idea sive Imago principis Christiani ex Davidis Psalmo CI expressa et adumbrata*, H. Com., P. TONGERLOO 1666, dat ten behoeve van den jeugdigen prins was samengesteld en aan dezen werd opgedragen. CONSTANTYN HUYGENS vervaardigde op dit portret drie Latijnsche gedichten, waarvan het eerste ook onder het portret gegraveerd werd:

Si quaeritur quo forte TRIGLANDI patris.
Succo et Medullâ constet aureolus liber;
Oculis favete; en Instar, en Compendium.

CONSTANTER.

ARAGUENAU *pinx.* A. v. ZIJLVELT *fec.*

Van beide portretten is het origineel verloren gegaan en de gravures kunnen ons dit verlies niet vergoeden.

Daarentegen is het portret van een jong mensch van achttien jaren, dat zich in het bezit van den Milaanschen kunstvriend en verzamelaar ALDO NOSEDA bevindt, een zeer opmerkenswaardig kunstwerk. Het is in een eenvoudigen nuchteren schildertrant, men zou kunnen zeggen min of meer in de richting van HONTHORST gedaan, koel van licht en van kleur. Het kostuum is lichtgrijs, de persoon staat tegen een donker grijzen achtergrond. Het formaat is ongeveer levensgroot, rechts boven staat: ARAGUINEAU *pinxit*, links in het ovaal A° 1657, Aetatis 18. Over de voorgestelde persoonlijkheid ontbreken nadere aanduidingen. Het stuk werd in 1884 door den tegenwoordigen eigenaar op de veiling MEAZZA aangekocht.

De schilder er van moge niet tot onze eerste meesters gerekend kunnen worden, toch bekleedt hij in de breede rei der portretschilders een zeer respectabele plaats. Ongetwijfeld heeft hij meer geschilderd dan dit eene werk. Wellicht helpen de hier gegeven bijzonderheden om het een of ander daarvan op het spoor te komen.

PORTRET VAN EEN JONGMENSCH DOOR ABRAHAM RAGUINEAU,
in het bezit van den heer ALDO NOSEDA te Milaan.

L I J S T E N

VAN DOOR PRINS WILLEM I VERPANDE GOEDEREN,

UITGEGEVEN DOOR

A. J. M. BROUWER ANCHER.

Lyf ende goet al te samen
Heb ick U niet geschoont.

NDER het vele beziens- en lezenswaardige, wat de ten vorige jare gehouden Oranje-Nassau-tentoonstelling aanbood, bevond zich een Handschrift, afkomstig uit het Koninklijk Staatsarchief te Wiesbaden. Op den omslag wordt het omschreven als: „*Schreiben des Grafen Johann des älteren von Nassau-Katzenelnbogen an Graf Johann III von Nassau-Saarbrücken, 1572 Januar 17, Original, Papier. Anliegend mehrere Verzeichnisse. Walram. Hausarchiv II D2 No. 22. 41 Blätter.*”

Ik dank het den Secretaris dier Tentoonstellingscommissie, Jhr. Mr. J. F. BACKER, dat ik reeds voor de opening der Expositie met de belangrijke Wiesbadensche inzending kennis mocht maken. Deze kennismaking was toen nog slechts een zeer vluchtige, doch niet zóó of het bovengenoemde M.S. had mijne aandacht genoegzaam getrokken, om het plan te doen ontstaan, te trachten het, zoo mogelijk, in zijn geheel in een Nederlandsch Tijdschrift voor Geschiedenis en

Oud-Holland, 1899.

Kunst te publiceeren. Bij rustiger bearbeiding van den inhoud rijpte dat voor-nemen tot vastheid, te meer daar ik, na eigen onderzoek, ook van de Hoog-geleerde Heeren Prof. Dr. H. C. ROGGE, Prof. Dr. P. J. BLOK en Prof. Dr. R. FRUIN, mocht vernemen, dat aan hen evenmin eene uitgave van dat document bekend was.

Prof. FRUIN had de vriendelijke welwillendheid mij op mijn vraag naar de al of niet bekendheid van het M.S. den 15^{en} November 1898 te melden, „dat alles wat het onderwerp (n.l. de geschiedenis van Prins WILLEM I) betreft onze belangstelling wekt”. „En ware het, dat zij (n.l. de hierachter volgende inven-tarissen) in eenig ons onbekend gebleven, buitenlandsch boek of tijdschrift geplaatst stonden, dan nog zou een uitgaaf in Nederland zeker niet overbodig zijn, om ze aan de belangstellende onder ons bekend te maken”.

Wanneer iemand als de Hooggeleerde FRUIN zulk eene meening koestert omtrent de wenschelijkheid der publicatie, dan mag hij, die zich in de gelegenheid ziet gesteld haar te doen plaats hebben, dit voorzeker niet achterwegen laten.

Hoe gaarne had ik hem, als een gering bewijs mijner erkentelijkheid en hoogachting, een exemplaar dier uitgaaf aangeboden! Zijn dood verhinderde dit echter, en kan ik nu slechts zijner nagedachtenis een diepgevoelde hulde wijden.

* * *

Het Handschrift dagteekent, volgens den brief van Graaf JAN DEN OUDE, van den 17^{en} Januari 1572 en werd met een flinke, regelmatige en duidelijke hand geschreven op die stevige papiersoort, die in duurzaamheid met perkament wed-ijvert. De inkt heeft zijn zwarte kleur volkomen behouden, en vertoont nog geen spoor van dat roest-bruin, dat het langzame maar zekere verdwijnen van het schrift aankondigt.

De folieering is van 1—38, makende 76 pagina's, van welke laatste er 4 door den brief worden ingenomen, terwijl de lijsten der goederen op fo. 5 beginnen. Niet alle folios zijn evenwel beschreven. Blanco bleven fo. 7—8, fo. 18 en fo. 23—24, terwijl op fo. 18 vso., fo. 24 vso., fo. 26 vso. en fo. 29 vso. in korte woorden wordt aangegeven welke soort van goederen op de voorgaande bladzijden werd geïnventariseerd.

Hieruit blijkt reeds, dat men bij de inventarisatie systematisch te werk ging en soortgelijke goederen bij elkander bracht. Daardoor ontstonden ver-schillende afdeelingen, die aldus op de bovengenoemde folios worden aangegeven: 1°. „*Verzeichnus des Silbergeschirs*”; 2°. „*Verzeichnus der gulden unnd seiden Tapezerey und andern zieraths zun betthen thienlich, in 2 kasten No. 7. 8 ghen Leipziq geschickt*”; 3°. „*Tapyserey*”; 4°. „*Verzeichnus der Tapezerey gepack*”.

in 6 Ballen Numero 1. 2. 3. 4. 5. 6 und auff den 11 Aprilis Ao. 69 ghen Leiptzig geschicket." Voorts volgt dan nog een lange lijst van allerlei meubelstoffen en meubels.

Door deze korte opgaven ziet men reeds de woorden van HOOFT bewaardheid. „Zyn Doorluchtigheid zelf, — zoo schrijft hij — om te toonen, dat het laatste ten beste was, verkocht kleinoodjen, zilverwerck, tapyten, en ander huisraad van Koninklijke kostelheit.”¹⁾ Een blik in de lijsten zal de waarheid van die zinsnede ten volle bewijzen.

De grootste waarde wordt aan deze lijsten — behalve door het feit, dat de daarop vermelde goederen aan Prins WILLEM I hadden toebehoord — naar mijne meening gegeven, in de eerste plaats door de over het algemeen zeer nauwkeurige en breedvoerige beschrijving der voorwerpen; 2°. door de opgaaft van gewicht en maat en 3°. door de vermelding der getaxeerde waarde.

Deze drie eigenschappen van het Handschrift stempelen het mijns inziens tot een belangrijke bijdrage voor de Beschavingsgeschiedenis, en beschouw ik de uitgaaf dan ook meer uit dit, dan uit een historisch oogpunt nuttig en dienstig.

Besteedde men de noodige zorg aan de beschrijving der goederen, onachtzamer was men op het punt der berekeningen. Ettelijke posten heb ik nagerekend en zeer vaak verkreeg ik andere uitkomsten, zelfs bij eenvoudige optellingen, dan in den tekst worden aangegeven. Waaraan deze onnauwkeurigheid moet worden toegeschreven, verklaar ik niet te weten, doch is zij bij vele oude inventarissen op te merken.

De eerste muntwaarde, die wij in deze lijsten aantreffen, is de Fransche kroon, en wel volgens de eerste post op fo. 5 vso. de „Sonnenn” kroon. Deze munt vond ik niet vóór de evaluatie van den 24^{en} October 1478 onder de hier te lande gangbare penningen vermeld, tenzij men haar voor dien eenvoudig „fransche kroon” noemde. In bovengenoemd jaar had zij koers voor 33 stuivers of 66 grooten vlaamsch. Die koers was echter aan rijzing en daling onderhevig en zoo vindt men die kroon, om een paar voorbeelden te noemen, in 1482 genoteerd voor 35 stuivers; in 1526 voor 40 st.; in 1539, op den 8^{en} Mei, voor 38 st. en op den 1^{en} Juli voor 36 st. „van onzen slag”, of 43 schellingen 2 penningen tournoys. De stuiver „van onzen slag” vertegenwoordigde een waarde van 12 penningen tournoys van Frankrijk of 48 myten Vlaamsch, terwijl de schelling tournoys gerekend werd tegen 10 penningen tournoys of 40 myten Vlaamsch. Die waarde van 36 stuivers zou evenwel alleen dan aan die kroon worden toegekend, wanneer zij was van 71 in het mark, „t welk is 2 Engelsche

1) Historien. Uitg. 1821 II. 119.

8 asen of 2 penningen 17 greinen scherp ter gewoonlijker remedie van een duysken, welke remedie van 2 asen bedraegt 2 stucken of kronen int marck."

Wij vinden hier als onderdeelen van het Mark „Engelschen" en „Asen" genoemd, doch tusschen deze beide lagen nog anderen, namelijk „Quaert", „Troy" en „Duys", zooals bijvoorbeeld blijkt uit de gewichtsbepaling van den Henricus Nobel van 36 in 't Mark, zijnde 4 Engels 1 quaert 1 Troy 1 Duysken $\frac{1}{2}$ aes.

Hier te lande was de verdeeling van het Mark als volgt:

1 Mark = 8 Ons, 1 Ons = 2 Loot, 1 Loot = 10 Engels, 1 Engels = 4 Quaert, 1 Quaert = 2 Troys, 1 Troys = 2 Duysken, 1 Duysken = 2 Aes.

Eenigszins anders is zij in ons Handschrift. Volgens de welwillende mededeeling van den Heer JOH. W. STEPHANIK zal het op fo. 11 seqs. gebruikte Mark het Nassau-Kölnische zijn en gelijk wezen aan 233.957 wichtjes, terwijl zijn verdeeling is: 1 Mark = 8 Ons, 1 Ons = 2 Loth, 1 Loth = 4 quentchen (of Quintlein), 1 Quentchen = 4 Pfennige, 1 Pfennig = 2 Heller, welke laatste onderverdeeling slechts bij goud voorkomt.

Wat de bovengenoemde „Sonnencroon" aangaat, zoo is uit het Document niet te bepalen welke waarde er aan werd toegekend. Wel vindt men op fo. 9 seqs. genoegzaam alle posten terug, die reeds op fo. 5 seqs. vermeld werden, en dáár de geschatte waarden in Thalers uitgedrukt, doch baat ons dit niets ter waardebepaling van de kroon. Over het algemeen vindt men bij de eensluidende posten het Thalertal geringer dan het Kronental, doch verkrijgt men door deeling zeer uiteenloopende verhoudingen. Maar bovendien treft men een paar maal het bedrag in kronen gelijk aan dat in Thalers, ja zelfs lager aan, waarom ik meen te moeten aannemen, dat de op fo. 9 beginnende lijst eene hertaxatie is der voorgaande.

Overigens worden in het Handschrift de waarden uitgedrukt in Guldens van 15 Batzen of 60 Kreutzer en Thalers van 30 Albi. Ook omtrent deze munten kan ik geen zuivere waardebepaling geven

Door vriendelijke bemiddeling van den Heer STEPHANIK leerde ik de meening van den Heer Dr. MENADIER, Directeur der Kon. Musea te Berlijn, betreffende de in het H.S. genoemde Gulden en Thaler kennen. Volgens hem zouden beide gelijk zijn aan de Guldengroschen of Guldenthaler van de rijksmuntwet van FERDINAND I. Die Guldenthaler werd in Midden Duitschland en het Noorden verdeeld in 30 Witten of Albi, terwijl Zuid-Duitschland eene andere verdeeling gebruikte, namelijk in 15 Batzen of 60 Kreutzer, die nog het langst in de Duitsch-Zwitserische Kantons in gebruik bleef.

Deze gelijkheid in waarde strookt echter niet met hetgeen men op fo. 17 vermeld vindt. Daar toch staat aangeteekend, dat 175 Thalers gelijk zijn

aan 201 Gulden 3 Batzen 3 Kreutzer, en 320 Th. = 368 Guld. Uit deze beide opgaven volgt, dat 1 Th. gelijk moet zijn aan 1 Gl. 2 Batz. 1 Kreutz.

Het mocht mij niet gelukken te ontdekken waaraan dit verschil bij de toenmaals heerschende muntwet moet worden toegeschreven.

* * *

Ik meen met deze enkele opmerkingen te kunnen volstaan en zou dus deze korte inleiding kunnen eindigen, ware het niet, dat ik mij nog te kwijten had van den dieren plicht der dankbaarheid, en dat in de eerste plaats tegenover de Pruisische Regeering van welke ik het verlof tot deze uitgaaf mocht erlangen en Z. E. den Minister van Buitenlandsche zaken, door wiens hooggewaardeerde bemiddeling bij den Pruisischen Staat mij die vergunning zoo geredelijk werd verleend.

Niet minder recht op mijn erkentelijkheid heeft de Heer Dr. SCHAUS, Adjunct aan het Staats-Archief te Wiesbaden, en wel om dubbele rede, eerstens om de bereidwilligheid waarmede hij mij met zijn taalkennis te hulp kwam in het verklaren van enkele mij duistere woorden, en tweedens wegens zijn vriendelijk aanbod, de drukproef nog eens met het origineel te vergelijken, waardoor ik in staat werd gesteld de meest tekstgetrouwen copie te leveren.

Ook de Hooggeleerde Heeren Prof. Dr. H. C. ROGGE en Prof. Dr. P. J. BLOK zij een woord van dank gebracht voor hunne hulpvaardigheid in het onderzoeken of de hierachter volgende inventarissen reeds vroeger, hetzij hier te lande, of elders het licht zagen, en den Heer JOH. W. STEPHANIK voor zijne mededeelingen op 't gebied der Munt-kunde.

En hoe zoude ik een afschrift van het vrij lijvige Manuscript hebben kunnen maken, zonder de gastvrijheid mij zoo menigen Zondag-ochtend en middag betoond op het Bureel der Tentoonstellingscommissie. Steeds zullen de oogenblikken daar doorgebracht bij mij in dankbare en aangename herinnering blijven.

(fo. 1). Mein freuntlich gantzs guttwillige dienst Jederzeit zuvor, Wolgeborner freuntlicher lieber Vetter, E. L. kann Ich freuntlicher meinung nicht verhalten, welcher maszen der Herr Printzs die verschinen Jar uber in seiner Gnaden Nötenn allerhandt Mobilia, als Silbergeschirr, Kleinodien und Tapezereienn bey welchenn auch allerhandt schöne umbhenge von guldinen, silberin, samett unnd seidin gewandtt, umb wende, uff tisch, betth unnd anders seint; hin und wieder verpfendenn, und veretzenn hatt muessenn, welche ich furters, damit sie denn Kaufleutten auszn hendenn bracht, und seinen G. noch dero freundschaftt zu schimpff, hohnn und spott, verechtlich umbgetragen wurdenn, ann mich gelöset und bracht hab, inn hoffnung Sr. G. sachenn soltten sich dahin inn kurtzem geschicktt und angelaszen habenn, das sie mir solich geltt furderlich (fo. 1 vso.) hettenn erstattenn, und die versatztte guetter wiederumb ann sich lösen unnd bringenn mögenn.

Wan es sich aber nhun damit ein gutte weil, unnd uber zuversichtt ettliche Jar hero verzogenn, unnd Ich dann uber das sonsten ein merckliches vor Ire G. bezaltt und ausgelegt, darzu auch dieselbe beneben dero gemahel, kinder, und gantzem hoffgesindt nhun ins funffte Jar in meinem chosten hab gehalten, unnd noch furters so lanng, bisz der Almechtige beszerung verleihen, und mir mueglich sein wurdtt, musz unnderhaltten.

Als bin Ich demnach bedacht, fernere beschwerung zuvor kommenn, solche Mobilia welcher ich eintheils gelöset, eintheils von wegenn, das beneben seinen Gnadenn, Ich vor ettliche summa geltts mich verschriebenn, und dieselbige nach beschehener uffkündigung itzo in kurtzem zubezalen hab, noch lösen und ablegen musz, wiederumb, wo Ich kan (fo. 2.) zu geltt zu machenn, unnd also durch dero selbenn hinlaszung und vereuszerung, den Ierlichenn Zinsz, so Ich darfur biszhero bezaltt, damit ettlicher maszenn zu kurtzenn unnd abzulegenn.

Damitt es nhun bey E. L. und andern nicht das aunsehens haben möchte, als ob Ich solche stattliche Mobilia, derenn ettliche lange Zeitt beym hausz gewesenn, unnbedecktich und ohne Notth umb ein geringes hingebenn, und dieselbige dem hernn Printzen, unnd der freundschaftt zu schimpff hon unnd spott vereuszernn, oder die selbe denn freundenn weniger als frembden gönnen wöltte.

Als hab ich nicht unnderlaszenn mögenn E. L. dieser gelegenheitt zuberichten, und dieselbe vor endtlicher vereuszerung solicher gueter, umb Irenn Ratth, anweisung unnd befurderung, wie diese ding am bestenn unnd ohne geschrey unnd verweiszliche Nachredenn des Herrn Printzen, und unser aller zu nutzenn zubringenn sein möchten, mit vleisz zubittenn.

(fo. 2 vso.) Thue derohalbenn E. L. hiebey verwartt eine Verzeichnus vonn solchen stuckenn wie die aestimirt und versetztzt gewesen, vertreulichenn uberschickenn, mitt abermals gantzs freuntlicher bitt, da E. L. dem herrn Printzenn, oder unns allenn zu gutem, hier innenn eine gutte anweisung zuthun wustenn, oderr auch von diesen stuckenn fur sich ettwas zubehaltten unnd anzunehmenn bedacht werenn, sie wollenn mich deszelbenn zu ehister gelegenheitt zuverstendigenn unnbeschwert sein.

Solches bin umb E. L. Ich hinwieder zuverdinenn gantzs geneigt unnd guttwillig.

Datum Dillenberg denn 17 Januarij Anno 1572.

E. L.

Dienstwillig altzeit

(w.g.) JOHANN GRAFF ZU NASSAW CATZENELNBOGEN.

Da auch E. L. vonn Tapezereien ettwas zubehalten gemeint, woltte Ich innsonderheit gern sehen, auch darumb gebetten haben, das sie denn Stamb Naszaw, welches ein schene Tapezerey ist, behaltten wolttenn, damit dieselbe beim hausz bleiben unnd nicht in frembde hende möge kommenn ut supra.

(Het adres luidde)

Dem wolgebornen JOHANNEN Graven
zu Naszaw unnd zu Sarprückenn
herrn zu Lahr etc. Meinem freundt-
lichenn liebenn Vettern.

(fo. 5). Erstlich ein halsbandt mit dreyenn dehamantten taffellnn¹⁾ unnd vier Rubinen taffellnn, mit sechszeihen kleinenn dehamantten und zwolff kleinen Rubinen sechszeihenn Perlein mit einem Kreutz von einem dehamant, undenn daran hangende mit dreyen Perlein. Ist geschetzt uff zwey tausendt funffhundert kronen frantzosisch.

Noch ein ander halsbandt mit einem Schmaragtt, vier fackelln vonn Rubinen, sechszeihenn Perlein, davon eine auszm goltt²⁾ und darbey, ist geschetzt uff funffhundert kronen.

Noch ein halsbandt mit funff dehamanden und vier Rubin taffelln, mit zwantzig kleinen Rubinen unnd sechszeihenn kleinen dehamanden, unnd zwantzig grosse Perlein, neuntzeihen kleine Perlein. Eine von den Rubinen ist verlorenn. Ist geschetzt vor vierhundert kronen zum geringstenn.

Noch ein halsbandt mit einem Schmaragdenn, zwenn dehamantten unnd zwenn Rubin, unnd zwolff Perlein, ist geschetzt vor 1800 kronenn.

(fo. 5 vso.). Ein Perlein Schnur, der Perlein sein hundert unnd ein unnd funfftzig, zwischenn zwey grosz Perlein ist ein klein, ist jede geacht zum wenigstenn funfftzig kronenn frantzosische, thut 7550 sonnenn kronen.

Ein zobell geschmucktt mit siebentzeihenn dehamantten wirdt geacht vor 800 kronenn, nemblich die steinn 600 und die zwenn zobell 200 kronenn.

Ein grosse taffell vonn einem dehamantten inn goltt gefast, ist geacht uff 12000 kronen.

Ein grosser spitzer dehamant in goltt gefast mit einer grossenn perlein daran hangende, ist geschätzt vor sechtzeihen hundert kronenn.

Ein grosse hertz von dehamant in goldt gefast mit einer grossenn perlein daran hangende ist geschätzt vor 4000 kronenn.

Ein kleinott mit einem spitzenn dehamantten unnd einer fackelln vonn Rubin unnd ein grosse Perlein daran hangende, ist geacht uff 900 kronenn.

Ein Kreutz vonn dehamant, die funffe dehamant seindt taffelln unnd die eine ist langg unnd in der mittenn ein Kreutz, ein spitzenn dehamantten, mit (fo. 6) vier Perlein unnd ein grosse Perlein unden daran hangende, ist geschätzt zum geringstenn uff zwolffhundert kronenn.

Noch ein kleinott mit einer taffell von Rubinen unnd einer taffell vonn dehamantten, unnd eyn lediger kastenn da ein stein in gestandenn ist wirdt geschetzt 180 kronenn.

Sanct Jörg mit viellenn dehamantten achtzeihen dehamantten taffelln, mit einem grossenn Perlein under dem Pferdt, ist estimirt uff 300 kronenn.

Ein stücke vonn einem halsbandt mit einem Schmaragttten, ist geacht uff 30 kronenn.

Ein ring mit einer taffell von dehamantten, drey eckig.

Ein ring mit einem langenn spitzenn dehamantten ist geacht zum geringstenn vor 100 kronenn.

Ein ring mit einer taffell vonn einem dehamantten ist geacht vor 30 kronenn.

Ein ring mit einer fackelln vonn Rubin ist geacht vor 15 Cronenn.

¹⁾ taffellnn, plat geslepen diamanten of andere steenen. In de Amsterdamsche Courant van 8 Juli 1694, in een lijst van gestolen voorwerpen: „een tafelsteenen ring“ wegende \pm 3 grein; een hoepring met 7 tafelseentjes, om aan den duim te dragen,” en in die van 21 November 1693 „een knoopje uit een voormouw met een halve parel in 't midden, met een goud stijfe en 10 platgeslepen diamantjes rondom,”

²⁾ Auszm goltt = aus dem Gold, das heisst: aus der Fassung. (Mededeeling van den Heer SCHAUS Adjunct aan het Kon. Staatsarchief te Wiesbaden).

Kortheidshalve zal ik de mededeelingen mij door den Heer SCHAUS gedaan met een S aangeven.

Zwenn methalienn¹⁾ der ein mit einer Perlein, der ander mit einem Mann daruff geschnittenn so schwer sie weigenn so hoch acht man sie.

(fo. 6 vso.) Ein Patternoster von Gassintehn²⁾ zehenn stücke gassintenn, und das kreutz auch von Gassintthenn, unnd unnden hangt ein Perlein gemaliert mit einer kleinenn guldenenn kett, ist geacht vor 280 Cronenn.

Ein Patternoster vonn agatt, geschnittenn wie ein Pott³⁾ zwanzig stücke, ist geacht 250 kronenn.

Ein guldener gurtter myt drey und dreyssig Perlein ist geacht vor 100 kronenn.

Noch drey und funfftzig guldene Knopffe, gemaliert mit Spanischer arbeit, jedes stücke ein Cronn.

Ein Ronder knopff mit dreyenn dehamantenn ist geacht uff 15 Cronenn.

Noch ein knopff vonn goldt gemaliert, so schwer silber als er weigt, so hoch wirdt er acht.

Noch ein guldener knopff mit sechs Rubinen unnd funff dehamantenn ist geacht uff dreissig Cronen.

Ein geflochtene guldene Kette, so schwer goldt, ist engelottenn goldt⁴⁾.

Noch ein gulden kette vonn neun und funfftzig gliedern, so schwer als sie weigtt.

(fo. 7—8 blanco).

(fo. 9.) Ein halsbandt mit dreyen dheamantenn taffeln und vier Rubinen taffeln, mit sechszen kleinen dheamantten, und zwolff kleinen Rubinen, sechszen Perlein, mit einem kreutz von dheamantt unden daran hangendt, ist geschetzt wordenn uff 1500 thaler.

2.

Noch ein ander halsbandt mit einem Schmaragdt vier taffeln von Rubin, sechszen Perlin ist geschetzt uff 308 thaler.

3.

Noch ein halsbandt mit funff dheamanten, unnd vier Rubinen taffeln mit zwanzig kleinen Rubinen unnd sechszen klein dheamantten, und zwanzig grosse Perlin, neuntzen klein Perlin, eine von den Rubinen ist verlohren, so mangelt auch ein kleiner dheamant, ist gleichwill geschetzt worden uff 350 thaler.

4.

Noch ein halsbandt mit einem Schmaragdt, zwen dheamantten unnd zwen Rubinen und zwolff Perlin ist geschetzt uff 1250 thaler.

5.

(fo. 9 vso.) Ein Perlen schnuer. Der Perlen sindt hundertt und ein und funfftzig, zwischen zwo grossen Perlen ist ein kleine ist geschetzt uff 2250 thaler.

6.

Eine grosse taffel von einem dheamantten, in goldt gefast ist geschetzt uff. 8000 thaler.

¹⁾ *Methalienn* = Medaillen. S.

²⁾ *Gassinttehn*, *Gassintenn* of *Gassintthenn* = vermuthlich Hyacinthen, eine Art von Edelsteinen. S. Kilianus Etymol: i. v. Hiacint, Hyacinthus: chrysolitus." Chrysolithos (χρυσόλιθος) = chrysoliet, goudsteen, topaas.

³⁾ *geschnitten wie ein Pott*, vermutlich = geschnitten wie eine Pfote (patte). S.

⁴⁾ Ik meen ter verklaring dezer uitdrukking voor *engelottenn*, *angelotten* te moeten lezen en zou zij dan, volgens mij, komen van den gouden munt, die het eerst door LODEWIJK IX geslagen werd, en naar het beeld van den Aartsengel Michaël, dat men er op aantrof, *Angelot* of ook wel *Gouden Engel* genaamd was. *Engelotten goldt* zou dus willen zeggen *goud van het gehalte van dat van den Angelot*, evenals men later sprak, en nog wel spreekt, van *ducaten goud*. De *Angelot* was van 48 in het Mark en woog 3 Engels 1 quart 1 troy.

Oud-Holland, 1899.

7.

Ein grosser spitzer Dheamant in goldt gefast mit einer grossen Perlein daran hangendt
ist geschetzt ahn..... 1200 thaler.

8.

Ein grosz hertz von dheamant, in golde gefast, mit einer grossen Perlein daran hangendt
ist geschetzt uff..... 1200 tha'ler.

9.

Ein kleinoth mit einen spitzen dheamant, unnd einer fackeln von Rubinen, und ein
grosse perlein daran hangendt, ist geschetzt uff..... 1000 thaler.

10:

Ein kreutz von Dheamant, die funft Dheamantt sindt taffeln, und die eine ist lang, und in
der mitten ist ein kreutz, ein spitz Dheamantt mit vier Perlein, und ein gros perlein unden
daran hangendt ist geschetzt uff..... 1500 thaler.

11.

Noch ein kleinoth mitt einer taffeln von Rubinen unnd einer taffeln von dheamant, und
ein lediger kasten, da ein stein ingestanden ist. Ist geschetzt uff..... 300 thaler.

(fo. 10.)

12.

Sanct Jorg mitt vielen dheamantten, Achtzehn dheamantten taffeln, mit einer grossen
Perlen underm pferdt ist geschetzt uff..... 150 thaler.

13.

Ein stuck von einem halsbandt mitt einem Schmaragdt, ist geschetzt uff..... 30 thaler.

14.

Ein ring mit einer taffeln von Dheamant ist geschetzt uff..... 30 thaler.

15.

Ein ring mit einem spitzen dheamant, ist geschetzt uff..... 30 thaler.

16.

Ein ring mit einer fackeln von Rubien ist geschetzt uff..... 20 thaler.

17.

Ein paternoster von Goszinthen ¹⁾, zehen stuck Goszinthen, und das kreutz auch von
Goszinthen unnd unden hangt ein Peyler gemeliro, mitt einer kleinen gulden ketten, ist geschetzt uff
100 thaler.

18.

Ein Paternoster von Agath geschnitten wie ein Pott ²⁾, zwanzig stuck, is geschetzt uff 100 thaler,

19.

Ein guldener Gurttel, mitt drey und dreissig perlein, ist geschetzt uff..... 100 thaler.

fo. 10 vso.)

20.

Ein Rondknopff mit dreyen dheamantten, ist zuruck plieben, unnd darumb nicht ge-
schetzt worden.

21.

Item ein Schaarzobell, geschmuckt mit siebenzehen dheamantten taffeln, ist geschetzt uff
800 fl: zu 15 patzen.

(in margine naast No. 20).

No: ist bey dem zobel und ghen Leiptzig mitgenommen.

(fo. 11.)

Verzeichnus des Silbergeschirs
so Grave PHILIPS VON HANAW-
LICHTTENBERG Itziger zeit
in handen hat.

¹⁾ Zie fo. 6, vso. Gassintehnn enz.

²⁾ Zie fo. 6 vso.

Item zwei silbere vergultte vászlein, weigen zusammen lxiiiij marckh.

Item zwei Kanthen mit schuppen, weigen zusammen lxiij marckh.

Mehr zwey handtbeckenn, darin in der mitte das Naszawisch wapen, weigen zusammen xiiij marckh.

Item zwei hoher gleichformiger Kanthen mit zweien handhaben, und Naszawischen wapen, weigen zusammen lxxv marck.

Item zwei grosser vergultter getribener fleschen, mit historien, weigen zusammen lxxvij marck, haben auch Naszawische wapen.

Mehr zwei Christallen Kandten, die in durchsichtig silber gefast, haben zwen vergultte fuesse unnd deckell, weigen zusammen viij marckh.

Summa lat..... 342 marckh.

(fo. 11 vso.) Item zwei vergultter wasserkantten, mit den Schwanhelsen, weigen zusammen xix marckh viij loth.

Item zwei vergultter fleschen, mit getribener arbeit, weigen zusammen lxxvij marckh.

Item der vergult Kopff, daruff die schlacht vor Pavia stehet, weigt xxxvj marck.

Item die beide Kanthen mit den S, (?) seind zusammen gewiegen, thut lxiiij marck.

Item die zwei Bredawische Kanthen, ist uff der einen ein Kopff verloren, weigen zusammen xlv marckh.

Item das grosse giesfasz mit dem Greiffen, weigt xv marckh.

Item zwei vergultte biren¹⁾ weigen zusammen viij marck vier loth.

Item ein silberer vergultter kopff mit einem deckel darunder ahm fusz Adam und Eva stehen, weigt viij marck.

Summa lat..... 370 marck 12 lott.

(fo. 12.) Item ein hoher vergultter Duplett Kopff, mit eim deckel, schilt unnd helm, darin Reder, weigt xiiij marck.

Item das klein gladt silbern oben und unden vergult, bier Kendlein, in der mit etwas geamelirt. und uff dem deckel ein Gamsz, weigt vier marckh — x lott.

Item die zwei alte kleine schalen, darin die krebs getrieben seindt, weigen zusammen 8 marck.

Item zwei glatter Schalen, jde mit einem deckel, daruff ein Löw steht, ist einer darvon verloren, wigen zusammen xvi $\frac{1}{2}$ marck.

Item zwei grosser vergultter Kantten, mit Engels Köpfen, weigen zusammen xliij marckh.

Item noch zwei silbere vergultter Kanten ausz unnd ein werts geknert²⁾ weigen zusammen liij marck.

Item zwei vergultter flaschen mit ketten, uff welcher ein Espel³⁾ mangelt, weigen zusammen xliij marckh.

Summa lat — 180 marck 2 loth.

(fo. 12 vso.) Item sechs grosser vergultter schalen daruff Poeterej getriben, mit zweien deckeln, wigen zusammen lv $\frac{1}{2}$ marckh.

Item noch sechs vergultter schalen mit zweien deckeln, schepffung der welt, wigen zusammen xlvj marck.

Item ein getrieben vergultt zucker becken, mit einer rotten und weissen blumen, sampt seinem fusz, wigen zusammen xxiiij marck xij lott.

Item ein Duplet Knorricht⁴⁾ geschir vergult, weigt viii $\frac{1}{2}$ marck.

Item ein vergultter Kopff mit einem Deckell daruff historia Orphey getrieben, steht ein menlein mit einer Schlangen darbey, weigt xiv $\frac{1}{2}$ marckh.

Item zwei silbere vergultter grosser becken mit getribener arbeit und poetischen gedichtten wigen zusammen xxxij marckh.

1) biren = Birnen. S.

2) geknert kommt von Knorren = mit Knorren, Buckeln, getriebener Arbeit versehen. S.

3) Espel. mogelijk een schrijffout van *Epfel* of *Apfel* in de beteekenis van een appelvormige of ronde knop of stop. Vergel. fo. 13 „zwen k  pf... sampt Iren deckeln, daruff ein Ronder Apffel.“

4) Knorricht, zie fo. 12 geknert.

Item noch ein verguldt grosz wasserbecken mit krimpotten ¹⁾ laubwerck wigt xij marckh xij loth.

Summa lat̄ — 194 marckh.

(fo. 13.) Item ein verguldt zuckerbecken weigt xvij marckh.

Item zwei vergulter menlein mit leuchttern unnd Nassawischem waffen wigen zusammen lv marckh.

Item noch zwey vergulter menlein mit leuchttern, und Nassawischem wafenn wigen zusammen xl marckh.

Item der Naumburgisch kopff wigt xviii¹/₂ marck.

Item die zwen köpff mit bildern unnd greiffen sampt Iren deckeln, daruff ein Ronder Apffel wigen zusammen xxvi¹/₂ marck.

Item zwelff vergulter glatter schalen sambt vier deckeln thut xvj stuck, weigen zusammen lxxxj marckh.

Item zwen vergulter kopff, daruff historia Neptuni, mit zweien menlein, seind abgebrochen, weigen zusammen xxx¹/₂ marckh.

Item ein vergulter Duplet scheur ²⁾, mit der statt Northausen wapen, weigt viij marckh xij loth.

Item ein vergulter Duplet scheur, mit getribener arbeit, wigt viij marckh xij loth.

Summa lateris 287 marckh.

(fo. 13 vso.) Item ein vergulter Duplet scheur, mit zweien silberen kreutzlein, weigt viii¹/₂ marckh.

Summa per se.

Summa Summarum alles vergulften Silbergeschirs, thut tausent Dreihundert dreissig ein marckh sechs loth.

Die tragen an gelt, die marck fur zehen gulden und den gulden zu 15 batzen gerechnet Dreizehen tausent dreihundert dreizehen gulden, elff batzen ein kreutzer.

(fo. 14.) Vertzeichnus unnd gewicht des unvergulften silbergeschirs.

Item das hohe silberin zuckerbecken, mit der Marggravin von Zeneta ³⁾ wapen, hat ein kupfferin ror, weigt xxxvij marck, ist das rohr vor 4 marck angeschlagenn.

Item die zwen silbere tortziers, oder grosse Windt licht leuchtter, weigen zusammen l marck.

Item das silberin schreibzeug weigt xxvj marck xij loth.

Item die zwo unnd zwanzig grosse silbere schusseln mit zweien wapen, Sachszen unnd Hessen, weigen zusammen 1x marck.

Item mehr acht unnd zwanzig andere silbere platten, mit vier wapen, Sachszen unnd Hessen Meiszen unnd Döringen, wigen zusammen lvi marck.

Item mehr ein unnd zwanzig silbern schusseln mit des hern Printzen wapen unnd guldin flus so was grosz weigen zusammen lxxxvj marckh.

Summa lat̄ — 416 Marckh 12 Loth.

(fo. 14 vso.) Item mehr sechtzehn silbern platten, mit des hern Printzen wapen, ohne das flusz, weigen zusammen lj marckh.

Item elff kleiner silberer blatten, mit des hern Printzen wapen, sonder flusz, weigen zusammen xj marckh.

Item acht kleiner silberer sozschuslen mit zweien wapen, Sachssen unnd Hessen, weigen zusammen xi¹/₂ marckh.

Item neun silbere pletlein etwas grösser, mit des hern Printzen wapen, sonder flusz, weigen zusammen xix¹/₂ marckh.

Item elff silbern mittel platten, mit des altten hern Printzen wapen ohne flusz, weigen zusammen xxvi¹/₂ marckh.

Item noch ein silbere platten, in obgemeltter grösze mit des hern Printzen wapen, ist gespalten, wigt ij marck xij loth.

¹⁾ *Krimptten* kommt von krimpen, kremen = krümmen, also mit einge krümmtem, eingebogenem Laubwerk. S.

²⁾ *Scheur*, altes Wort für Becher. Duplet scheur = Doppelbecher S.

³⁾ *Zeneta* = Zenette in Spanien (Castilien) S.

Item zwo grosser platten, mit des hern Printzen wapen ohne flusz, weigen xvi marckh xij loth.
Summa lateris — 140 Marckh.

(fo. 15.) Item drei ander zimlicher platten, mit des hern Printzen wapen ohne flusz, weigen zusammen xvijj marck.

Item zehen platten, mit Nassaw unnd Stolbergischem wapen, weigen zusammen xl marckh.

Item acht andere Platten, mit dem Nassawischen unnd Egmondischem wapen, wigen zusammen xiiij marck viij loth.

Item dreitzeen mittelpplatten, mit Nassaw. und Stolberischem wapen, weigen zusammen xxxiiij marckh.

Item acht silbern seszschuslen, mit Nassaw und Stolberigschen wapen, weigen zusammen xij marckh.

Item drei grosse Platten, eine etwas geringer, weigen zusammen xiiij marck acht loth.

Item zehen silbern Platten, sechs grosser und vier geringer, mit Nassaw unndt Egmond wapen, weigen zusammen xliij marck.

Summa lateris 174 marckh 8 lott.

(fo. 15 vso.) Item zwo grosser Platten, mit Nassaw Dillenberg unnd Nassaw Beylsteinschem wapen weigen ix marckh.

Item ein blatten mit dem Nassaw Vianden und Dietzischenn wapen, weigt iij marck.

Item vier silberer sessschuslen, mit Nassawischem wapen, weigen vj marck iij loth.

Item ein blättlein mit zweien schulden¹⁾ weigt i marckh.

Item zehen confetschalen, mit Nassawischenn wapen zum theil ein Osterlemlein unnd Knöpfflein, wiegen zusammen xij marckh.

Item vier und achtzig silberer tischeller, allerley sorten, wigen zusammen ilvj marckh.

Item vier silbere handtbecken, sambt vier giesfas, wigen zusammen xliij marckh.

Summa lateris — 182 marckh 4 loth.

(fo. 16.) Item vier hoher silberer Kantten, mit Nassaw Egmondischen wapen, wigen zusammen xliij marckh.

Item vier silberer fleschen, mit silberen ketten wigen zusammen xliij marck.

Item zwelff hoher silberer schalen, zum confect unnd obs, weigen zusammen xliij marck.

Item sechs und zwanzig newer kleiner tisch becher, mit des hern Printzen wapen auff den boden gestochen, wigen zusammen xxviiij marckh.

Item elff silberer becher altt unnd new, allerley sort, wigen zusammen xiiij marckh.

Item ein altte vergultte abgeschliessene schalen weigt ij marckh.

Item sechs unnd dreiszig silberen loffel, wigen zusammen ix marckh xij loth.

Summa lat — 194 marckh 12 loth.

(fo. 16 vso.) Item zwanzig silberer liechtstöckh, allerley gattung, wigen zusammen lxiiij marckh.

Item die silbern feur oder glutpfan, weigt viij marck.

Item drei silbern saltzfasz, wigen i marck.

Item zwen altter deckhel uff becher gehörig unnd ein zerbrochene abbrechen²⁾, wigen i marckh iij loth.

Summa lat — 72 marck 12 loth.

Summa Summarum alles unvergultten Silbergeschirs, thut ein tausent ein hundert achtzig ein marckh.

Die tragen an gelt jde marckh fur acht gulden zu 15 batzen gerechnet.

Neun tausent, vier hundert, viertzig acht gulden.

(fo 17). Volgt nun vertzeichnus, was
ferner an gulden underpfanden
gelieffert.

1) *Schulden*, wohl = Schilden. S.

2) *Abbrechen* = Abbreche = Lichtscheere. S.

Item drei unnd funffzig guldener knöpff haben gewiegen ein marck 15 loth, die marckh fur 96 gulden zu 15 batzen tregt ahn muntz 180 gulden

Item ein knopff von golt, und gemaliert, hat gewiegen iij loth 3 quintlein, das loth vor 6 gulden ut supra, tregt an muntz $28\frac{1}{2}$ gulden.

Item ein geflochten gulden kett, hat gewiegen zwo marckh, zwei loth, drei quintlein, ist geschetzt uff einhundert siebentzig funff thaler tregt an muntz zweihundert ein gulden iij batzen iij creutzer.

Item ein grosz gulden ketten mit 59 glieder weigt drei marck xi loth, ist geschetzt uff dreihundert, zwantzig thaler, tragen ahn muntz 368 gulden

Summa lat 777 gulden 11 batzen 1 Creutzer.

(fo. 17 vso.) Item noch ein guldener knopff mit ketten unnd sechs Rubin, und funff Demuth ¹⁾ steinlein gesetzt, angeschlagen fur 46 gulden.

Item zwei guldene metalia ²⁾ seind geschetzt fur 36 gulden.

Summa lateris 82 \bar{g}

Summa Summarum aller guldenen underpfandt, thut zusammen, acht hundert, funffzig neun gulden, elf batzen ein Creutzer.

Summa Summarum aller obgeschriebener underpfandt ahn ubergultten unnd unubergultten, gleichfals auch an golt, thut zusammen

Drei unnd zwantzig tausendt, sechs hundert zwantzig anderhalben gulden.

(fo. 18 blanco).

(fo. 18 vso). Verzeichnus des Silbergeschirs.

(fo. 19.) Ein umbhangk zum beth.

Drei stuck von rott damasco cremosin ides stuck helt 4 tuch, lang elen $2\frac{3}{4}$ seind al 11 elen a β 7 ³⁾ die ele, thun a β 5 ths. 15 alb. 12.

Ein umbhang von damasco cremosin mit ein bort von gulden tuch breit elen... $\frac{1}{4}$

4 stuck von $2\frac{1}{2}$ tuch } hoch elen $2\frac{3}{4}$.

2 stuck von 3 tuch }

1 beth deck von 5 elen langk und 4 tuch breit.

1 gehimel uber ein beth 3 elen langk unnd 5 tuch breit mit gulden borten al elen 79 a β 7 die ele betragt zu β 5 p[ro] ein daler ths 110 alb. 18.

118 elen borden von golt zu 3 elen fur 1 el gerechnet al elen 39, zu 4 daler die ele thut. ths 156 alb

8 stuck betragen alle taler ths 266 alb 18

Ein umbhangk zum beth von golt tuch.

3 stuck ein ider von 2 tuch breit lang elen $2\frac{3}{4}$.

1 stuck von 4 tuch breit, lang elen $2\frac{3}{4}$.

1 stuck ein uberdeck von ein beth von 4 tuch breit, langk 4 elen.

5 sind al elen 44. 5 die elen ths 220 alb. —

(fo. 19 vso). Ein umbhangk von golt tuch gebordurt mit rott unnd grunem samet, und golt unnd silbern Passement.

1 stuck von 3 tuch breit, lang 3 elen al elen 9

1) Demuth = Demant = Diamant. S.

2) Metalia = Medaillen. S.

3) Het hier gebruikte teeken ter aanduiding eener muntwaarde vertoont zeer veel overeenkomst met het hier te lande in die dagen gebruikelijke teeken voor Schelling. De Heer SCHAUS schreef mij dan ook „vielleicht a schilling?? Naar mijne meening moet het echter a thaler beduiden, want rekent men de som na dan verkrijgt men: 79 ellen à 7 th. de el = 553 th., 5 th. voor 1 th. gerekend maakt $\frac{553}{5} = 110\frac{3}{5}$ th., 1 th. = 30 albus, ergo $\frac{3}{5}$ th. = 18 albus. Somma 110 th. 18 albus. Op fo. 21 vso. en 22 vso. kan men nogmaals de bewijzen vinden, dat het een thaler-teeken is. Op het eerste: 90 ellen à 9 th. = 810 th., 5 thaler voor één gerekend $\frac{810}{5} = 162$ th. Op het tweede 22 el à 7 th. = 154 th., à 5 th. voor één gerekend $\frac{154}{5} = 30\frac{4}{5} = 30$ th. 24 albus; alsook 120 ellen a th. 3.6, 5 th. voor 1 gerekend = 84 th. a th. 3.6 moet blijkbaar = $3\frac{3}{5}$ th. of 3 th. 15 alb. zijn, want $120 \times 3 = 360$ en $120 \times 15 = 1800$; 1800 alb. = 60 th., zoodat men krijgt $360 + 60 = 420$ th. gedeeld door 5 = 84 th.

1 st. von 3 tuch breit, lang 2 elen al.	elen 6
1 st. ein bethdecke von 4 tuch breit, lang 4 elen	elen [16]
1 st. ein umbhangk von ein beth lang $8\frac{1}{2}$ elen von 11 tuch breit $\frac{3}{4}$	elen 8
1 st. ein umbhangk von ein beth lang von $8\frac{1}{2}$ elen von 11 tuch breit, hoch $\frac{1}{2}$ elen, gefu-	
dert mit rott und grun damasco	elen 6
5 stuck halten alle	elen 45
mit dem borduren a daler 8 die elen	ths 360 alb.
1 Umbhang von ein beth von golt tuch lang 8 elen unnd 11 tuch breit, thun al elen 6	
a daler 8 die elen	ths 48
2 Uberzuge zu den Pillern von der beth stath lang $2\frac{1}{3}$ elen fur ein elen gerechnet	ths 8
thun al	ths 56 alb

Ein ander Umbhangk von gulden tuch mit borten von goltt unnd
roter seiden.

1 stuck lang $5\frac{3}{4}$ elen von $6\frac{1}{2}$ tuch breit al	elen 37 $\frac{1}{2}$
1 stuck lang $5\frac{3}{4}$ elen von $5\frac{1}{3}$ tuch breit al	elen 30 $\frac{1}{2}$
1 stuck lang $5\frac{3}{4}$ elen von $4\frac{1}{2}$ tuch breit al	elen 26
1 stuk lang $2\frac{1}{2}$ elen von 8 tuch breit al	elen 20
(fo. 20.) 1 stuck lang $5\frac{3}{4}$ elen von 9 tuch al.	elen 51 $\frac{3}{4}$
1 stuck lang $5\frac{3}{4}$ elen von $2\frac{1}{2}$ tuch al.	elen 13
1 stuck lang $\frac{3}{4}$ elen von $2\frac{1}{2}$ tuch al	elen 13
1 stuck lang $5\frac{3}{4}$ elen von $2\frac{1}{2}$ tuch al	elen 13
1 stuck lang $1\frac{1}{2}$ elen von 3 tuch al	elen 4 $\frac{1}{2}$
1 st. lang $5\frac{3}{4}$ elen von $2\frac{1}{2}$ tuch al	elen 14 $\frac{1}{2}$
1 st. lang $5\frac{3}{4}$ elen von 11 tuch al	elen 63 $\frac{1}{4}$
1 st. lang $3\frac{1}{3}$ elen von 6 tuch al	elen 30

Ist ein gehimel von ein beth, der hanck ist doppel, helt elen 30.

12 st. halten al	elen 317
zu daler $4\frac{1}{2}$ die ele	ths 1420 alb. 15

Ein ander gehimelt zum beth.

1 st. lang $3\frac{1}{2}$ elen von 4 tuch breit al	elen 14
1 st. ein umbhang dar zu, lang $\frac{1}{2}$ elen von 16 tuch breit doppel	al elen 9
1 st. lang $3\frac{1}{2}$ elen von 4 tuch breit, al elen	14
1 st. ein umbhang darzu, lang $\frac{1}{2}$ elen von 16 tuch breit doppel al.	elen 9
4 stuck lang al seind von gulden tuch	elen 46

a daler $4\frac{1}{2}$ die elen. ths 207 alb.

Ein gehimel uber ein disch, lang 8 elen, vier tuch breit, ist 2 tuch golt, und 2 tuch rott
samet gestrickt das golt a β 7 Die elen der samet a β 13 mit gulden und seiden fransien, estimirt
auf 136 daler. ths 136 alb.

(fo. 20 vso.) Ein dischhtuch langk $3\frac{1}{2}$ elen und 2 elen breit von golt unnd silber, estimirt
auf 38 daler ths 38 alb.

Ein umbhang an ein bethstet von 8 tuch breit hoch $\frac{3}{4}$ elen von brochato goltt auff
6 elen estimert p[ro] ths. 30 alb.

Ein umbhang an ein beth, von damasco rott Cremosin lang elen $9\frac{1}{2}$, al mit golt gebor-
durt, gar reich estimirt auff 40 daler. ths 40 alb.

2 banch thuch von golt, eins von 11, das ander von 9 tuch breit, lang $1\frac{1}{4}$ elen, al elen
25 a ths. 5 die elen. ths 125 alb.

Ein stuck gulden tuch, von 3 tuch breit und lang 5 elen al elen 15 a daler 7 die elen
thut. ths. 105 alb.

Ein gehimel langk 7 elen; mit dem umbhang unnd fransien 3 tuch breit von brachato
goltt, estimirt auf ths 170 alb.

Ein gehimel uber ein beth, langk 5 elen, den abhang elen $8\frac{1}{4}$ halb breit, von 3 tuch breit

golt tuch gar reichlich gebordurt mit golt unnd breiten fransien, von golt unnd seiden estimirt auff daler 200 ths 200 alb.

Ein tuch langk 3 elen von 2 tuch breit, golt und samet estimirt auff 30 daler... ths. 30 alb.

(fo. 21.) Ein tuch von 3 tuch breit, von golt mit grun und roter seiden lang $3\frac{1}{4}$ elen estimirt auff ths 60 alb.

Ein gehimel uber ein beth von golt lang $4\frac{3}{4}$ elen von 3 tuch breit, gantz reichlich gebordurt, der abhang ist 9 elen $\frac{1}{2}$ breide, estimirt auff..... ths 150 alb.

Ein tuch lang 9 elen von 2 tuch breit, von golt al elen 18 zu 4 daler die elen ths. 72 alb.

2 Umbhenge umb ein beth von golt tuch mit rott atlas gefudert, von 10 und 11 tuch breit. hoch $\frac{1}{2}$ elen, thun al elen 11 a daller 8 die elen..... ths. 88 alb.

2 Umbhenge umb ein beth von 6 tuch breit ein ider hoch elen $\frac{3}{4}$ von golt tuch gebordurt, mit golt und silber, estimirt auff 72 daler..... ths. 72 alb.

Ein behencksel von golt tuch unnd Samet, das golt tuch ist mit braun seiden

1 st. langk $4\frac{3}{4}$ elen 2 tuch golt und 4 tuch samet.

1 st. langk 5 elen 2 tuch golt und 4 tuch samet.

1 st. langk $4\frac{3}{4}$ elen 2 tuch golt und 4 tuch samet.

1 st. langk $4\frac{3}{4}$ elen 2 tuch golt und 4 tuch samet.

4 st. halten 9 tuch golt halten elen $4\frac{1}{2}$ a daler $4\frac{1}{2}$ die ele..... ths. 195.22

18 tuch samet grun unnd rott halt $86\frac{1}{2}$ elen, a daler 2 die elen thun..... ths. 173

(fo. 21 vso.) Betragen in summa die Iuzgemelte 4 stuck..... ths. 368 alb.22

Ein umbhangk von Damasco.

Ein stuck langk $2\frac{2}{3}$ elen von 4 tuch breit al..... elen 11

Ein stuck lang $2\frac{2}{3}$ elen von 2 tuch breit al..... elen $5\frac{1}{3}$

Ein stuck lang $2\frac{2}{3}$ elen von 3 tuch breit al..... elen 8

1 st. lang $2\frac{2}{3}$ elen von 2 tuch breit al..... elen $5\frac{1}{3}$

4 st. halten al elen..... elen $29\frac{2}{3}$

a β 7 die ellen zu 5 β fur ein thaler thun..... ths. 44 alb.20

1 st. von golt tuch.

1 st. lang $4\frac{1}{2}$ elen von 4 tuch breit al elen $16\frac{1}{2}$ a daler 5 die elen..... ths 82 alb. 15

Ein Pavilion von rott Cremosin atlas von 24 tuch hoch elen 6 gefudert mit grun Cremosin, der atlas mag chosten 9 — 10 β die ele, setz uff 90 elen zu 9 β die elen thun β 810 a β 5 pro ein daler thun..... ths. 162 alb.

Ein gehimel uber ein disch von 3 tuch breit gulden tuch, hoch elen $6\frac{1}{4}$ den abhang elen $8\frac{1}{2}$ al elen 27 zu daler $4\frac{1}{2}$ die elen..... ths 121 alb. 15

Ein gehimel uber ein disch von 4 tuch brachato golt, hoch elen $7\frac{3}{4}$ den abhang 9 elen, halb] breit, al elen $35\frac{1}{2}$ zu 7 daler, die elen thut..... ths 248 alb. 15

(fo. 22.) Ein gehimel uber ein disch von 9 elen lang ein tuch golt 2 tuch Schwartzs Samit mit golt blumen gebordurt, das golt a β 9 die elen: Aber das borduren chost viel mehr, estimirt auff..... ths 300 alb.

Ein deck uber ein beth von golt tuch mit grun seide darunder gar reich mit golt pament vernehet, helt 4 tuch is lang 4 elen estimirt auff..... ths 160 alb.

Ein gehimel uber ein disch von gulden tuch 5 tuch breit, lang 9 elen, mit waffenn von M. H. P. estimirt auff daler 370..... ths. 370 alb.

Ein gehimel uber ein disch von golt tuch 4 tuch breit, lang elen $7\frac{1}{2}$ mit die waffen von M. H. P. estimirt auff daler 200..... ths 200 alb.

Ein gehimel uber ein disch von 4 tuch 2 tuch golt 2 tuch samet rott, estimirt auff 60 daler ths 60 alb.

6 stuck von golt, gantz reichlich gebordurt, lang elen $2\frac{1}{3}$ al elen 14 a ths 8 die elen, betragt ths 112 alb.

4 Umbhenge von gulden tuch von $3\frac{1}{2}$ tuch, ein ider mit fein golt gebordurt, und vernehet mit golt golt und seiden fransien, estimirt auff..... ths 70 alb.

(fo. 22 vso.) Ein Umbhangk von schmal Cremosin.

2 stuck von 5 tuch, weisz rott unnd gel.

4 stuck von 3 tuch weisz rott und gelb.

1 stuck von 2 tuch.

7 st. sein 24 tuch breit lang $4\frac{3}{4}$ elen.

1 st. von 3 tuch breit lang 2 elen.

8 stuck halten al elen 120 a β 3.6 die Eln thun a β 5 pro ein thaler 84 thaler. ths. 84 alb.

Ein umbhangk von weisz Cremosin, mit golt genehet.

3 stuck von einem tuch breit.

2 stuck von $1\frac{1}{2}$ tuch breit.

2 stuck von 2 tuch breit.

7 stuck sein 10 tuch breit lang elen $2\frac{3}{8}$ al elen 22 a β 7 die elen thun a β 5 pro ein β
ths. 30 alb. 24.

10 hoesen umb uber die Piller von die beth zu ziehen, von golt und silber, estimirt. ths 15 alb.

6 knöpff oder Epffel von golt unnd seide gemacht ths 6

7 knöpff von seide gemacht ths 3

13 knöpff estimirt pro ths 9 ths 9 alb.

Sa betragt diese estimation ths vij . iij. - alb. vj

Oben geschrieven guter sind al gepacket in zwo kisten No. 7.8 und ghen Leipzig geschicket

Fo. 23-24 blanco.

(Fo. 24 vso.) Verzeichnus der gulden unnd seiden Tapezerey und andern zieraths zun betthen
thienlich in 2 kasten No. 7.8 ghen Leipzig geschicht.

(Fo. 25.) Historia von Bacho, sieben grosser stuck.

Ein historia vom Jason.

Zwo beschreibung vom Lauff des Himmels.

Ein historia von Joas.

Vier stuck vom Bronnen und anderer gesellschaft auch Chammerario et florentia

Funff stuck vom verhornen Sohn.

Ein stuck mitt einer Jachtt.

Ein stuck vom Hercule.

Ein stuck de domo fortunata.

Zwolff stuck mitt Laubweg, Der reinsten.¹⁾

Zwanzig stuck von Blumen, darunder klein und grosz.

Zwanzig Rawe²⁾ Durckische stuck, darunder klein und gros.

Drei stuck mit grossen Bilden, welche Alt frenckisch.

Ein historia von Juda Machabeo und Vicano.³⁾

(fo. 25 vso). Virtzehen stuck von Damaszken umb zu hencken von aschen farber. Brauner
und Gelber farbe.

Sieben stuck von Leibfarbem Damaszken mit bremen von golt und Silbern dock umb her
unnd durch unnd durch.

Vier Stuele, darunder 2 grosser und 2 kleiner mit guldenem und Silbernem dock ubernehe
mit guldenenn und Silbern Schnuern.

Zwen stuele mit guldenem und Silbernem dock mit grunem und rotem sammett, auch mit
guldenem und Silbern Schnuern.

Zwen stuel mit guldenen und Silbern dock.

Ein stuel mit gefesirtem rotem gultt Dock.

Ein stuel von golt, gefesirt mit silber.

1) *Der reinsten*, ob der Rheinstein gemeint ist? S.

2) *Rawe* = rauhe. S.

3) *Vicano*? Vermutlich ist Nicanor, der Gegner des Judas Maccabaeus gemeint. S.

Sechs gruner Sampter kussen, mit mancherley farb geplumbtt.

Vier pulven von rotem gemesirtem guldenem dock.

Funff alter ducher darin die ander Tapitzerei eingemacht worden.

(fo. 26.) Davon seindt zu Dillenberg gepliben, so man nicht hatt mit gefhuren konnen.
funff stuck von den Durckischen Duchern.

funff stuck vom verlhornen Sohn.

Ein stuck vom Hercule.

Ein stuck von der Jachtt.

Drey stuck mit den grossen altfrenckischen bilden.

Ein stuck aus dem Bronnen und der andern geselschafft.

(fo. 26 vso.) Tapyserey.

(fo. 27.) Item hernach volgen die stuck.

So in dem kasten No. 1 gepackt seindt.

Ein himel uber ein disch.	No. 12 st(uck)	1
Ein himel uber ein tisch.	No. 19 st.	1
Ein hiemel	No. 2 st.	1
Ein Umbhangk an ein bedstet	No. 2 st.	13
Item 6 knöpffen.	No. st.	6
Ein himel	No. 1 st.	1
Ein Umbhangk an ein bedstet	No. 1 st.	14
Ein himel.	No. 18 st.	1
Ein himel.	No. 14 st.	1
Ein umbhangk umb ein bedt.	No. 4 st.	8
Der umbhangk under von bedt ist bei die gulden tap. gesetzt De No. 12.		
Ein umbhangk an ein bedt	No. 3 st.	12
Ein behangsel zu einer Cambern	No. 16 st.	8
Ein umbhangk in einer Cambern	No. 15 st.	2
	st.	69

(fo. 27 vso.) Hernach folget was in die kasten No. 2 gepackt ist worden.

Ein umbhang in einer Cammern	14 st.	4
Ein himel uber ein disch	No. 13 st.	1
Ein umbhang zu einem bett	No. 5 st.	12
Ein umbhang zu einem bedt.	No. 6 st.	8
Ein himel uber ein disch	No. 6 st.	1
Ein umbhangk umb ein bedt	No. 7 st.	7
Ein umbhang umb ein bett	No. 8 st.	8
Ein umbhangk umb ein bett	No. 9 st.	9
Ein umbhangk umb ein bett.	No. 10 st.	2
Ein Pavillion von rott Cremosin Atlas	No. 11 st.	1
Ein umbhang in einer Cammern von gulden tuch	No. 12 st.	13
	St.	66

(fo. 28.) Historia von Ulysses

Tap[et]a. von 5 elen thieff in ein Pallen ¹⁾ No. 2

1 st. lang 4 elen thieff 5 elen al	20 elen
1 st. lang 4 elen thieff 5 elen al	20 elen
1 st. lang 4 elen tieff 5 elen al	20 elen
1 st. lang 5 elen tieff 5 elen al	25 elen
1 st. lang 5 elen tieff 5 elen al	25 elen
1 stuck lang 6 elen tieff 5 elen al	30 elen

¹⁾ Pallen = Ballen = Baal.

1 st. lang 6 elen tieff 5 elen al	30 elen
1 st. lang 6 elen tieff 5 elen al	30 elen
1 st. lang 6 elen tieff 5 elen al	30 elen
1 st. lang 7 elen tieff 5 elen al	35 elen
10 stuck seind langk	265 elen
zu 3½ Cron die ele	kr. 929½

Historia von Abraham in ein Pallen No. 1.

1 st. lang 4 elen tieff 5 elen al	20 elen
1 st. lang 4 elen tieff 5 elen al	20 elen
1 st. lang 5 elen tieff 5 elen al	25 elen
1 st. lang 5 elen tieff 5 elen al	25 elen
1 st. lang 6 elen tieff 5 elen al	30 elen
1 st. lang 6 elen tieff 5 elen al	30 elen
1 st. lang 7½ elen tieff 5 elen al	37½ elen
1 st. lang 7½ elen tieff 5 elen al	37½ elen
1 st. lang 7½ elen tieff 5 elen al	37½ elen
1 st. lang 7½ elen tieff 5 elen al	37½ elen
10 st. seind langk	300 elen
zu 4 Cron die ele	K. 1200.

(fo. 28 vso.) Piscaria: oder Vischerie

Tapa tieff 6 elen in 2 Pallen No. 5. 6.

1 stuck lang 10 elen tieff 6 elen al	60 elen
1 stuck lang 10 elen tieff 6 elen al	60 elen
1 st. lang 10 elen tieff 6 elen al	60 elen
1 st. lang 10 elen tieff 6 elen al	60 elen
1 st. lang 11 elen tieff 6 elen al	66 elen
1 st. lang 11 elen tieff 6 elen al	66 elen
1 st. lang 11 elen tieff 6 elen al	66 elen
1 st. lang 11 elen tieff 6 elen al	66 elen
1 st. lang 11 elen tieff 6 elen al	66 elen
1 st. lang 11 elen tieff 6 elen al	66 elen
1 st. lang 12 elen tieff 6 elen al	72 elen
10 stuck seind lang al	642 elen
Zu Cron 3½ die elen	K. 2247.

Historia von Adam und Noye.

Tapa tieff 6¼ elen an ein Pallen No. 3.

1 stuck lang 10 elen tieff 6¼ elen al	60½ elen
1 st. lang 12½ elen tieff 6¼ elen al	75¾ elen
1 st. lang 12½ elen tieff 6¼ elen al	75¾ elen
1 st. lang 12½ elen tieff 6¼ elen al	75¾ elen
1 st. lang 13 elen tieff 6¼ elen al	78¾ elen
1 st. lang 15 elen tieff 6¼ elen al	91 elen
Ein stuck langk 15 elen tieff 6¾ elen al	91 elen
7 stuck seind langk al	548
zu Cron 1¾ die elen	K. 960½

(fo. 29). Tapa von Nassaw.

Tapa von 6 elen tieff in ein Pallen No. 4.

1 stuck lang 8 elen tieff 6 elen al	48 elen
1 st. lang 8 elen tieff 6 elen al	48 elen
1 st. lang 8 elen tieff 6 elen al	48 elen
1 st. langk 8 elen tieff 6 elen al	48 elen
1 stuck langk 8 elen tieff 6 elen al	48 elen

1 st. langk 8 elen tieff 6 elen al	48 elen
1 st. lang 8 elen tieff 6 elen al	48 elen
1 st. langk 8 elen, thut 6 elen alle.	48 elen
Et sunt langk al.	304 elen
Zu $4\frac{1}{2}$ Cron die elen	K. 172.
Sol die tap ^a in alles betragen, wie sie Itzunder aestemirt ist kron.	707 $\frac{1}{2}$

Thun daler th. IX^m IIII (?) xxviiij ¹⁾
 Al. 2 I.

(fo. 29 vso.) Verzeichnus der Tapecerey gepackt in 6 Ballen Numero 1. 2. 3. 4. 5. 6. und auff den 11 Aprilis Ao 69 ghen Leiptzig geschicket.

(fo. 30.) No. 1. Erstlich ein Doszeret oder himmel von gulde und silbere tuch haltent elen 24 gegen 10 thaler jede Ehl und mehr ahn langer frantzen ehlen $7\frac{1}{4}$ gegen drey thaler iede ehl und ahn kleine frantzen, ehlen 17 gegen ein ortth ²⁾ thalers iede ehl laufft zusammen. thl. 266 mit No. eins gezeichnet.

No. 1. Item ein Bettgewandt oder zeuch von gulde und silbere tuch weisz und Roth fast reichlich und mit golt und silber bordurt, haltendt 14 stuck als nemlich den himmel sampt umblauff und heüptstuck heltt ehlen 16 gegen 20 thaler iede ehl, mher an lange frantzen ehlen 10 jede gegen 4 thaler und an kurtze frantzen ehlen $4\frac{1}{2}$ gegen ein ortth thalers (fo. 30 vso.) iede ehl und ahn golt und silbere tuch 14 ehlen iede gegen 20 thlr. mher an kleinen frantzen ehlen $32\frac{1}{2}$ gegen ein halben thaler iede ehl. Item der underst umblauff auch bordurt helt ehlen 6 jeden gegen 20 thlr und an lange frantzen elen 6 gegen 4 thaler iede ehl. Item zwo hoszen unbordurt haltten ehlen 2 jede gegen 4 thaler. Item ein Marchepied unbordurt haltt ehlen 11 Jede gegen 8 thlr. und drey knauff jeder gegen 10 thlr. seind alle vierzehen stuck und lauffen zusammen. thlr 936 $\frac{3}{4}$

Alles mit No. 1 gezeichnet.

No. 2. Item ein dosseret oder himmel von gulde tuch frietziert heltt ehlen 25 uf 12 thaler jede ehl und an lange frantzen ehlen 7 gegen 2 thaler iede ehl und an kurtze frantzen $1\frac{1}{2}$ thlr. laufft. thlr. 315 $\frac{1}{2}$

Mitt No. 2 gezeichnet.

No. 2. Mher ein bettgewandt oder zeuch von gulde und silbere tuch weisz und roth, auch mit golt und silber bordurt halten 13 stuck als nemlich der himmel sampt uber umblauff und hauptstuck heltt ehlen 16 jede gegen 20 thlr. mher (fo. 31) an lange frantzen ehlen $10\frac{1}{4}$ gegen 4 thlr. iede ehl und an kurtze frantzen ehlen $5\frac{1}{2}$ gegen ein orth thalers und an Roth karmoseit taffet mit der korden zu fuderung ehlen 3 uff 3 orth thalers jede ehl. Item vier Gordein unbordurt haltten ehlen 30 jede gegen 9 thlr. Item ein decken unbordurt aber mitt kleine frantzen heltt ehlen 15 jeden gegen 9 thlr. und an kleine frantzen ehlen 13 uf ein orth thalers iede ehl. Item der underst umblauff haltt ehlen 6 jede gegen 20 thlr. und an lange frantzen ehlen 6 gegen 4 thlr jede ehl. Item ein Marchepiet unbordurt heltt ehlen 16 iede gegen 9 thlr. Item zwo hoszen unbordurt halten 2 ehlen iede gegen 4 thaler und 3 knauff jeden gegen 10 thaler seind alles dreizehen stuck lauffen thlr. 1098 $\frac{7}{6}$

Und mitt No. 2 gezeichnet.

(fo. 31 vso.) No. 3. Mher ein Bett gezeugh von gulde tuch roth und grhun und mit weisz bend mit gulde kantillen bordurt heltt zehen stuck — nemlich der himmel helt ehlen $9\frac{3}{4}$ uf 12 thaler jede ehl, ohne die bordurde kantillen. Die wilche helt an $6\frac{1}{2}$ ehlen jede gegen 15 thlr. Item 4 umblauffen gleich fals bordurt und gefudert mit roth weisz und grhün Damast halt mit ehlen 6 jede gegen 12 thlr ohne die bordurde kantillen und bend die wilche seind ehlen 8 jede gegen 15 thlr.; mher ehlen 16 an lange frantzen. Und in die umblauffen jede uff 4 thaler

1) Dit bedrag is door de onduidelijkheid van het H. S. onzeker.

Orththaler = $\frac{1}{4}$ Thaler.

und an damast ehlen 8 gegen $1\frac{1}{2}$ thaler. Item 4 Gordein von weisz Armoseit mitt goltt und roth kremoseit bordurt und kleine gulde (fo. 32) frantzen gebortt halten ehlen $12\frac{1}{2}$ iede gegen 8 thaler., Und an kleine frantzen ehlen 29 uf ein halben thaler iede ehl. Item ein decken auch von gulde tuch Roth unnd grhun mit Spanisch arbeit umbbordürtt hellt ehlen 16 uff 12 thaler iede ehl. seind zehen stuck und lauffen ahn..... thl. 789

Alle mitt No. 3 gezeichnet.

No. 4. Item ein Doszeret ode Himmel von gulde tuch vast reichlich und fritziret mit goltt, silber und sammet heltt ehlen 32 jede ein uf 24 thaler, und an lange frantzen ehlen $8\frac{1}{4}$ gegen 6 thlr iede ehl und an kurtze frantzen ehlen $18\frac{1}{2}$ jede gegen ein orth thalers laufft an thl. 822 $\frac{1}{2}$

Und gezeichnet mit No. 4.

No. 4. Mher ein bedt gewandt oder (fo. 32 vso.) Gezeugh von gulde tuch fritzirt wie oben helt neun stuck, nemlich der himmel sampt hauptstuck heltt ehlen $14\frac{1}{4}$.

Item ein uber umblauff gleich arbeit und mitt roth kremoseit seiden attlesz gefudert; heltt on die frantzen und fuderung elen 5 gegen 24 thlr. wie oben jede ehl, mher an lange frantzen ehlen 9 uf 6 thlr jede ehl, und an seiden attlesz ehlen 4 uf $1\frac{1}{2}$ thaler jede ehl.

Mehr uber ein umblauff auch fritziret wie oben heltt ehlen 5 gegen 24 thlr. jede ehl und an frantzen ehlen 9 uf 6 thlr iede ehl, und an seiden attlesz ehlen 4 uf $1\frac{1}{2}$ thaler jede ehl.

Noch ein nider umblauff helt ehlen 6 und gegen 24 thaler jede ehl, und an frantzen ehlen $6\frac{1}{2}$ alleinlich uf 4 thlr. jede ehl und vier Gordein oder umbhangsel von weysz armoseit mitt goltt und roth kremoseit bordurt und kleine gulde frantzen gebortt halten ehlen $12\frac{1}{2}$ jede gegen 8 thaler und ahn (fo. 33) Ellenn 29 zu ein halbenn thaller jede elle. Ein Marchepiet vonn goltt unnd silber tuch unfriciert! helt 13 ellenn, jede gegenn 13 thaller, seindt zusamenn neun stuck unnd lauffen a..... 8 thaler 1155 $\frac{1}{2}$

Und getzeichneth No. 4..... 8

No. 5. Mehr ann bettgetzeug vonn silber tuch unnd grun samett, darauff guldenen dach unnd Roth Kremoseit sammet unnd Porfeilet mit goltt und silber haltendtz zwelff stuck, nemlich der himmell helt ehlen 9 min ein viertell jede ehl uff 8 thaller.

Mehr ein heuptstuck helt ehlen 6 auch gegen acht thaller jede ehell.

Item der underst umblauff helt ehlen $8\frac{1}{4}$ uff 8 thaller jede ehle unnd an frantzen ellenn 8 zu $\frac{1}{2}$ thaller jede ehelle.

Item der oberst umblauff helt ehlen $5\frac{1}{2}$ zue 8 thallern jede ehelle, unnd an langenn frantzenn ehellen 8 gegenn $1\frac{1}{2}$ thallern Ide ehellen, unnd an Roth, grun, gelb unnd weisz damast zue fuderung ehlen $5\frac{1}{2}$ gegen $1\frac{1}{2}$ thallern jede ehellen.

Mehr ein uberst umblauff heltt $5\frac{1}{2}$ ehlen zu 8 thallern jede ehellen 8 gegen $1\frac{1}{2}$ thallern Jede ehellen, auch an Damast (fo. 33 vso.) wie obenn $5\frac{1}{2}$ ellenn uff $1\frac{1}{2}$ thaller.

Item ein Deckenn heltt ehlen 16 jede ehell 8 thaller, unnd an kurtze frantzen ehellen 14 gegenn ein ort thaller jede ehell.

Mehr ann taffett mit der korden zu fuderung, ellenn 8 gegenn drey ort thallern jede ehelle.

Item zwey hosenn haltten 2 ellen, gegenn 6 Thallern jede ehellen.

Item vier Dortein oder umbhengsell vonn roth, gelb, gruhn unnd weisz Damast helt zusammen ehellen 27 $\frac{1}{2}$ Ide zue 2 thallern seint alles zwelff stuck und lauffen an..... 8 thaller 521

Mitt No. 5 jede stuck getzeichneth.

No. 6. Item ein dosseret ode himmell vonn guldenem tuch unnd roth kremoseit figurirt sammet, helt an guldenem tuch ehellen 17 jede ehellen gegenn 7 thallern, unnd an samet ehellen 17 gegenn 5 thallern jede ein, unnd an langen frantzen ehellen $7\frac{3}{4}$ ide ehell uff $7\frac{1}{2}$ thallern, auch ann klein frantzen ehellen $2\frac{1}{2}$ thallern laufft an..... 8 thaller 218 $\frac{1}{2}$

Mitt No. 6 getzeichneth.

(fo. 34.) No. 6. Mehr ein Bett getzeug vonn roth kremoseit damast mit bordenn unnd leistenn vonn guldenem tuch unnd porfeilet mit silber haltent acht stuk, nemlich der himmell heltt ehellen 12, an damast jede gegenn 12 thallern, und an leisten ehlen 17 jede gegen 7 thallern, unnd lange frantzen ehellen 9 jede uff $1\frac{1}{2}$ thaller.

Item eyn deckenn heltt an Damast ehellen $13\frac{1}{4}$ unnd and Bordsell unnd leisten ellen 13. Mehr drey knauff Ider zue $1\frac{1}{2}$ thaller, unnd dann sechs Dortein halten zusammen an, an damast

ellen 43 unnd an Borden ehellenn 40 alles geacht wie oben, seindt alles acht stuck, die zusammen lauffenn..... 8 thaller 644½

Mitt No. 6 auch getzeichnett.

No. 7. Mehr ein Beth getzeuch vonn roth kremoseitt damast allenthalben besetzt mit silber unnd guldenem Duch roth sammett und porfeilet mit goldt unnd silber, heltt sieben stuck, als nemlich der himmell sampt hauptstuck, unnd uber umblauff heltt ehelln 31½ gegen 7 thallern jede ehell unnd an frantzen ellen 19 uff 1½ thaler jede ehellen.

(fo. 34 vso). Item der underst umblauff heltt ehellenn 9½ auch gegenn 7 thaller jede ehellen, unnd an kurtze frantzen 23½ ellen zue einem ortt thallers jede ehellen.

Item zwo hosenn haltten ehellenn 2 gleich arbeit unnd gegenn 7 thallern jede ehell.

Item drey gordein vonn roth kremoseit damast alleinlich, mit klein gulde frantzen ehelen halttenn zusammen, an damast 31¼ ehellen gegenn 2 thaller jede ehellen, unnd an frantzen ehellen 12 zusammen uff 1½ thaller, seindt alles 7 stuck, unnd lauffenn ann..... 8 thaller 401½

Mitt No. 7 getzeichnett.

No. 8. Mehr ein Bett getzeug vonn guldenem und silbernem duch helt acht stuck, nemlich der himmell, sampt den uber umblauff heltt 30 ehellenn, gegen 9 thallern jede ehellenn unnd an lange frantzen ehellen 12 jede ein uff 2 thaller.

Item das hauptstuck helt ehellenn 4½ gleich arbeit gegen 9 thallern jede ehell.

Item zwo hosen halten 2 ehellen jede ehell uff 6 thaller.

Item ein Decken von guldenem Duch heltt ehellen 16 gegen 7 thallern jede ehelle.

(fo. 35.) Item dreij Dardein vonn roth, gelbe und weisz armoseit, halttenn 61¼ ehellenn gegenn ein thaller jede ehell, seindt 8 stuck unnd lauffenn ann..... 8 thlr. 520¼

Alles mit No. 8 gezeichnett.

No. 9. Mehr ein Beth getzeuch vonn guldenem unnd silbernem duch, helt neun stuck nemblich, der himmell helt allein 13 gegenn 8 thaller jede ehell.

Item der oberst umblauff heltt ehellen 10½ auch gegen 8 thallern jede ehell, und an frantzen 14 ehellenn uff ein thaler jede ehell.

Item zwo hosenn jede uff vier thaller.

Item vier Dordein, und ein hauptstuck von gelb roth unnd weisz armoseit halten zusammen ehellenn 58¼ Ide gegenn ein thaller seindt neun stuck, unnd lauffen ann 8 thaler. 268¼

Mitt No. 9 getzeichnett.

No. 10. Mehr ein himmell zue einem beth vonn guldenem unnd silbernem tuch, heltt ehellen 13 gegenn 7 thallern jede ehellen unnd ein umblauff vonn gleicher arbeit mit weisz und rothem Damast gefudert (fo. 35 vso.) heltt ehellen 6 auch jede ehelle uff 7 thaller unnd damast ehellen 4 gegenn 2 thaller jede ehellen unnd an frantzen ehellen 13 uff ein thaller jede ehellen, lauffenn Beidt ann..... 8 thall. 154.

Mitt No. 10 gezeichnett.

No. 11. Item ein feldt Pavillonn von roth kremaseit seiden adlas unnd mitt grun Daffett¹⁾ mit der kordenn gefudert unnd kleinn gulde frantzenn geporrt, helttann seiden adlas ellenn 88 jede uff zwen thaler, Item an Daffett ellenn 44 jede ehellenn uff drey thaler laufft zusammen. 8 thaler 245.

Mitt No. 11 getzeichnett.

No. 12. Item an Chammer thapitzerey, vonn guldenem und silbernem tuch haltent Dreitzehenn stuck Nemlich ein stuck gehörig zue dem Buffett mit frantzenn gulde Lilien unnd posamendt geporrt heltt an guldenem unnd silbernen tuch ehellen 5½ jede uff 9 thaler.

Item ann passament ehellenn 15½ gegenn der ehellen umb ein thaler. Item an guldenen frantzen ehellen 3½ gegen 1½ thaler jede ehellen unnd an gulde halten ehellen (fo. 36) 5½ zusammen uff ein thaller.

¹⁾ Daffett = Taffet. S.

Item an hangstuck heltt $14\frac{1}{2}$ ehlen gegen 9 thaler jede ehell. Item an hangstuck heltt $27\frac{1}{2}$ ehellen auch gegen 9 thaller jede ein.

Mehr ein hangstuck, heltt $35\frac{1}{2}$ ehellen auch gegen 9 thallern jede ehell.

Mehr ein stuck haltendt $50\frac{1}{2}$ ehellenn, auch uff 9 thaller jede ehell.

Item ein hangstuck, heltt ehellenn $14\frac{1}{2}$ jede auch uff 9 thallern.

Item ein hangstuck heltt ehellenn $28\frac{1}{2}$ jede auch zu 9 thallern.

Mehr ein hangstuck heltt ellen $12\frac{1}{2}$ auch zue 9 thallern.

Mehr ein gleich stuck vonn $12\frac{1}{2}$ ehellen auch zu 9 thallern.

Mehr einn stuck heltt $61\frac{1}{2}$ ellenn gleichfals uff 9 thaller jede ehell, und ein Disch duch heltt $11\frac{1}{4}$ ehellen an guldenem und silbernem tuch zue 9 thallern jede ehell, und dan an gulde frantzen $4\frac{1}{2}$ gegen $1\frac{1}{2}$ thaller jede ehellen.

(fo. 36 vso.) Item ann Passament ellenn 19, gegen drey ehellen umb ein thaller unnd an Liellen ehellenn $7\frac{1}{2}$ zuesamenn vor $1\frac{1}{2}$ thaller seindt alles Dreitzehenn stuck, welche zuesamenn anlauffenn 8 thaler 2693 $\frac{1}{2}$

Mitt No. 12 getzeichnet. 8 ..

No. 13. Item ein Dosserett vonn guldenem Duch unnd roth kremoseitt sammett mil langenn guldenenn und silbernenn frantzenn, unnd mit gelb, und Roth Damast gefudert het an gulden duch 12 ehellenn gegen 8 thallern jede ehell.

Item ann sammett $15\frac{1}{2}$ ehellen gegen 4 thallern jede ehell.

Item an langen guldenenn und silbernenn frantzenn ehellen. Item an kurtzen frantzen $13\frac{1}{2}$ ehlen gegen ein halben thaler iede ehl und an damast 4 ehlen uf $1\frac{1}{2}$ thaler jede ein, laufft zusammen thlr 182 $\frac{3}{4}$

Mit No. 13 gezeichnet.

(fo. 37.) No. 14 Mehr ein chammer von gulde tuch roth und grhun sammet haltent 4 stuck. Nemlich ein hangstuck heltt an gulde tuch $9\frac{1}{4}$ elen gegen 8 thlr iede ehl und an sammet elen 23 gegen 4 thaler iede ehl.

Mher ein stuck heltt auch an gulde tuch $9\frac{1}{4}$ elen auch uf 8 thaler iede ehl und an sammet 23 ehlen zu 4 thalern. Mher ein hangstuck gleich arbeit heltt an gulde tuch 8 elen $\frac{3}{4}$ auch gegen 8 thlr und an sammet $17\frac{1}{2}$ eln gegen 4 thaler und noch ein hangstuck gleich arbeit, heltt an gulde tuch $13\frac{3}{4}$ ellen zu 8 thaler jede ehl und an sammet 19 ehln zu 4 thalern, seindt alles 4 stuck die zusamen lauffen an thlr 658

Mitt No. 14 gezeichnet.

No. 15 Mher ein chammer von roth damast (fo. 37 vso.) besetzt mit contrefant 1) gulde tuch heltt 2 stuck nemlich ein stuck heltt ungeferlich 13 ehlen gegen $1\frac{1}{2}$ thaler, jede ein und dasz ander stuck heltt 15 ehlen auch zu $1\frac{1}{2}$ thlr iede laufft zusammen thlr 42

Beide mit No. 15 gezeichnet.

No. 16 Mher ein Chammer von gelb, asch und leberfarb damast heltt 8 stuck. Nemlich ein stuk heltt 18 ellen, Item ein stuk heltt 24 ehlen. Item ein gleich stuck von 24 ellen.

Mehr ein stuk heltt 30 ellen.

Item ein stuck heltt 12 ellen.

Mher ein stuck heltt 21 ellen.

Und dan ein stuck heltt 30 ellen

Seindt alles acht stuck und ellen 189 gegen anderhalben thaler jede ehl laufft.. thlr. 283 $\frac{1}{2}$

Mit No. 16 gezeichnet.

No. 17. Mher ein Doszeret oder himmel von silbere und gulde tuch, mit eim (fo. 38) Wapffen Bordart mit guldenem und silbernem tuch und Porfeilet mit goltt und silber und das behangsell von silbernem tuch und schwarzem sammet Porfeilet mitt silber und mit silbernen,

1) Contrefant = unecht. S.

guldenen und seiden, langen und kurtzen frantzen, heltt an guldenem und silbernem Duch durch ein ander 57 ehlen jede gegen 10 thaler.

Item an lange frantzen ellen 16 gegen $1\frac{1}{2}$ thaler iede ehl und an kurtze frantzen $14\frac{1}{2}$ ellen gegen $1\frac{1}{2}$ thaler iede ehl laufft an..... thlr 597 $\frac{5}{8}$

Mit No. 17 gezeichnet.

No. 18. Mher ein Doszeret von grhunem sammet reichlich und kunstlich bordurt mit wapffen haltent $32\frac{1}{2}$ ellen gegen 40 thalern iede ehl und lange frantzen $7\frac{1}{2}$ ellen gegen $1\frac{1}{2}$ thlr iede ehl. Auch an kurtze frantzen 15 ehln gegen $\frac{1}{2}$ thlr iede ehl, laufft..... thlr. 1298 $\frac{3}{4}$

Mit No. 18 gezeichnet.

(fo. 38 vso). No. 19. Und mehr ein doszeret von guldenem tuch und Schwartzem sammet und das sammet reichlich und kunstlich besetzt und verarbeit mit wapffen Narragne ¹⁾ Beumen von Venedischem golt und silber helt $37\frac{1}{2}$ ellen gegen 50 thlr iede ehl.

Mher an lange frantzen $10\frac{1}{2}$ ellen gegen 2 thlr iede ehl und an kurtze frantzen 13 ellen gegen $\frac{1}{2}$ thaler iede ehl, laufft..... thlr 1902 $\frac{1}{2}$

Mitt No. 19 gezeichnet.

Desse zu wahrem urkunt hab ich obgemelter Notarius hierunden mein gewonlich handtzeichen gestellt.

(w.g.) MARCUS FELBERGERUS.

1) *Narragne* of Nairange = Oranje?

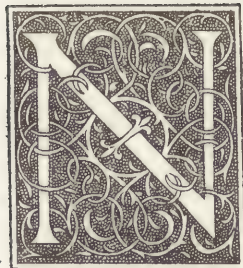
DE EERSTE OORLOG MET ENGELAND

EN

W. VAN DE VELDE DE OUDE ¹⁾

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

A het gevecht bij Folkestone tusschen MAARTEN TROMP en BLAKE op 19 Mei 1652, volgde in Juli de eerste oorlog tusschen Nederland en Engeland. Hij begon onder ongunstige omstandigheden voor ons land. De Nederlandsche vloot was zwakker dan de Engelsche en werd zeer belemmerd door de koopvaardijvloeden welke haar werden medegegeven. Bovendien was de administratie hier even slecht als in Engeland goed geordend.

De oorlog viel dan ook voor ons ongelukkig uit. TROMP stak in Juli van de Zeeuwsche kust in zee. Hij wilde AYSCUE aantasten, die bij Duins op de Nederlandsche koopvaarders loerde, maar tegenwind belette hem zijn plan te volvoeren. Daarna wilde hij BLAKE achterna, die in de Noordzee de Hollandsche haringvloot ging vernietigen, maar stormen beletten hem ook dit. Op 16 Augustus moest hij onverrichter zake huiswaarts keeren. Dat werd hem hier zóó kwalijk

¹⁾ Vervolg van „*Willem van de Velde de oude, zijn leven en zijn werk*“, D XVI, p. 65.
Oud-Holland, 1899.

genomen, dat zijn beleid aan een onderzoek onderworpen, hij zelt geschorst en WITTE CORNELISZ DE WITH in zijn plaats benoemd werd.

In het begin van Augustus vertrok M. A. DE RUIJTER met een Zeeuwsch eskader ter begeleiding van een koopvaardijvloot door het Kanaal. Op 26 Augustus sloeg hij bij Plymouth AYSCUE af. Het eerste gevecht in dezen oorlog en het laatste van AYSCUE. Tegen de terugkomst van DE RUIJTER zeilde BLAKE, die den 14^{en} September de Fransche vloot bij Calais verslagen had, het Kanaal af, en vereenigde zich met PENN, om gezamenlijk DE RUIJTER aan te tasten. Ook hier te lande was dit gevaar voorzien en bij de Wielingen eene vloot verzameld onder den Vice-Admiraal WITTE CORNELISZ DE WITH. DE RUIJTER echter was des nachts onopgemerkt PENN gepasseerd, en kwam op 2 October omtrent Duinkerken en Nieuwpoort bij de hem te gemoet gezonden vloot. Te zamen lieten zij toen, omstreeks 62 schepen sterk, het anker vallen ter hoogte van Ostendé. Op 8 October werd de Statenvloot gezien, niet ver van de Kentish Knock, een weinig ten Noorden van BLAKE's vloot, welke iets talrijker was BLAKE voer haar dadelijk te gemoet. Deze had het voordeel van den wind, grooter schepen met grooter aantal kanonnen. De Nederlanders begingen de fout van te vuren op de masten en zeilen, in plaats van op de schepen. Omstreeks 20 kapiteinen, meest Zeeuwen, namen de vlucht. BLAKE behaalde de overwinning, voer zegepralend naar Engeland terug, terwijl de verslagen Nederlandsche vloot op 10 October terugkeerde naar Goeree.

Een gevolg van deze nederlaag was dat MAARTEN HARPERTSZ TROMP weér benoemd werd tot bevelhebber der vloot. Op 1 December stak hij uit de Maas in zee, bezwaard met 200 koopvaarders, meest bestemd naar Bordeaux om wijn te halen. J. EVERTSEN voegde zich bij hem met eenige oorlogschepen en 70 koopvaarders. Toen bestond onze vloot uit ongeveer 90 schepen, 8 branders en eenige kleine vaartuigen, en vergezelde zij wel 400 koopvaarders. Den 4^{en} of 5^{en} December ankerde zij ter hoogte van Duinkerken. Den 9^{en} verscheen TROMP voor den zuidelijken ingang van Duins, waar BLAKE lag. Deze verliet zijn schuilplaats, maar moest om verandering van wind het anker laten vallen ter hoogte van Dover. Hetzelfde deed TROMP op eenigen afstand te lijwaarts. Den volgenden namiddag omstreeks 3 uur raakten de twee vloten slaags ter hoogte van Dungeness, bij de Singels. De Hollanders waren nu de Engelschen te machtig, en twintig schepen, meest gehuurde koopvaarders, lieten BLAKE in den steek. Deze moest naar Dover terugkeeren, en den volgenden dag trok hij zich in Duins terug, van waar de meeste schepen naar de Theems voeren, om daar in orde gebracht, versterkt en beter bemand te worden. TROMP begeleidde na zijne overwinning de koopvaarders tot Isle de Rhé, maakte op de reis ver-

scheidene Engelsche schepen prijs en bleef ter hoogte van Bordeaux wachten op de retourvloot.

Midden Februari 1653 ging TROMP van Bordeaux huiswaarts, met 70 oorlogschepen en 150 koopvaarders. In het begin van dezelfde maand zeilde de Engelsche vloot, 50 schepen sterk, de Theems af, en voer vervolgens, ook 70 schepen sterk, het Kanaal af. Naar het voorbeeld der Nederlandsche vloot was zij nu ook verdeeld in drie eskaders, elk met een eigen aanvoerder, en kenbaar aan de kleur der vlaggen,

Heeft WILLEM VAN DE VELDE DE OUDE een van deze expedities tegen de Engelsche vloot in 1652 meegemaakt? Ik heb daarvan geen bewijs kunnen vinden. Gesteld dat hij in Juli met TROMP in zee is gestoken, dan zal deze ongelukkige tocht hem geen stof hebben geboden. Hoogst onwaarschijnlijk is het dat hij het eskader van DE RUIJTER zal vergezeld hebben omdat dit slechts diende ter begeleiding van koopvaardijvlooten. En met de vloot van DE WITH, welke op 8 October verslagen werd, kan hij niet zijn medegegaan, daar hij op 9 October — zooals wij gezien hebben — te Amsterdam zijn testament liet maken.

Ook met de vloot van TROMP, welke op 1 December 1652 vertrok en in Februari 1653 terugkeerde, is hij waarschijnlijk niet medegegaan. Hiervoor pleit de volgende notarieele acte, op 29 April 1654 gepasseerd.¹⁾ Zij luidt: „Sr. WILLEM VAN DE VELDE, out omtrent XLII jaeren, consttijckenaer, heeft bij „ware woorden, in plaats van solemnelen eede, ten versoecke van Sr. BARENT „HOMMERSZ. verclaert, . . . hoe waer is dat *int begin van den jaere XVII^c drij „en vijffich* hij getuijge metten requirant gegaen is ten huijse van de wed^e COSTERS, „bij ISAACK DE NOVILLE, commissaal aldaer ter huijze, om aldaer te besichtigen „seeckere teijckeninge gedaen bij HENDRICK WITMONT, van Delft, welcke de „requirant stondt om te coopen ende deselve teijckeninge gesien hebbende dat „op de redenen die voorviel(en) nopende het wasschen van dito teijckeninghe, „hij getuijge tegens NOVILLE seijde, dat hij getuijge niet geloofde dat men het „wasschen kon, ende dat NOVILLE daarop repliceerde, dat men het al (d. i. wel) „conde wasschen”.²⁾ enz.

Waarschijnlijk heeft dus WILLEM VAN DE VELDE den driedaagschen zeeslag ook niet bijgewoond, welke op 28 Februari, 1 en 2 Maart 1653 geleverd werd.

¹⁾ Protocol v. Notaris P. DE BARIJ, Amsterdam.

²⁾ VAN DE VELDE bedoelt met HENDRICK WITMONT zeker den Delftschen schilder en teekenaar van schepen en zeestukken, welke hij maakte evenals VAN DE VELDE met de pen op witte paneelen en doeken. Zonderling, die WITMONT wordt in het register van het St. Lucasgild te Delft en in inventarissen der zeventiende eeuw genoemd HEEREMAN WITMONT.

Den eersten dag had hij plaats ter hoogte van Portland, den tweeden dag drie mijlen ten Noordwesten van Wight, en den derden dag werd hij begonnen ter hoogte van Bevesier (Beachy-Head) en eindigde hij bij kaap Grisnez. Na den eersten dag moest TROMP reeds besluiten slechts verdedigenderwijs te werk te gaan; aan 't eind van den tweeden dag waren kruit en scherp bijna verbruikt; na twee uren vechten op den derden dag was de helft der vloot zonder kruit en scherp, en gingen verscheiden kapiteins op de vlucht, zoodat TROMP slechts 25 à 30 schepen had om de koopvaardijvloot te verdedigen tegen een tweemaal sterker macht. Hij moest dus vluchten naar de banken op de Fransche kust, waar de dieper gaande Engelsche schepen hem niet konden volgen. Wat baatten de bekwaamheid en de dapperheid van TROMP en zoovele anderen, bij zóó gebrekkige uitrusting! Engeland had overwonnen, en het Kanaal was in zijn macht!

Treurig was men hier te lande en om de nederlaag en om het gevaar dat den handel bedreigde, waarvan ons land leefde. Men kan dus begrijpen den indruk, door 't bericht van eene overwinning omstreeks half April teweeggebracht.

Vóór den oorlog met Engeland was een klein eskader gezonden naar de Middellandsche zee. Na het uitbreken van den oorlog werd het versterkt en kreeg het JAN VAN GALEN tot bevelhebber. Een Engelsch commandeur, APPLETON, keerde met zeven schepen van Smirna huiswaarts, maar werd opgesloten in de haven van Livorno. Een ander Engelsch commandeur, BADILEY (in de Hollandsche berichten BODLEY geheeten), kwam APPLETON met acht schepen te hulp. VAN GALEN voer hem met tien schepen te gemoet, versloeg hem op 6 September 1652 ter hoogte van Elba, zoodat BADILEY in de haven van Porto Longone op Elba de wijk nam. Livorno hoorde aan den Groothertog van Toskane en was dus onzijdig; Elba hoorde aan Spanje, goed vriend van Engeland. VAN GALEN had één schip veroverd, de *Phoenix*, dat met het gedeelte van zijn vloot, dat op APPLETON moest passen, in de haven van Livorno lag. Daar werd dat schip in November overrompeld door de Engelschen. De Groothertog beschouwde dit als schending van zijn neutraliteit, en eischte van BADILEY — nu bevelhebber van de geheele Engelsche macht — dat de *Phoenix* werd teruggegeven aan de Hollanders, of dat de Engelschen Livorno's haven zouden verlaten. De onderhandelingen duurden tot Maart 1653. Blijkens de *Lijst van Schepen van Oorloghe bij de Collegies van Admiraliteit* bestond de Nederlandsche vloot in de Middellandsche zee in 1653 uit 9 schepen der Admiraliteit van Amsterdam, 3 van het Noorderquartier, 3 van Zeeland en één van Rotterdam, dus 16 Admiraliteitschepen, en 11 gehuurde (gewapende koopvaardijschepen); in 't geheel 27 schepen.

In een brief, gedrukt onder een te Amsterdam uitgegeven prent (FR. MULLER 2065), worden de volgende Nederlandsche schepen genoemd: het schip van J. VAN GALEN, dat elders geheeten wordt *De Zeven Provinciën*; *De Eendracht*, Vice-Comm. JACOB DE BOER; *De Maen*, kap. C. TROMP; de *Julius Cesar*, kap. JACOB ROOKER; *De Zon*, kap. BOGAERT; de *Susanna*, kap. PIETER JANSSEN DE VRIES; *De Zwarte Arent*, kap. PIETER TAM BONTEBOTTER; de *Madonna della Vigne*, kap. HERMAN TORM; *De Maegt van Enckhuijsen*, kap. C. HAM; *Ter Goes*, kap. JAN RICHEWIJN; *Zutphen*, kap. JAN UIJTENHOVE; *De Prins*, kap. C. SLORD; *De Witte Oliphant*, kap. SIJBRANT MOL; *Salomon's Oordeel*, kap. MEINDERT OOSTVAERT; *De Roode Haes*, kap. ADR. ROOTHAES; *De Ster*, kap. JAN GOVERTSZ; en één brander. In 't geheel 16 schepen en één brander, juist het aantal, dat — gelijk wij zien zullen — aan den strijd deel nam. Op de prent, door J. HONDIUS naar J. BEERSTRATEN gegraveerd (F. MULLER 2047 No. 10), worden ook de eerste acht schepen en de brander vermeld, en de namen der zeven laatstgenoemde kapiteinen. Met kleine afwijkingen in de attributies zijn de opgaven op de talrijke voorstellingen van het gevecht vrij wel gelijk.

De Engelschen besloten Livorno te verlaten. Dit was een groot waagstuk; 6 schepen en 1 brander tegen 16 schepen en 1 brander, welke Livorno's haven bewaakten. Maar de berekening was dat BADILEY Porto Longone zou verlaten, dat VAN GALEN, die zich ook voor Livorno bevond, hem zou achterna zetten, en APPLETON dan de haven verlaten en VAN GALEN tusschen twee vuren plaatsen zou. Op den 12^{en} Maart verliet APPLETON Livorno. VAN GALEN keerde zich tegen hem. Drie schepen van APPLETON werden vernield: de *Samson*, de *Bona-venture* en het brandschip; drie werden genomen: de *Pilgrim*, de *Merchant of Levant* en de *Leopard*, het schip van APPLETON. Slechts één ontkwam: de *Mary*, welke de treurige tijding aan BADILEY bracht, die toen ijlings op de vlucht ging en ontkwam, omdat zijn schepen beter zeilers waren dan de Nederlanders.

Met het oog op een later afgebeelden *Samson* melden wij, dat de hier verongelukte, volgens NOOMS, in den spiegel had het beeld van Simson, dragende de poortdeuren van Ghaza.

De Nederlandsche vloot verloor slechts één schip: *De Zon* zonk. Grooter verlies was de dood van JAN VAN GALEN. In den aanvang van het gevecht kreeg hij een schot in de knie, het been werd afgezet, maar weldra bezweek hij. Zijn lijk werd naar Amsterdam vervoerd, en daar werd een marmeren tombe in de Nieuwe Kerk opgericht ter zijner eer.

Dit verlies temperde natuurlijk de blijdschap over de behaalde zegepraal, doch verminderde hare beteekenis niet. Zij bracht den handel op de Levant aan Nederland, en wat deze beduidde bewijst het feit dat de kooplieden te Londen,

die hun kapitaal in dien handel hadden gestoken, failliet gingen, toen het bericht der overwinning van J. VAN GALEN, omstreeks 18 April aankwam.¹⁾

Behalve graveurs gaven ook schilders lucht aan de vreugde over dit feit. LINGELBACH, NOOMS en WILLEM VAN DE VELDE Sr. brachten de overwinning bij Livorno op het doek. Zij schilderden die, niet naar eigen aanschouwen, maar naar de berichten, welke ontvangen werden. Dit blijkt aanstonds hieruit, dat zij de voornaamste wapenfeiten, welke in den strijd voorvielen, voorstellen als te gelijkertijd te zijn geschied, en uit den fout, dat zij BADILEY's eskader veel dichter bij dat van APPLETON plaatsen als werkelijk het geval was. De drie schilderijen bevinden zich in het Rijksmuseum. Dat van W. VAN DE VELDE Sr. is met de pen geteekend op geprepareerd doek. Hebben de stukken van NOOMS en van LINGELBACH eene op het doek bijna gelijkkluidende, maar in tegenovergestelde richting geschilderde aanwijzing van de beteekenis der détails, VAN DE VELDE plaatste letters op de Nederlandsche en cijfers op de Engelsche schepen, waarvan de verklaring in een medaillon op de lijst staat. Die verklaring is door wormsteek echter bijna onleesbaar. Op het stuk ziet men de spiegels van *De Witte Oliphant*, en van de *Halve Maen*. Laatstgenoemd schip ligt naast de *Samson*, die met den voorsteven naar voren ligt, en zonder een brander tusschen hen. Twee van de talrijke verschillen tusschen de voorstellingen van NOOMS, VAN DE VELDE en anderen. Deze schilderijen zijn meer een hulde aan de overwinnaars, dan historisch juiste afbeeldingen. Om enkele onjuistheden te noemen, de *Madonna della Vigne* werd op land gezet, nadat zij een schot onder water had gekregen toen zij met de *Maagd van Enkhuijsen* den *Levantschen Koopman* aanviel; de *Bonadventure* werd in brand geschoten vóór TROMP de *Samson* aanviel. Ziet men deze feiten voorgesteld tesamen, dan kan er geen quaestie van zijn, of het stuk is uit overleg, niet uit aanschouwen gecomponeerd. Zonderling is ook, dat de datum van het gevecht op deze stukken is de 14^e Maart, die ook voorkomt in den brief onder de prent van BEUSECOM (FR. MULLER 1653), terwijl de juiste datum is 12 Maart.

Na den treurigen afloop van den driedaagschen zeeslag en de daarbij geleden schade, welke tengevolge had dat te Amsterdam 3000 huizen te huur stonden, was der kooplieden hoop gevestigd op de retourvloot, welke, nu het Kanaal voor ons gesloten was, varen zou om Engeland en Schotland heen. TROMP kreeg bevel haar te gemoet te zeilen en tevens een koopvaardijvloot uitgeleide te doen. Hij antwoordde dat de vloot te zwak was, en dat hij liever zijn ontslag nam dan met zoo'n vloot in zee te gaan. Zoodra hij echter 65 schepen

¹⁾ S. R. GARDINER, *History of the Commonwealth*, enz. 1897. D. II p. 192.

had — ofschoon allen van veel geringer gehalte dan de Engelsche oorlogschepen, en meest gehuurde koopvaarders — zeilde hij van de Maas naar Texel, en van daar met de koopvaardijvloot omstreeks half Mei naar Shetland. Met een deel der retourvloot, dat hij daar vond, keerde hij zonder noemenswaardig verlies terug.

MONK en DEANE hadden hem gezocht. Zij kwamen voor Petten den dag na zijn vertrek, joegen het eskader van J. EVERTSEN in het Gat van Veere, en maakten een menigte vischhoekers op onze kust buit.

Bij zijn terugkomst te Texel vond TROMP het eskader van PIETER FLORISZ gereed, zoodat hij nu 98 schepen en 6 branders onder zijn bevel had. Voor de Maas ging hij weer aan boord van de *Brederode*, en op de reede van Goeree verdeelde hij de vloot in vijf smaldeelen. Op Zaterdag, 31 Mei, kwamen Gedeputeerden te Hellevoet bij hem om hem te machtigen naar Duins te gaan. Op Maandag, 2 Juni, stak hij in zee en voer naar Duins, waar hij den uit de Middellandsche zee terugkeerenden BADILEY dacht aan te treffen, die echter reeds vertrokken was.

MONK en DEANE hadden te Yarmouth versterking gehaald en zeilden op 11 Juni uit met 100 oorlogschepen en 5 branders, verdeeld in drie eskaders, waarvan één onder MONK en DEANE, die op hetzelfde schip waren, de roode, dat van PENN de witte en dat van LAWSON de blauwe vlag voerde. 's Nachts ankerden zij omtrent twee mijlen van de Zuidpunt van de Gabartbank, buiten gezicht van de Engelsche kust ter hoogte van Harwich. Den volgenden morgen, Donderdag, 12 Juni, zagen zij TROMP's vloot, heschen de ankers en vielen TROMP aan, het witte eskader links, het roode in 't midden, het blauwe rechts. Terwijl DE WITH's eskader links, TROMP's eskader in 't midden en dat van DE RUIJTER rechts lag. De Engelschen hadden den Noord-Oostenwind in hun voordeel, maar deze was zóó zwak, dat de vloten elkaár eerst tegen 11 uur bereikten. Een der eerste schoten doodde den Admiraal DEANE. Drie uren beschoten de vloten elkander heftig, zonder dat eene poging werd gedaan om door de linie te breken. Langzamerhand naderde LAWSON's smaldeel dat van DE RUIJTER, en TROMP verliet zijn eigen antagonist, MONK, om DE RUIJTER te hulp te komen. Vóór iets beslissends had plaats gegrepen, ging de wind liggen. Toen hij weer opstak, een lichte bries, was hij meer Oostelijk, geheel tegen TROMP's vloot. Met een snelheid, die de tegenover hem liggende Generaal-Admiraal MONK moeilijk had kunnen evenaren¹⁾, liet TROMP de schepen door booten omsleepen, zoodat hij den wind kreeg aan stuurboordzijde. Terwijl

1) S. R. GARDINER l.l.

DE RUIJTER dus den wind van LAWSON won, dreef TROMP zijn eskader tusschen die van LAWSON en MONK, den eerste op deze wijs tusschen twee vuren plaatsend. Deze meesterlijke taktiek slaagde echter slechts gedeeltelijk, omdat MONK LAWSON spoedig te hulp kon komen en omdat TROMP's geschut niet sterk genoeg was om zelfs een zwakkeren vijand in korten tijd buiten gevecht te stellen.¹⁾ De strijd werd nu een algemeen mêlée, waarbij de Engelschen een weg zich baanden door de Nederlandsche vloot en weêr de loef wonnen. In dit verwoed gevecht zocht LAWSON de kapiteins WILLEM VAN DER ZAEN en JOOST BULTER af te snijden. Het schip van den laatste, *De Kameel*, zonk; VAN DER ZAEN redde zich. Een uur na zonsondergang sprong het schip van CORNELIS VAN VELSEN door eigen kruit in de lucht. De nacht maakte een einde aan den strijd. Beide vloten dreven door wind en tij naar de Vlaamsche kust, niet ver van Nieuwpoort.

Den volgenden morgen, Vrijdag, 13 Juni, bleek dat de meeste Nederlandsche bevelhebbers geen kruit genoeg hadden om nog een geheelen dag te vechten. Door de onverantwoordelijke zuinigheid der Admiraliteiten, had DE WITH nog maar voor drie uren kruit en scherp, DE RUIJTER en TROMP nog minder. Toch wilde onze held nog één gevecht wagen vóór hij week. De wind was naar het Westen geloopt, en de Engelschen, die noordwestwaarts van onze vloot lagen, deden den aanval. TROMP werd aan boord geklampt door PENN op de *Janes*. Geen ander redmiddel ziende, liet TROMP een ton kruit in brand steken onder 't gedeelte van het dek, dat de Engelschen hadden vermeesterd. Toch zou 't hem slecht gegaan zijn indien DE RUIJTER en DE WITH hem niet te hulp waren gekomen. Immers BLAKE was met 18 versche schepen den vijand komen versterken. Al vechtend zakten de Nederlanders af. Verscheidene kapiteins gingen op de vlucht. Vier of vijf schepen geraakten elkaâr aan boord, waarvan drie werden genomen, en twee ontkwamen naar Goeree en Texel. Eén brander werd noodeloos verbrand, een tweede brander werd verlaten. De oorlogschepen *Westergoo* en de *Zon* werden genomen. Was de wind niet westelijk geweest, zoodat de Engelschen de Vlaamsche banken niet durfden naderen, er zou, ondanks de bekwaamheid en de dapperheid der meeste bevelhebbers, weinig zijn overgebleven van de Nederlandsche vloot. Toen de zon den 14^{en} boven de kimmen rees, was TROMP bij de Wielingen in veiligheid, maar de Engelschen waren meester van onze kust en hielden deze acht weken bezet.

Op dezen tweedaagschen strijd, gemeenlijk geheeten den zeeslag bij Nieuwpoort, heeft betrekking eene penteekening op doek, door W. VAN DE VELDE Sr.

¹⁾ S. R. GARDINER, I.I.

in 1654 gemaakt, welke zich bevindt in de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam. Daar de wind er waait van de linkerhand, wat bij de bekende ligging der vloten Westewind beduidt, zou deze voorstelling, indien zij een historische is, betrekking moeten hebben op den strijd van den 13^{en}. Er is echter niets te zien, dat haar kenmerkt als historisch dokument. Twee bevelhebberschepen liggen op den voorgrond met elkaar te vechten. Het Engelsche kan de *James* van PENN zijn, maar het andere is de *Gorinchem* en niet de *Bröderode*. Men ziet ook niet de schepen van den Vice-Admiraal DE WITH en van den Commandeur DE RUIJTER deze strijdenden naderen, of de Engelschen hun Vice-Admiraal te hulp komen. De vloten liggen, door elkander in een links naar achter loopenden halven cirkel, vechtende paarsgewijs. Achter het schip van den Engelschen Vice-Admiraal ziet men een Nederlandsch schip in vlammen opgaande, maar het is niet het schip van kapitein SCHELLINGER, want het ligt niet te midden van Engelsche schepen. Verscheidene Nederlandsche schepen zijn herkenbaar, de *Fortuin*, de *Vrede*, de *Ster*, de *Dolfijn*, de *Maagd van Enkhuisen*, de *Zeelandia* enz., maar geen in eene positie, welke een historisch bekend moment aangeeft, en rechts ziet men op den voorgrond verscheidene Engelsche schepen welke het gevecht verlaten! Ik meen om deze redenen dit stuk voor eene gefantaseerde voorstelling te moeten houden. Op de oudste Inventarislijst der Kweekschool, dateerend van 1843, staat — gelijk de heer BEELS mij mededeelde — dit stuk vermeld als voorstellende den „Vierdaagschen Zeeslag”, wat onmogelijk is daar het 't jaartal 1654 draagt. Op gemelden Inventaris staat de schenker niet vermeld, en de opgaaf in dorso van het stuk: „Gift „van de Admiraliteit van Amsterdam aan W. VAN DER ZAAAN OB^t 1669” is door niets gestaafd, terwijl bekend is, dat gemelde Admiraliteit aan W. VAN DER ZAAAN drie gouden kettingen vereerde, welke door Mevr. de Wede VAN DAM, achterkleindochter van W. VAN DER ZAAAN, aan de Kweekschool werden geschonken.

Andere voorstellingen van dit gevecht zijn evenmin juist. HONDIUS graveerde er twee naar J. BEERSTRATEN; een betreffende den strijd op den 12^{en} en een geldende den strijd op den 13^{en} Juni. Terwijl wij weten, dat op den 12^{en} de vloten niet van de kust gezien konden worden, is hier op den achtergrond de kust te zien van Blankenberg tot Ostende en bij 't gevecht op den 13^{en} de kust van Blankenberg tot St. Lambert. Ook worden MONK en DEANE op twee schepen geplaatst, terwijl zij samen op één schip voeren, en hoewel DEANE reeds op den 12^{en} in 't begin van 't gevecht sneuvelde, strijdt hij op den 13^{en} nog tegen DE RUIJTER!

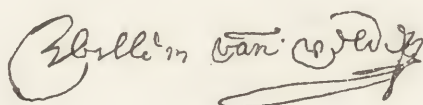
Gesloten zee; handel en visscherij, de twee hoofdbronnen van het volksbestaan, tot stilstand veroordeeld; de vijandelijke vloot paradeerend op onze kust; —

daarin moest verandering worden gebracht, het mocht kosten wat het wilde. Afgevaardigden der Algemeene Staten reisden naar Goeree en Vlissingen, waar een gedeelte der vloot lag; naar Texel, waar een ander gedeelte was binnengeloopen, om spoed te zetten achter het herstellen en het toerusten der schepen. Allerlei maatregelen werden genomen om de vloot te versterken en te bemannen.

WILLEM VAN DE VELDE was den 30^{en} Juni thuis, want toen werd hij door zijn zoon WILLEM gemachtigd voor hem te procederen tegen zijn vrouw. Maar hij heeft toch het treurig schouwspel gezien van de Engelsche vloot op onze kust. Het Museum-Boijmans bezit acht teekeningen daarvan. Bij Den Helder teekende hij „hoe de engelse armade haer voor tlant laet sien & verthoont buijten „de haeckx”; vervolgens: „gesicht van onse & de engelse schepen wij leggende voor de gaten & sij buijten de haeckx”. „Onze schepen” bij Den Helder was de afdeeling onder WITTE CORNELISZ DE WITH, slechts 27 schepen en 4 branders sterk, die door de Engelsche vloot nog in 't begin van Augustus daar geblokkeerd werd. Toen had TROMP in de Zeeuwsche gaten weder 82 schepen en eenige branders gereed, en stak Woensdag, 6 Augustus, in zee om den vijand van Texel te lokken, zoodat DE WITH zee kon kiezen, en zij te zamen ten minste een goede 100 schepen konden stellen tegenover de 120 van den vijand. VAN DE VELDE teekende „hoe onse vloot vā ree (van Texel) na den helder quam laveren op „donderdag 7 august 1653 & lag soo wat & pasiaerde” (hield krijgsraad). Den 8^{en} zagen de Engelschen TROMP's vloot, zeilden haar te gemoet en verlieten dus het Marsdiep. Van daar dat VAN DE VELDE dien dag in teekening kon brengen: „gesicht van de vloodt zeijlree leggende voor de gaten, doen ick met het gallijoodt „in zee ging met brieven aen de admirael tromp op vrijdag namiddach te 2 uren „op den 8 august 1653.” Rechts ziet men op den achtergrond een kustbatterij van Den Helder of Kijkduin, links het strand van Texel; op den tweeden grond het eskader van DE WITH, en geheel op den voorgrond, in zee stekend, een galjoot, waarschijnlijk dat van W. VAN DE VELDE.

Toen TROMP in den morgen van 8 Augustus de Engelsche vloot zag, wendde hij, overeenkomstig zijn plan den steven weér naar 't Zuiden. Omstreeks den middag viel de vijand hem aan, ter hoogte van Katwijk. Het was meer een schermutseling dan een zeeslag. TROMP ging verdedigenderwijs te werk en had zijn vloot in een halve maan geschaard. De Engelschen waagden het niet door zijn linie te breken om de nabijheid der kust en liepen schietende langs de vloot, tot de nacht een einde maakte aan dezen strijd. Den 9^{en} was er een sterke westewind, zoodat geen der bevelhebbers een gevecht waagde zóó dicht bij de kust. Inmiddels had DE WITH de reede van Texel verlaten en gelukte het hem zijn eskader tegen den avond van den 9^{en} te brengen bij het gros der

vloot. Ook W. VAN DE VELDE was bij TROMP, en woonde den zeeslag bij, die op 10 Augustus ter hoogte van Ter Heijde werd geleverd. Dit blijkt uit eene verklaring, welke hij op 25 April 1656 aflegde bij den notaris A. TULLINGH te Amsterdam. „Ten versoecke van capiteijn CORNELIS VAN SCHONEVELT” getuigde hij „opten 10 aug. 1653 met een galjoot wesende in de vloot van den admiraal TROMP „saliger doen de eerste batailje tegens d'engelse geschiede” gezien te hebben „dat de req^t met het brantschip *de Fortuijn* de engelse schout bij nacht onder „de witte vlagge, wesende een schip met omtrent 60 stucken, aen boort geleijt, „vast gemaect sijnde aen brant gestooken heeft, van t welcke de vorsz. schout „bij nacht mede in de brant geraecte en menichte van volck over boort gespron- „gen sijnde, is eijndlijk hij gete met sijn galjootschip van daer gescheiden, „blijvende de vorsz. schout bij nacht noch brandende, die so getuijge naderhant „van capiteijn WATERDRINCKER verstaen heeft, 't eener mael verbrant en voorts „gesoncken is”.

W. VAN DE VELDE Sr. zag dus wat er gebeurde van nabij, en hiervan getuigt ook de teekening in de verzameling FR. MULLER, door dezen beschreven in zijn catalogus onder No. 2074 A, doch door hem ten onrechte gesteld op 9 Augustus.

Het moment van den strijd wordt er aangegeven door de volgende aan- teekeningen: 1°. „*de witte schout-bij-nacht in brant gestoken van dito Schoone- „velt — de brander de fortuijn comm^t Schoonevelt*”. Volgens de verklaring van 25 April 1656 geschiedde dit bij de „eerste bataille”, bij den eersten van de vier keeren dat de vloten door elkanders liniën braken; 2°. bij de Brederode staat: „*de heer Tromp blijft 's morgens vroeg doot*”; 3°. bij den linkervleugel, waar „*De Ruijter*” en de „*blau visad*”. d. i. LAWSON, tegenover elkander liggen, staat „*of men in een gloeienden oven sagh.*”

Waarschijnlijk schetste VAN DE VELDE den strijd na het eerste doorbreken der linie. Achter de Nederlandsche linie voer hij van den linker- naar den rechternvleugel. Hij zag „*de Hollandsche Thuijn*”; op den tweeden grond de „*roo visad*”; „*de vliegende faem*”; „*een fregat second(ant) van de Witte Schout*” (bij nacht); „*de brander de fortuijn comm^t Schooneveld*” en „*De Witte schout „bij nacht in de brant gesteken van dito Schooneveld*”. Maar hij toefde niet tot het Engelsche schip zonk, zeilde door en schetste behalve vele andere schepen, die te verwijderd waren om ze te herkennen, een Nederlandsch schip met een

dolfijn in den spiegel, een ander, waarbij hij schreef: „*cap. Schaff sinckt hier met „thuijs van Nassou.”* Dan ziet hij, ter hoogte waar hij een galjoot achter de linie teekende — waarschijnlijk zijn eigen galjoot — ongeveer in 't midden der slagorde, de *Brederode* en schrijft: „*de heer tromp blijft 's morgens vroeg doot*”; achter dit schip, bovenaan: „*de heer generael Monck tschip de resolution*”, er naast „*freg. winthont*”. Een eind verder een opening, geflankeerd rechts en links door „*de Vrede*” en „*tfregat Hollandia*”, terwijl nadert de „*roo schout bij nacht*”, opgewacht o. a. door een „*brander*”. Dan een linie van Nederlandsche schepen: „*St. Petrus en Paulus*”, een met Zeeland's wapen in den spiegel, „*Swarte Arent, Zeelandia, Rosekrans* van „*Fan de Haes*”, aangevoerd door „*visad. de Witte*”, en aan stuurboordzij het fregat *Gorcom* onder v. Nes, in de verte „*adm. Jan Everts*” bij twee Engelsche schepen, waarvan een is dat van den „*witte visadm.*” Nog meer rechts de „*witte engel*” en „*de harder*”, een schip „*de ruijter*”, en „*visad. p florisz*”; 't schip „*Fonas in de walvis*”; de „*roo leeuw van Noortholland*” tusschen twee Engelsche schepen, waarvan een in brand staat en achter dit een brander (Nederlandsch). Daarbij een onderschrift: „*aen dese sijde van de lijn is... tweede... „alvoor*”. Vervolgens een rei Nederlanders met „*De Ruijter*” voorop tusschen Engelsche schepen doorbrekend, waarvan één wordt toegekend aan de „*blau visad*” (LAWSON), en daarbij de aantekening „*of men in een gloeienden oven sagh*”.

Over 't geheel stemt deze teekening met de historische gegevens. De Nederlandsche vloot was verdeeld in vijf eskaders, drie in den voor- en twee in den achtertocht. Van de eerste commandeerde TROMP den rechtervleugel, de Vice-Admiraal J. EVERTSZ het middenste, DE RUIJTER den linkervleugel, terwijl de eskaders van DE WITH en van PR. FLORISZ. de achterhoede vormden. De rechtervleugel der Engelsche vloot, het eskader der blauwe vlag, stond onder LAWSON; het midden-eskader, dat de roode vlag voerde, onder MONK, en de linkervleugel, het eskader van de witte vlag, onder PENN.

Daar de eskaders van den achtertocht der Nederlandsche vloot achter die van den voortocht liggen, zal het moment der teekening zijn, dat de vloot na den eersten keer door de Engelsche linie te hebben gebroken, gekeerd en die linie nogmaals gepasseerd zijnde, weldra voor den derden keer door de vijanden loopen zal. Viermalen zeilden de vloten door elkaër en toen, omstreeks één uur, begon de Nederlandsche te wijken. Het spreekt van zelf dat bij het voorbijloopen de vastgestelde linie werd verbroken. Z66 ziet men, dat de Nederlandsche linkervleugel, onder DE RUIJTER, nog vecht tegen den Engelschen rechtervleugel, onder LAWSON; maar de bevelhebber van den Engelschen linkervleugel, PENN, is geraakt voorbij het Engelsch midden-eskader, en Vice-Admiraal DE WITH is gekomen tusschen het Nederlandsch midden- en rechter-eskader.

VAN DE VELDE noemt DE RUIJTER en PIETER FLORISZ. Vice-Admiraal. Dien titel kregen zij eerst bij besluit der Algemeene Staten van 11 November. De teekening zal dus, naar de tijdens het gevecht gemaakte schetsen, eerst na dezen datum vervaardigd zijn.

Er bestaat ook nog eene pentteekening op doek van WILLEM VAN DE VELDE den oude, welke den slag bij Ter Heijde betreft. Zij werd, blijkens de onder-teekening, eerst in 1657 gemaakt en is, uit de nalatenschap der familie TROMP, gekomen in het Rijksmuseum te Amsterdam. Bij verscheidene schepen staan letters, verwijzende naar de opgaaf, welke in een medaillon op de benedenlijst stond, maar die geheel afgesleten en door wormsteken onleesbaar is geworden. Op den voorgrond ziet men een galjoot, waarin iemand zit te teekenen; blijkbaar heeft VAN DE VELDE zichzelf hier voorgesteld. Hij ligt achter de Nederlandsche linie, dicht bij den linkervleugel. Het meest naar voren liggen de Nederlandsche schepen: het fregat *De Windhond*, *de Leeuw*, *Gouda*, enz. Achter deze in een schuinsoplopende linie: *Jonas in de Walvisch*, *Zeelandia*, *Vlissingen*, *De ruiter*, *De Roode Leeuw* van Noord-Holland, *De Hollandsche tuin*, *De Vrede*, *Gouda*, *De Herder*, allen gezien van achter, en tusschen de laatste eenige Engelsche schepen. Ook in 't midden en rechts eenige Nederlandsche en Engelsche schepen door elkaâr. Er zijn echter geen gegevens te herkennen, als op de teekening, welke een zeker moment van den strijd aanwijzen, en dit wordt nog moeilijker door den buskruitrook, welke de meeste Engelsche schepen onkenbaar maakt. Over den linkervleugel heen ziet men twaalf koopvaarders liggen op behoorlijken afstand van het gevecht, en geheel rechts ziet men een tiental Engelsche schepen, welke den strijd ontwijken. Historisch belang heeft deze vier jaren later gemaakte teekening, mijns inziens, niet.

De Nederlandsche vloot moest onderdoen voor de zooveel sterkere Engelsche macht. Zij weerde zich echter duchtig, en havende den vijand zóó dat hij de blokkade moest opgeven. Ondanks de nederlaag was het doel van den strijd bereikt: de kust was weêr vrij, de zee weêr open; Engeland niet meer baas over de Noordzee.

In het begin van September konden DE WITH, PR. FLORISZ. en DE RUIJTER van Texel een koopvaardijvloot begeleiden tot voorbij het Rif van Schagen en een dergelijke terugbrengen zonder eenig incident. Engeland had geen geld om de matrozen te betalen en een oproerige geest heerschte er onder de zeelui. In December werd CROMWELL tot Protector verheven. Vredesonderhandelingen waren hangende. Had DE WITH provisie genoeg gehad, dan had hij den mond van de Theems kunnen blokkeeren. JACOB VAN WASSENAER, heer van Obdam, kolonel van een regiment ruitery, werd benoemd tot Opperbevelhebber der vloot;

DE RUIJTER werd overgehaald uit den dienst van Zeeland in dien van Holland over te gaan, en benoemd tot Vice-Admiraal der Admiraliteit van Amsterdam, terwijl DE WITH dat werd van de Admiraliteit van de Maas, P^r. FLORISZ van het Noorderquartier, en JAN EVERTSEN het bleef van Zeeland. In Engeland werden DESBOROUGH en PENN aangesteld tot Generals of the Sea, naast BLAKE en MONK. Hier te lande kwamen, de 30 oorlogschepen gereed, tot welker bouw in 1652 was besloten, en werden er weder 30 op stapel gezet, zoodat in Januari 1654 het aantal landschepen van 66 geklommen was tot 86, en daarbij waren enkele, welker kaliber dat der Engelsche schepen evenaarde.

Die goede ijver kwam wel wat laat. Op 15 April 1654 werd de vrede geteekend op voorwaarden, die, helaas, aanwezen dat de oorlog door ons met nadeel was gevoerd. De gehuurde koopvaarders werden nu afgedankt; een aantal landsschepen werden opgelegd en de Directeuren kregen last de toerusting te staken.

Na den slag bij Ter Heijde kon ook W. VAN DE VELDE huiswaarts keeren, en teekeningen maken naar de op het strand en op zee ontworpen schetsen. Op de keerzij van een der reeds vermelde teekeningen, met het opschrift: „*Hoe de engelse armade haer voor tlant laet sien*” en de aanteekening „*het heerejacht*” (bij een geheel links liggend yacht), staat geschreven: „*dit te maken op een guldens „paneel voor een van de heeren*” (Gedeputeerden?) „*en haer jacht vooraen brengen*” — en „*te gaen tot hegeman*”. Onder de teekening van de Nederlandsche vloot op 7 Augustus 1653 staat: „*hier voor aen een kaeg ofte ander vaertuig daer „een boot al slingerend aen roept ofte wijst.*” Aanwijzingen voor den schilder, die deze teekeningen op paneel zou brengen, misschien wel voor zijn zoon WILLEM, met wien hij samenwerkte, en van wien schilderijen uit het jaar 1653 nog bestaan. Aanwijzingen, welke tevens den practischen aard van onzen teekenaar bewijzen. Of moest het „*jacht der heeren*” niet meer op den voorgrond worden geplaatst als hulde aan deze invloedrijke lieden? Maar ook aanwijzingen, welke toonen hoe hij dacht aan de eischen eener goede ordonnantie, waartoe aanvulling behoorde van een ledig gelaten plaats op den voorgrond rechts.

Wij hopen dat onze kunstenaar bij dien arbeid niet gestoord werd door eene verklaring welke op 23 December 1653 bij den Notaris J. VAN OLI onder eede werd afgelegd. Zij behelsde de verzekering dat hij bij zijn dienstmeisje ANNETJE BARENTS een dochttertje, en bij ANNA VAN UTRECHT, een kennisje van dat dienstmeisje, een zoontje had verwekt. Ik heb niet kunnen ontdekken of die verklaring gevolgen heeft gehad en dus ook niet of zij waarheid behelsde. Wij zullen later zien, dat W. VAN DE VELDE het niet goed vinden kon met zijne vrouw, maar het is aangenamer dat wij niet behoeven stil te staan bij feiten van dergelijken aard.

REDERIJKERS EN COMEDIANTEN IN DE 2^E HELFT DER 17^E EEUW TE DORDRECHT

DOOR

J. L. VAN DALEN.

EN 26 Januari 1652 nam de Oudraad, gedrongen door de voortdurende klachten van den Kerkeraad der Nederduitsch Hervormde Gemeente te Dordrecht het besluit de nog onlangs gereguleerde rederijderskamers te verbieden, „zoodat voortaan geen spelen zouden worden gespeelt, „hoedanigh die oock soude mogen werden genoemt”. Deze doodstijding werd reeds 1 Februari aan „die van de Camere „van Rhetorica aengeseyt en henluyden alle hoop benomen van dat eenigen tijde „anders sou werden geresolveert.”¹⁾ Zoo was dan Dordrecht van de comedianten verlost, maar HUYGENS zeide:

„Verbiedt men oudt en jongh, comedien te sien,

„Soo moght men se meteen de wereld wel verbien”,

en dat was ook voor de Dordtenaars waar. Als de kermistijd aanbrak, kwamen af en toe reizende comedianten, zelfs Engelsche in 1656, hun kunst vertoonen, en de herhaalde klachten des kerkerads konden niet verhinderen, dat zij telken jare hun bezoek hernieuwden. In 1659 schijnen ze zelfs Bijbelsche tooneelstukken gespeeld te hebben, want de Kerkeraad besloot 8 Mei te verzoeken: „Vertooningen wt de H. Schrift af te schaffen, opdat alle profonatie geëviteert werde”. Maar 't hielp niet, want 29 Mei d. a. v. werd besloten: „Alsoo noch eenighe ver-
„tooningen uyt de Heylige Schriftuur gedaen werden tegenover fr(ater) DORPMAN

¹⁾ Res. van den Oudraad 1622 v.v.

„sal men vernemen by DORPMAN, hoe het daarmede staet, en dit gedaen zijnde, „sal d. ISAACUS LYDIUS dit by den Heer borgem¹⁾ remonstreren”.¹⁾

Kort daarna, 5 Juni, zeker ter gelegenheid van Heer-Danielsmarkt²⁾, werd vernomen, dat de Rethorykers weer speelden, en de kerkeraad besloot, dat „op hen sal gelet werden in toecomende, of yemant soude mogen vernemen, of vernomen hebben, waer se speelden.” Dit was gauw genoeg ontdekt.

Frater ZEEBERGEN maakte 20 Juni in de vergadering bekend, „dat de „Rethoryckers voorleden dynsdach weder hadden gespeelt in de herberch van de „Colf.”³⁾ Natuurlijk werd besloten, „daerop te letten ende 't selve te straffen „ende voor te comen”. „De waert van dat huys, BECIUS”, werd „tegen toecomende „Donderdach” ontboden, om met hem te spreken. Daar men echter vreesde, „datter wellicht in corte wederom mocht gespeelt werden”, zou de man reeds den volgende avond moeten verschijnen. Hij kwam dan ook bij de broederen, maar in de vergadering van 26 Juni werd medegedeeld, dat hij „de broederen niet wel, „maar lichtvaerdiglyck en oneerbiedelyck had bejegent”. Daarom werd „geresolveert BECIUM wederomme te ontbieden, en over sijn oneerbiedighe bejegeninghen „opnieuw te corrigeren en tot afstand ende verbeteringhe te vermanen, over het „verhuren van sijn Camer”. Tevens werd hem „het Avondmaal des Heeren „opgeseyt als hij zich daar tegen stelde”. Vervolgens zou men den president en den scriba met de heeren VAN DER BURCH en frater BOUQUETT naar den heer burgemeester afvaardigen, en hem over de zaak „begroeten”, onder herinnering aan „haer Christelycke verbodt, van de Rederykers-Camer die nu wederomme in de „Colff met groote stouticheyt werd aengestelt, te doen sluyten”. En ten slotte zou men „letten wat personen van de Camer litmaten waren en des noods door BECIUS, „die gehouden zou zyn deselve bekend te maken”. Weigerde hij, na „vermaning „tot afstand,” dan zou hij „van de Tafel des Heeren afgehouden worden”. Maar BECIUS liet zich nu wachten, en werd in de vergadering van 3 Juli opnieuw „gecteert”. Inmiddels had de begroeting bij den burgemeester ook plaats gehad, en werd in dezelfde vergadering door den president ds. LAURENTIUS daarover rapport uitgebracht. De Heer Burgemeester had „aengenomen tot sluytinge van „de Rhetorykers Camers en zou tevens den waerd in de Colf ontbieden, en zoo de „Rhetorykers van daer te doen uyt sluyten.”

De tweede citatie aan BECIUS hielp al even weinig als de eerste. Door den koster liet hij echter den kerkeraad weten, dat hij niet kon komen, maar dat hij een predikant en een ouderling verwachtte. Zijn vrouw had gezegd, „dat het een zake was, die de predicanten niet aen en ging”. Natuurlijk werd voor deze fraaie boodschap nu zijn vrouw ook ontboden, maar beiden weigerden te compareeren, hetgeen in de vergadering van 10 Juli geconstateerd werd. Door

1) Acta des Kerkeraads dl. A No. 6 van 1656—1663 en No. 8 van 1673—1690.

2) Te Dordrecht bestonden drie jaarmarkten: de Meimarkt (de tegenwoordige kermis), de Heer-Danielsmarkt, die 8 dagen duurde en gedurende welke de heer van Merwede, (na 1604 hij die door de stad met de heerlijkheid verleid was) schout over de stad was, en de Bamismarkt.

3) Naar deze herberg werd de straat aldaar Kolfstraat genoemd. Voorheen heette zij Heer-Matthijsstraat.

een predikant en een ouderling werd hun aangezegd, „dat zij zich voor deze tyt „van 't Avondmaal te onthouden hadden”. BECIUS, nu ziende, dat het ernst was, verscheen ten slotte alleen, 17 Juli, en verontschuldigde „de absentie van zijn „huysvrouw met haer swakheyt en zyn voorige met zyn afwesen uyt de stadt”.

De vergadering nam daarin ten deele genoegen, en de president hield hem voor, „hoe qualyck hij gedaen had, de broederen met geen meerder respect bejegenende, en syn kamer tot schandeleuse eynde verhuerende als voorsz is”. Daarop gaf hij „telle quelle excusen en vergenoeginge”, waarna hem gelast werd, „dat hy „die Rhetorykers de kamer van stonden aen zou opseggen en tot comoedien niet „meer laten misbruyken”. BECIUS nam dit „absolutelyck” aan en beloofde het te zullen doen. De kerkeraad vond toen goed: „hem met een ernstige vermaninge „tot bekentenis van schuld en verbetering syner foute toe te laten tot de Tafel des „Heeren”. Voorts maakte hij bekend, wie de huurders van zijn kamer waren: ADRIAEN MARCELISZ BAX, VAN DER GEEST en DE WITT „in de Nobeles”. Aan den burgemeester zou bij monde van drie predikanten, BUYTENDYCK, DIBBETIUS en LAURENTIUS, met fr. BOQUET versocht werden, „tot sluytinge van dit schandeleuse werk, die lieden te gelasten, om de huer af te staen”.

Uit de acta blijkt niet, of dit geschied is, maar van Rhetorica wordt toch vooreerst niet vernomen. Wel daarentegen van de comedianten, die „groot gelt „wt de stad slepen”. De kerkeraad verzoekt — wij slaan enkele klachten over — 31 Oct. 1661, „om ze te weren, voornamentlyck om de ontstichtinge, die daerdoor „geschiedt, wech te nemen.” Wilde de regeering ze niet geheel verbieden, dan ware het toch wenschelijk, dat „haer verblyf alhier niet en werde geprolongeert „nae de markt,” nl. de Bamismarkt. Dit verzoek door dd. STAPHORSTIUS en VRECHEMIUS aan den burgemeester overgebracht, werkte weinig uit, want 10 November werd de klacht herhaald, „gemerckt deselve noch continueren, tot grote „schade der gemeynte Christi.” Het volgende jaar kwamen in den tijd der Bamismarkt de comedianten weer in den kerkeraad tersprake. Wenschelijk werd gevonden, „indien mogelyck is, de saecke geheelyck te verhinderen, doch, indien „het voor dese tijt tevoren was ingewilligt, daerop aen te houwen, dat: 1^e de tyt „van haer verblijff alhier sooveel doentlyck mogt worden becort; 2^e dat men alleen „op dingesdagh en donderdagh (sijnde dagen als men des avonts niet en predickt) „moght spelen; 3^e immers niet op den Sondagh, en omtrent den tyt, als men des „avonts predickt op werckdagen.” Door zes personen zou bij den burgemeester dit verzocht worden, maar tevens zouden zij „vigeleeren tegen de Rhetorikers, die „immers niet wederom mochten haer spelen renoveeren”. De gedeputeerden kwamen te laat; „de saecke was alreede toegestaen en kon niet worden geretracteeret”. De „andere saecke, over de limitatie, zou eeniger mate in bedenckinge „genomen worden”. In elk geval, op Zondag zouden de comedianten niet mogen spelen. De kerkeraad kon niet anders dan in de zaak berusten, maar hij „vertoonde daarover zyn drooefheyt” en gelastte ieder predikant „de gemeynte tegen „die ydelheden te waerschuwen”. Een volgend jaar paste men wel op, den tijd niet voorbij te laten gaan. Reeds 1 Maart 1663 bestond er „vreese van de weder-

„comste van tooneelspelers met name JAN BAPTISTA” en om dat „te prevenieeren „tot stichtinge der gemeynte” zou aan den burgemeester „een remonstrantie gedaan „worden, en serieuselyck versocht, des voorn ergerlyck doen tydelyck (= tijdig) „te stuyten en voor te komen”. Ditmaal hadden de gedeputeerden, al de predikanten benevens een ouderling en een diaken, meer succes. De burgemeester, rapporteerden zij, „liet sich sulckx welgevallen” en had een en ander als „voor „gerecommandeert opgenomen”. Van komedianten vernam men dan ook niets, maar zeker is het, dat zij de Bamismarkt bezochten, want 1 Nov. 1663 besloot de kerkeraad, „met droefheyt, aensiende het speelen van de Idele comoedianten, „waerdoor in deze bedroefde tyden vele vroomen en deughtlievende borgeren ten „hoogste zyn geërgert als synde schoolen van alle Idelheyt”, wederom eenige leden naar de regeering te deputeeren, om „te versoecken, dat de tydt van de „comedianten mocht vercortet werden”, maar bovenal, „dat se voor het toecomende mochten werden geweerd”. De resolutie van 9 Febr. 1652 (lees 25 Jan.) van de heeren van den Magistraat zou „in copie” den burgemeester worden ter hand gesteld. Hoezeer de broeders „alle devoyren hadden aengewendt, om de „comedianten te removeeren”, werd in een volgende vergadering besloten, te verzoeken, dat zij in de zitting van ’t Gerecht zouden mogen binnenstaan „tot „totale afschaffinge der comedien en diergelycke ydele spelen en daervan de stad „te suyveren”. Dit schijnt inderdaad geschied te zijn; ten minste in de jaren, die nu volgden, komen geen tooneelspelers meer te Dordrecht, ook gedeeltelijk als gevolg van de tijdsomstandigheden. Eerst in 1677 leest men, dat op de jaarmarkt „marionetten” vertoond worden, de zg. poppenkast. Men verzocht, „die soort van ydelheyt” te verhinderen, „als oock spelen en cramen van tuysseren „of andere onstichtelycke vertooningen”. In Dordrecht dorsten vooreerst geen tooneelspelers komen, maar 1678 speelden ze in het naburige Puttershoek, en verspreidden hunne billetten in de stad, waerdoor „menigh wert gelockt oock op „den Sabbath des Heeren, die te ontheyligen, en die comedien by te wonen”. De kerkeraad, daarover klagende, kreeg van den burgemeester tot antwoord, „dat „hij met de gedeputeerden der stad tot de Staten van Hollandt zou spreken, om „des noods door de hooge macht, die schadelijke saeke te weren”.

Niettegenstaande speelden in 1679 weer eenige comedianten te Zwijndrecht. Zij lieten in de stad „brieffjens aenplacken wanneer en wat zy spelen zouden, door „welck middel vele ledematen der kerk en de jeught werden genodigt, tot beschouwinge van sulcke vylycheden”. De kerkeraad oordeelde de zaak van groot gewicht, „als daeraan vast synde de grootste ontstichtinge van de gemeynte”. Niet alleen de Burgemeester zou er over begroet worden, maar ook de Baljuw van Zuid-Holland en „byzonderlyk de vrouwe van Zwyndrecht, dat sy haer plaats tot „sodanige ydelheden niet geliefde te laten gebruycken”.

De deputatie slaagde ditmaal naar wensch: de tooneelspelers vertrokken naar Papendrecht, maar ook daar werden ze niet met rust gelaten. De „vuile meesters”, gelijk ze betiteld werden, vonden er echter een betere gelegenheid, daar de predikant VAN DEN HATERT, die met den heer van Papendrecht sprak

„over het spelen van comoedien op zyn heerlickheyt” niet veel vrucht van zijn moeite had, „ook nae aensprake uyt name van Magistraet en kerkeradeet alhier”. Het geven van vertooningen werd voortgezet, gelijk 10 Aug. nog geklaagd werd; ja in 1680 werden ze weder te Zwijndrecht getolereerd, tot groot misnoegen van den kerkeradeet. „Om het inkruypende quaet zoo veel mogelyk te stuiten” geschiedde er een bezending aan burgemeesteren, „om hen te bedanken voor hun yver in ’t weeren van die vylicheden uyt de stad”, maar voornamelijk „om te versoecken sulcke middelen te beramen, en by de hand nemen, waerdoor de comedien uyt de nabuyrige dorpen oock mochten geweert werden”. De Baljuw van Zuid-Holland en de vrouwe van Zwijndrecht zouden eveneens worden „begroet om de aengestelde comedien uyt te roeyen”.

Geruimen tijd vernam men van comedien niets; alleen in Juni 1687 deden zich „grootte apparentien op tot het openen van comoedien en andere ongeoorloofde spelen” en werd den predikanten opgedragen, „in allen ernst tegen de voorsz. ydelheden met voorzichtigheyt van de predikstoelen te yveren”, terwijl het volgende jaar aan Burgemeester verzocht werd, „dat syn Achtbt geliefde de noodige orders te stellen, dat door den Courantier allenthalve worde bekend gemaect, dat alle spelen comedien marionetten ryffelkramen etc. uyt dese stad sullen geweert worden”.

In 1693 kwamen echter weer tooneelspelers op Zwijndrecht en ds. HELLENBROEK aldaar bracht daarover bij den Dordtschen kerkeradeet zijn klachten in, met zulk goed gevolg, dat men niet vóór 1712 van nieuwe vertooningen leest. Zij werden toen nl. geweigerd, maar „de schole der ydelheydt” verrees daarna op Dubbeldamsch grondgebied in de nabijheid der stad. Kort daarna schijnt de stadsregeering toch weer permissie gegeven te hebben, en werd zelfs de Synodezaal in den Kloveniersdoel gebruikt tot het spelen van komedie, waarover de kerkeradeet natuurlijk luid klaagde, „dat zy toch niet misbruikt en niet geconverteerd mocht worden in zulk een school der ydelheid”. En hoewel in 1736 een troep tooneelspelers het plan hadden, zich geruimen tijd te Dordrecht te vestigen, de bemoeiingen van den kerkeradeet bij de stedelijke regeering werkten uit, dat er niets van kwam. De Dordtenaars kregen geen andere tooneelvoorstellingen te zien dan gedurende de kermis, en de flauwe hoop, dat na den brand van den Amsterdamschen schouwburg in 1772 een gedeelte der acteurs onder steun van een aanzienlijk gezelschap zich voor tien jaren te Dordrecht zou vestigen verdween weer even spoedig als zij opgekomen was, want schreef men „het is zo verre van daar, dat de stad Dordrecht zelve eene schouwburgskosten zoude kunnen dragen voor één enkeld jaar, dat eene in den zomer daar noch op kermis zynde troupe het er tien weken zoude kunnen houden, dat doorgaans alle daar geweest hebbende spelers permissie kunnende bekomen, het er niet eens voor één maand door speelende moeten, het waagen zou of ondernemen durven”.¹⁾

¹⁾ Zie hierover: 1. Brief van een Heer te Dordrecht, aan zijn vriend te Amsterdam, wegens het engageeren der Amsteldamsche acteurs en actrices, door een voornaam gezelschap in die stad (26 Oct. 1772 geteekend J. TOONEELLIEF). Benevens een antwoord op denzelfden, waarin de ongegrondheid van die pretense en engageering ten duidelijste word aangetoond. Amst. 1772.

2. Dubbele Overweeging op den Brief van een heer te Dordrecht, aan zijn vriend te Amsterdam, waarin

Thans evenwel hoort men niet meer van de klachten van kerkelijke zijde. Af en toe, maar voornamelijk op kermis, kwamen tooneelspelers, hetzij met eigen tenten, hetzij in daartoe geschikte gebouwen. Zoo speelde bv. de bekende WARD BINGLEY met zijn *Nationale Toneelstukken* op de Berckepoort, waar b.v. 5 Dec. 1799 werd opgevoerd: *De Huwelijksreis of de gefopte medeminnaars*, gevolgd door *De Vreesachtige uit vooroordeel wegens zijn geboorte op Zondag of de man met de helm geboren* (Vrij naar het Hoogd. *Das neue Sonntagskind* van J. PERINET door G. C. DE GREUVE).

Voorts werd ook gespeeld in den Kloveniersdoel, in den Heelhaaksdoel en boven de Stadswaag; en gaven een paar liefhebberij gezelschappen af en toe eenige voorstellingen. Van het eene is slechts de naam tot ons gekomen: Natuur voor leer.¹⁾ Van het andere de zinspreuk:

„Tooneelzugt die geen moeite schuwt,
Aan dichtkonst en Muzyk gehuwd”.

Bij zijn eerste optreden 29 April 1782, toen vertoond zou worden: *Claudius Civilis* en *De Doggersbankers*, hield een der voornaamste leden, A. LAMME, een deftige aanspraak aan den Oudraad der stad.²⁾

LAMME schreef of liever vertaalde zelf ook eenige stukken o. a.:

De advocaat Patelyn, blijspel, naar het Fr. van BREUYS. Dordr. P. BRAAT.

De Stem der Natuur, tooneelspel naar het Fr. van ARMAND. Dordr. 1783.

De Vaderlandsche Boer, blijspel. 's Hage 1800.

Een ander lid was de hevige patriot en veelschrijver GERRIT PAAPE, die in 1795 te Dordrecht woonde, en de *Bataafsche Historische Courant* redigeerde. Hij schreef o. a.:

Gevaerts en de Gyselaer, Tooneelspel, Rott. 1786.

Sphrodias en Olynthia of het Vaderland en de Liefde, Treurspel, Dordr. 1788.

Twee Horologiën en geen geld in den zak, Blijspel. Dordr. 1792. enz.³⁾

Dat al zijn stukken te Dordrecht vertoond zijn, gelooven we niet. In de Dortsche Couranten wordt er geen melding van gemaakt.

De genoemde genootschappen behooren reeds lang tot het verledene; vele andere hebben hun plaats ingenomen, bloeiden een poos en verdwenen weer. Te Dordrecht kon men het niet verder brengen, dan tot een vrij bekrompen schouwburgzaal in de Wijnstraat, die eerst na jaren haar rol in de Dordsche tooneelwereld had uitgespeeld. Thans bieden de houten tent der Schouwburg-Vereeniging en de groote zaal der societeiten *Kunstmin* en *Musis Sacrum* benevens het lokaal *Koophandel en Zeevaart* gelegenheid te over tot het geven van tooneelvoorstellingen.

de volkomene ongegrondheid wegens het engageeren van een gedeelte der Amsteldamsche acteurs en actrices door een Dortsch gezelschap aldaar, als onmogelijk en selve geheel buiten overleg zijnde aangetoond door ondervinding bewezen word en geheel ter opheldering op den (hierboven genoemden) brief in Antwoord dienende is. Amst. 21 Nov. 1772. Geteekend N. N.

1) Bij SCHELTEMA. Gesch. en Letterk. Mengelwerk t. p. blz. 110.

2) In druk zie Cat. der Maatsch. van Ned. Lett. Tooneelst. No. 1378.

3) Zie den Cat. der Maatsch. van Ned. Lett. Tooneelst.

HET OPVOEREN VAN KLASSIEKE TOONEELSTUKKEN, met drie onuitgegeven brieven van Gerardus Joannes Vossius

DOOR

DR. Y. H. ROGGE.

IN het dagboek van EVERARD BRONCHORST, in 1898 door den heer J. C. VAN SLEE uitgegeven, wordt driemaal gesproken over de opvoering van klassieke stukken door studenten der Leidsche Academie. Op 15 September 1591 teekent de hoogleeraar aan: „interfui comoediae Senecae habitae a SNELLIO, quae Agamemnon inscribitur”, en op 2 en 3 Januari 1592 lezen wij: „duae tragoediae habitae graecae a studiosis, graeca lingua, valde eleganter, Ajax Sophoclis et Rhesus Euripidis. Choragus fuit GU. HESPELIUS.” Deze berichten zijn zeer kort. Wij hooren niet veel meer, dan dat studenten onder leiding van een professor of ander bekwaam persoon een stuk opvoerden, waarschijnlijk voor een publiek, bestaande uit magistraatspersonen, curatoren, professoren en studenten. Met SNELLIUS wordt ongetwijfeld bedoeld de hoogleeraar RODOLFUS SNELLIUS, aan wiens sterfbed zijn vriend BRONCHORST op 1 Maart 1613 stond. Ook de Vlaamsche geleerde GUILIELMUS HESPELIUS is voor ons geen onbekende.

Iets uitvoeriger is de mededeeling van 7, 8 en 9 Juni 1595: „studiosi aliquot egerunt comoedias tres, Plutum Aristophanis, Senecae Trojades et Plauti Militem Gloriosum, valde eximie. Choragus fuit CODAEUS conrector scholae.

Interfuit toto triduo Senatus hujus urbis et Professores fere omnes, tertio die et curatores accesserunt."

Van andere zijden worden wij beter ingelicht over dergelijke voorstellingen. Ik wijs het eerst op hetgeen PIETER DE LA RUE ons meedeelt in zijn „Geletterd Zeeland", sprekende over APOLLONIUS SCOTTE. Hij behoorde onder de 10 Zeeuwsche studenten, die in het jaar 1595 aan de Heeren Staten van Zeeland verzochten, dat het hunne Ed. Mog. mocht behagen de vertooning bij te wonen van eene tragedie en comedie, die door hen zouden worden opgevoerd. „Welke spraakoeffening" — zoo vertelt DE LA RUE — „der geestige jongkheid met deeze gunstige Resolutie kort daarop beloond wierd, dat den Zeeuwsche studenten voor de exhibitie van de tragedie ende comedie toegeleid wierd de somme van *f* 25 gr. boven alle onkosten, gedaan in 't erigeren van de stellinge, schilderijen, kleederen en andersins."

Uit een gedicht van den predikant ANTONIUS WALAEUS hooren wij, dat vertoond werden de Ajax van SOPHOCLES, de Hercules Furens van SENECA en de Captivi van PLAUTUS. WALAEUS stelt zich voor, hoe Apollo en de muzen zich beklagen, omdat zij vergeten zijn en men alleen Minerva eert. Minerva eischt te veel van de jonge mannen, en het gevolg is, dat de kunsten der muzen beoefend worden of door knapen of door menschen, die zonder aanleg zijn.

En (pudet heu) pueris jugulandae tradimur aut his,
Nulla quibus toto corpore mica salis.

Minerva, bij deze klachten tegenwoordig, ziet het gegronde er van in en belooft haar tempel ieder jaar eenige weken te sluiten. De muzen verheugen zich over dit besluit. Zoo komen de Zeeuwsche studenten er toe tijdens de *feriae caniculares* in Middelburg de drie stukken, bovengenoemd, op te voeren.

Eene uitvoerige beschrijving van de voorstelling volgt nu bij WALAEUS. Ajax woedt tegen de Grieksche veldheeren, de zoon van Amphitruo raast en tiert en Tyndarus uit zijne klachten opnieuw door den mond van Plautus. Muziek en zang luisterden het feest op, waarvoor de muzen en Apollo zorgden:

per aequa
Intervalla vigent cantio, plectra, chelys.
Harmonicos vocum modulus junxere sorores,
Plectra sibi praesul sumpsit Apollo chori.

Deze opvoeringen vonden niet alleen plaats aan de universiteiten, maar ook reeds op de Latijnsche scholen, vooral omdat vele rectoren het beschouwden als een uitstekende oefening in het spreken en begrijpen der klassieke talen.

Van deze meening was bijv. GERARD JOANNES VOSSIUS, die gedurende een vijftiental jaren aan het hoofd stond van de Latijnsche school te Dordrecht. Uit deze periode van VOSSIUS' leven bezitten wij op de Amsterdamsche bibliotheek een aantal onuitgegeven brieven, waaronder er twee zijn gericht aan JOANNES PANTINUS te Tolen. Zooals dikwijls gebeurde, had PANTINUS zijne twee zonen bij VOSSIUS in den kost gedaan, opdat de rector voor hunne opleiding en opvoeding zou zorgen. Het geringe tractement werd hierdoor vermeerderd, wat zeker voor VOSSIUS niet ondienstig was, daar hij veel geld besteedde aan boeken en na zijn huwelijk in 1602 met ELISABETH VAN DEN CORPUT weldra zijn gezin zag grooter worden. Met het huwelijk waren de zorgen gekomen. Vrouw en kinderen voelden zich dikwijls ziek en VOSSIUS zelf moest menigmaal weken achtereen thuis blijven, omdat hij bang was voor koude en scherp wind. In het begin van 1607 stierf ELISABETH en reeds 28 Augustus bracht hij zijne tweede vrouw, ELISABETH JUNIUS, de rectorswoning binnen, daar eene vrouw niet kon gemist worden in een huisgezin, waarbij verscheidene jongens inwoonden. Reeds vóór het eerste huwelijk had FRANCISCUS JUNIUS den rector er op gewezen: „conjugium conciliare ubivis auctoritatem, qua gymnasii rectorem pollere immane quantum necesse est.”

Ongeveer in 1613 moeten de zonen van PANTINUS bij VOSSIUS te Dordrecht gekomen zijn. Dit maak ik op uit hetgeen DE LA RUE ons mededeelt over FRANCISCUS PANTINUS. Hij was 9 jaar, toen hij onder de leiding van VOSSIUS kwam, bleef te Dordrecht ongeveer 4 jaar en bezocht van af zijn 13de tot zijn 18de jaar verschillende hoogeschoolen in ons land, Engeland en Frankrijk, waar hij ten slotte in de beide rechten promoveerde. Hij vestigde zich vervolgens te Utrecht en overleed op den jeugdigen leeftijd van 26 jaar.

Uit den brief van VOSSIUS aan PANTINUS, gedagteekend van begin Juli 1614, hooren wij eenige bijzonderheden over een zekeren CORVINUS, die uit Tolen kwam en bij VOSSIUS in den kost was. Zeer belangrijk is deze brief, omdat wij een blik slaan op het huislijk leven van den Dordrechtschen rector en tevens zien, hoe VOSSIUS zijn taak als hoofd van eene Latijnsche school opvatte.

VOSSIUS had ernstig te klagen over het gedrag van den jongen CORVINUS en schrijft zijne klachten aan PANTINUS, daar hij weet, hoe blind vaders dikwijls zijn voor de fouten hunner kinderen, en niet twijfelt, of PANTINUS wil de midelaar zijn. Wat was het geval? CORVINUS beklagde zich bij zijne makkers, dat hij te weinig vrijheid genoot en het schoolgebouw niet mocht verlaten. Hij zocht VOSSIUS op de mouw te spelden, dat zijn vader wilde, dat hij in de middaguren, hetzij alleen hetzij met een bediende, op straat slenterde, maar de rector wilde dit niet gelooven, voordat hij het uit Tolen zwart op wit te lezen kreeg.

Daarop begon CORVINUS kwaad te spreken over de tucht, den kost, in het kort over alles. Het ergste zou nog komen. Een der leerlingen had een brief, door CORVINUS geschreven, bij toeval gevonden en aan den rector gebracht. Hoewel VOSSIUS eerst besloot den brief ongelezen te laten, deed hij dit echter niet, toen de aanbrenger hem vertelde, dat er de schandelijkste leugens in stonden over de behandeling der kostjongens. De schrik sloeg den rector om het hart bij het lezen hiervan. CORVINUS werd in het studeervertrek geroepen, maar vluchtte uit vrees voor een flink pak slaag. VOSSIUS had de zaak anders willen aanpakken. Met de plak, zoo schrijft hij, wint men niets, en het is veel beter de jongens aan hun plicht te herinneren door een ernstig gelaat, eene gepaste vermaning en bedreigingen. Een „plagosus Orbilius” is een slecht leermeester. Zij, die zich herinneren, dat zij zelf kinderen zijn geweest, weten kinderen iets te vergeven.

Het slot van den brief is eene verdediging tegen deze beschuldiging, dat de spijzen en dranken in het huis van VOSSIUS slecht waren. Volgens den lasterpraat van CORVINUS was het bier te bitter en nadeelig voor de gezondheid, terwijl het vleesch lang zoo heerlijk niet smaakte, als het schapenvleesch te Tolen. VOSSIUS meent, dat een jongen geen recht heeft tot klagen, waar eenige dagen geleden de magistraten van Dordrecht, door hem aan tafel genoodigd, ditzelfde bier met smaak hadden gedronken. Het is misschien niet zoo goed als het zware bier, maar deze laatste soort veroorzaakt hoofdpijn en slaperigheid. En wat het vleesch betreft, ook VOSSIUS prijst steeds de Brabantsche schapenboutjes, wanneer hij die op tafel ziet bij zijn bloedverwant DIAMANTIUS te Breda, maar het gaat toch niet aan te eischen, dat hij terwille van enkele leerlingen het vleesch van Breda naar Dordrecht laat komen.

Nog eene aantijging volgt, die ook van belang is. CORVINUS verspreidt het gerucht, dat VOSSIUS het oogluikend toelaat, wanneer de primani Hollandsch in plaats van Latijn spreken. Mocht dit het geval zijn, dan is het buiten weten van den rector, daar hij er zooveel mogelijk op let. Zoo zijn er nog eenige ongegronde klachten over het onderwijs.

Wij kunnen de verzuchting van VOSSIUS begrijpen, wanneer hij eindigt met de woorden: de ondankbaarheid der jeugd en de dwaze lichtgeloovigheid der ouders maken, dat ik er soms over denk van beroep te veranderen.

In September van hetzelfde jaar schreef VOSSIUS nog eens aan PANTINUS, toen de zonen naar Tolen zouden gaan om daar de vacantie door te brengen. Daar in dezen brief gesproken wordt van eene opvoering door leerlingen, is hij voor ons van het grootste gewicht. VOSSIUS had het plan opgevat eenige jongens de Mostellaria van PLAUTUS en de Hercules Oeteus van SENECA te laten opvoeren, hierin een uitstekende oefening ziende. Niet alleen, oordeelde hij, is het

een middel om de taal beter te begrijpen, maar de jongens krijgen eene zekere vrijmoedigheid in het spreken en leeren hunne onbeholpen manieren eenigszins af. De magistraatspersonen waren dan ook volstrekt niet tegen deze voorstellingen, mits alles, wat het jeugdig gemoed kon kwetsen, werd weggelaten. De bezwaren, die vele orthodoxen tegen het tooneel hadden, deelt VOSSIUS in het geheel niet; hij schrijft hunne vooroordeelen toe aan het slecht begrijpen van eene plaats uit den Bijbel. Evenmin kan hij meegaan met hen, die eene voorstelling alleen niet afkeuren, wanneer men een geschiedverhaal uit den Bijbel ten tooneele brengt. Daar VOSSIUS zooveel nut ziet in deze opvoeringen, spijt het hem, dat de zonen van PANTINUS een dag te voren moeten vertrekken.

Wij bezitten nog een belangrijken brief, die over deze opvoering handelt. Hij is gericht aan den schout HUGO MUYS VAN HOLY, wiens tegenwoordigheid bij het feest VOSSIUS niet gaarne zou missen. Er was sprake van, dat de voorstelling niet zou kunnen doorgaan op den bepaalden dag, omdat een maaltijd van enkele burgers in den weg stond, en daarom stelt VOSSIUS den schout voor de opvoering te verdagen. Met het oog op het examen kwam dit ook beter uit; immers het verdiende de voorkeur, dat men, als het werk achter den rug was, het semester met een feest besloot. Er waren echter aan eene verdaging moeielijkheden verbonden. De vrouw van den schout kon de kleeren, die zij voor de opvoering geleend had, bezwaarlijk zoo lang missen, en de schout zelf moest waarschijnlijk in die week op reis. VOSSIUS laat aan hem de beslissing over. Hij zal zorgen, dat de jongens gereed zijn, en stelt voor, dat men de opvoering 's ochtends laat geschieden, wanneer zij plaats vindt op den dag, waarop de burgers, die aan „'t groot hooft" wonen, feest willen vieren.

Wanneer VOSSIUS in dezen brief zegt, dat het tooneel op de gewone plaats zal worden opgeslagen, blijkt ons hieruit, dat dergelijke voorstellingen onder zijn rectoraat meer zijn voorgekomen, ook al vinden wij in zijne brieven er verder geen gewag van gemaakt.¹⁾ Daar de twee brieven aan JOANNES PANTINUS en die aan HUGO MUYS VAN HOLY bijzonder merkwaardig zijn, laat ik hen hier volgen.

1) Met een enkel woord spreekt over deze opvoeringen Dr. G. D. J. SCHOTEL, *De Illustre School te Dordrecht*, p. 70.

GER. VOSSIUS Reverendo et acundo Dei servo, D. JOHANNI
PANTINO. Tolam.

Vir Reverende et doctissime, aliquid querelarum est, quod in sinum tuum cogor effundere. CORVINUS noster, dum apud me fuit, subinde conquestus est apud commilitones suos, quod arcta adeo disciplina stringatur, ut absque consensu nostro (quem aegre valeat impetrare) haut unquam pedem extra limen scholae liceat ponere. Idem persuadere mihi conatur, parentem sic transe-
gis- cum caupone quodam, ut alternis diebus Dominicis ad se pransum veniat ac pomeridianis horis cum famulatio vel solus etiam per urbem vagetur. Dixi adolescentulo, esse hanc rem pessimi exempli meque desiderare, ut istaec manu parentis sui vera esse comprobet; sin literas, quibus id planum faciat, nullus habeat, paratum me esse ea de re ad patrem perscribere, quod jam factum esset, nisi te aut conjugem tuam unam alteramque hebdomadem expectassemus, ex quibus sperabamus, quid de re tota esset, nos posse liquido cognoscere. Interea vero is, quod sibi morem gestum iri diffideret, male apud commilitones loqui de victu, disciplina et quo non? Tandem cum advenissent feminae duae cum quodam, quem disciplinae nostrae commendare in animo habebant, ille apud eas ac adolescentem ipsum male de laboribus nostris judicare non destitit. Interea contigit, ut discipulorum quispiam literas certas ad me deferret in musaeum, quas se in area ante musaeum CORVINI reperisse diceret. Judicabat is vel e sacco ei in area excidisse, vel, quia fenestram reliquerat apertam, vento in aream fuisse diffilatas. Ego alterum an neutrum horum sit verum, haut sat scio. Sed cum restitui CORVINO juberem, ille a se lectas literas dicebat, iis autem contineri, quae scire meae existimationis et publici commodi plurimum interesset. Legi igitur sed non sine horrore. Ita plenae erant spissis mendaciis ac calumniis. Dolui vicem adolescentuli, quem antea temporis maximo amore complectebam. Ille ubi se literis destitui videt, plane suspicatus id quod res erat, conjecit se in pedes, nec postea, uti audio, ab eo impetrari quitum, ut domuitionem pararet. Se natibus suis metuere dicebat ob scriptas istiusmodi literas. Sane supplicium virgae commertus erat. Ego tamen, quia recens advenerat nec facile de pueritia despero, post gravem objurgationem ignoscere ei in animo habebam. Sunt qui mihi in aurem insusur-
rent, postquam abierat, gloriatum esse, quod jam effecisset, ut alter, qui jam disciplinae meae commen-
datus erat, cujus item supellex omnis jam in aedes meas erat translata, alio ablegaretur. Dicitur item Struferos incitasse, ut et ipsi ad parentes scriberent literas querelarum plenas: atque idem conatum apud Vribergios, sed nihil apud hos efficere valuisse: atque hoc in caussa esse, quod jam incuriae eos, licet falso, incuset. An haec ex se, an alius extinctu egerit, juxta ac tu nescio. Quidquid est, pessime sibi consuluit adolescentulus, qui haut segniter in studiorum stadiis currebat, atque adeo jam eos fecerat progressus, ut brevi in auditorium meum recipi posset. Mihi quoque animus aderat promptissimus imbuendi eum praeclaris et philologiae et philosophiae praeceptis. Sed aetas ista non capit felicitatem suam. Alioqui enim animo magis grato ponderaret gravissimos ac prope Herculeos labores nostros. Verum parum istoc moror. Nam si unus et alter iudicii defectu aspernantur disciplinae nostrae suavissimos ac longe maximos fructus, at minime desunt alii, qui grato magis animo eos aestiment, in quorum etiam fecundis animis felicem ac fecundam laboris nostri segetem obseremus. De adolescente ipso sic habe, vir praestantissime, si remittatur, nihil illi a plagis periculi esse, nisi secus parenti videatur. Non ego sum plagosus aliquis Orbilius. Vultus severitate, adhortationibus, minis meos in officio continere didici. Liberales animi sic educari amant: quamquam puer iste nihil egit hac in parte liberali educatione dignum. Sed pueritiae aliquid dandum ab iis, qui pueros sese aliquando fuisse non ignorant. Sic sum. Et tamen nihil istiusmodi a me unquam commissum meminì, etiamsi probe pueritiam recorder ultimam. Quod si parens sic potius animatus est, ut filio hac in parte obsequendum putet, ipse viderit. Plane ex animi mei sententia dico, οὐ φροντὶς Ἰπποκλείδῃ, Quin vero etiam in aedes admittere recusem, si patrem id a me stipulaturum putem, ut et tabernas vinarias frequentare et interdum per urbem cursitare possit: quorum alterum ut persuasum iret, sedulo operam dedit. Ego meliora de parente spero, quem virum prudentem et cordatum esse intellego. Itaque ad ipsum potius scribere animus erat. Sed quia nihil certi de ejus animo poteram mihi spondere

(solemus enim in pignoribus nostris plurimum caecutire) haec apud te deponere malui, eo magis, quia, uti egregiam eruditionem tuam, ita acre tuum iudicium plurimi aestimo. Itaque totam hanc rem tui iudicii facio. Ages quod hac in re maxime existimabis expedire. Nec hoc eo scribo, quia puerum istum ad nos redire optem, ac alioqui lucelli aliquid inde mihi discessurum putem. Non sum sordidus lucripeta. Quare si me ex vulgo paedagogorum aestimabis, non levi me injuria afficies. Aliud indicat universum hoc vitae meae genus. Hoc igitur est, quod unum studeo, ne patiaris per unius adolescentuli culpam detrahi quicquam apud vos honestissimo nomini nostro. Nec enim adhuc eos in philosophia progressus fecimus, ut satis possimus gloriam contemnere. Nihil autem magis gloriae inimicum calumniis, quibus pueri istius epistola erat referta. Atque id ne temere a me dictum putes, visum etiam saltuatim ac vellicatim ea, quae adversus nos profert, perstringere. De cerevisia nescio quid effutit. Amariorem illam, quam anno hoc integro fuit, hac hebdomade fuisse minime inficiasire possum. Sed tamen erat perbona. Nec talem aestivo tempore asperner, quia ab acore minus ei periculum est. Verumtamen nec illud diffitebor, uxori quoque meae non tam eam probari quam dulciculam. Et facile credo eam hac in re habere sibi adsentientem pueritiam, praesertim minus adsuetam, qualis quae a vobis venit. Nam qui hic nati fere eam, aestate imprimis, praeferre solent. Ceteroquin scire hoc te velim, non bibi in urbe nostra meliorem ea, qua utor, eam si excipias, quae crassior est, qualem ego, aestate praesertim, ferre non possum, scio nec tu nec quisquam qui Musis quam Somno de die litare malit, diemque, ut doctissimus Varro scite loquitur, diffindere somno interstitio, quod a moribus pueritiae alienum esse debet. Sane aliquot retro diebus Amplissimos et Magnificos urbis nostrae primores ad convivium invitaram, nec tamen aliam iis cerevisiam apponendam putavi, quippe qui nec meliori eos uti scirem. Sed neque pueris nostris Batavicis quicquam indignius visum, quam eum tantopere usum *προφάσει* illa de cerevisia: atque eo minus toleranda visa illius impudentia, quod diceret sibi inde ita guttur inflammatum, ut grumos sanguineos digiti articulum adaequantem exspuerit. De sanguineo sputo, si verum, cur non apud me, quem parentis loco habere debuit, conquestus fuit? aut si pudor subrusticus impediit, cur nihil hac de re paedagogo significavit? Sed esto sane: quo argumento colligit id e cerevisia contigisse, quo utuntur non reliqui modo condiscipuli aut famulitium, sed ego, uxor et quini liberi. Ego certe tam amans sum meorum pignorum, ut quoquo pretio potius aliunde mihi cerevisiam fuerim comparaturus, quam ut sinam insalubrem iis praebere potum. Etiam nescio quid de cibo gannit. Et ille et item alter quidam e Tolensibus (cujus nomini nunc parcam) praeferre se ait armos ovillos Tolenses nostratibus. Credo sane, nam quando Bredam venio ad affinem Diamantium, saporem Brabanticarum ovium soleo praedicare. Verum num existimet is me ejus gratia aut alius Tolensis caussa e Brabantia carnes ovillas velle mihi comparare? Sunt haec ridicula nec nisi pueris digna, tam delicato esse palato, ut non sapiat sibi, quod toti Bataviae sapit. Nempe hoc vere sapere est, sed ad genium. Ait quoque primanos loqui Belgice: si satpicule, est id me ignaro, si interdum, fit me invito, quo praesente nihil tale ausint. Sed ubique adesse non possum, quod unius est benedicti Dei. Ego scio me muneri meo minime deesse. Plurimum eos Latine loqui audio: interdum aliter loquentes inveni; sed hoc iis non impune tunc abit. Conqueritur, quod semisecundani saepe impingant in canones grammaticos. Credo fieri, sed tamen non dubito, quin saepe etiam Latinissime dicatur, quod censori vel censorculo isti minus Latine dictum videtur. Verum cur secundanos praeterit? Nempe nec dicere potuit eos aut Belgice crebro loqui aut barbare. Sane scivit inter eos esse, qui sic satis etiam ornate loquantur: atque (ut de Rhetoricis, Logicis, Graecis, Catecheticis taceam) etiam ex tempore aliquammultos versus heroicos, elegiacos, lyricos, bona, saepe etiam acuta sententia possint contexere. Arguit hypodidascalum, quod sibi petenti noluerit secundo morem gerere in repetenda prosodia. Verum praeceptor, magis morum scholae nostrae gnarus, sciebat repetendi tempus fore post mensem, paucis puta ante examen publicum diebus. Conqueritur, quod nihil aut non adeo multum sub his praeceptoribus possit addiscere: et tamen aliquanto post (ut constantiam videas) plus exigi a se ait quam praestare valeat. Nempe contendit nimis sibi multa a praeceptore praescribi vocabula. Sed non addit, quam multa inter ea sint, quae jam antea norit. Horum in numerando nullam ab eo rationem habitam oportuit. Nec ultra octona aut dena graeca se vocabula exigere

ait praeceptor: uti hic quoque mendacii fiat manifestus. Atque ut praeceptor rigidior esset quam oporteret, conquestum apud me oportuit, qui eum errantem virgula saepe censoria in viam possum reducere. Addit se non a me institui, sed hypodidascolo: recte ait sed adjici velim, hypodidascolo pio, industrio, et bene erudito, quo scholae nostrae aptiorem magistratus noster invenire potuit neminem. Nec tamen praeclusa ei via fuit ad auditorium meum. Nunc vero idoneus necdum erat. Sine pennis volare haut facile est. Haec ad te scribenda existimavi, quod metuerem, ne, ut causam suam puer iste parentibus et amicis probet, strenue sit vel disciplinam nostram vel praeceptorem, quo hactenus usus, mendaciis oneraturus. Id ne fiat apud vos, plurimum mea intersit, praesertim quia in oppidis non ita amplis unius opinio saepe commune fieri judicium soleat. Nempe sic fit, ut fere omnes eamus, non qua itum oportuit, sed qua itur. Quare te, vir ornatissime, rogo ut si puer iste apud suos fidem impetret mendaciis, tu meliora eos edoceas. Nec enim aequum est, ut qui omnium bonorum judicio bene adeo de publico mereor, tam male per unum nebulunculum audiam. Haec una pueritiae ἀχαριστία et stulta parentum quorundam credulitas efficit, ut interdum cogitem de mutando vitae genere. Et jam factum esset, nisi detentus fuisset partim rogatu virorum et genere et eruditione clarissimorum, partim voluntate nobilissimi et Amplissimi magistratus mei, qui carissima pignora sua tuto mihi commissa non solum oculis suis hactenus credidit, sed nunc quoque eadem mihi absque querimonia ulla confidit. De filiolo cogitabis, quid ex re tua sit. De pretio non controversabimur. Ut fidem industriamque erga eum promittam, si exspectes, frustra es. Ego facere didici non polliceri. Vale vir Reverende et doctissime, ac cum a me tui amantissimo tum ab uxore mea una cum lectissima uxore tua plurimum salve. Salutabis etiam, si integrum, nomine meo Tolensium meorum discipulorum parentes.

Dordrechtii CIO IO CXIV Post. Kal. Julias.

G. J. VOSSIUS.

Nobilis, Magnifice, Amplissime D. Praetor Musi.

Postquam intellexi ex nepote tuo Dubletio commodius Amplitudini tuae fore, si ludi scenici a juventute fiant hac ipsa hebdomade, continuo consilium mutavi diemque Veneris ac Saturni hujusce hebdomadis iis ludis destinavi. Postea cognovi eo tempore in aula convivium celebratum iri ab civibus iis, qui ad fluminis caput ('t groot hooft dictum) habitant. Quare putavi minus commode tum temporis ludos eo loco posse celebrari. Hacpropter de loco consilium cepi cum Nobili Ampliss. D. Syndico Berkio. Is putavit hac de caussa melius differri posse in hebdomadem proximam, quo etiam tempore ipse adesse possit. Accessit altera ratio, quod examen proxima demum hebdomade fiet. Ludi autem convenienter magis celebrentur post examen, ut ita juvenus omni examinis metu liberata securius ludos agat, atque istac voluptate totius semestris labor quasi claudatur. Receperat Ampliss. D. Syndicus se his de rebus tecum locuturum, judicabat enim non minus integrum tibi fore, ut hebdomade proxima fiant, quam hac ipsa. Verum mox tum ex Dubletio, tum ex Amplitudinis tuae uxore intellexi proxima hebdomade Heusdam tibi eundum esse, addebatur etiam vestibus moleste eos tamdiu carituros, qui hactenus dedere utendas. His de caussis de integro conveni D. Syndicum ac dixi, cum omnino Amplitudinem tuam ludis non interesse solum sed etiam auctoritate sua praeesse conveniat, satius mihi videri, si scena statim extruatur loco solito, caeteraque omnia in diem Veneris apparentur, quod consilium minime D. Syndicus repudiavit. Dabimus igitur operam, ut quemadmodum dixi, non scena modo die Jovis proximo parata sit sed et juvenus ipsa, nec quicquam in nobis morae erit, quominus die Veneris ac Saturni hujusce hebdomadis ludi fiant. Si tamen Amplitudo tua aut adventum distulerit aut ut ludos differamus in hebdomadem proximam significaverit, id quoque facturi sumus. Propter convitatores non videtur magnopere opus, ut ludi differantur, quippe poterunt horis fieri matutinis; quod si post prandium fiant, poterunt convitatores per portam nuper exstructam in platea aulica (de hofstraet dicta) in hortum, indeque in aedes recipi, quod consilium placuit quibusdam viris primariis, qui convivio ipsi intererunt. Vale Nobilis, Amplissimeque D. Praetor Musi. 8 Sept. 1614.

A. T. observantissimus

GERARDUS JOHANNIDES VOSSIUS.

Reverende, Doctissime, amicissime D. PANTINO.

Remitto tibi filios tuos, qui etsi exiguo adhuc tempore apud nos vixerint, abunde tamen interea perspexi et indolis eos esse optimae et ingenii felices, quo nomine plurimum gaudeo. Multum enim interest, quales sint, qui nostrae fidei ac industriae commendantur, quandoquidem non ex omni ligno fit Mercurius, uti dici solet. De tuis sane liberis longe optimam spem concepisti, idemque collegarum de iis iudicium est. Sed neque de quoquam octo aliorum, qui nunc ad vos domuitionem parant, conqueri quicquam habeo. Nam etsi alii alios industria superant, tamen neminem vel immodestiae vel inertiae damnare possum: sed neque est, quod quemquam profectus possit poenitere. Nec dubito, quin deinceps, ubi magis assueverint nostrae institutionis rationi uberiores etiam fructus sint persensuri. Crastino ac perendino die juvenus scholae nostrae actura est Mostellariam PLAUTI ac Herculeum Oeteum SENECAE. Optassem pueros vestrae scenicae istis ludis interesse, quia vix dici potest, quam alte pueritia imbibat Latini sermonis castimoniam, quando et cum summa voluptate auditur et novo personarum schemate animis quasi inscribitur. Sane haec causa est, cur procures nostrates ludos istos non improbent, modo absint ea, quae tenellas pueritiae mentes possint corrumpere. Quamquam et altera ratio est, cur improbari non debeant: cum scenica ista actio plurimum prosit ad exuendam morum rusticitatem et comparandam *παρρησίαν*. Hoc eo scribo, quia scio non deesse, quibus longe alia mens sit: quos ni fallor in errorem eum induxit male intellectus Mosis locus. Quam tamen disputationem nunc ingredi nolum. Alii ludos quidem probant, sed quorum argumentum e sacra pagina desumatur. A quibus ego longissime dissentio. Nec enim sacra ludum facere oportet. Haec, vir facundissime, sententia nostra: alia aliorum, scio: sed nec sententia nec voto vivitur uno. Eo autem haec ad te scripsi, quod nollem literas nostras plane esse inanes. Ad pueros vestrae redeo. Durant eorum feriae hebdomades duas. Sed quia nunc biduo aut triduo feriarum initium discessu suo antevortunt (nam alii die Dominico aut, quod malim, die Lunae sunt abituri) tempori sane venerint, si triduo aut quadriduo post id tempus domi remanserint, hoc est, si operam dederint, ut hic sint 6 aut 7 Octobris. Ante quidem iis reverti plane licet, sed lectiones tamen haut prius inchoabuntur: ac fortasse nec prius domi sum. Plurimum enim feriis domo excurrere soleo, quod alias facere nolum, ne quid discipuli absente me turbarum dent domi. Notum istoc facetissimi comici

Ubi summus imperator non adest ad exercitum

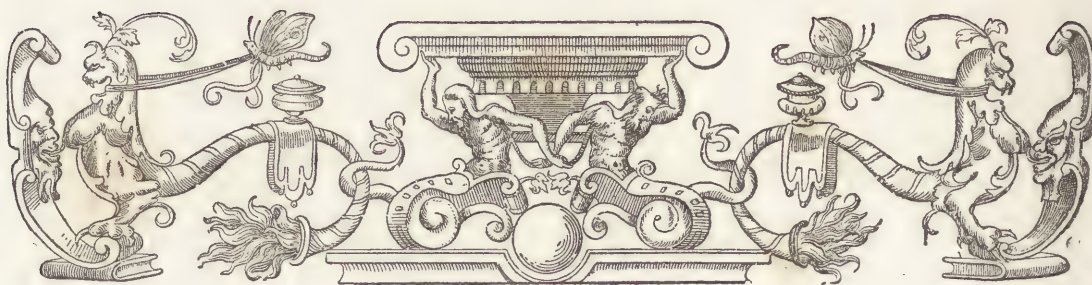
Citius quod non facto'st usus fit, quam quod facto'st opus.

Nuper tamen gravissima quapiam de causa horis aliquot domo abesse oportuit. Itaque a prandio urbe excessi, postridie summo mane denuo reversurus. Interea, quod factum nolim, advenit in urbem ornatissimus affinis tuus Mantaeus, ac circa quidem vesperum cum venisset, uxorem de me rogavit: ea cum haut amplius illum nosset, solum hoc dixit, haut me domi esse. Itaque ipse abiit, nec quis esset significavit. Postridie, quo ego tempore in urbem redibam, ille eadem exiit, thesium quas mihi quoque dicarat relicto hic exemplari apud paedagogum, a quo et me salutari suo nomine petierat. Sane simulac redii, id graviter permolesteque tuli. Statueram enim ei gratias agere pro thesium dicatione, nec quicquam jucundius fuisset, quam carum illud caput post longum adeo temporis intervallum conspiciere, coram confabulari, affectumque ac amorem meum testari, omniaque ei humanitatis officia polliceri. Sed profecto adolescens non ab omni culpa est immunis. Nam saltem uxorem vestro nomine salutasset: quae res suspicionem iniecisset ejus rei, quam is aperire conjugii nolebat. Credo pudore quodam subrustico id ab eo factum esse. Utut est, lubens ignosco, sed hac conditione, ut simulac se occasio offeret, domum invisat nostram ac dutule nobis adsit. Sentiet se mihi charum et amicum. Te quoque, vir doctissime, rogatum volo, ut sive cum liberos reduces, quod te propossuisse intelligo, sive cum alias ad nos excurrere dabitur, non alibi potius divertas quam domi meae. Id mihi tam gratum erit quam quod gratissimum. Conjugi tuae, lectissimae feminae, meo uxorisque nomine plurimam salutem dicito. Multa etiam salute utriusque nostri nomine impertias velim parentes eorum, qui liberos suos nobis commiserunt. Statueram ad unum alterumque eorum scribere, sed ne alios aliis praeferre viderer, consilium postea mutavi. Si quibus hoc incuria factum videbitur, tu facile id pro prudentia tua excusabis. Vale vir praestantissime, et nos ama.

Dordrecht 18 Septemb. 1614.

Tui amantissimus

G. VOSSIUS.

KORTE MEDEDEELINGEN
OVER NEDERLANDSCHE PLAATSNIJDEREN

DOOR

E. W. MOES.

I.

JOHANNES EVERARDSZ. BRONCKHORST.

ERHAALDELIJK komen ons in archiefstukken namen onder de oogen van tot dusverre onbekende plaatsnijders, en veelal kan uit een samenvoeging van verschillende dergelijke gegevens al een vrij uitvoerig levensbericht samengesteld worden zonder dat eenig stoffelijk overblijfsel van artistieke werkzaamheid aan te wijzen is. Maar niet dikwijls treffen wij in litterarische bronnen nog niet opgemerkte namen van kunstenaars aan. Daarom verdient het de aandacht dat in het door de goede zorgen van den heer J. C. VAN SLÉE onlangs opnieuw en nu volledig uitgegeven „*Diarium EVERARDI BRONCKHORSTII*”¹⁾ verschillende bijzonderheden over een plaatsnijder te vinden zijn, die het oeuvre van den veelzijdigen „onbekende” heeft helpen vergrooten, doordat hij geen van zijn werken met zijn naam gekenmerkt heeft.

¹⁾ Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, 3de Serie, No. 12, 's Gravenhage 1898.

Aan de inleiding van den heer VAN SLEE ontleen ik, dat EVERARD BRONCKHORST, sedert 1582 teruggekeerd in zijn geboortestad Deventer, daar in 1586 tot lid van de Vroedschap werd gekozen en in hetzelfde jaar in het huwelijk trad met ADELHEID VAN MIDDELBURCH. 29 Januari 1587 viel Deventer, door het verraad van WILLIAM STANLEY, den Spanjaarden in handen. De Magistraat werd afgezet en BRONCKHORST moest met vele anderen een goed heenkomen zoeken. Hem was dit zeker nog bezwaarlijker dan zijn lotgenooten, want nog geen maand later beviel zijn vrouw van een zoon, die 28 Februari te Zwolle gedoopt werd: „Den 28 February 1587 is gedopt EVERT VAN BRONCKHORST sohn JOHAN, Getuygen JOHANNES DORRE und frau MIDDELBORGS”¹⁾.

BRONCKHORST vestigde zich weldra te Leiden, waar de wegens het ontslag van HUGO DONELLUS ontstane vacature in de faculteit der rechtsgeleerdheid hem spoedig een nieuwen werkkring verschafte, en reeds in Augustus van hetzelfde jaar werd hij er tot gewoon hoogleeraar aangesteld.

De jonge JOHANNES werd reeds spoedig aan reizen gewend. 21 Juli 1592 vertrokken de ouders met hun gezin, dat inmiddels aangegroeid was tot twee zoons en een dochter, naar Zwolle, waar ze twee dagen later na een voorspoedige zeereis behouden aankwamen. 7 Aug. werd Kampen bezocht, waar JOHANNES 10 dagen bleef, en 29 Aug. kwam de familie weer te Leiden terug²⁾.

14 Aug. 1597 ging JOHANNES voor het eerst naar school³⁾, maar daar de vader huisonderwijs waarschijnlijk verkieslijker achtte nam hij 22 Sept. 1599 CASPARUS NIEREN van Düsseldorf als gouverneur van zijn zoon in dienst⁴⁾. NIEREN werd 24 April 1600 vervangen door ABRAHAM LEWIUS⁵⁾. Ook over wat JOHANNES leerde bevat het dagboek een mededeeling; 7 Maart 1603 werd hij nl. toevertrouwd aan een onderwijzer om rekenen en schrijven te leeren⁶⁾. Daar hij toen al 16 jaar oud was, pleit dit niet voor zijn bekwaamheid in die elementaire vakken. Zijn gebied lag dan ook elders, en de vader zag dit klaarblijkelijk in, door hem 30 Sept. 1603 naar Haarlem te zenden „*Ultim. Septembris filius JOHANNES primum venit in convictum apud hospitem suum Harlemi et pro victu et institutione singulis anni quadrantibus persolvam 39 florenos Carolinos*”⁷⁾. Waaruit dat onderwijs bestond blijkt wanneer de vader 5 Jan. 1604 de rekening van het eerste kwartaal vereffent: „*Praeceptor rescripsit eum spatio quadrantis anni profecisse in arte pingendi quantum alii integro fere anno*”⁸⁾. Over de vorderingen van zijn zoon had de oude BRONCKHORST dus niet te klagen. Steeds

1) Vriendelijke mededeeling van Dr. J. E. HOUCK te Deventer.

2) *Diarium* p. 20—22. 3) *Ibid.* p. 106. 4) *Ibid.* p. 107. 5) *Ibid.* p. 107, 108. 6) *Ibid.* p. 111.

7) *Ibid.* p. 112. 8) *Ibid.* p. 112.

teekende hij geregeld aan, wanneer hij het kost- en leergeld overzond¹⁾, maar slechts éénmaal, 7 Oct. 1606, vermeldt hij hierbij eene bijzonderheid: *et conveni ut post initium novi anni seu Januarii porro solvat in singulis quadrantibus florenos 39 et tunc in commodum sui praeceptoris sculpet formas, sed totum diem Jovis pro se ipso poterit suoque usui sculperet et vesperi per hyemem suo commodo ad candelas pinget*".²⁾ JOHANNES hield zich dus voornamelijk met plaatsnijden bezig. Toch werd ook het schilderen niet verwaarloosd. 13 Oct. 1607 teekende de vader aan: „*Deinde cum pictore M. CORNELIO conveni ut per annum artem pingendi eum doceret pro mercede 10 librarum*".³⁾ Met dezen M. CORNELIUS kan bezwaarlijk een ander dan CORNELIS CORNELISZ. bedoeld zijn. Wie de onderwijzer in het plaatsnijden geweest is blijkt eerst 5 Febr. 1608, als MATHAN, natuurlijk JACOB MATHAM, als dusdanig genoemd wordt⁴⁾. Nog 2 Juli 1608 wordt aan dezen het honorarium uitgekeerd⁵⁾, doch nu voor de laatste maal. Spoedig daarna vertrok JOHANNES naar het buitenland, om eerst in April 1612 terug te keeren: „*mense Aprili rediit filius JOHANNES ex Gallia domum. Abfuerat per annos tres cum dimidio et Lutetiae, Biturigibus et Aureliis exercuerat artem coelandi sive sculpendi picturas*"⁶⁾.

Vermoedelijk bleef hij te Leiden wonen, want een vertrek naar elders zou door den nauwkeurigen vader stellig aangeteekend zijn, zooals deze dan ook berichtte, dat hij 29 Maart 1612. met hem, met zijn vrouw en zijn dochter MACHTILDA naar Deventer vertrok en 23 April te Leiden terugkeerde.⁷⁾

Verder staat zijn naam niet in het dagboek aangeteekend, ook zijn vroegtijdigen dood zouden wij er te vergeefs in zoeken, want van Juni 1617 tot Nov. 1618 is een gaping, terwijl Mr. CH. M. DOZY uit de Leidsche tresoriersrekeningen aangewezen heeft,⁸⁾ dat JOHANNES BRONCKHORST 15 Juli 1617 overleden is.

1) Ibid. p. 114—117 passim. 2) Ibid. p. 116. 3) Ibid. p. 118. 4) Ibid. p. 119. 5) Ibid. p. 120. 6) Ibid. p. 125. 7) Ibid. p. 132.

8) *Nederl. Spectator* 1899 p. 23.

DIE PERSÖNLICHKEIT DES LUCAS VAN LEYDEN

VON
FRANZ DÜLBERG.

NACH VAN MANDERS Erzählung wurde LUCAS VAN LEYDEN Ende Mai oder Anfang Juni 1494 in Leyden als Sohn des Malers HUYGH JACOBZ. geboren. In frühester Kindheit offenbarte er eine beherrschende Neigung und Fähigkeit zur Kunst; sie hielt das ganze Leben hindurch an. Schon als neunjähriges Kind führte er Kupferstiche eigener Erfindung aus; 12 Jahre alt malte er im Auftrag des Herrn VAN LOCHORST¹⁾ ein Bild in Tempera auf Leinwand, das die Geschichte des hl. Hubertus darstellte. Er lernte zuerst bei seinem Vater, darauf bei CORNELIS ENGEBRECHTSZ.²⁾ Mit dessen ältestem Sohne, dem Glasmaler

1) Das Geschlecht LOCHORST war eines der angesehensten der Stadt; es hatte im 15ten Jahrhundert das gräfliche Schloss beim Gravensteen (= des Grafen Gefängnis) gekauft und behielt es bis Mitte des 16ten Jahrhunderts (BLOK, Eene hollandsche Stad onder de bourgondisch-oostenrijksche Heerschappij. 's Gravenhage 1884. S. 8). — JAN VAN LOCHORST war 1482, 1488/89 und 1495 Bürgermeister, 1491/92 Schöffe; GERIJT v. L. war 1513/14 und 1517 Bürgermeister, 1526—1534 Schout (Oberster Richter). — H. v. H. (VAN HEUSSEN), Oudheden en Gestichten van Rhijnland etc. Leyden 1719.

2) Irrig giebt v. MANDER (210 recto) an, früher Tod des Vaters sei der Grund zum Wechsel des Lehrmeisters gewesen: Wir werden weiterhin sehen, dass der Vater den Sohn überlebte.

PIETER CORNELISZ.¹⁾ übte er sich im Zeichnen und überkam von ihm auch die Kunst des Ätzens auf Glas. Im Kupferstechen unterwies ihn ein Waffenschmied, der die Verzierungen auf Harnischen einätzte²⁾, und ein Goldschmied: also wohl Stecher, die dem Hauptgewerbe nach Metallhandwerker waren.³⁾ Nach dem Wortlaut („heeft — ghesneden“) v. MANDERS beherrschte er auch die Technik des Holzschnittes.⁴⁾ LUCAS heiratete eine Tochter aus dem Adelsgeschlecht VAN BOSCHUYSEN und kam dadurch in beständigen Verkehr mit den adeligen und reichen Kreisen. Im Alter von ungefähr 33 Jahren, also um 1527, besuchte er JAN VAN MABUSE in Middelburg⁵⁾ und setzte mit diesem die Reise noch nach Gent, Mecheln und Antwerpen fort. In den letzten 6 Jahren seines Lebens war er vielfach bettlägerig. Sein Leiden war vielleicht die Lungenschwindsucht. Er starb 1533.⁶⁾ Er hatte keine Kinder ausser einer Tochter: diese gebar 9 Tage

1) Er muss um 1490 geboren sein, da v. MANDERS als Geburtsjahr des Vaters 1468 und als das des zweiten Sohnes (217 recto) 1493 angiebt. In den Schützenlisten kommt er mit der Standesbezeichnung „Schilder“ unter den „Jonge scutten“ vom 6. März 1514, und unter den Flintenschützen („Clovverschutten“) vom 7. Mai 1519 vor, also bei den weniger vornehmen Waffen. (Nach BLOK, *Eene hollandsche Stad in de Middeleeuwen*, S. 254, durften die „Jonge Schutters“ nicht älter als 18 Jahre sein, doch ist mir unbekannt, ob diese Ende des 14ten Jahrhunderts erlassene Bestimmung im 16ten Jahrhundert noch Geltung hatte). — Stedeboek, Leyden, Rijksarchief, vgl. auch TAUREL, *de Christelijke Kunst in Holland en Vlaenderen*. Amsterdam 1874—81. — 1523 liefert er dem Pater und Regenten LAMBERT JOHANSZ. von Marienpoel ein kleines Glasbild, auf dem hauptsächlich ein Weingelag dargestellt ist, für 12 stuivers. Gar nur die Hälfte dieses Preises (12 groote = 8 schell.) erhält er 1527 von der Stadt für 12 Laternenscheiben mit dem Stadtwappen. — Vgl. TAUREL—HYMANS, *Le livre des peintres de CAREL VAN MANDER I*, 123. — PASSAVANT (*Peintre-Graveur T. III*) identifiziert den Meister mit dem Stecher PVL, der mit der Leydener Schule nichts zu thun hat. — Ich möchte ihn in einem anderen Monogrammistenerkennen, dessen Zeichen besteht aus dem auf den Kopf gestellten Σ des LUCAS VAN LEYDEN, aus dessen wagerechtem Balken der nicht ganz geschlossene Bogen eines P und sich mit diesem kreuzend ein C hervorgeht. Das Amsterdamer Kabinet besitzt von ihm eine Zeichnung von 1523, Vergil im Korb — also ein zweimal von LUCAS VAN LEYDEN behandelter Stoff! (Bereits BREDIUS, *hs. Not.*, wies auf das Blatt als Arbeit eines Zeitgenossen des L. v. LEYDEN hin). Auf dem Berliner Kabinet (Zeichnungen niederländische Schule 20) sind unter dem Namen CUSTOS DECKER 5 Zeichnungen dieser Hand von 1524 und 1532, die Werke der Barmherzigkeit. Beidemal nur Umrisse, Feder, Quartformat, die Hauptlinien durch hakenförmige Querstriche verstärkt (dies spricht für Vorlagen zu kunstgewerblicher Ausführung). Ein stark genremässiger Zug stimmt zu der erwähnten Darstellung eines Weingelages; frischeste Beobachtung niederer Volkstypen ist der Grundcharakter.

2) Ein ergötzliches Beispiel der Fortpflanzungsfähigkeit eines Fehlers ist es, dass v. MANDERS Worte „die Harnassen hetste“ bei J. SCHOPENHAUER, JOHANN VAN EYCK, und seine Nachfolger. II, (1822), in NAGLERS' *Künstlerlexikon* (seit 1835), in RATHGEBER's *Annalen der niederl. Malerei* (1845) und bei A. ROSENBERG, LUCAS VAN LEYDEN, in DOHME's *Kunst u. Künstler I*, 1 (1877) die Übersetzung finden: LUCAS habe das Kupferstechen von einem „Künstler Namens Harnassen“ (!) erlernt.

3) 1502 gab es in Leyden 7 Goldschmiede und 2 Waffenschmiede (BLOK S. 329).

4) Einige Holzschnitte des Meisters wie Vergil im Korb (B. 16), die Nachzügler (B. 17) zeigen in den scharf geführten langen Strichen jedenfalls ein überraschendes Verständniss der Technik.

5) MABUSE konnte 1527 sehr wohl in Middelburg sein, wenn auch der Abt MAXIMILIAN VON BURGUND der Auftraggeber seines grossen „Middelburger Altars“, bereits 1524 gestorben war: arbeitete der Künstler doch 15 Jahre an dem Werk (PINCHART bei HYMANS I, 233)! Auch im Dienst ADOLFS VON BURGUND, Marquis von Veere, konnte er in Middelburg sein, da Veere ganz nahe bei Middelburg liegt. Nach VAN EVEN (bei HYMANS I, 236) wohnte er noch 1537 dort.

6) Wenn man die Daten van v. M.'s genau nehmen will, so kann man LUCAS' Tod etwas näher datieren. L. war frühestens Ende Mai 1494 geboren und starb 1533, 39 Jahre alt: also nicht vor Ende Mai 1533. LUCAS DAMESSEN starb vor dem 28sten Juli 1604, Datum der Widmung der „Nederlandsche Schilders“, 71 Jahre alt, war also vor dem 28sten Juli 1533 geboren. Da LUCAS VAN LEYDEN aber 9 Tage nach der Geburt

vor seinem Tode einen Sohn, LUCAS DAMESSSEN, welcher 1604 in Utrecht starb. Dessen Bruder JOAN DE HOOY lebte 1604 noch als Maler beim König von Frankreich. Beide waren ziemlich gute Maler.

Die Angaben VAN MANDERS über die äusseren Lebensumstände des Mannes werden hauptsächlich durch urkundliche Zeugnisse ¹⁾ ergänzt. Namen, die in der Familie des LUCAS VAN LEYDEN wiederkehren, treten bereits um 1440 auf: ob es Verwandte sind, ist bei den rein patronymischen Benennungen der Zeit natürlich schwer zu entscheiden. Ein DIRC HUGENSZ., der Sohn eines Küfers, hatte seine unmündige Schwester MARRITGEN an einen gewissen JAN CLAESZ. verkuppeln wollen; DIRC und JAN wurden deswegen zu Pilgerfahrten verurteilt ²⁾ — DIRC HUGENSZ. hiess der Bruder, MARIJTGEN eine Schwester und die Tochter des LUCAS VAN LEYDEN. Ein JACOB HUGENSZ., möglicherweise der Grossvater unseres Malers, hatte um dieselbe Zeit einen Streit über Leibrenten. ³⁾ Der Vater des LUCAS VAN LEYDEN, „HUGE JACOBSZ. scilder“ kommt unter den „Hantboge scutten“ vom 5. Mai 1494, und den „Voetbogsscутten“ vom 3. Juni 1506 vor: also ähnlich wie ENGBRECHTSZ. zuerst bei der leichteren, dann bei der anspruchsvolleren Waffe des Schützendienstes. Er wohnte 1497 im Fleischhaus-Viertel (Vleyshuis-Bon), also in einem der 4 Quartiere der, um die Pieterskerk herum gelegenen, Altstadt ⁴⁾. Er zahlte damals bei der Personensteuer, die für 6 Jahre erhoben wurde, 32 schellinge. In einer erhaltenen Rechnung vom 8ten Januar 1511 ⁵⁾ quittirt er für die Zinsen einer städtischen Leibrente, die er im Namen seiner Gattin BIJATRIJS (BEATRIX) und deren Schwester CLEMEYNSE (CLEMENTIA), der Töchter eines „Meister DIERCK FLORIJSZ.“ in Empfang genommen hat. DIRK

des LUCAS Damessen starb, muss sein Tod zwischen Ende Mai und 5. August 1533 eingetreten sein. — VAN MANDERS Hinweis, dass LUCAS noch am Tage der „heissen Prozession (heeten Omgangh) von Leyden“ lebte, ist bedeutungslos, da diese bereits 1519 stattfand. ORLERS 1641, S. 553, unter einigen Notizen „Getrocken uyt drie cleyne oude geschreven Cronyck Boexken.“ 1519. Doen was tot Leyden den heeten Ommegangh, dat daer veel Luyden dootbleven en geen kaers en mocht over ent staen inde middernacht. — Ähnlich unter „Pankraskerk“ aus einem ongedruckt Kronijkje in H. v. H., Oudheden 1725.

1) Ich verweise hier auf die durch ELSEVIER in De Navorscher VIII, 1858, S. 245 f. — Nieuwe Serie II, 1869, S. 20 ff. — De Nederlandsche Spectator 1875, S. 86 f. 170, 177 f. veröffentlichten Mitteilungen, die ich auf dem Leydener Archiv — da ELSEVIER die Signatur der betreffenden Urkunden meist nicht angegeben hat — leider nur unvollständig nachprüfen konnte, immerhin aber, dank der bereitwilligsten Unterstützung und der Hinweise des jetzigen Archivars, Hrn. Dr. CH. M. DOZY, in mancher Hinsicht zu ergänzen vermag.

2) BLOK, Leidsche Rechtsbronnen. 's Gravenhage 1884, S. 72. Uithuven etc.

3) Ebendort S. 143. No. 84.

4) Vgl. ORLERS S. 18 ff.

5) Ic HUG JACOBSZ', scijlder, als man ende voecht van BIJATRIJS DIERCKXdochter, mijn huijsvrow, kenne ende lijde ontfanghe te hebben van die tresorijers van Leyden, die some van XXVij β iij d. groot. ter cause XXXij β iij d. gereduceert ter some voirs. lijfrente, en staen op BIJATRIJS voirs, en CLEMEYNSE haer suster, meester DIERCK FLORIJSZ. kijnder en zijn versenen tot onser lieve vrouwe daghe qception [8. December] lest leeden; des te oirconde, soe heb ic HUG JACOBSZ' voirs. dese quijtancije onderteykent opte vij dach in January A^o XV° en elf.

Ic HUGHE JACOBSZ.

FLORISZ., der Schwiegervater, war nach ELSEVIER der Organist der Pieterskerk: er gehörte als solcher zu den Kirchendienern (Kerkedienaren) and bezog etwa das gleiche Gehalt wie der Stadtschulmeister und Stadtchirurg.¹⁾ Er hatte für sich und die beiden Töchter Leibrenten gekauft. Er starb 1501, BEATRIX, die Mutter des LUCAS VAN LEYDEN, 1531. CLEMENTIA starb als Nonne im Ursulakloster zu Leyden zwischen 1552 und 1559. HUGHE JACOBSZ. war jedenfalls am 5ten September 1525 in Leyden anwesend²⁾; er überlebte seinen berühmten Sohn, da 1534 die Witwe des LUCAS VAN LEYDEN erklärt, wohl dessen Vater, nicht aber dem Gatten der Tochter des Meisters ein Inventar des Nachlasses liefern zu wollen³⁾. Vor dem 16ten October 1538 muss er indessen gestorben sein und zwar noch vor der Witwe des LUCAS VAN LEYDEN: LUCAS hatte seine Tochter als Gesamterbin eingesetzt für den Fall, dass sein Vater vor seiner, des LUCAS, Gattin sterben sollte, und in der That werden am genannten Tage LUCAS' Geschwister, auf die ein Erbrecht des Vaters doch übergegangen wäre, mit der Klage abgewiesen, die sie gegen den Schwiegersohn des LUCAS auf Herausgabe der dessen Vater vermachten Hälfte der Nachlasses angestrengt hatten.⁴⁾

Über die künstlerische Bedeutung des HUGHE JACOBSZ. wissen wir leider äussert wenig. VAN MANDER nennt ihn einen in seiner Zeit hervorragenden Maler (oock een uytnemende Schilder in zijnen tijdt), und OPMEER⁵⁾ versichert, dass er sich einen nicht geringen Ruhm erworben habe. Ein Werk unseres Meisters erwähnt vielleicht MARC VAN VAERNEWIJCK in seiner Historie van Belgis⁶⁾: ein sehr kunstvoll ausgeführtes sehenswertes Tafelgemälde in einer Chorkapelle der Klosterkirche der St. Pieters-Abtei zu Gent, das dort vor geraumer Zeit durch „Meester HUGHE VAN DER LEYDEN in Hollant“ ausgeführt worden sei. Rings herum („hier omtrent“), also doch als Fenster der Capelle, seien sehr schön gemalte Glasfenster mit Darstellungen aus dem alten Testament, die sich auf das neue Testament bezögen — ob auch diese Glasmalereien von „Meester HUGHE“ herrührten, wird nicht gesagt. Wegen des Zusatzes „in.Hollant“

1) BLOK, Eene hollandsche stad in de Middeleeuwen S. 180. 287. Und Eene hollandsche stad onder de bourgondisch-oostenrijksche Heerschappij S. 167.

2) Kenningboek K. 1529. folio 6 (Leyden, Rijksarchief.)

3) Kenningboek L.(ebendort). Vgl. BLOK, Leidsche Rechtsbronnen S. 361 ff. No. 506. Testament van LUCAS VAN LEYDEN.

4) Kenningboek L. s.d. 1538 p. 7.

5) P. OPMEER, Opus chronographicon (1611), p. 406 b: HUGO quoque Leydensis deinde Goudensis gloriam sibi pingendo comparavit non exiguum.

6) Gent, Weduwe van GHEERAERT VAN SALENSON 1574 — die Druckerlaubniss ist vom 4. September 1565, und Brüssel, FERNANDE DE HOEYMAKER 1619: in beiden Ausgaben fol. 119 verso (IV. buch, Cap. 48). — Zuerst die 1764 erschienene DE JONGH-Ausgabe der „Nederlandsche Schilders“ deutete die Stelle auf den Vater des LUCAS VAN LEYDEN.

wird man „van der Leyden“ mit „aus Leyden“ übersetzen müssen: findet man doch auch bei VAN MANDER (218 recto) den Sprachgebrauch „van der Goude“ für Gouda.¹⁾ Es ist wenig Aussicht, dass das Werk des HUGHE JACOBSZ. sich wiederfindet: die Kirche der St. Petersabtei wurde im Bildersturm zerstört²⁾ (Jetzt ist sie Eglise Paroissiale de Notre Dame). Müssen wir nach der Notiz VAN VAERNEWYCKS eine Thätigkeit des Malers in Gent annehmen, so scheinen die Worte OPMEER's „deinde Goudensis“ auf einen längeren Aufenthalt HUGHE's in dem von Leyden ja nicht weit entfernten Gouda hinzuweisen, wenn nicht in OPMEER's sehr schlecht gedrucktem Buche ein Fehler für „Gandensis“ (Gandavensis) vorliegt.

1523 kaufte der Pater und Regent LAMBERT JOHANSZ. von Marienpoel³⁾ für den nicht unbedeutenden Preis von 6 vlämischen Pfunden eine auf Holz gemalte Madonna von „JAN VAN DER BOUCHORST en meester HUGHE JACOBSZ. tot Leyden“: wahrscheinlich, aber nicht sicher war das Bild ein Werk des HUGHE, und JAN VAN DER BOUCHORST der vorige Besitzer des Kunstwerks.⁴⁾ Ein Porträt des „HUGO JACOB soe v Lid“ befindet sich unter den sieben dem LAURENS COSTER, dem fabelhaften Erfinder der Buchdruckerkunst zugeschriebenen Holzschnitten, die bereits HEINECKEN⁵⁾ als Fälschungen erkannte. Das Bildniss des Mannes auf Tafel J der DE JONGH-Ausgabe der „Nederlandtsche Schilders“ dürfte, wie eine Bemerkung KRAMMS'⁶⁾ vermuten lässt, nach diesem „Costerholzschnitt“ gemacht sein: es erinnert ein wenig an die Züge des Kaisers MAXIMILIAN.

Ausser von LUCAS VAN LEYDEN wissen wir noch von fünf Kindern des HUGHE JACOBSZ. Eine Tochter BARBARA, war bereits 1509 verstorben.⁷⁾ Die anderen, MARGRIETE, DIRCK, KATRIJN und MARIJTGEN, überlebten den Meister; sie klagen 1538 gegen dessen Schwiegersohn auf Herausgabe der Hälfte des Nachlasses.⁸⁾ Die 3 Schwestern treten 1538 zum ersten Mal auf. MARGRIETE

1) Vgl. auch BLOK, Eene hollandsche Stad in de Middeleeuwen S. 3, Anm. 3.

2) KERVYN DE VOLKAERSBEKE, Les églises de Gand. Gand 1858. II, 217 ff.

3) „In 't jaar 1523 Heer LAMBERT JOHANSZoon Regent in de Poel“ (H. v. H. 1725, S. 914).

4) Leyden, Rijksarchief. Rechnungen aus Marienpoel. 1523. Zusammenstellung der Einnahmen und Ausgaben des Paters LAMBRECHT (der Name findet sich in der am Schlusse stehenden Summation). „Ander vuytgeven particulier van t gundt dat pr. [= pater] voirn. [= voernoemd] heeft gecoft in zyn huys en daer na aet.“ „Voor een tafereel van een marien beeldt hangende in paters bovencamer, gecoft van JAN VAN DER BOUCHORST en meester HUGHE JACOBSZ. tot Leyden voor 6 £ van 40 grooten comende hier“ 6 £.

5) Idée générale d'une Collection Complète d'Estampes. Leipsic & Vienne 1771. S. 201. Vgl. auch A. v. D. LINDE, Gutenberg. Stuttgart 1878. S. 399 f.

6) De levens en werken der hollandsche en vlaamsche kunstschilders.

7) Leyden, Rijksarchief, Thesaurie-Rekeningen. 1509. „Ontfanck van den pontgelde den X penninc en van den besterfen van den goeden binnen Leyden den vijftigsten penning“.

„Van den goeden van BARBARA HUGHE JACOBSZ. die schilders dochter den lten [50sten] penning — — 8 schelling.“

8) Kenningboek L s.d. 1538 p. 7.

war Nonne in dem der Franziskanerregel folgenden¹⁾ St. Michielsklooster zu Leyden; MARIJTGEN wird von den Anderen vertreten — wahrscheinlicher, dass sie von Leyden abwesend, als dass sie noch unmündig war. DIRCK HUGENSZ. wird bereits am 28sten Juni 1521 erwähnt und dabei als Maler genannt: ²⁾ schade, dass wir von seinen Bildern nichts, desto mehr aber von seinem etwas lockeren Lebenswandel wissen. Schon bei seinem ersten Auftreten erscheint er als Missethäter: er hatte in ausserhalb des Weichbildes der Stadt gelegenen Wirtshäusern gezecht und sich so der städtischen Accise, die zumal das Bier sehr stark belastete, ³⁾ entzogen. Zu Strafe hatte er 1000 Steine für die Stadtmauer zu liefern — eine zu dieser Zeit gewöhnliche Busse. ⁴⁾ Da seine Vermögensverhältnisse indessen wohl schon damals zerrütet waren, musste der berühmtere Bruder als Burge eintreten. Am 5ten September 1525 übertrug DIRCK, jedenfalls um drängenden Gläubigern zu entgehen, sein Vermögen auf seine Frau und seine Kinder in einem Akte, bei dem er ausser der Gattin noch seinen Vater, den Bruder und einen geistlichen Herrn, der wahrscheinlich sein Schwager war, als Zeugen hatte. ⁵⁾ Er scheint entmündigt worden zu sein („gestelt is in die voichdie der voirsz. stede van Leyden“); die Frau leistete mit Hilfe eines Apothekers „PIETER“ für einen Vermögensbestand in der beträchtlichen Höhe von 1000 Rheinischen Gulden Bürgschaft und half sich selber und den Kindern mit einem Kramladen (cramerije) durch. 1529 wurde DIRCK auf Verlangen und auf Kosten des JAN VAN BOSCHUIJSEN — der wahrscheinlich, wie wir sehen werden, des LUCAS VAN LEYDEN Schwager war — im Turme „Pellecaen“ ⁶⁾ gefangen gesetzt. Die Haft war indessen keine strenge: Speise und Trank waren gut; DIRCK durfte aus- und eingehen und empfing sogar den Besuch von „vrouwen van goeder en quaeder faeme“. Da war es nicht zu verwundern, dass er eines Tages seine Haft überschritt und einen Ausflug nach Haarlem machte; auf die Vorhaltungen des JAN VAN BOSCHUIJSEN und des Bruders LUCAS erwiderte er, ihm habe Niemand etwas zu sagen. Nun aber mischte sich die Obrigkeit ein, um das Ausbrechen aus einem städtischen Gefängniss zu ahnden: der Schout, GERIJT VAN LOCHORST, wollte das Vermögen

1) ORLERS S. 86.

2) Register van correctiën. 28 Juni 1521. „LUCAS HUGENZ. is borge voor DIRCK HUGENZ. schilder zyn broeder voor 1 duyzend stiens.“

3) BLOK, Eene hollandsche Stad in de Middeleeuwen S. 272.

4) Ebendort S. 234.

5) „HUYGE JACOBSZ. zijnen vader, LUYCAS HUYGEN z. zijnen broeder, heer CORNELIS JANSZ. [die Frau wird an einer anderen Stelle des Schriftstückes „KATHERIJNE JANSdr.“ genannt] pastoir van den brouc ende KATHRIJNE zijn huisvrouw“. — Dies und das Folgende nach Kenningboek K 1529 fol. 6. Ein Teil des umfangreichen Aktenstückes, ist bei BLOK, Leidsche Rechtsbronnen S. 351 f. abgedruckt.

6) Der „Pelikaan toren“ lag am Rhein, nahe der Witte oder Haagsche Poort (VAN MIERIS, Beschrijving der Stad Leyden I, 12b 13a. Er wird bei ORLERS (1641), S. 80, als 17ter unter den Türmen der Stadt genannt.

des DIRCK und der Frau konfiszieren lassen. Zu dieser harten Massregel wird es wohl nicht gekommen sein; jedenfalls legte DIRCK jetzt vor Gericht ein Versprechen ab, sich zu bessern, und konnte 1538 gemeinsam mit seinen Schwestern in der erwähnten Erbschaftsklage auftreten.

So ging LUCAS hervor aus einem Haus im Herzen der alten Stadt, einem Künstlergeschlecht von kleinem Wohlstand. Er war Eines unter vielen Kindern und hat die Eltern fast sein ganzen Leben hindurch beide behalten. Kirchlichkeit und Leichtsinn hielten einander in dem Kreise das Gegengewicht. LUCAS ist dreimal in den Schützenlisten genannt: am 6. März 1514, am 23. Mai 1515 und am 7. Mai 1519. Jedesmal in derselben Abteilung mit CORNELIS ENGBRECHTSZ. und um um wenige Namen hinter diesem.¹⁾ Durch Bürgerschaft, Zeugenschaft und Eingreifen in den Angelegenheiten seines Bruders DIRCK ist seine Anwesenheit in Leyden für den 28. Juni 1521, 5. September 1525 und für 1529 festgestellt. Zwischen dem 8ten und etwa dem 25sten Juni 1521 muss er in Antwerpen gewesen sein, wo er in diesen Tagen die persönliche Bekanntschaft DÜRER's machte.²⁾ Vor dem 27sten Juli 1534 ist er verstorben, da an diesem Tage Gerichtsentscheidung erfolgt in der Klage seines Schwiegersohns gegen die Witwe. Sein Name steht immer ohne Standesbezeichnung, nur von Anderen wird er „Meister“ genannt: wie Hr. Dr. DOZY meint, wollte er, hauptsächlich Kupferstecher, sich nicht „Schilder“ nennen.

Verheiratet war LUCAS mit „Joncrouwe LIJSBET VAN BOSSCHUYSEN“: im Verein mit der Angabe VAN MANDERS erweist die Anredeform, dass LUCAS wirklich mit dem Geschlecht verschwägert war, das das ganze 15te Jahrhundert hindurch die höchsten Würden der Stadt bekleidete — so waren 1480 von den vier Bürgermeistern der Stadt drei aus dieser Familie! Das Haus Boshuysen lag südwestlich vor der Stadt, von der Witte Poort aus, am Waddinger Vliet. Bei der Belagerung 1574 wurde es zerstört. ELSEVIER giebt an, dass LIJSBET die Tochter des JACOB VAN BOSCHUYSEN und der ALIJT HEERMANS gewesen sei;

1) „Oude scutten gemaect“ 6. März 1514: „LUCAS HUGENZ.“ — Voetboge schutten gemaect“ 23. Mai 1515: „LUCAS HUGEN z.“ — Die gleiche Angabe vom 7. Mai 1519.

2) „Mich hat zu Gast geladen Meister LUCAS, der in Kupfer sticht, ist ein kleins Männlein und bürtig von Leyden aus Holland, der war zu Antorff.“ — Ich hab Meister LUCAS VON LEYDEN mit dem Steft conterfet“. — „Item hab fürs LUCASEN ganzen Druck gestochen meiner Kunst für 8 fl.“ (A. DÜRER's schriftl. Nachlass, her. LANGE-FUHSE Halle. 1893. S. 171. 174). In DÜRER's Tagebuch ist das letzte Datum vor der Erwähnung des LUCAS der 8te, das erste nach derselben der 29ste Juni 1521; da aber LUCAS bereits am 28sten — doch wohl persönlich — als Bürge seines Bruders in Leyden auftrat und die Reise von Antwerpen dorthin einige Tage in Anspruch nahm, verengert sich der Zeitraum noch. — Die Erwähnung eines LUCAS DE HOLLANDERE, scildere“ unter den 20 Freimeistern, die 1522 in die Antwerpener Lucasgilde aufgenommen wurden (vgl. PH. ROMBOUTS & TH. VAN LERIUS, Les liggeren. Antwerpen, I. S. 99 f.) braucht nicht notwendig auf LUCAS VAN LEYDEN bezogen zu werden (so bereits THAUSING, DÜRER's Briefe etc. Wien 1872 S. 126 ff.)

ihr Bruder JAN VAN BOSCHUYSEN, sei mit HASE, der Tochter des BRUYNINC SPRUYT, vermählt gewesen. JACOB VAN BOSCHUYSEN war der mächtigste Mann der Stadt: 1478/79 und 1488 war er Schöffe, 1485, 1490/91 und 1494 Bürgermeister, 1498—1501 oberster Richter (Schout) — er kaufte dieses Amt 1499 von PHILIPP dem Schönen um eine hohe Summe auf 4 Jahre. JAN, der, wie wir sahen, den Bruder des Meisters gefangen setzen liess, war 1524 und 1526—1528 Schöffe, 1525 Schout. BRUYNINC SPRUYT war 1482, 1488/89, 1491, 1496, 1504 und 1509/10 Schöffe, 1484, 1502 und 1512 Bürgermeister.¹⁾ Die Ehe des LUCAS VAN LEYDEN war, wie wir nach seinen Testamentsbestimmungen annehmen müssen, kinderlos; die Tochter des Meisters, MARIJTGEN, wird zweimal als ein uneheliches Kind bezeichnet.²⁾ Da sie nach v. MANDER 1533 einen Sohn gebar, dürfte sie um 1514 dem etwa Zwanzigjährigen geboren sein; die Heirat des Mannes war dann wohl einige Jahre später.³⁾

LUCAS' Vermögensverhältnisse werden von v. MANDER als glänzende hingestellt: ein Jedes der grossen Hauptblätter des Stechers kostete zu dessen Lebzeiten das Stück einen Goldgulden oder 28 Stuivers, also $1\frac{2}{5}$ vlämische Pfunde — ein erstaunlicher Preis, wenn man bedenkt, dass DÜRER auf seiner niederländischen Reise 8 ganze Bogen Stiche zusammen für 1 fl. verkaufte.⁴⁾ 1527 machte LUCAS seine Reise auf einem eigenen gedeckten und reich ausgestatteten Schiff; in Middelburg, Gent, Mecheln, Antwerpen gab er seinen Kunstgenossen ein Festmahl, das je 60 Gulden kostete. Dem gegenüber erscheinen die urkundlich angegebenen Preise für Gemälde des Meisters niedrig. 1523 kaufte der bereits erwähnte Pater LAMBERT von Marienpoel eine Flucht nach Egypten von ihm für 2 Pfund 5 Stuivers,⁵⁾ also für weniger als was dem Vater bezahlt wurde. Am 6ten August 1526 übernahm LUCAS die Ausführung eines Altarbildes für die Pieterskerk, das wahrscheinlich nichts anderes ist als das Jüngste Gericht, No. 1000 des Leydener Museums, für 35 vlämische Pfunde⁶⁾ — während z. B. BARENT VAN ORLEY für ein Brustbild 13 und für ein Porträt in ganzer Figur 28 Pfund zu erhalten pflegte.⁷⁾ Hiernach hätte, wenn wir v. MANDER glauben,

1) Vgl. über das Geschlecht BOSCHUYSEN: H. v. H., Oudheden 1719. — ORLERS 1614 S. 5. 1641 S. 8. — BLOK, Eene hollandsche stad in de Middeleeuwen S. 74. 149. — Een hollandsche stad onder de bourg. oostenr. Heersch. S. 104 ff. 122. 131. 217.

2) Prozess 1534: „overmits dat zy, MARIJTGEN, een onwettelike dochter is.“ — Prozess 1538: MARIJTGEN, LUCAS HUYGEN zs. natuerlike kint.“

3) Mir ist unbekannt, worauf sich die Angabe in WOLTMANN - WOERMANN's Geschichte der Malerei (II, S. 531) stützt: „1515 verheiratete er sich.“

4) THAUSING, DÜRERS Briefe etc. Wien 1872. S. 84.

5) „Voor een figuer gecoft van meester LUCAS tot Leyden te weten de vlucht in egypte voor 2 $\frac{1}{2}$ 5 s.“

6) Vroedschapsresolutien 12 Juli 1577.

7) GÉNARD in TAUREL, Christelijke Kunst.

LUCAS mit 25 Abzügen eines seiner Hauptstiche dieselbe Summe erzielt wie mit einem Altargemälde. Unerklärlich wäre ein solches Missverhältniss bei dem geringen Wohlstande der Stadt nicht: Stiche hatten eben ihrer leichten Versandbarkeit wegen einen Weltmarkt, Gemälde waren fast an die Scholle gebunden. Hieraus würden wir auch das Überwiegen der stecherischen Thätigkeit im Schaffen des Meisters verstehen.¹⁾ Einen Anhalt, um LUCAS Vermögen zu schätzen, scheint die schon mehrfach genannte Klage der Geschwister des Meisters gegen dessen Schwiegersohn zu bieten: jene beanspruchen die Herausgabe der Hälfte von LUCAS' Nachlass oder Auszahlung von 300 Carolus gulden (1 C. = 1 pond vlaamsch); leider ist nicht genau ersichtlich, ob jedem Einzelnen der 4 Kläger oder Allen zusammen diese Summe ausgezahlt werden sollte. Im zweiten Falle war LUCAS mit einem Vermögen von ungefähr 600 Pfund doch nicht mehr als wohlhabend: so besaßen im Jahre 1514 in Leyden von ungefähr 1100 steuerfähigen Hausvorständen etwa 100 diese Summe, etwa 200 mehr und etwa 800 weniger.²⁾

Die persönlichen Beziehungen des Meisters zu den Künstlern und den Adelskreisen seiner Stadt dürfen wir als rege annehmen. Von auswärtigen Künstlern stand ihm nach VAN MANDER's und OPMEER's³⁾ Versicherung MABUSE nahe. Der von VAN MANDER berichtete anekdotische Zug, wie beide auf der gemeinsamen Reise einander in der Kleidung auszustechen suchten, passt wenigstens ganz hübsch zu ihrem verschiedenen Farbensinne: der Südniederländer wählt die metallisch starke Farbe — Goldstoff, der Holländer den gebrochen schillernden Ton — gelbes Seidenkammgarn, das in der Sonne wie Gold glänzt. LUCAS' Zusammentreffen mit DÜRER wurde bereits durch VAN MANDER (Leben DÜRERS', fol. 209 verso) rhetorisch ausgeschmückt, es gab LUDWIG TIECK den Stoff, in zwei hübschen Kapiteln seines „Franz Sternbald“⁴⁾ die beiden Männer wirksam zu kontrastiren, und begeisterte den Proteus EVRARD-CANDITTO-FRANÇOIS zu einem kunsthistorischen Roman, in dem der Schauplatz der holländischen, deutschen und ein wenig auch der italienischen Kunstgeschichte mit kühnen Griffen nach — Lüttich verlegt wird.⁵⁾ Nach DÜRER's Aufzeichnungen handelt es sich nur um

1) Aufträge der Stadt an die berühmteren Maler sind aus dieser Zeit nicht bekannt. Beim Einzuge KARLS V in Leyden (14. Juni 1515) führte ein sonst unbekannter Maler PIETER JANSZ. die Wappenmalereien aus. — *Kroniek van het historisch Genootschap*. Utrecht 1850. S. 433 ff.

2) BLOK S. 347.

3) Er sagt (*Opus chronographicon* p. 484b) von MABUSE: ALBERTUM DURERUM et LUCAM Leidensem aliosque familiares et operum suorum admiratores habuit.

4) Berlin, 1798. Zweiter Band, erstes und zweites Kapitel.

5) W. EVRARD, LUCAS DE LEYDE et ALBERT DURER. Bruxelles, 1884. — Comte de CANDITTO, JAC. DE BARBARI et A. DURER. Brux. 1882. — Appendice à JAC. DE BARBARI, par FRANÇOIS DR., und ähnliche, meist bei VAN TRIGT erschienene Schriften. Ich verkenne übrigens nicht, dass in diesen seltenen Büchern die Kenntnisse eines langjährigen Kupferstichsammlers niedergelegt sind.

eine flüchtige Bekanntschaft. LUCAS, vorübergehend in Antwerpen („der war zu Antorff“) bittet den berühmten Reisenden zu Gast, persönlich, da DÜRER den äusseren Eindruck des Mannes gleich aufzeichnet. DÜRER folgt der Einladung: er hat Gelegenheit, eine Porträtzeichnung des Gastfreundes anzufertigen, wie er so viele Gesichter auf dieser Reise festhielt. Das ist alles; wir wissen nicht einmal, ob DÜRER den „ganzen Druck“ des Holländers von diesem selbst oder von Jemand anders eintauchte, und ob DÜRERS Worte „ich hab 1 fl. verloren“ sich, wie HYMANS ¹⁾ meint, auf ein Spielchen bei LUCAS' Gastmahl beziehen. In DÜRERS reichem schriftlichen und gedruckten Nachlass scheint sich keine weitere Erwähnung des LUCAS VAN LEYDEN zu finden. LUCAS' Porträtwerk giebt keinen Aufschluss über die Bekanntschaften des Mannes. Er muss den ERASMUS von Rotterdam gemalt haben; das Bild wird in RUBENS' Nachlasse erwähnt. Die 4 erhaltenen Fürstenporträts — zwei gemalte: MAXIMILIAN und EDZARD von Ostfriesland — ein Stich: MAXIMILIAN — ein kleiner Holzschnitt: KARL V — sind kältere Werke und zeugen nicht von persönlicher Anteilnahme. Für lebenswarme Bildnisse, wie der herrliche Stich des „Jungen Mannes mit dem Totenkopf“ (B. 174) und die geistreichen Kreidezeichnungen junger Männer und Frauen, fehlen uns wieder die Namen.

Das geistige Wesen des Meisters tritt uns, da wir Schriftliches nicht von ihm haben, nur aus seinem Werk entgegen. Gelernt wird LUCAS, schon als Knabe thätiger Künstler, ²⁾ nicht viel haben. Nicht einmal das Zeichnen hat er wissenschaftlich erlernt: so bildet er noch auf der Höhe seines Könnens die grosse Zehe von gleicher Struktur wie die vier kleinen (Adam und Eva von 1519, B. 8), die Hände oft naturwidrig verknorpelt (Hand des Mars auf B. 137 von 1530).

1) Bulletin des commissions royales d'art et d'archéologie. Bruxelles 1877.

2) VAN MANDER geht mit seinen Angaben über LUCAS' Frühreife zu sehr in Einzelheiten, als dass er jene nur erfunden haben sollte, um das ihm überlieferte Geburtsjahr 1494 — das übrigens mit keiner der urkundlichen Thatsachen unverträglich ist — mit dem frühesten Stichdatum 1508 — auf Mahomet und Sergius B. 126 — zu vereinigen. Unterrichtet konnte er sein. Im Jahr des Erscheinens seines Buches starb ein Enkel des LUCAS VAN LEYDEN in dem nicht fernen Utrecht. Bei Angehörigen der Familie des LUCAS und des ENGEBRECHTSZ. sah der Biograph Bilder (Witve des JAN LUCASZ. VAN WASSENAAR, AERTGEN 237 verso, Tochter des CORNELIS CORNELISZ. KUNST, 217 recto). In der That weiss er den Vater des Meisters, das Geschlecht, in das LUCAS heiratete, und zwei von LUCAS' Enkeln richtig zu nennen; unter den von ihm erwähnten Gemälden des Künstlers sind die ausführlicher beschriebenen sämtlich nachzuweisen. Dass LUCAS, der vom Vater und den meisten Geschwistern überlebt wurde, jung starb, ist wahrscheinlich genug. Die frühesten Stiche des Künstlers erinnern durch die echt kindliche Unmittelbarkeit der Beobachtung und die mangelhafte Motivierung der Bewegungen geradezu an OBERLÄNDERS „Schreibheft des kleinen Moritz“; ihre Technik ist ein naives Draufloszeichnen mit dem Grabstichel. Gegen das Geburtsjahr 1494 wurde mir von geschätztester Seite eingewendet, dass die virtuose Behandlung des toten Beiwerks auf dem Mahometstiche für einen Vierzehnjährigen unglaublich erscheine. Ein grössere Wunder als: mit 14 Jahren die glänzende aber harte Arbeit dieses Stiches zu liefern, ist es vielleicht: innerhalb zweier Jahre von dieser Kunststufe zu der Freiheit und dem Reichtum des grossen Ecce homo (B. 71 von 1510) zu gelangen.

Auf manchen frühen Abzügen seiner „Tapferkeit“ von 1530 (B. 132) schreibt LUCAS deren Namen „VORTITVDO“ (Wien, Hofbibliothek). Das „Venus la tres-belle déesse d'amours“ auf B. 138 von 1528 sieht ein wenig nach Prunken mit einem französischen Brocken aus. Ausser der Bibel und der Legende begegnen wir dem Minnenloep DIRC POTTER's, dem Triumphe des Neuf Preux und der Reise Mandeville's als Quellen seiner Darstellungen. Unberührt vom Geiste des Humanismus, stellt er 1514 Ovids Pyramus und Thisbe in reichster Tracht seiner Zeit und in romantischer Landschaft dar (B. 135). Einen demokratischen Zug verrät er, wenn er gewöhnlichen Leuten aus dem Volk die besten Zuschauerplätze in seinen historischen Darstellungen giebt, aber auch vor reichen Hoftrachten hat er Respekt und bringt sie mit Vorliebe an. Die Reformationsbewegung machte sich in Leyden, das ja mit dem um 1510 dort geborenen ¹⁾ JAN BEUCKELSZ. den Wiedertäufern ihren König gab, seit etwa 1522 bemerkbar ²⁾ — in LUCAS' Werk spiegelt sie sich nirgends wieder. Dass er zur alten Kirche hielt, beweist seine Fides von 1530 (B. 127), die den Hostienkelch und das Kreuz in den Händen hat und etwas verächtlich auf die Bücher am Boden blickt. Dreimal stellt er Beispiele zusammen für den schädlichen Einfluss der Weiber auf die Männer: ³⁾ vielleicht legten eigene ungünstige Erfahrungen im Verkehr mit der Frauenwelt ihm den Gegenstand immer wieder nahe. Niemals findet sich bei ihm Spekulation auf die Lusternheit, so sehr der Stoff mitunter dazu Gelegenheit giebt. Die merkwürdigen Entschlüsse, die kräftig, nicht ohne Feierlichkeit ausgeführten Handlungen des Alten Testaments übten auf ihn eine weit grössere Anziehungskraft als etwa auf DÜRER. Bunte seltsame Geschehnisse mit zahlreichen Beteiligten bevorzugt er überhaupt. Die Passion findet reichliche Darstellung. Die häufigsten Abwandlungen erfahren: der Sündenfall und die Dornenkrönung. Das Können ist ihm in der Kunst unbedingt die Hauptsache. In erregteren Szenen bleibt der Gefühlsausdruck meist hinter dem zurück, was wir nach der Tragik des Inhalts erwarten, wir müssen uns dafür an der überraschenden Lösung eines Kompositions- oder Bewegungsproblems schadlos halten. Am meisten ist er offenbar mit dem Herzen dabei, wenn es sich um verhaltene Empfindung oder um den geheimnisvollen Zusammenhang zwischen Mensch und umgebender Natur handelt: Saul, der seinen Zorn in sich kocht (B. 27), der Auferstandene, der in

1) ORLERS S. 241 f.

2) BLOK, S. 226 ff. — Leidsche Rechtsbronnen S. 80 ff.

3) W. Y. OTTLEY (An Inquiry into the origin and early history of Engraving. London 1816 S. 451 fasste zuerst die beiden Holzschnittfolgen des Meisters als „containing examples of the pernicious influence of women over men“ zusammen. Aber auch drei im Format einander gleiche Stiche von 1530 (Adam und Eva B. 10, Lot und seine Töchter B. 16; Mars und Venus B. 137) werden durch diesen Gedanken zusammengehalten.

stiller Wehmut Magdalenens Stirne berührt (B. 77), Adam und Eva auf der Wanderschaft, denen der Wind feindlich entgegenweht (B. 11).

LUCAS' sittlichem Charakter giebt VAN MANDER Züge hoher künstlerischer Gewissenhaftigkeit, aber auch solche kleinen persönlichen Argwohns. Er erzählt, wie der Meister kein Blatt aus der Hand gab, das auch nur den geringsten Flecken oder Fehler hatte, und wie er — nach dem Zeugniß seiner Tochter — ganze Stösse missratener Abdrücke verbrannte,¹⁾ wie er die Stunden beklagte, die er durch den geselligen Verkehr mit den vornehmen Verwandten seiner Frau der Kunst entziehen mußte, und wie er in den Jahren seiner Todeskrankheit sein Handwerkszeug so einrichten liess, dass er auch im Bette arbeiten konnte. Er berichtet aber auch, dass LUCAS in diesen sechs Leidensjahren sich immer mit dem Gedanken quälte, während seiner Reise durch Zeeland, Flandern und Brabant habe ein neidischer Kunstgenosse ihm ein schleichendes Gift beigebracht, und dass der Sterbende das allerdings etwas ungeschickte Wort übel aufnahm, es werde auch nach ihm einen LUCAS VAN LEYDEN — den soeben auf diesen Namen getauften Enkel — geben.

Die Dokumente zeigen die Handlungsweise des Mannes nur in günstigem Licht. Er tritt für den leichtfertigen Bruder als Bürge ein, leistet ihm bei seiner Vermögensübertragung als Zeuge Hülfe und macht ihm nach einem besonders thörichten Streich Vorstellungen. Besonders sympathisch berührt es, dass er in seinem Testament am besten für die Tochter sorgt, trotz deren unehelicher Geburt. Auch auf die Gattin nimmt er Rücksicht: sie soll bei ihren Lebzeiten nicht den gewohnten Besitz irgend eines Nachlassstückes entbehren. Der alte Vater erbt, wenn er die Witwe überlebt, die Hälfte des Vermögens. Seine Geschwister scheint LUCAS ausgeschloesen zu haben:²⁾ war er in seinen letzten Jahren mit ihnen zerfallen?

„Ein kleins Männlein“ nennt DÜRER den LUCAS VAN LEYDEN; er „war

1) Bei der Jugend der Stechkunst und dem daher nur erst geringen Vergleichsmaterial war eine solche Sorgfalt gewiss nicht allein durch die Rücksicht auf den besseren Verkauf geboten. — Das sicherste Mittel, um die Qualität zu halten, die Vernichtung der Platte nach einer bestimmten Anzahl von Abzügen scheint er nicht angewandt zu haben, da nach seinem Tode MARTINUS PETRI oder MERTEN PIETERSZ. in Antwerpen (er war 1546 unter den Dekens ende Regeerders der Lucasgilde und bewohnte des Haus „De gulde Fonteyn“ bei der Neuen Börse. — ROMBOUTS-LERUIS, Les liggeren) die meisten Blätter in schon recht schwachen Exemplaren herausgeben konnte.

2) „... dat alsoe mr. LUCAS voirn. in zijn leven bij testamente gemaict ende besproicken heeft, dat alle zijn goeden nae zijn ende zijn huysvrouwen doot gaen ende succedeeren zullen, dien helpt an HUGHE JACOPSZ., zijn vader, ende dander helpt an MARIJTGEN LUCASdochter voirn., mit condicien, dat indien HUIJCH JACOPSZ., zijn vader voorsz., naet overlijden van Joncfr. ELISABETH, zijnder huysvrouwe voirn., nijet in levende lijve en wair, zoe zullen alle zijn goeden in dien gevalle gaen ende succederen an MARIJTGEN LUCAS dochter voorsz....“

etwas klein und schwächling von Person" sagt VAN MANDER. Immerhin war er ein waffenfähiger Mann, der dreimal zum Schützen „gemacht" werden konnte. Das Braunschweiger Museum besitzt ein merkwürdiges kleines Brustbild eines jungen bartlosen Menschen, der in Dreiviertelansicht nach links gewandt uns mit beiden Augen scharf aber ruhig anblickt.¹⁾ Die Augen sind das Schöne an dem Gesicht: gross, mandelförmig, mit grossen, schwarzbraun leuchtenden Sternen. Brauen und Wimpern dagegen ziemlich schwach. Die Nase ist nicht missgeformt, aber doch eine echte und rechte Stumpfnase mit starken Nüstern. Der Abstand zwischen Nase und Mund sehr weit; der Mund recht breit mit mächtiger Unterlippe. Das Kinn tritt zurück und hat einen Ansatz zur Teilung. Die Stirn ist breit und niedrig, das gelblich graubraune Haar schlicht in die Stirn gekämmt. Ein Büschel des Haares verdeckt das Ohr. Eine tiefe Leidensfurcher liegt unter dem Auge, eine leise Wangenfalte geht vom Nasenflügel aus. Die Wangen sind breit und voll, der Hals kurz und dick, mit starken Fleischfalten. Die Farbe ist sehr hell bräunlich. Das Gesicht ist fein modellirt durch braune Linien oder Flächen. Auf den Augen sind Glanzlichter geschickt aufgesetzt. Lichter von fleischroter bis ganz weisser Farbe sitzen im Winkel des Auges, auf der Nasenspitze, im Grübchen zwischen Nase und Lippe, auf der Unterlippe und auf dem Kinn. Der junge Mann trägt eine schmucklose weiche schwarzgraubräunliche Mütze und über einem weissen am Rande etwas gekräuselten Hemd ein blaugraues Wamms, das aber durch den dunkelgrünen schwarzbraun ausgeschlagenen Mantel fast ganz verdeckt wird. Die Schultern fallen steil herab. Der Grund ist grauschwarz mit einem Stich in Grünliche. Die Ausführung ist meisterhaft: mit breitem nassem Pinsel, sorgfältig, aber nirgends vertreibend. Einzelne kleine Pentimenti unverdeckt. Die Erhaltung gut. — Der Dargestellte ist ein Zwanziger. Er scheint wehmütig klug über die eigene Unschönheit zu lächeln. Der gespannte Blick und die Haltung des Kopfes sprechen für ein Selbstbildniss.²⁾ Für LUCAS VAN LEYDEN als Maler entscheiden die linke Conturlinie, die dicht am Auge und am Mund abschneidet, und das dort ganz hell gegen den dunklen Hintergrund gesetzte Fleisch: solche kühn gezogenen Gesichtsumrisse sind geradezu ein Kennzeichen der Stiche und Holzschnitte des Meisters, und das unvermittelte Abstechen der lichten Körperfarbe wurde bereits durch VAN MANDER als Eigentümlichkeit des Malers hervorgehoben.³⁾ Nach dem Alter des Dargestellten dürfte das Bild

1) No. 160. Höhe 29, Breite 22 cm. Holz. Vgl. H. RIEGEL, Beiträge zur Niederländischen Kunstgeschichte. II. 1882. S. 145—149.

2) Ähnlich SIDNEY COLVIN in L'Art 1882: „L'attitude de la tête, vue de trois quarts, pendant que les yeux regardent de face, est précisément celle que prend le plus naturellement un artiste qui se met devant une toile, avec un miroir à ses côtés, pour dessiner ses propres traits."

3) „... zijn dese naeckten op den dagh wat seer cantich oft ghesneden." (213 verso, über das jüngste Gericht).

gegen Ende des zweiten Jahrzehnts des 16ten Jahrhunderts entstanden sein, verwandt sind in der reifen durchgeführten Behandlung der Kopf des Stifters auf dem durch VAN MANDER erwähnten, 1522 datirten Votivdiptychon, No. 148 der Münchener Pinakothek, und der prachtvolle Kopf eines jungen Mannes, Schwarzkreidezeichnung von 1521 im Stockholmer Nationalmuseum. Die Züge glaube ich wiederzufinden in einer Silberstiftzeichnung des Britischen Museums — zwei einander den Rücken zuwendende nackte Männer, die im wolkgigen Luftraum auf einer Kugel sitzen, ¹⁾ und auf einer flüchtigen, äusserst geistreichen Zeichnung in schwarzer Kreide auf einem ausgeschnittenen Blatt im Amsterdamer Kabinet. Ein Knirps steht da und blickt den Beschauer herausfordernd an. Keck sitzt ihm das breitkrämpige Barett auf dem Kopfe. Die rechte Hand hat er in die Busenfalten des langen mit Doppelärmeln versehenen Mantels gesteckt, die Linke stützt er auf den Knauf eines derben Schwertes. Auf dem Untersatzpapier steht in der Schrift des 18ten Jahrhunderts: „A^o 1510 was LUCAS 16 Jaar out, en maacktt den Ecco homo.“ Das seltsame Blatt ist meisterlich genug für eine Selbstkarikatur des Künstlers; die Jahreszahl auf der späten Unterschrift kann natürlich zur Datirung nichts beitragen. Das Braunschweiger Bild stach der Haager ANDREAS STOCK, dessen Datirungen von 1614 bis 1629 gehen, gleichsinnig und genau, aber durch seine zwar tüchtige, doch harte Technik vergröbernd und mit einer kleinen unteren Erweiterung, die durch die von ihm gewählte Medaillontorm bedingt war. Die Unterschrift ist: *Effigies LUCAE DE LEYDA Pictoris et sculptoris Incomparabilis dum esset annor XV ad ectypum propria ipsius manu depictum. Obyt Lugd Batav anno MDXXXIII Ætat suae XXXIX. L. DE LEYDA Pinxit. AND. STOKIUS fecit.* Die meisten Exemplare tragen ausserdem den Verlagsvermerk *Hh excudit* des älteren HENDRIK HONDIUS (1573 nach 1648). Ein solcher Abdruck befindet sich auf der Albertina mit dem Namenszug P. L. MARIETTE's und dem Datum 1674. Dieser eifrige und erfolgreiche Sammler von Stichen des LUCAS VAN LEYDEN scheint also in dem STOCK'schen Blatte das authentische Abbild des Meisters geschätzt zu haben, da der Stich als solcher ihn doch kaum zu einer handschriftlichen Eintragung veranlasst hätte. Auch ADAM BARTSCH liess dem LUCAS-Werk der Wiener Hofbibliothek das STOCK'sche Porträt vordrucken. Diesem folgt auch das Bildniss des Meister in D'ARGENVILLE's *Abrégé de la vie des plus fameux peintres* II (1745), S. 47. Ein anderer französischer Nachstich des STOCK'schen Blattes, im Gegensinne, trägt die Inschrift: LUCAS DE LEYDE. Peintre et Graveur. Né à Leyde en 1494. Mort dans la même

¹⁾ h. 28 br. 21 cm. Auf einem Täfelchen bez. L. Mit anderen Zeichnungen eines „LUCAS. Teekeninge 1637“ bezeichneten Sammelbandes publizirt von SIDNEY COLVIN im Jahrbuch d. k. preuss. Kunstsammlungen 1893.

PORTRET VAN LUCAS VAN LEYDEN.
Teekening door ALBRECHT DÜRER in het Museum te Rijssel.

ville en 1533. ODIEUVRE. ex. Q. P. R. Die breite spielende Malweise des Braunschweiger Bildes spricht mehr noch als die tief durchgebildeten Mienen gegen die Angabe der Inschrift des STOCK'schen Stiches, dass LUCAS das Original im Alter von 15 Jahren gemalt habe. Die Erzählungen über LUCAS' erstaunlich schnelle Reife legten es dem Stecher nahe genug, seinem Blatte als einem Abbilde des noch ganz jungen Meisters grösseres Interesse zu verschaffen; unmöglich ist es auch nicht, dass in der Zahl XV ein einfaches Versehen für XXV vorliegt.

In der breiten Stirn, den grossen Augen mit tiefer Furche an der Nasenwurzel, dem grossen Abstand zwischen Nase und Mund mit tiefem Grübchen, der starken Unterlippe und dem Haarschnitt stimmt mit dem Braunschweiger Bild überein eine Zeichnung DÜRERS (phot. BRAUN 310) im Liller Museum, deren Technik — Silberstift auf präparirtem Papier — durchaus zu der Tagebuchnotiz passt: „ich hab Meister LUCAS VON LEYDEN mit dem Steft conterfet.“ Die Nase ist wieder stumpf, aber etwas länger und hat einem Knick. Der Mund ist ein wenig kleiner. Die Wangen erscheinen eingefallener. Der Hals ist auch stark, aber etwas höher, die Schultern fallen wieder stark ab, erscheinen aber durch den weiten Mantel breiter. Gesicht und Blick sind leicht nach links gewandt mit dem ruhig abwartenden Ausdruck eines Menschen, der sich zeichnen lässt. LUCAS trägt ein dreimasterartiges Baret, wie es auf seinen Porträtzzeichnungen in Paris, Stockholm und Haarlem wiederkehrt. Über dem Hemd hat er ein offenes Unterkleid, darüber das Wamms schürzenartig vorgebunden. Das Gürtelband sitzt ungewöhnlich hoch und deutet so auf den kleinen Wuchs des Mannes. Über dem Wamms noch ein vorn offener Mantel. Die Arme sind einander genähert, so dass die — nicht mehr sichtbaren — Hände im Schoosse liegen dürften. Nur der Kopf ist ausgeführt, alles Übrige leicht hingeworfen. Oben — anscheinend in Feder — DÜRER's Monogramm. Ein Stich nach dieser Zeichnung, im Gegen-sinn, unter Verhärtung aller Formen und mit Hinzufügung einer einen Handschuh haltenden Hand ausgeführt, ist das Bildniss des LUCAS VAN LEYDEN, No. 10 der von DOMINICUS LAMPSONIUS zusammengestellten, 1572 erschienenen „Bildnisse einiger berühmten niederländischen Maler.“¹⁾ Die Unterschrift ist:

„IO LUCAE LEIDANO, Pictori
Tu quoque DURERO non par, sed proxime, LUCA,
Seu tabulas pingis, seu formas sculpis ahenas,
Ectypa reddentes tenui miranda papyro,
Haud minimam in partem (si qua est ea gloria) nostrae
Accede, et tecum natalis, Leida, Camoenae.“

¹⁾ Pictorum aliquot celebrium Germaniae inferioris effigies. Eorum nempe qui vitâ functi hac praestantiss. arte immortalitatis nomen sibi compararunt. Una cum Doctiss. DOM. LAMPSONII huius artis peritissimi elogiis. Anverpiae (sic!) Apud Viduam HIERONYMI COCK. CIO IO LXXII.

Der Stecher ist nicht bezeichnet. Von den 23 Porträts der Folge tragen acht das Zeichen I H W des HIERONYMUS WIERIX, einer das Zeichen W. I. Von einem — PATINIR — wird in der Unterschrift berichtet, dass es von CORNELIS CORT nach DÜRERS Zeichnung gestochen sei. LUCAS' Bildniss gleicht in der Technik mehr den I. H. W. und W. I. bezeichneten, als dem letztgenannten.¹⁾ Mit dem Blatte der Porträtsammlung hat Ähnlichkeit in Zügen und Tracht ein 1598 datirter Stich von HENDRIK HONDIUS dem Älteren, der unsern Meister im Alter von 37 Jahren, also zwei Jahre vor dem Tode, darstellen will. Kleines rechteckiges Blatt. Dreiviertelansicht. Nach links blickend. Schlichtes, in die Stirn gekämmtes Haar. Ziemlich gerade Nase. Der Blick frei, aber nicht besonders geistreich. Am Mund eine etwas scharfe Falte. Inschrift: „LUCAS LEYDANUS Pictor aerearum excellentissimus. H. H. fe. et ex. 1598. Aetatis 37.“

Eine zweite Zeichnung DÜRERS (LIPPMANN IV, 403), früher im Besitz des Earl of Warwick, 1896 für £ 430 an P. & D. COLNAGHI in London verkauft,²⁾ fast lebensgrosses prachtvolles Blatt in schwarzer Kreide, zeigt einen ernst blickenden bartlosen Mann mit ziemlich hoher Stirn, grosser schmäler und langer Nase, sehr dünnen Lippen, hageren Wangen und schlichtem Haar. Nicht ein Zug von Ähnlichkeit mit dem Liller oder dem Braunschweiger Gesicht! Er ist nach rechts gewandt, trägt ein breitkräpiges Barett und am Halse geschlossene Gewandung. Links unten sieht man die Spuren von DÜRERS Monogramm und der Jahreszahl 1521;³⁾ darüber steht das — ersichtlich gefälschte — Zeichen des LUCAS VAN LEYDEN mit der Jahreszahl 1525 und in der Schrift des 17ten Jahrhunderts „Effigies LUCAE LEIDENSIS.“ Das Blatt wurde im Gegensinne, völlig genau und mit sehr gewandter, aber dünner und kraftloser Technik gestochen; der Stich erhielt die Bezeichnung 15 L 25 und in unglaublichem Latein die Unterschrift in Cursiv-Typen von Anfang des 17ten Jahrhunderts: „Effigies LUCAE LEIDENSIS propria manu incidere.“ Die Umfälschung der Bezeichnung der Originals und der Stich dürften von derselben Hand herrühren.⁴⁾ Zuerst 1675, in

1) Über die Liller Zeichnung: HYMANS, ALBERT DURER et LUCAS DE LEYDE, in: Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie. Bruxelles 1877, und CH. EPHRUSSI, ALBERT DURER et ses dessins. Paris 1882. — Auch nach EPHRUSSI ist H. WIERIX wahrscheinlich der Stecher. DRUGULIN, Catalogue des portraits No. 11969, führe von W. ein Porträt des LUCAS VAN LEYDEN auf. Eine verkleinerte Copie nach der Liller Zeichnung, im Museum zu Rennes, Silberstift mit der Feder gehöht, sei die Vorarbeit des W. zu dem Stich.

2) C. HOFSTEDE DE GROOT in: Repertorium für Kunstwissenschaft XIX, Heft 4.

3) EPHRUSSI stellte zuerst die Autorschaft DÜRERS fest. Gaz. d. Beaux-Arts, Chronique 1878. S. 21. Deux portraits de DÜRER.

4) Bereits SIDNEY COLVIN — in L'Art 1882 — hob hervor, dass der Stich — B. 173 — nach der Zeichnung des Lord WARWICK ausgeführt sei; er zog aber den Ursprung des Stiches von LUCAS VAN LEYDEN nicht in Zweifel. WESSELY (Allgemeine Deutsche Biographie XIX, 338, ff.) zweifelte dagegen an der Authentizität von B. 173 als Stich, ohne den Zusammenhang mit der Dürerzeichnung zu erwähnen.

SANDRART's Teutscher Akademie, Tafel D D, finden wir eine Kopie nach diesem Stiche als Bildniss des LUCAS VAN LEYDEN, dann 1764 in der DE JONGH-Ausgabe der „Nederlandtsche Schilders.“ Merkwürdigerweise nahm auch BARTSCH, der sonst so sichere Kenner, die Fälschung als No. 173 in das Werk des Meisters auf, und leider prangt LUCAS heute an öffentlichen Stellen, in den gemalten Fenstern der Vorhalle des Rijksmuseums und am Fries des Künstlerhauses „Arti et Amicitiae“ in Amsterdam, mit diesem Gesicht, das er nur durch die Verfälschung einer Zeichnung DÜRERS erhalten hat.

VAN MANDER bemerkt (212 verso), LUCAS' Conterfei sei im Druck verbreitet, von ihm selbst ausgeführt: jung, ohne Bart, in mehr als halber Figur, in grossem Federbarett und mit einem Totenkopf in den Falten seines Gewandes. Dies kann sich nur auf LUCAS' Porträtstich B. 174 beziehen, und in der That findet sich ein Nachstich dieses Blattes als Bildniss des Meisters in drei Sammlungen von Künstlerporträts, von denen nur eine, und zwar 1618, datirt ist: „Pictorum aliquot celebrium praecipue Germaniae inferioris effigies. Pars I. Hagae Comitum. Ex officina HENRICI HONDII.“ — „Theatrum honoris in quo nostri Apelles saeculi etc. Amstelodami apud JOANNEM JANSSONIUM. Anno 1618.“ — „Illustrium quos Belgium habuit pictorum effigies. Antwerpiae apud THEODORUM GALLAEUM.“ In den beiden Erstgenannten ist der Stich gleichsinnig mit dem Original und mit dem L und dem Zeichen des HONDIUS „Hh fecit“ versehen; in der Dritten ist er im Gegensinne und bezeichnet „L pinxit et sculpsit.“ Der „Junge Mann mit dem Totenkopf“ ist einer der schönsten Stiche des LUCAS VAN LEYDEN, in der Technik ähnelt er am meisten dem 1519 datirten Blatte „Christus und Magdalena“ (B. 77). Der Dargestellte hat eine kurze Stirn mit krampfartigen Runzeln, tiefliegende grosse traurig blickende Augen, eine starke, gerade herausstehende, knochige Nase, einen schmerzhaften Zug um den nicht kleinen Mund und sorglich in Locken gekräuselter Haar. Das Barett ist überreichlich mit Federn geschmückt und hat ein antikisirendes Porträtmedaillon als Agraffe; die Gewandung ist von elegant einfachem Schnitt. Die grosse langfingerige unschöne Rechte deutet auf den Schädel, den die Linke unter dem Bausch des Mantels hält. Die Gebärde mag bei dem kränklichen Aussehen des Jünglings ihre besondere Bedeutung haben — es dürfte sich um einen frühverstorbenen Adligen handeln; freilich stellte auch HOLBEIN hinter seinen Sir BRYAN TUKE (München, Pinakothek 213) das lauernde Gerippe. Wohl in Anlehnung an unser Blatt stach JACOB BINCK das eigene Bildniss mit dem Totenkopf (B. 95). Die Züge unseres Stiches sind unvereinbar mit dem Braunschweiger Bild und der Liller Zeichnung, Blick und Haltung erscheinen für ein Selbstporträt undenkbar; auch würde LAMPSONIUS, wenn ein für des Künstlers eigenes Bild geltender Stich sich in LUCAS' Werk befunden

hätte, schwerlich an dieser für den Nachstich ja bequemsten Vorlage vorbeigegangen sein. Immerhin ist VAN MANDERS Meinung insofern erklärlich, als er eben den — ausser dem „Kaiser MAXIMILIAN“ (B. 172) — einzigen Porträtstich des Meisters für das Selbstbildniss hielt.

Man hat auch auf Gemälden des LUCAS VAN LEYDEN dessen eigene Züge finden wollen. BODE¹⁾ bemerkt von der 1892 für das Berliner Museum erworbenen Madonna mit Engeln: „zur Seite der junge Stifter, in dem wir wahrscheinlich den Maler selbst zu erkennen haben.“ Damit kann nur ein braunviolett gekleideter Knabe gemeint sein, der auf dem Bilde links, in Dreiviertelansicht nach rechts gewandt, erscheint. Die ruhige Haltung passt allerdings für einen Stifter. Mir erscheint der Dargestellte aber kaum älter als 12 Jahre, während das Bild seiner routinirten Ausführung nach unmöglich das Werk eines auch noch so frühreifen Kindes sein kann. Die grauen, weit auseinanderstehenden Augen, die schmale aufwärts gekehrte Nase, das apfelartige Kinn und die semmelblonden zottigen Haare stehen in vollstem Widerspruch zu dem Typus des Braunschweiger Bildes. Eine Leydener Lokaltradition erklärt einen Auferstandenen auf der Mitteltafel des „Jüngsten Gerichts“, der mit dem Körper nach rechts, mit dem Kopf nach links gewandt ist und die Hände betend aneinanderlegt, für das Selbstporträt des LUCAS VAN LEYDEN. Er hat eine hohe gerade Stirn, regelmässige leicht gekrümmte Nase, grosse Augen, roten sinnlichen Mund, braunes strähniges Haar mit graugelben Lichtern, und leichte Bartstoppeln. Jedenfalls fehlt jede Ähnlichkeit mit den bisher erwähnten Gesichtern.²⁾ KRAMM erwähnt ein angebliches Selbstporträt von LUCAS, sehr ausführlich in schwarzer Kreide, Höhe 10, Breite 13 Daumen Rheinl., das im Katalog VAN DER MARCK, 1773, auf S. 226 aufgeführt werde. Ein anderes, noch von HYMANS (I, 146 Anm. 2) als erwägenswert genanntes „Selbstbildniss des LUCAS VAN LEYDEN“, in der Liverpool Institution, mit der Legende des hl. Hubertus im Hintergrunde, wird jetzt allgemein als ein Werk jenes holländischen Meisters angesehen, den G. GLÜCK³⁾ mit JAN MOSTAERT identifizieren will. Das sogenannte Selbstbildniss des LUCAS in den Uffizien (No. 444): „wohlgenährtes, junges, bartloses, bleiches Gesicht, nach links gewendet, mit schwerem braunschwarzem, wenig modellirten Haar, jedenfalls nicht eigenhändig“ (BREDIUS, hs. Notizen), gilt jetzt als Werk des BERNARDINO

1) Die graphischen Künste. 1895.

2) Auch in dem Jüngsten Gericht von FRANS FLORIS, No. 271 des Brüsseler Museums, wird die Figur eines dem Grabe Entsteigenden für das Selbstporträt des Künstlers gehalten, trotzdem jede Ähnlichkeit mit den authentischen Bildnissen des Meisters fehlt. E. FÉTIS, Catalogue 1889. S. 347.

3) Zeitschrift für bildende Kunst 1896. S. 265 ff.

DE' CONTI oder als alte Copie nach diesem.¹⁾ Das Bildniss ORLEY's von DÜRER, No. 1871 der Dresdener Galerie, wurde 1817 für das des LUCAS VAN LEYDEN gehalten.²⁾ Schliesslich sei erwähnt, dass bereits DE MAROLLES³⁾ 1666 in seiner Lucas-Sammlung „7 portraits de cet excellent peintre, gravez par divers maîtres“ hatte. Das Braunschweiger Bild und die Zeichnung in Lille haben also jedenfalls das meiste Recht darauf, als das richtige Abbild des LUCAS VAN LEYDEN zu gelten: dieselbe Person wurde dargestellt von LUCAS in einem Gemälde, das durchaus den Eindruck eines Selbstporträts macht, und von DÜRER in der Technik, die er selbst erklärt für das Conterfei des LUCAS VAN LEYDEN angewandt zu haben; diese Person wurde 39 Jahre nach dem Tode des Meisters für LUCAS VAN LEYDEN gehalten.

ZUSATZ: Eine ziemlich weitgehende Ähnlichkeit in Gesichtsform und Kopfbedeckung mit dem Braunschweiger Porträt zeigt einer der Zuschauer rechts auf dem Mittelbilde eines Kreuzigungsaltars der Kasseler Galerie (No. 31 „Art des LUCAS VAN LEYDEN“). Das figurenreiche Bild ist eine etwas lüderliche Arbeit unter dem Einfluss der gleichen Darstellungen des ENGEBRECHTSZ., aber von etwas jüngerer Hand.

1) IVAN LERMOLIEFF, Die Galerien Borghese und Doria Panfil. Leipzig 1890. S. 249. — Der Umrissstich in „Reale galleria di Firenze illustrata Serie III, Ritratti di Pittori. Vol. I. Firenze 1817, Tav. 21 bestätigt mir durchaus die italienische Herkunft des Bildes.

2) Katalog 1892. S. 600.

3) Catalogue de livres d'estampes. Paris 1666.

DE AMSTERDAMSCHЕ
Schilders- en Blauwverversfamilie DE VILLE

DOOR

C. H. C. FLUGI VAN ASPERMONT.

LS de zon aan den hemel staat, dan ziet men geen sterren. In de Gouden Eeuw is naast de glorieijke namen onzer Grootmeesters, menig naam van op zich zelf zeer verdienstelijke artiesten der vergetelheid gedoemd geworden. Dit was ook het lot der schilders DE VILLE, van wier werken slechts een hoogst enkel ons bekend is, en toch verheffen zich die weinige werken ver boven het peil der middelmaat.

Waarschijnlijk waren de DE VILLES, van welke familie wij hier een kort genealogisch overzicht geven, Fransche refugiés, althans zij behoorden tot de Waalsche kerk.

JACQUES DE VILLE.

JACQUES DE VILLE, „Constschilder”, werd geboren ± 1589¹⁾ te Amsterdam als zoon van GILLES DE VILLE en CATHALINE MASUZE en overleed nà Januari 1665.²⁾

¹⁾ Zie aantekeningen II bldz. 87, XVIII en XXIII, bldz. 89.

²⁾ Zie aantekening XIII, bldz. 89.

Hij was genre- en stillevenschilder, doch van hem is met zekerheid geen een stuk aan te wijzen. Dr. BREDIUS bezit een stilleven met eene onduidelijke handteekening (alleen „VILLE” is duidelijk leesbaar), dat mogelijk van JACQUES zou kunnen zijn. Het is een vruchtenstuk op doek, breed 71,5 c.M., hoog 56,5 c.M.: op een tafel of plank groengele kweeperen, perziken, een groene netmeloen, blauwe pruimen, een appel en verschillende soorten druiven met wingerdbladeren, dit alles vrij stijf gegroepeerd tegen een goudachtig bruinen fond, die links donkerder wordt. Rechts beneden geteekend. Niettegenstaande de slechte compositie, maakt dit stuk door 't warme, harmonieuse coloriet een' goeden indruk.

Verder kennen wij zijne werken alleen uit acten, o. a. in den inventaris van CATHARINA METSUE, weduwe van ABRAHAM, den schilder, van 1 April 1637 te Amsterdam, komt voor „een bancquet van JACQUES DE VILLE”. In een' fragmentinventaris van omstreeks 1625 à 1630 komt voor „een bancquet (copije van JACQUES DE VILLE)”.

Zooals uit no. IV, bldz. 87 der hieronder aangehaalde acte blijkt was hij leermeester van JAN HUYBERTSZ.

Op litterarisch gebied maakte JACQUES DE VILLE zich bekend door het schrijven van een boekje „T'samenspreckinghe betreffende de Architecture, ende schilder-konst. Dienende mede tot waerschouwinge van alle werck-luyden ende liefhebbers der selver konst; Dat zij haer aen de handelinghe alleen niet en moeten vergapen: maer verder moeten zien. Door I. DE VILLE, schilder ende liefhebber der Mathematische konst. Ter Goude, bij PIETER RAMMASEYN, Boeck-verkooper in de Corte-groenendal in 't vergult A B C, 1628.

De moraal van dit boekje legt DE VILLE neêr in zijne voorrede, nl.: 1°. dat de meeste schilders, beeldhouwers en architecten te veel alleen op 't uiterlijk afgaan, omdat zij, die de zaken dieper bestudeerd hebben, hiermeê niet te koop loopen. 2°. Dat men niet moet gelooven dat al wat oud is, mooi is, alsof alle ouden goede meesters geweest waren, 't geen door hun werken wel eens anders bewezen kan worden.

Eigenaardig is 't, dat DE VILLE alles op de leer der proportie en perspectief laat neerkomen. Hieruit blijkt zijn liefhebberij voor de „Mathematische kunst.” De schilderkunst als zoodanig opgevat acht hij moeilijker dan beeldhouwkunst of architectuur, „want op een plat doeck ofte Paneel te maecken dat het schijnt te ronden heeft eenen blinden gheoordeelt meerder wetenschap oft konst te wesen dan t'zelve te houwen van Steen ofte andere Materialen, overmits hij dat konde voelen ront te zijn, derhalven seyde op een plat doeck rondt te doen ghelijcken moste met een ander Practijck gheschieden.”

De grondslag van alles is de „alder-zeeckerste conste van Geometrije.” Bij de proportieleer van 't lichaam deelt hij, zich beroepende op ALBRECHT DÜRER, 't lichaam door *hoofden*, 't hoofd door *neusen*.

Een welgeproportioneerde beeld o. a. moet acht *hoofden* zijn, „een hooft ghedeelt in vier neusen in de lengde,” enz. Verder: „in 't rouwste gheseyt, de man is by zijn schouders twee hoofden breed, de vrouw ses neusen”, enz. enz. Als een vlug rekenmeester deelt hij armen, beenen, voeten en handen over en weer op andere lichaamsdeelen.

Aangaande de anatomie verwijst hij slechts naar VESALIUS, BOUTON en MICHEL ANGELO.

Maar bovendien hebben de schilders nog met de leer der perspectiefrekening te houden.

Hevig geeft hij af op vele zijner tijdgenoten en spaart zelfs niet de latere Italianen „want in alle de schilderijen die men nu daer van daen siet komen, en vindt men niet meer dan dat sy een Beeldt, twee oft drie by malkanderen vlak na het leven schilderen met een *gestopt licht om veel bruynte* te mogen sien, (de school van CARAVAGGIO) en nauwelicx eens een heel Beelt”, enz. En als er eens een stukje architectuur in voorkomt lijkt 't naar niets. Grappig is 't, dat hij de verhouding zijner tijdgenoten tot de oude Italianen vaststelt als kapiteins tot generaals! De leer der perspectief moet eerst grondig bestudeerd worden, dan kan men pas gaan schilderen, maar niet omgekeerd gehandeld, evenmin als men eerst zingt en daarna de noten leert lezen. Hij vindt meer kunst in een architectonisch schilderij dan in een portret. Soms geeft men „voor een Trony 2, 3, 4 hondert gulde ende meerder, het welke nochtans maer het achtste ghedeelte van het lichaam is, wat gelijkkenisse heeft dit by een treffelijck ghebouw, welck somtijds een of twee hondert voeten inhoudt; Ja dickwijls tienmaal meerder, waaraf alle de Ledenen goede correspondentie ende Harmonije met malkanderen moeten hebben!”

Hij eindigt met onder 't oog te houden, dat iemand, die zich hiervan rekenschap geeft vroeg een goed meester wordt. „Omdat mijn meester my sulcx niet en heeft ghedaen doen ick begonde te leeren, *heeft my laet meester gemaect*, doch hebbet hem al lang vergeven.”

SCHELTEMA in zijn „Rembrand, nouvelle édition corrigée et augmentée par W. BÜRGER, Paris 1866,” bldz. 79 geeft op onder „Bourgeois par mariage: JAQUES DE VILE, d'Amstelredam, 5 Mars 1654, GUILJAM DE VILE (fils de JAQUES), d'Amstelredam, 5 Mars 1654.” De door hem bedoelde acte luidt als volgt: „Burgermeesteren ende Regeerders der stad Amsterdam is gebleecken, dat JACQUES DE VILE, schilder, soon van GILLES DE VILLE, is een ingeboren burger deser

stede" en verder „Burgermeesteren ende Regeerders der stadt Amsterdam is gebleecken dat GUILJAM DE VILE, schilder, soon van JACQUES DE VILE, is een ingeboren burger deser stede." Dit poorterschap werd alzoo niet verworven door huwelijk. SCHELTEMA vergiste zich, door dat deze inschrijving voorkomt in het zoogenaamd register van behuwde poorters (III fol. 174 enz.)

JACQUES DE VILLE's leven en werken is voldoende uit de hiervolgende acten na te gaan:

I. 28 Februari 1613. Huwelijksche voorwaarden van „JA QUES DE VILLE jongman, geass^t. met PIERRE DE VILLE, zijn broeder, en PIERRE DU PONT, zijn neeff, en SARA BASSÉ, jonged^r., geass^t met GUILLIAME BASSÉ, haer vader en GUILLIAME en JEAN BASSÉ, haer broeders. Gedaen ten huise van GUILLIAME BASSÉ op de Verwersgracht." Get.: „GUILLAME BASSEN", „JACQUES DE VILLE" en „GUILLAME BASSEN". — Notaris P. RUTTENS, Amsterdam.

II. 2 Maart 1613. Huwelijk van JACQUES DE VILLE, schilder, oud 24 jaar, wonende hoek v/d Nieuwe Hoogstraet, geen ouders, met SARA BASSEE van Antwerpen, 24 j., wonende in de ververij met haren vader.

III. „Op huyden den eersten October [1619] [GERRIT] WIGGERTSZ. DUYSENTDAELDER.... [JACQUES DE VILLE], schilder, gecoft.... een huys [en erve] op de Princegracht op de hoeck van de Rosestraet." De kooper zal betalen de verbetering daaraan te doen, met f 1500 — overigens schijnt het huis met eene hypotheek van? belast te zijn. De schilder zal gedurende 6 jaren jaarlijks f 250.— betalen met schilderijen „tot soodanigen prijs als hij Coper aen eenige treffelycke Coopluyden hier ter stede heeft vercoft; ofte indien de vercoper andere schilderijen, historiën ofte geschiedenissen begeert, die sal de copier hem leveren na advenant, tot sodanigen prijs als goede eerlicke luyden, hen dies verstaende, sullen bevinden waerdich te sijn." Geteekend: „JACQUES DE VILLE", „GUILLAUME BASSE", „KONINCK" en „ESSELENS(?)". (Van deze acte was één hoek afgescheurd, zoodat niet alles er van was op te sporen.) — Notaris L. LAMBERTI, Amsterdam.

IV. 7 October 1619. „JACQUES DE VILLE, schilder, burger deser stede, neemt aan, en ANNA JANS, huisvrouw van HUYBERT GERRITSZ., besteedt, haren zoon JAN HUYBERTSZ, out omtrent 16 jaar, om gedurende 6 jaren te leeren „het ambacht van schilderen". De meester zal hem onderwijzen „in alle 't geene 't voorsz. ambacht aengaet." Geteekend: „JACQUES DE VILLE" en „JAN HUYBERTSE." — Notaris N. JACOBSZ., Amsterdam.

V. 13 April 1621. JACQUES DE VILLE, schilder, koopt op de auctie JAN JANSZ. — Erfh. Weeskamer.

VI. 28 Juni 1621 vestigt JACQUES DE VILLE, schilder, rente op het huis

Princegracht Zuiderhoek Rosestraet *f* 100. Borgen zijn PIETER DE VILLE en PIETER BASSÉ. — Rentebrieven 33, bldz. 122.

VII. 28 Juni 1621. JACQUES DE VILLE aan PIETER LOURIS SPIEGEL *f* 10.— op een erf op de Prinsegracht hoek v/d Rosestraet. PIETER DE VILLE en PIETER BASSE zijn borgen. — Schepenkennis 28 Juni 1621.

VIII. 19 October 1624. JACQUES DE VILLE, schilder, koopt van PIETER JASPERSZ., timmerman, twee huizen en erven op 't einde van de Princegracht aan de Westzijde „de gront belast wesende met *f* 600 Capitael en *f* 900 Capitael.” Hij neemt aan die sommen te betalen en nog *f* 70.— aan P. JASPERSZ. Deze zal daarvoor de huizen voltooiën. — Notaris W. CLUYT, Amsterdam.

IX. 21 October 1624. Mr. JACQUES DE VILLE, schilder, en SARA BASSEN, poorteren dezer stede, maken hun testament. Zij wonen op de Princegracht. — Notaris W. CLUYT, Amsterdam.

X. 28 Januari 1625. Contract tusschen Mr. JACQUES DE VILLE, schilder, en schipper HANS MELCHIOR SZ. Mr. JACQUES DE VILLE belooft hem te leveren „voor *f* 2400.— aan schilderijen in den tijt van anderhalf jaar, ingegaan Alderheyiligen lestleden, en dat tot alsulcke prijzen als tusschen henluyden is geaccordeert.” HANS MELCHIOR SZ. zal de schilderijen verkoopen, maar al het geld, dat ze opbrengen, in handen van JACQUES DE VILLE stellen. Deze was borg voor des schippers schulden gebleven, en zal die op de volgende wijze betalen. HANS MELCHIOR SZ. en zijne vrouw zullen al hun best doen met de verkoop ing der schilderijen, en eerlijk koopers en prijzen aan den schilder opgeven. Bovendien moet de schipper nog aan den schilder restitueeren: „alle de oncosten, die de voorsz. Mr. JACQUES aen de voorsz. schilderijen doet, soo aen lijsten, paneelen, ofte doeck. Sulcx dat de *f* 2400.— alléen in voegen als vooren *met schilderen* sullen moeten werden opgebracht.” De schipper neemt ook nog op zijne rekening het repareeren der secreten en het schrijnwerk, de wal te doen hoogen, enz. aan 2 huizen, door den schilder gekocht. Geteekend: „JACQUES DE VILLE” en „Schipper HANS MELCHIOR SZ.” — Notaris W. CLUYT, Amsterdam.

XI. 13 Januari 1642 koopt JACQUES DE VILLE „constschilder” van JAN CRIJNEN SPECKOOPER een huis en erve op de heilige weg, op de hoeck vant vrouwesteechien”. Er staat *f* 2700 à 5 % op. De beterschap bedraagt *f* 3300. GILIAM DE VILLE teekent mede als getuige. Geteekend: „JACQUES DE VILLE” en „giliam de ville.” — Notaris J. v. D. VEN, Amsterdam.

XII. 30 Januari 1644 is GILLES DE VILLE schuldig aan JACQUES DE VILLE, schilder, voor huishuur *f* 414, waarvoor hij hem in eigendom overdraagt zijn kuipen, ketel en pijpen in dat huis aangebracht. — Notaris A. EGGERICX, Amsterdam.

XIII. 13 October 1644 verklaart JACQUES DE VILLE, schilder, dat men zijne handteekening onder eene obligatie van f 600 nagemaakt heeft. — Notaris A. EGGERICX, Amsterdam.

XIV. 22 December 1648 wordt ten overstaan en verzoeken o. a. van JACQUES DE VILLE, getrouwd met SARA BASSE, de inventaris opgemaakt der nagelaten goederen van zijn schoonzuster MARIA BASSÉE, wed. van MARTIJN BINÉE, moeder in 't Wale Weeshuys. — Notaris J. HELLERUS, Amsterdam.

XV. 23 December 1648 assisteert JACQUES DE VILLE als man en voogd van SARA BASSEE bij het opmaken van den inventaris van de goederen metterdood ontruimd door JANNEKEN BASSEE, wede van FRANCOYS COLLAERT „packer”, op de Rosegracht. — Notaris J. HELLERUS, Amsterdam.

XVI. 2 Maart 1650 assisteert JACQUES DE VILLE de weduwe GOVERT JANSZ. NAELDENMAKER.

XVII. In 1653 komt JACQUES DE VILLE, schilder, voor als een der vierendeelen van MARY BASSÉE GUILLIAMSdr. — Kwischeldingen B. B. 16.

XVIII. 22 Maart 1656 was JACQUES DE VILLE, schilder, oud 65 jaren. — Notaris H. SCHAEFF, Amsterdam.

XIX. 22 Juni 1656 koopt JACQUES DE VILLE, schilder, een huis op de Heilige weg over 't tuchthuis en 't Schapensteegje. — Notaris DE GRIJP, Amsterdam.

XX. 9 Januari 1660 wordt JACQUES DE VILLE, schilder, kooper van een half huis in de Schapesteegh.

XXI. 15 September 1660 wordt iemand in den Haag gemachtigd aan JACQUES DE VILLE, schilder, over te dragen een huis in de Nieuwe Lelystraet „daar Batavia in den gevel staet.” — Notaris C. TORC, Amsterdam.

XXII. 20 Maart 1664 teekent JACQUES DE VILLE eene akte ten verzoeken van GUILLIAM DE VILLE verleden,

XXIII. 15 Januari 1665 attesteert JACQUES DE VILLE, schilder, oud 75 jaren, wonende op de Princegracht, ten verzoeken van WILLEM BASSÉE, wonende in de Nieuwe Lelystraet, dat hem wel bekend is, dat „soo wanneer JAN BASSÉE des reqts. vaders za:” hier ter stede aen de pest was overleden, MARTYN BENEE van diens nagelaten goederen een Inventaris heeft gemaakt. Voorts waren de goedaren gebracht bij GUILLIAM BASSEE, des reqts. oom en voogd. De reqt. lag toen ook ziek aan de pest te bed. — Notaris J. HELLERUS, Amsterdam.

GUILLIAM DE VILLE.

De oudste zoon van den schilder JACQUES DE VILLE en SARA BASSE was de schilder GUILLIAM. Daar zijne ouders 2 Maart 1613 huwden en het Doopboek

der Walenkerk begint met 1615, is het niet onwaarschijnlijk dat GUILLIAM plus m. December 1613 geboren werd, immers ook in eene acte van 23 September 1661 wordt van GUILLIAM gezegd „out omtrent 48”, zie aantekening V, bldz. 91. 4 Juni 1672 werd hij in de Westerkerk te Amsterdam begraven. Uit zijn huwelijk met HELENA SIMONS had hij twee kinderen: JOHANNES, overleden vóór 16 Oct. 1673, gehuwd met JOANNA BYLOO, en SARA HELENA.

Van GUILLIAM, die „Conterfeytschilder” genoemd werd, zijn enkele, alle goede stukken bekend. Zoo zag Dr. BREDIUS op de tentoonstelling van werken van oude meesters te Dusseldorp in 1886 een portret door GUILLIAM DE VILLE, no. 347 van den Catalogus, destijds 't eigendom van den schilder S. JACOBSEN te Dusseldorp,: „GILIAM DE VILE, no. 347 Burstbild eines älteren Mannes mit graublondem Schnurrbart und Knebelbart in gemaltem Oval. Bez.: GILIAM DE VILLE fecet (sic). H. 27 cM. Br. 23 cM. Holz, dus bijna als miniatuur. Dr. BREDIUS teekende hierbij aan, dat het een goed stuk was, mooi van teekening, eenigszins flauw van kleur, doch van een zeer goede factuur, herinnerende aan de schilderwijze van twee onbekende portretten van de Hollandsche school in het Museum te Darmstadt.

Een pendant hiervan werd op de veiling J. H. CREMER, 26 October 1886 te Amsterdam, verkocht als GOVERT FLINCK: no. 25, portret eener oude dame op paneel, hoog 29, breed 24 cM.; het bracht f 41 op.

Ook wijlen de heer FRANCKEN te Vésinet moet een portret van dezen meester gekend hebben. Misschien was dit 't portret van een' geleerde, gedateerd 1664, dat op de veiling DE VRIES, 8 Juni 1878 te Parijs, verkocht werd.¹⁾

De heer THOLEN, kunstschilder te 's Gravenhage, bezit het fraaie vrouwsportret van GUILLIAM DE VILLE, waarvan wij, dank zijne welwillendheid, nevensgaande reproductie geven, welke evenwel niet bijzonder geslaagd mag heeten. 't Portret is zuiver van teekening, alleen is deze bij 't linker oor en den slaap door 't wegstoppen van 't oor en 't dunne haar onder 't kapje eenigszins vreemd. 't Is mooi van kleur en modelé. De factuur is een weinig glad. Links beneden staat: „aetatis 31, anº 1657, GUILIAM DE VILLE. fecit.” De schilder was dus toen plus m. 44 jaar. Het portret is op paneel, hoog 71 c.M., breed 60 c.M.

Overigens kennen wij 't werk van GUILL. DE VILLE alleen uit geschriften, o. a. op den inventaris van wijlen den Hr. WILLEM SIX CARELSZON, wedr. van EVA STILTE, 21 December 1676, kwam voor „een conterfijtsel van des Overleden huysvrouw met een vergulde lijst van G. DE VILLE. Een dito van hare zuster door G. DE VILLE.

¹⁾ Deze laatste mededeeling dank ik aan den heer F. G. WALLER, onder-directeur a/h Koninkl. Kabinet van Schilderijen.

VROUWENPORTRET DOOR GUILIAM DE VILLE,
in het bezit van den heer THOLEN te 's Gravenhage.

Fot. Vinkenbos & Dewald.

De navolgende acten geven een vrij volledig overzicht van zijn leven:

I. Kerkintekening 13 Maart 1637.¹⁾ „Comp. als vooren GUILLIAM DE VILLE van Amsterdam, schilder, geass^t. met syn vaeder JAQUES DE VILLE woôn op de Princegracht en HELENA SIMON, van Middelburgh, out 23 jaren, geass. met haer moeder CATHARINE SIX, woôn in de Calverstraet.” Inteeckenregister Oude Walenkerk te Amsterdam.

II. 2 November 1641. GUILLIAM DE VILLE, getrouwd met HELENA SYMON, koopt een huis met school. JACQUES DE VILLE teekent als getuige. De vrouw zal die school houden.

III. 29 April 1661. JOANNES VONCK, schilder, wonende in de Rosestraet bekent schuldig te zijn aan GUILLIAEM DE VILLE, mede schilder, wonende bij de Reguliers Tooren, de somma van f 51.— per reste van huijshuur van 't huis in de Rosestraet. Hij belooft ter voldoening daarvan voor den voorsz. GUILLIAEM DE VILLE te schilderen en te leveren *twee schilderijen*, te samen waard zijnde f 51 — het ééne binnen één maand, het tweede binnen 2 maanden, zonder uitstel.

Geteekend: „J. VONCK.” Not. J. HELLERUS, Amsterdam.

IV. 17 Juni 1661 teekent GUILLIAM DE VILLE als getuige. Hij teekent: „GUILLIAM DE VILLE.” Notaris J. DE VOS, Amsterdam.

guilliam de ville

V. 23 September 1661 legt GUILLIAM DE VILLE, schilder, oud omtrent 48 jaar, eene verklaring af en teekent:

guilliam de ville Helena Simon

Notaris J. DE VOS, Amsterdam.

VI. 21 November 1661 is GUILLIAM DE VILLE getuige. Not. R. DUCE, Amsterdam.

VII. 7 Aug. en 1 Nov. 1662 is GUILLIAM DE VILLE „Constschilder” getuige. Not. J. MOLENGRAEFF, Amsterdam.

VIII. 6 September 1667. Testament van GUILLIAM DE VILLE, Conterfeytschilder, geboortig van Amsterdam en de eerbare Juffrouw HELENA SIMON,

1) 9 Maart 1637 worden de prenten en medailles verkocht van GUILLAUME DE VILLE, cosijn van PIETER BASSÉ. Erfh. Weesk. (Zeker met 't oog op zijn aanstaand huwelijk).

geboortig van Middelburg. Hij DE VILLE „sieckelijck te bedde leggende.” Zij stellen tot hunne eenige erfgenamen hunne 2 kinderen JOHANNES en SARA HELENA DE VILLE. De langstlevende zal het vruchtgebruik hebben,

Get.: „GUILLIAM DE VILLE.” Not. H. FRIESMA, Amsterdam.

IX. 2 Maart 1668 attesteert HELENA SIMON, huisvrouw van GUILLAUME DE VILLE. Not. A. RINDT, Amsterdam.

X. 12 November 1671. Sr. GUILLIAM DE VILLE, Constschilder, geeft in verzekering van f 500, door hem geleend, de huurpenningen van zijn huis op de heilige weg. Het geld was hem door D^{os} MULERIUS geleend. Geteekend: „GUILLIAM DE VILLE.” Not. D. DANCKERTS, Amsterdam.

XI. 25 Mei 1672. Testament van Sr. GUILLIAM DE VILLE, kunstschilder, en HELENA SIMON. De schilder ligt ziek te bedde. De huwelijksche voorwaarden zijn van 1637, voor Notaris P. RUTTENS gepasseerd. Geteekend: „GUILLIAM DE VILLE”. Not. S. VAN DER SLUYS, Amsterdam.

XII. 4 Juni 1672 is in de Westerkerk begraven GUILLIAM DE VILLE op de Prinsengracht. Kosten f 15.

JACOBUS DE VILLE.

JACOBUS, jongere broeder van GUILLIAM was eveneens schilder, zooals uit onderstaande acten blijken zal. Evenwel kernen wij niets van zijn werk.

I. 21 December 1622 werd in de Walenkerk gedoopt: JACQUES, fils de JACQUES DE VILLE et SARA BASSE. Témoins GUILLAUME BASSE, MARTEIN BEINE et SWANTIE PIETERS.

II. 24 November 1647. JACOBUS DE VILLE (bruidegom) geass. met JACQUES DE VILLE en SARA BASSÉ, zijn ouders, GUILLIAM DE VILLE, broeder, passeert zijne huwelijksche voorwaarden met ANNA MARGARETHA MOSTERT, dochter van MARIA VAN BEUNINGEN, wed. DANIEL MOSTART, enz. Notaris D. DOORNIK, Amsterdam.

III. 29 November 1647. Ondertrouw van JACOBUS DE VILLE, van Amsterdam, *schilder*, out 25 jaer, geass. met syn vader JAQUES DE VILLE, wonende op de Princegracht ende ANNA MARGRETA MOSTERT, van Amsterdam, out 18 jaer, geass. met haer petemoy ANNETIE YSACX, wonende op de Binnen Emster. JAN JACOBSZ. COSTER verclaert haer moeder te consenteren in dezen handel.” Inteeckenregister Oude Walenkerk, Amsterdam.

IV. 3 November 1648. Testament van Jouff^e ANNA MARGRITA MOSTART, huysvrouw van Sr. JACOBUS DE VILLE, *schilder*, wonende op de Heylige wech binnen dezer stede. Not. F. UYTENBOGAERT, Amsterdam.

V. 11 October 1652. MARIA JANS VAN BEUNINGEN, nu huisvrouw van Sr. JAN SCHOTT institueert hare dochter ANNA MARGRITA MOSTAERT, getrouwd met JACOBUS DE VILLE in hare bloote legitieme portie, en geeft haar daarvoor aan een huis en erve op den Amstel bij de Halvemaansbrug. Not. F. UYTEN-BOGAERT, Amsterdam.

VI. 24 October 1652. Testament van JACOBUS DE VILLE „sieckelijk van lichame”. Eene helft voor zijne moeder en de andere helft aan GUILLIAM DE VILLE, zijn’ broeder.

’t Schijnt dat zoowel JAQUES als GUILLIAM en JACOBUS ook bratververs zijn geweest, immers 3 Juni 1641 transporteert JAQUES DE VILLE aan GUIELIAM voor een schuld zijn boedel „en wat tot de nering van ’t *bratverwen* behoort.”

De handteekening van den schilder. Not. D. DE L’HOMMEL, Amst.

3 Juni 1641 transporteert JACOBUS DE VILLE van Amsterdam aan GUILLIAM DE VILLE voor geleende penningen en geleverde waren al zijn inboedel en „wat tot de neering van het bouratverwen is behoorende.”

GILLES DE VILLE × CATHALINE MASUZE.

JAN JELISZ. DE VILLE (?)
geb. 1584 + 10 April 1639.

PIERRE DE VILLE, blaauverver,
+ te Amsterdam kort vóór 20 December 1627 ¹⁾ × JEANNE
PELLE, + te Amsterdam kort vóór 3 Mrt. 1629.

JACQUES DE VILLE, schilder.

JACQUES DE VILLE, gedoopt 22 Aug. 1615, 29 Dec. 1642 komen voor de crediteuren van wijlen JACQUES DE VILLE „binnen Lon- den in Engelant overleden.” (Not. J. WESTRISIUS, Amster- dam, ²⁾)	GUILIAM ³⁾ DE VILLE, verver, geb. ± 1607, + vóór Aug. 1649, × 9 Sept. 1631 te Amsterdam met REBECCA VAN WAESBERGE, geb. 7 Juli 1608, dochter van JAN VAN WAESBERGE en CATHERINE DU PIRE, beide geb. te Antwerpen.	PIETER DE VILLE gaat 16 Mrt. 1633 naar Indië, 20 October 1636 er- ven GILLES en GUILIAM DE VILLE van hun broeder.	JAN DE VILLE, kinderloos getrouwd met HELENABAR- DOEL. MARTA DE VILLE, gedoopt 9 Aug. 1619, × April 1640 te Am- sterdam GUILIAM „t Mortaanshoofd.” VAN WAESBERGE, koopman te Rotter- dam, geb. 16 Sept. 1617.	GILLES DE VILLE, verver, woonde aan de Verwersgracht in „t Mortaanshoofd.” Begraven in de Zui- derkerk 7 Mei 1664.
---	--	--	--	---

4 kinderen.

4 kinderen.

6 kinderen.

Bovendien was er nog een verver JACQUES DE VILLE, die n 1612, 35 jaar en in eene acte van 4 Aug. 1617, 42 jaar oud moet zijn.
(Not. P. RUTRENS, Amsterdam). Deze zal die JACQUES DE VILLE, inwonende bij een' zekeren GREBBER te Amsterdam zijn, die op de veiling
CORNELIS VAN DER VOORT te Amsterdam, 7 April 1614 antike (15e eeuwse) schilderijen koopt. „Twee ronde trontjens — f 2.— „JACQUES
DE VILLE tot GREBBER Antyx. ⁴⁾ 7 December 1629 worden zijne nagelaten goederen verkocht, waaronder *viele schilderijen*, ten verzoeken van JACQUES
DE VILLE (den schilder) en BARENT POELMAN, als voogden van zijne 5 nagelaten kinderen uit zijn huwelijk met SARA VERMON of FERMON (in
de Verwerstraat). Twee van hunne kinderen waren GILLES, gedoopt in de Oude Walenkerk 18 Januari 1617 en DANIEL, gedoopt 3 Mei 1619.

1) 20 December 1627 is Mr. JACQUES DE VILLE bij het opmaken van den inventaris van zijn broeder PIETER DE VILLE za.; „blaauverver”.
— Protocol Notaris J. STREYNS, Amsterdam, en

11 Februari 1628 belooft Mr. JACQUES DE VILLE, schilder, wonende binnen Amsterdam, aan de weduwe van Pr. DE VILLE, haar te zullen
bevrifden en schadeeloos houden van eventueele schulden van diens boedel — Notaris J. STREYNS, Amsterdam.

Deze en verdere extracten uit notarisprotocollen te Amsterdam werden mij verstrekt door Dr. A. BREDIUS, terwijl ik de aantekeningen
uit de registers der Oude Walenkerk te Amsterdam te danken heb aan de welwillendheid van den Archivaris en Adjunct-Archivaris der stad
Amsterdam, de heeren Mr. A. H. VEDER en Dr. JOH. C. BREEN.

2) Deze JACQUES DE VILLE blijft eigenaar te zijn van de verwerij „de Vergulde Lely” aan de Emsterburgwal. Daar wij het huis met de
verwerij „de Vergulde Lely” vervolgens in 't bezit aantreffen van de weduwe van den jongeren broeder van JACQUES, GUILIAM, is 't zoo goed
als zeker dat deze JACQUES DE VILLE en JACQUE DE VILLE een en dezelfde persoon zijn.

3) 5 Maart 1629 atesteert JACQUES DE VILLE (de schilder), oud ontrent 40 jaar, dat GUILIAM, PIETER, JAN, MARIA en GILLES DE
VILLE zijn kinderen van PIETER DE VILLE en JEANNE PELLE zafr. — Notaris N. JACOBSZ, Amsterdam. Bovendien geeft het doopboek van de
Oude Walenkerk nog op: 22 Augustus 1615 gedoopt JACQUE DE VILLE, wiens vader PIETRE DE VILLE en moeder JEANNE PELLE is.

4) Oud-Holland III, p. 192.

CORNELIS WALRAVEN VONCK

DOOR

DR. Y. H. ROGGE.

E man, wiens levensbeschrijving wij zullen geven, heeft als student te Utrecht bij velen het vermoeden doen ontstaan, dat hij wegens zijne groote bekwaamheid zijn weg in de maatschappij gemakkelijk banen zou. Dit is in zooverre bewaarheid geworden, dat CORNELIS WALRAVEN VONCK binnen korten tijd in zijn vaderstad Nijmegen opklom tot de hoogste ambten, maar plotseling legde hij zijne betrekkingen neer, ging naar Duitschland en na te Mannheim eenigen tijd aan de nieuw opgerichte universiteit van den keurvorst CARL THEODOR als professor te hebben gedoceerd kwam hij ziek en zwak in het vaderland terug om daar binnen kort te sterven.

En om den persoon én om zijne werken meen ik met deze studie geen nutteloos werk te doen.¹⁾

CORNELIS WALRAVEN VONCK werd 30 Augustus 1724²⁾ geboren en was de zoon van JOANNES VONCK en CHRISTINA ELISABETH VERMEER. De vader

¹⁾ J. B. KAN, (*Het 325-jarig bestaan van de Apostolische school, thans gymnasium te Nijmegen*. Utr. 1869), over VONCK sprekende, zegt: „Het zou de moeite waard zijn eene beschrijving van dezen merkwaardigen man te geven.”

²⁾ Volgens sommigen is VONCK in 1725 geboren. Ik heb mij gehouden aan het jaar, dat wordt opgegeven door den secretaris der Mannheimsche universiteit, die in 1769 een kort levensbericht van VONCK gaf.

verwierf den titel van doctor in de beide rechten te Utrecht en bekleedde eene betrekking onder WILLEM KAREL HENDRIK FRISO in het land van Cuyk. Nadat de twisten over de verdeling der nalatenschap van prins WILLEM III waren bijgelegd, kwam in 1732 het land van Cuyk in het bezit van WILLEM KAREL HENDRIK FRISO ¹⁾, die weldra deze streek met een bezoek vereerde. Het ambt, dat de oude VONCK bekleed heeft, was het ambt van landsschrijver. Het schijnt dat hij zijn plicht met ijver vervulde, want wij weten, dat hij met den stadhouder van Gelderland op goeden voet stond en dat de prins van Oranje vele weldaden aan dit huisgezin heeft bewezen. Dit getuigt ons de zoon, die een zijner werken opdraagt aan den vorst en in de voorrede oprecht dank zegt voor alle vriendelijkheid, die de vader tijdens zijn leven mocht ondervinden, en voor alles wat de prins van Oranje had gedaan na den vroegtijdigen dood van JOANNES VONCK. Dit boek kwam uit in 1745 ²⁾. De vader was reeds eenige jaren te voren gestorven. ³⁾ en, daar de familie onvermogen was, moest de moeder geholpen worden. Vooral COENRAAD PIECK, burgemeester van Nijmegen en oom van CORNELIS, schijnt bij de opvoeding der kinderen de moeder ter zijde gestaan te hebben.

Bijzonder talrijk zijn de inlichtingen niet, die wij krijgen over de jeugd van onzen VONCK. Het uitvoerigst is KOENEN ⁴⁾, maar het levensbericht mist groote nauwkeurigheid. Het feit, dat VONCK reeds op zijn tiende jaar begon te dichten, is voor den levensbeschrijver belangrijker geweest dan eene nauwgezette mededeeling over de scholen, door den jongen VONCK bezocht, en van het jaar, waarin hij naar Utrecht vertrok om daar zijne studiën voort te zetten. Gelukkig is de Leidsche bibliotheek in het bezit van eene collectie brieven, die aan VONCK door verschillende vrienden geschreven zijn in de jaren 1740—1751 ⁵⁾. Deze brieven hebben mij uitstekende diensten bewezen en het mij mogelijk gemaakt een eenigszins aaneengeschalkeld verhaal te geven van de studentenjaren tot aan zijne benoeming tot secretaris van Nijmegen in 1751.

VONCK had op de Latijnsche school te Nijmegen onder de leiding van den bekenden JOHANNES ARNTZENIUS gestaan en gevoelde zich, toen hij omstreeks

1) J. F. WAP, *Geschiedenis van het Land der Heeren van Cuyk*, Utr. 1858.

2) C. V. VONCK, *Lectionum Latinarum libri duo*, Traj. Vilt. 1745.

3) JOANNES VONCK moet gestorven zijn vóór 1774, want in dat jaar hertrouwde op 21 November CHRISTINA ELISABETH VERMEER met LAMBERTUS JOHANNES BROUWER, gesubs. landschrijver. In doopboeken te Cuyk vond ik nog op 19 Juli 1739: door den heere Pred. KAA gedoopt een doghter van den heer Landschrijver VONCK ende mevrouw CHRISTINA ELISABETH VERMEER E. L. genaamt AGNETA LEONORA HENDRICA.

4) J. C. STRODTMANN, *Das Neue Gelehrte Europa*, Wolfenbüttel, 1752 I p. 235 sqq. Het levensbericht van VONCK is geschreven door JOH. KOENEN. — Eene levensbeschrijving van VONCK vinden wij ook bij CHR. AD. KLOTZIUS, *Acta litteraria*, 1771. vol. VI p. 1. p. 54 sqq.

5) Deze belangrijke verzameling is afkomstig uit de bibliotheek van Prof. TYDEMAN. VONCK heeft in briefwisseling gestaan met de geleerdste mannen van zijn tijd, van wie wij in deze collectie verscheidene brieven vinden.

1741 te Utrecht was gekomen ¹⁾ om in de rechten te studeeren, niet minder aangetrokken tot PETRUS WESSELING, hoogleeraar in de geschiedenis, welsprekendheid en het grieksch, als tot ABRAHAM WIELING, professor in de rechten. Op het laatst van 1741 kreeg ARNTZENIUS van WIELING bericht, dat hij zeer met VONCK was ingenomen en dat de verwachting, die hij van dezen student door de inlichtingen van den Nijmeegschen rector koesterde, verre waren overtroffen. Intusschen zal ons blijken, dat VONCK in deze jaren ook in de klassieke schrijvers had gestudeerd, ja zelfs het plan opvatte zijne tekstverbeteringen en opmerkingen uit te geven. Hij raadpleegde hierover ARNTZENIUS, die hem vaderlijk afraadt zoo spoedig reeds aan den weg te timmeren ²⁾. „Er is veel”, zoo schrijft hij ongeveer, „in uwe verhandeling, waarover onder de geleerde mannen niet getwist wordt; wel is het ijverig verzameld, maar het is niet iets nieuws. Wacht dus, totdat uwe krachten sterker zijn.” Dat dit schrijven teleurstelling bracht, kunnen wij begrijpen, en weldra volgt er weer een brief uit Nijmegen, waarin ARNTZENIUS zich wat zachter uitdrukt en VONCK aanraadt zich liever eerst op de studie der rechten toe te leggen en daarover iets te schrijven, ten einde later alles, wat hij zoo gaandeweg aantekende, in een bundel te vereenigen. Deze raadgeving heeft in zooverre geholpen, dat VONCK wachtte tot het jaar 1744 met het uitgeven van zijn eerste werk, waarin hij ongetwijfeld veel geschrapt en omgewerkt heeft. De titel is: „Specimen criticum in varios auctores. Accedunt observationes miscellaneae”, en het boek werd opgedragen aan de professoren WIELING en WESSELING. In het voorwoord aan den lezer roept VONCK de welwillendheid in, daar een jong man dit werk heeft geschreven, die wel-is-waar begrijpt, dat er veel ondoordachts in dit boek staat, maar toch op het voorbeeld van HUGO DE GROOT meent iets te moeten wagen. Wij kunnen moeilijk dit werk scheiden van het boek, dat reeds het volgend jaar verscheen, getiteld: „Lectionum latinarum libri duo.” VONCK is in beide boeken geheel klassiek literator en verbeteraar der teksten, ons door de handschriften overgeleverd. Vooral de latere Latijnsche dichters en prozaschrijvers worden geemendeerd, hoewel VONCK herhaaldelijk plaatsen uit de schrijvers van Romes bloeiperiode aanhaalt en zoo noodig conjecturen ook op deze teksten maakt. Wij moeten verbaasd staan over de zeldzame belezenheid van dezen jongen man, die op dit oogenblik omstreeks

¹⁾ Ik neem het jaar 1741 voor zijne komst te Utrecht aan, omdat de eerste brief, dien VONCK te Utrecht ontving van zijn vroegeren rector ARNTZENIUS, uit Nijmegen gezonden is 30 November 1741. Het *Album Studiosorum* kan voor de vaststelling van het jaar niet helpen, aangezien VONCK eerst hierin voorkomt in 1745 het jaar van zijne promotie.

²⁾ ARNTZENIUS schrijft 14 Jan. 1741: „Multum interest inter privatos parietes laudem mereri, aliud in publico conspici et omnibus esse spectaculo, praesertim hisce temporibus, cum vix quidquam scribi possit, quod non statim inveniatur alastores et obtrectatores.”

20 jaar oud was, maar merken tegelijk op eene groote voorbarigheid en vluchtigheid. Met BOUMAN te verklaren, dat hij een „oordeelkundig verbeteraar der oude schrijvers” was, schijnt mij toe te veel gezegd. Men mag toch iemand niet oordeelkundig noemen, wanneer hij buiten alle handschriften om emendeert, ook al bewijst menige conjectuur, dat VONCK eene groote mate van scherpzinnigheid bezat. Behalve op deze scherpzinnigheid kunnen wij wijzen op het Latijn van VONCK, dat bijzonder helder is en van veel studie getuigt. Geen wonder, dat BURMANNUS en HEMSTERHUIS zeer ingenomen waren met deze werken en VONCK aanspoorden in deze richting door te gaan ¹⁾, welke aansporing bij den jurist, die zijne rechtsgeleerde studien geheel liet rusten, in goede aarde viel. Het bleek duidelijk, dat VONCK meer historicus en literator dan jurist was. Hij zelf laat zich hierover in de praefatio van zijne „*Lectiones Latinae*” aldus uit: „Mijn plan is eene editie te bezorgen van CORIPPUS, daarna van MARTIANUS CAPELLA. Vervolgens zal ik quasi postliminio terugkeeren tot de rechten en waarschijnlijk beginnen met den commentaar van BOETHIUS op de *Topica* van CICERO”. Terwijl VONCK bezig was de gegevens voor de verschillende edities te verzamelen en daartoe met verscheidene geleerden in het buitenland in briefwisseling trad, deed hij intusschen, zooals uit de brieven blijkt, reeds moeite voor eene betrekking. Te Deventer was een professoraat aan de Illustre School vacant en VONCK had hierop zijne hoop gevestigd. Het uitvoerigst worden wij over deze zaak onderricht door GEORG. JORDENS, die te Deventer de praktijk als advocaat uitoefende en in 1746 in dezelfde stad professor juris civilis ²⁾ werd. Daar JORDENS een vriend van VONCK was, verzocht de laatste hem vooral moeite te doen. WIELING en WESSELING, aan wie VONCK natuurlijk om raad vroeg, hadden hem gezegd, dat zij, ingeval er bij hen advies gevraagd werd, gaarne hun leerling zouden voort-helpen. Den 31sten October 1744 schreef JORDENS het eerst over dit professoraat. Hij had reeds een der curatoren bezocht, doch, daar de zaak geheel onzeker was, geen stellig antwoord gekregen. Hij raadde VONCK aan zoo spoedig mogelijk de testimonia der professoren over te sturen, opdat hij ze aan HH. curatoren zou kunnen overleggen. De tijding in den brief van begin Deeember was gunstiger: men had eene lijst van candidaten opgemaakt, waarop ook de naam van VONCK stond. Wel vond men hem te jong, maar het feit, dat hij op de voordracht kwam, was reeds een stap vooruit. De brieven van aanbeveling, door WIELING en WESSELING geschreven, vinden wij in de collectie te Leiden. WESSELING stelt VONCK voor

1) TIB. HEMSTERHUIS schrijft 24 Dec. 1744 uit Leiden aan VONCK: „*Equidem animo mirifice laetari soleo, quum juvenes intueor nobili literarum ardore inflammatos in spem venturae aetatis succrescere.*”

2) Hij aanvaardde op 16 September zijn professoraat met eene oratio: „*de interna legum civilium obligatione, Principem qua civem tenente.*” 1746.

als een man, zeer bekwaam in de litteratuur, historie en critiek, terwijl zijne vaardigheid in het Latijn spreken en schrijven bijzonder groot is. Hiervan wijkt WIELINGS voorstelling niet af. Over de vacature was in Maart 1745 nog niets te zeggen, zoo schrijft JORDENS; VONCK begreep echter wel, dat zijne kansen niet groot waren ¹⁾. Ongeveer in denzelfden tijd trachtte VONCK door middel van een anderen vriend opvolger te worden van professor ROSSALL te Groningen. Deze vriend was G. J. PERSIJN. Van het 17tal brieven, die wij van hem bezitten, handelen de eerste voornamelijk over dit professoraat. Ook hier waren de kansen niet groot. Eene voordracht maakte men daar niet, de benoeming kwam zonder candidatenlijst. Verder was het te Groningen treurig gesteld met de academie: Stad en Ommelanden wilden als gewoonlijk niet samenwerken. De politiek deed alles vergeten. Intusschen had PERSIJN gezorgd, dat aan HEMSTERHUIS om inlichtingen gevraagd werd. Ook dit liep VONCK tegen.

Behalve dat VONCK nog te jong was voor een professoraat, heeft de groote rol, die hij bij eene veel besproken quaestie te Utrecht speelde, hem ontzaglijk kwaad gedaan. Wij zullen VONCK hierin leeren kennen als een prikkelbaar, opvliegend man, die zijne tegenstanders niet spaarde en door zijne vinnige aanvallen zich noodeloos een tal van vijanden bezorgde. De twist ontstond naar aanleiding eener promotie. VALENTIJN JO. BLONDEEL wilde 1 April 1745 te Utrecht promoveeren op eene dissertatie „de Legibus”. BLONDEEL was leerling van WIELING en had in zijn proefschrift de vrijzinnige denkbeelden van zijn leermeester op strafrechterlijk gebied onomwonden verkondigd. Vrij stout kwam hij op tegen het kerkelijk gezag, de formulieren en de goddelijkheid der wetgeving van Mozes. Op het positief recht waren de aanvallen gericht. De theologische faculteit met ALBERTUS VOGET aan het hoofd verzette zich tegen de promotie en BLONDEEL moest zich verantwoorden voor den rector ²⁾. Over deze quaestie is veel, zeer veel geschreven, en onze VONCK liet zich ook niet onbetuigd. Daar professor WIELING, als promotor van BLONDEEL, voor de voeten werd geworpen dat hij deze goddelooze stellingen zijne leerlingen doceerde, werd hij gedwongen

1) Uit de candidaten werd weldra JACOBUS DE RHOER gekozen. Hij had met VONCK op de schoolbanken te Nijmegen gezeten en was onlangs tot predikant te Delden beroepen. Twee brieven van hem aan VONCK zijn te vinden in de Leidsche collectie.

2) Na eenige besprekingen kreeg BLONDEEL zijn diploma, mits hij den universiteitsdrukker de volgende verklaring zou laten drukken: „Quum in dissertatione mea de Legibus nonnulla contineantur, quae cum Sanctae nostrae Religionis principiis minus convenire Theologiae Professores censent, Ego lubens profiteor acgre me ferre, haec quod mihi exciderint, sollicite in posterum operam daturus, ne quid unquam proferam, quo pietas veritasque aliquid detrimenti capere possint.” PERSIJN spreekt in zijne brieven aan VONCK over BLONDEEL. Zonder aanzien des persoons liet BLONDEEL zich onbeschaamd over het gebeurde uit, waardoor hij zich te Utrecht vele vijanden maakte en ten slotte hem ontnomen werd het recht om ambten te bekleeden. Wat BLONDEEL ook deed om het weer goed te maken, niets hielp. Waarom verhuist hij niet, vraagt PERSIJN. Zie verder: *De Navorscher*, V. 105 en BOELES, *Frieslands Hoogeschool*, II. 427 sq.

zich te verdedigen, hetgeen hij deed in een „Apologeticus” ¹⁾. Zooals meer gebeurt, de zaak verloor men uit het oog en de personen werden aangetast. Men schold op WIELING en betichtte hem en zijne volgelingen op leugenachtige wijze. Zoo viel ADRIAAN HARDY, theologisch student, over eenige woorden, die door VONCK neergeschreven waren in een gedicht, vervaardigd bij de benoeming van WIELING tot professor te Utrecht. HARDY maakte een gedicht: „Mercurii Stygii iter subterraneum sive Adriani Hardy somnium”, hetwelk VONCK later met een commentaar uitgaf. ²⁾ Dat de dichter in dezen commentaar er niet goed afkomt, kunnen wij, VONCK's scherpe pen kennende, gemakkelijk begrijpen. VONCK toont aan, dat HARDY een slecht versifex is, van heinde en verre steelt en steeds hetzelfde zegt. Tenslotte voegt hij aan zijn gedicht op WIELING nog deze woorden toe:

Zoïle nugaci narres tua somnia vulgo,
Hic vivus nobis, Zoïle, DIVUS erit.
Tu vero invidiae nigra loligine pastus,
Post mortem cunctis, Zoïle, DIRUS eris.

Het kon bijna niet hatelijker. Daar de beide kampioenen studenten waren en ieder voor zijn professor optrad, had deze twist, hoe vinnig ook gevoerd, weinig te beteekenen. VONCK echter liet het er niet bij. WIELING vatte het plan op als vervolg van zijn „Apologeticus” een „Nubes testium” te schrijven, waarin men de meeningen van beroemde juristen over de bestreden uitspraken verzameld zou vinden. Voordat deze uitgave het licht zag, stierf WIELING ten gevolge van een beenbreuk. Door den stervende werd de wensch geuit, dat VONCK voor de uitgave zou zorgen, wat deze na eenige aarzeling aannam ³⁾. De praefatio, welke hij voor dit werk schreef, getuigt deels van zijne groote achting voor den bekwamen WIELING, deels van den grooten haat, dien hij had opgevat tegen de orthodoxe predikanten en professoren. Wij zullen VOGET en zijne collega's zeker niet van bekrompenheid vrijspreken, maar moeten het in VONCK afkeuren,

1) p. 18 schrijft hij: „tantum denique abest, ut ambizioso novandi pruritu, quem in notis ad Huberum de Pedantismo ipse perstrinxi, ἐπεπόδοξον aliquid meos Auditores voluerim, ut contra ea ad omnes istos, magno per Europam numero, in Imperio, in Aulis, in Curiis, Academiis et Ecclesiis, in Foris denique, audacter provocem.” WIELING kon zich veilig op hen allen beroepen, want hij was zeer geliefd bij zijne studenten. Zoo schrijft WESSELING aan VONCK na den dood van zijn collega: „Studiosi juvenes, qui ex viventis ore pependerunt, summo sunt in luctu exsequiasque ibunt, etsi novo in hac urbe more, frequentes.”

2) *Mercurii Stygii Iter Subterraneum sive Adriani Hardy Somnium, et alia cum commentariis perpetuis. Inseruntur Cornelii Valerii Vonck Elegia ad v. c. Abrahamum Wieling, nec non Vindiciae adversus nuperi Somniatoris calumnias. Ab una disce omnes. Oneiropoli apud Diranydrum. Sub insigni ululae. s. a.*

3) Wij vernemen uit den brief van WESSELING 16 Jan. 1746. „Petiit ipse, tu uti praefationem operi praeponereres..... Tu cavebis, ne quid acerbe aut in Theologos contumeliose adspargatur. Cui enim bono?” Ook het grafschrift maakte VONCK op verzoek van WIELING, Vgl. BOELES, a. w. II. p. 428.

dat hij liever scheldt dan argumenteert ¹⁾. In zijne „*Lectiones Latinae*”, die in 1745 uitkwamen, waarschuwt hij den lezer, dat een aantal pagina's beschreven zijn met volzinnen, die de verontwaardiging over den hedendaagschen tijd hem heeft doen neerschrijven, en voegt er aan toe, dat men zijne woorden niet moet toepassen op zoovele uitstekende mannen, wier groote geleerdheid hij hoog schat. Aan zijne verontwaardiging zoo toe te geven, als VONCK doet, is ongeoorloofd. Te midden van dezen strijd begon VONCK te solliciteeren. Hij kon geen ongelukkiger tijd kiezen, nu hij de orthodoxen zoo vertoornd had. Uit eenige woorden van JORDENS begrijpen wij, hoe VONCK zijne eigen glazen had ingegoooid. Als VONCK hem in September 1745 zijne dissertatie toezendt en vertelt, dat hij weer een nieuw boek onder handen heeft, antwoordt JORDENS: „*recte si, quod confido, ea in isto negotio prudentia verseris, ut ne quid cum Theologis tibi rei exinde nascatur; quam enim ejusmodi lites noxiae sint et aliorum et tuo forsitan etiam exemplo jamdudum expertus es.*” Belangrijker is voor ons nog de brief, welken VONCK 13 Januari 1746 van zijn leermeester WESSELING kreeg. De Prins, die, zooals wij boven gezien hebben, belang stelde in de familie VONCK, had bij WESSELING laten onderzoeken, hoe het met de studie van den student stond. De professor schrijft nu aan zijn leerling, dat hij veel goeds verteld heeft, maar voegt er aan toe, dat VONCK de theologen met rust moet laten en een werk, dat hij van plan is tegen hen te schrijven, opgeven, en dit te eerder, omdat WIELING op zijn sterfbed vergiffenis had geschonken aan zijne vijanden. Denzelfden raad lezen wij in nog enkele andere brieven, door oude studievrienden aan VONCK geschreven. Zoo schrijft PERSIJN in November 1745, dat VONCK zijn naam in opspraak brengt, daar reeds in Den Haag rondverteld werd, dat hij te veel aan Bacchus offerde en niet meer in staat was 's avonds alleen thuis te komen ²⁾. PERSIJN, die gedurende twee jaar VONCKS contubernaal te Utrecht was, kon dit uit eigen ondervinding tegenspreken. De praatjes gingen reeds rond en tegenspraak hielp niet veel, nu VONCK zijne verwenschingen had laten drukken. Bij de verdere beschrijving van zijn leven zal ons blijken, dat VONCK grootendeels aan deze onbezonnenheid de talrijke hinderpalen, die hem in den weg zijn gelegd, te danken heeft.

Toen hij in 1745 den 2^{den} Augustus gepromoveerd was op eene dissertatie „*Centuriae Thesium inauguralium*” en geene betrekking had gekregen, vestigde

1) VONCK gaf onder den pseudoniem NIC. HAGEMAN nog een geschrift uit, getiteld: „*Promulsio animadversionum*”, wat ik tot mijne spijt niet heb kunnen vinden.

2) De brief is gedateerd VII Idus Dec. 1745. Ik haal het volgende aan: „*Nuper etiam subridens quis (neque enim infensus erat) violentum te diabolum dictitabat. Cui bono talibus praejudiciis ansa detur? Idem sibi relatum perhibebat alternis fere diebus adeo Lyaei donis abuti te solitum esse, ut ne solus ire domum valeas, sed bruti animalis instar ab aliis trahi et adjuvari debeas. Viden, quid dira calumnia possit!*”

VONCK zich te Cuyk als practiseerend advocaat, steeds uitkijkende, of niet eene geschikte betrekking voor hem openkwam. Ook zijne studien op historisch en letterkundig gebied vergat hij niet. Hij had beloofd eene nieuwe editie te bezorgen van FLAVIUS CRESCONIUS CORIPPUS, een Afrikaansch dichter, die omstreeks 560 n. Chr. leefde. Over deze uitgave bezitten wij vijf brieven van CORNELIS VAN ARKEL, remonstrantsch predikant te Waddinxveen en later te Rotterdam. Daar deze in de papieren van zijn vader ¹⁾ vele aantekeningen bezat op CORIPPUS, richtte VONCK het verzoek tot hem, of hij deze annotationes voor eene nieuwe uitgave wilde afstaan. De bezwaren, dat een ander met den lof zou gaan strijken, die zijn vader toekwam, waren spoedig uit den weg geruimd en VONCK kreeg de papieren. Den 11^{den} Januari 1747 schrijft VAN ARKEL, dat hij al zijn best doet om een uitgever te vinden, maar dat dit niet gelukt, omdat CORIPPUS geheel onbekend is. Verder wil men weten, wanneer het werk gereed zal zijn en hoeveel geld VONCK wil ontvangen. Bij een gesprek te Leiden had VONCK aan VAN ARKEL beloofd, dat de editie binnen twee of drie maanden voltooid zou zijn, doch men had nu reeds een jaar zonder resultaat gewacht. De klachten keeren in 1748 en 1749 terug. In Juli 1749 geeft VAN ARKEL nog eenige inlichtingen en schrijft, dat BURMANNUS een exemplaar van CORIPPUS bezit met aantekeningen, door DANIEL HEINSIUS gemaakt, en wij bemerken ook dat VONCK aan BURMANNUS hierover heeft geschreven, want het antwoord van den hoogleeraar bevindt zich onder de brieven. Evenwel is deze editie nooit verschenen en het is mij niet gebleken, dat VONCK er ernstig aan gewerkt heeft. Onder de papieren, die te Arnhem in de bibliotheek bewaard worden, vond ik ten minste niets van eenig belang over CORIPPUS ²⁾. Door het niet verschijnen van deze editie heeft VONCK verscheidene geleerden teleurgesteld. WESSELING, HEMSTERHUIS, SAXE ³⁾ en zoovele anderen hadden in hunne brieven ten sterkste aangedrongen op deze uitgave. Niet anders ging het met de editie van MARTIANUS CAPELLA. Wel handelen vele brieven over dit onderwerp, wel zijn een aantal verbeteringen, door

1) De remonstrantsche bibliotheek te Rotterdam bewaart vele handschriften van dezen CORN. VAN ARKEL, die echter, zooals mij uit den catalogus bleek, uitsluitend over theologische onderwerpen handelen. Het schijnt derhalve, dat VONCK deze aantekeningen niet terugzond aan den zoon.

2) De Arnhemsche bibliotheek bezit een groot aantal handschriften van VONCK, waarvan ik een vruchtbaar gebruik heb gemaakt voor deze studie. Aan het einde zal ik uitvoeriger opgeven, wat in deze collectie te vinden is. Hier en daar trof ik eenige conjecturen op CORIPPUS aan, maar eene bepaalde studie is er niet bij. Brieven bevinden zich niet onder deze papieren, zoodat mij geen brief onder de oogen kwam, later geschreven dan 1750.

3) CHRIST. SAXE, de bekende schrijver van het *Onomasticon*, antwoordde 8 April 1746 VONCK op eene vraag naar aanleiding van een codex van MARTIANUS CAPELLA, die te Leipzig bewaard werd. Later vertoefde SAXE in Holland en leidde te Utrecht de studien van den jongen DE BACK. WESSELING schreef dit aan VONCK in December 1747: „SAXIUS veteri familiaritate tibi junctus hic cum maxime agit, studiis juvenis DE BACK, cujus patrem intimae in aula admissionis esse haud te fugit, praepositus.”

VONCK gemaakt, bij de papieren te vinden, maar tot eene uitgave kwam het niet. Toch zat VONCK in dezen tijd niet stil; hij bewoog zich echter in eene andere richting en stelde de historie meer op den voorgrond. Zelfstandige studien leverde hij voorloopig niet, daar VONCK er zich toe bepaalde eenige geschiedkundige werken met eene uitvoerige praefatio van zijn hand uit te geven. Hij gevoelde zelf, dat deze arbeid betrekkelijk weinig waarde had, en daarom vinden wij in zijne inleidingen herhaaldelijk verontschuldigen. Dat VONCK zich hiermede onledig hield, moet voor een groot deel toegeschreven worden aan OTTO FREDERIK graaf VAN LYNDEN, wiens vader president der ridderschap des kwartiers van Nijmegen en ambtman van de stad Grave en den Lande van Cuyk was geweest. Uit de vele brieven, die wij van hem aan VONCK hebben, zien wij, dat VAN LYNDEN in deze dagen veel voor VONCK heeft gedaan en door zijn invloed hem ten slotte eene openbare betrekking bezorgde. Als bewonderaar der wetenschap stelde VAN LYNDEN zich vooral ten doel latere Latijnsche schrijvers bekend te maken en spoorde VONCK aan om zich met de uitgave te belasten. „Tanti Viri petitioni defuisse, non erat pudoris mei,” schrijft VONCK. In 1748 stuurde VAN LYNDEN hem een geschiedkundig werkje van CASTRUCIUS BONAMICUS: „de rebus ad Velitras gestis” en schrijft in den begeleidenden brief, dat hij gaarne zou willen, dat VONCK de verdiensten van dit boekje in een voorwoord duidelijk liet uitkomen. VONCK gaf gehoor aan dit verzoek. Heel veel wetenschappelijks staat er in deze voorrede niet. Hij prijst het geschrift aan, omdat het een voorbeeld is van historiographie. Daarop maakt VONCK zich weer eens boos op die zoogenaamde wetenschap van zijn tijd, die de „eloquentia” geheel verwaarloost en geen goed historisch werk oplevert. „Tantum a majorum vestigiis recessere ignavi posterii, mox forte progeniem daturi vitiosiores.” De uitgave werd opgedragen aan prins WILLEM IV. Het spreekt van zelf, dat WESSELING een exemplaar kreeg. De brief van dankzegging, welken VONCK ontving, is voor ons belangrijk. In de eerste plaats drukt WESSELING hem op het hart toch vooral CORIPPUS en MARTIANUS CAPELLA niet te vergeten; verder geeft hij VONCK den raad het hoofd niet te laten hangen, ook al loopt bij het solliciteeren alles tegen. Immers de Prins stelde belang in hem en zou zeker helpen. Dat zijn oom PIECK niet hielp — dit had VONCK blijkbaar geschreven — was jammer, maar wat PIECK niet deed, zouden ongetwijfeld VAN LYNDEN en anderen doen. En waarlijk met behulp van VAN LYNDEN, S. H. WINTER en JAN DE BACK gelukte het in 1749 VONCK als secretaris in het bestuur van Nijmegen te brengen. WINTER schreef hem 30 Januari 1749: „J'ai parlé avec Mr. DE BACK, et celui cy ne vous connoissant point assez, il s'est informé auprès de moi exactement. Je vous ai rendu la justice, qui vous est due. Mr. DE BACK s'employera certainement pour vous,

ainsi vous ne feriez pas mal de venir ici, alors je vous introduirai chez Mr. DE BACK". VONCK vertrok naar Den Haag en werd bij DE BACK toegelaten. Om de geldelijke voordeelen ¹⁾ was VONCK liever tot rentmeester benoemd, maar, zooals VAN LYNDEN hem schreef, het ambt van secretaris was eervoller en meer geschikt voor een man van zijne talenten. De weg was gebaad en VONCK zou zeker met zijne gaven en zijn ijver verder komen. Zij, die het karakter van den nieuwen secretaris kenden, zullen wel eens met bezorgdheid de toekomst hebben tegemoet gezien, en het is begrijpelijk, dat hij van verscheidene kanten den raad kreeg kalm en bedaard zijn plicht te doen. Zoo schreef A. A. VAN IDDEKINGE, die bang was voor VONCK al te groote waarheidsliefde en openhartigheid: „de goede gaaven, daar U de Heemel meede heeft begunstigd, en die gij dus verre hebt aangelegd om U bekwaam te maaken voor de zaamenlevinge, wensche ik dat gij verder moogd cultiveren. Verliest nooit de wil om de zeeden van uwe tijdgenooten te verbeteren, maar denck, dat onder de Politicquen de waarheeden anders worden gedefinieerd dan onder de mathematici, theologi of andere, en dat men voorsigtig moet zijn, wanneer men tot het corps behoort, in één der leden zich noodeloos tot vijand te maaken.” Of VONCK zich gehouden heeft aan dezen wijzen raad? Wij zullen aanstonds zien, dat hij zijn aard niet kon verloochenen.

Door VAN LYNDEN was VONCK in briefwisseling gekomen met JANUS RUDOLPHUS ISELIUS, rechtsgeleerde te Bazel. Aan dezen man is het tweede geschiedkundige geschrift opgedragen, dat met een voorwoord van VONCK in 1749 te 's-Gravenhage werd uitgegeven. Het was geschreven door den Jezuïet GUIDO FERRARIUS en getiteld: „de rebus gestis EUGENII principis a Sabaudia.” ISELIUS had VAN LYNDEN op dit boekje opmerkzaam gemaakt, en evenals tevoren kwam de laatste met het verzoek bij VONCK, of hij voor de uitgave wilde zorgen. Gematigd en kalm is de praefatio geenszins en alsof heel Nederland in rep en roer zou zijn over het feit, dat VONCK het werk van een Jezuïet uitgaf, begint hij reeds vooraf den tegenstanders flink de les te lezen in een Latijn, dat wegens de

1) In het Rekenboek der stad Nijmegen van 1750 staat:

Aan W. VONCK voor een jaar tractement als secretaris	335 — 6
secretaris	98
voor extra	3 — 18
voor flambouwen	6 —
voor praesentien	5 — 4
snaphaanen en pondgeld	18
voor raadsteken	27 — 17
voor behoefte der cancellerij	75 —
voor 10 pd. caarsen	9 —
voor 't missen der Erfhuijse	100 —
voor de almanakke	9 —

fraaie verzameling van scheldwoorden niet te vertalen is ¹⁾. Wij hebben, zoo zegt hij, aan vele katholieken geleerde boeken te danken en de Italianen zijn het, die de welsprekendheid hoog houden. Zoo zij er niet waren, zou het gedaan zijn met de „Romana facundia.” Het laatste gedeelte is gewijd aan het Latijn van FERRARIUS, waarbij uitkomt, dat VONCK de hooge ingenomenheid met het Ciceroniaansch Latijn belachelijk vindt. Hij sluit zich volkomen aan bij dat, wat vroeger door JUSTUS LIPSIUS, DOMINICUS BAUDIUS en ROLANDUS MARESIUS gezegd was tegen die halsstarrige „Ciceronipetae” en laakt het in FERRARIUS niet, dat hij zich CAESAR tot voorbeeld koos.

Nog drie dergelijke boekjes gaf VONCK in de jaren 1749 en 1750 uit ²⁾, waarvan ik het laatste alleen in handen kreeg, n.l. „CASTRUCII BONAMICI Commentariorum de Bello Italico liber primus.” De brief van VAN LYNDEN aan VONCK, geschreven 19 Juni 1750 uit Den Haag, meldt iets over deze uitgave. Den dag te voren had VAN LYNDEN een brief gekregen van ISELIUS, waarin deze schreef, dat het zeer wenschelijk zou zijn, dat VONCK het boekje opdroeg aan den Cardinaal ANGELUS MARIA QUIRINUS, een man van veel invloed en groote kennis. Aan dezen wensch is door VONCK voldaan. In het voorwoord handelt hij over het Latijn spreken en schrijven zeer uitvoerig. De verdiensten van de Italianen waar het gold de „facundia” worden besproken en verdedigd tegen de aanvallen der vele vijanden, die deze eer aan de „Ausonii Viri” zochten te betwisten. Wanneer men den Franschman ANTONIUS MURETUS uitzondert, staat het vast, dat geen ander land in het Latijn spreken en schrijven met Italië kan wedijveren, en dat is zoo algemeen erkend, dat ERASMUS en LIPSIUS hun stijl en hunne wijze van schrijven veranderd hebben, omdat zij wanhoopten ooit de volmaaktheid der Italianen te evenaren. De beschouwingen over het Latijn van JUSTUS LIPSIUS boezemen ons veel belang in. Wat VONCK hierover zegt, komt hierop neer. Wanneer een man als LIPSIUS afwijkt van het gewone en zich liever tot voorbeeld kiest het Latijn van SENECA dan dat van CICERO, doet hij verkeerd, maar blijft ook in het verkeerde de groote LIPSIUS. Dwaas is het, wanneer ERYCIUS PUTEANUS tracht de voetstappen van LIPSIUS te drukken; bij hem wordt belachelijk, wat bij zijn voorganger onverstandig was. Toen LIPSIUS te Leiden kwam, schreef

¹⁾ Zie b.v. pag IX. »Eant jam atque Scholasticorum iis sordes objiciant tenebricosissimi Vitiligatores qui dum in Barbariem nequicquam depugnant voluntarii Mirmillones, ipsi quam insignissime sint barbari, veluti suo se sorices indicio produnt identidem, magna quidem temporum, sed majore multo sui infamia.” Alsmède pag. X. »Sciant tamen verveces illi, Hyperbolicam nobis ipsorum sapientiam, qua in tot ulnarum toga tam elati ambulant, multo minoris venisse semper, et venire etiam nunc, quam tantorum Nominum, quo ipsi frustra arroduct edentuli, insanientissimum furorem.”

²⁾ HIERONYM. FALETE, *De Bello Sicambrico libri IV. Praemissa est epistola ad illustrem Janum de Back*. Noviom. 1749. — GUID. FERRARIUS, *De politica arte oratio*. Ancon. 1750.

Oud-Holland 1899.

hij aldus, doch voor dien tijd bemerken wij daarvan niets, daar hij CICERO navolgt in de „dispositio periodorum reliquaue, quae eo pertinent, omnia.” Geheel anders is het later: „in posterioribus contra abrupta omnia, et ad SENECAE Declamatoris genium ita accommodata, ut illum quoque Romanae eloquentiae novatorem omni negotio exsuperare voluisse videatur.” Na dit betoog moet VONCK nog afrekenen met de velen, die het laken, dat hij zich bezig houdt met deze katholieke schrijvers. Wat goed is, moet geprezen worden, van welken kant het ook komt, en kleingeestig zijn zij, die naar godsdienst, niet naar kennis vragen. Wij kunnen begrijpen, dat VONCK zich niet zeer bezadigd uitlaat, want de vijanden zijn dezelfde van vroeger. Zij gunden VONCK geen rust en prikkelden hem steeds opnieuw.

Aan de betrekkingen, aangeknoopt met verscheidene hooggeplaatste Katholieken, had VONCK het te danken, dat hij benoemd werd tot lid der Etrurische academie te Cortona en van de academie der Arcadiërs te Rome. Volgens KLOTZ was het eene eer voor de Italiaansche academiën een man als VONCK tot medelid te hebben, die met zijn bekenden naam stond te midden van een aantal onbetekenende mannen. Ook in den brief van VAN LYNDEN, uit Den Haag 19 Juni 1750 aan VONCK verzonden, lezen wij iets over deze benoeming ¹⁾.

Wij zullen VONCK's litterarischen en historischen arbeid voor een oogenblik laten rusten en nagaan, hoe hij opgetreden is als magistraatspersoon te Nijmegen.

Weinige maanden na de benoeming tot secretaris schijnt er eene kleine moeielijkheid ontstaan te zijn tusschen eenige secretarissen en de hoogste magistraten. Dit maak ik op uit een brief van VAN LYNDEN aan een ongenoemd persoon te 's-Gravenhage. Men had te Nijmegen vier secretarissen, waaronder een raadssecretaris en een gerichtsschrijver was. Deze personen woonden de zittingen van den Raad en van het Kwartier bij, maar nu was de vraag, of zij alle vier ook het recht hadden aanwezig te zijn op de Landdagen van Gelderland. De benoeming, door DE BACK aan VONCK toegezonden, liet zich hierover niet uit, en daarom is het verzoek van VAN LYNDEN, dat men bij DE BACK zal informeren, wat zijne bedoeling is geweest. „Je pris la liberté”, zoo schrijft hij, „de vous prier de sonder Mr. DE BACK sur les difficultés ou pour mieux dire sur les chicanes, que quelqu'uns des magistrats de cette ville ont faits depuis peu de Mr. VONCK par raport à certains petits agrements, attachés à sa charge de secretaire.” Dit laat voldoende zien, dat VONCK niet met gejuich begroet was. Hoe dit geschikt werd, is mij niet mogelijk te zeggen. Nadat alles bijgelegd

1) „ISELIUS scribit sedis apostolicae apud Helvetios legatum, qui te singulari admiratione prosequitur, curaturum, ut tu nulla interposita mora mox inter Academiae vel Etruscae vel Cortoniensis socios eligaris.”

was, begon VONCK langzamerhand op te klimmen in verschillende ambten, gelijk uit de Rekenboeken van de stad Nijmegen blijkt. In 1751 stierf de oud-burgemeester DIRCK SINGENDONCK ¹⁾, rentmeester van 's landschaps domeinen, in welke betrekking men VONCK als opvolger aanwees. Zijn secretariaat legde hij neer in 1753 en nam in 1754 als raadsvriend zitting in den Raad ²⁾, hetwelk ook geschiedde in 1755, totdat hij in 1756 burgemeester werd met Dr. JOHAN HARTMAN DEGNER, overleden 7 November van hetzelfde jaar. Van 1754 af werd er ook eenige jaren lang een post uitgetrokken voor VONCK als richter, welk ambt voornamelijk daarin bestond dat hij met schepenen zoowel burgerlijke als crimineele zaken had te berechten. Dit is eene droge opsomming, waaraan een weinig leven gegeven moet worden. Brieven uit deze jaren zijn niet meer te vinden, de levensbeschrijvingen van KOENEN en KLOTZ melden zoo goed als niets, zoodat niet veel anders overblijft dan de raadsignaten van Nijmegen door te lezen en te zien, in hoeverre VONCK als raadsvriend en burgemeester invloed heeft uitgeoefend op den loop der zaken en of wij belangrijke voorstellen en bemoeiingen aan hem te danken hebben. De naam van VONCK vinden wij het eerst vermeld in het raadsignaat van 25 Augustus 1751, toen hij nog secretaris was. Er bevond zich namelijk op de stads-rekenkamer een oud en tot nog toe ongedrukt manuscript, waarvan de titel was: „GULIELMI DE BERCHEM Chronicon Gelriae”. Daar de Raad het niet ondienstig oordeelde, dat dit boek werd uitgegeven, verzocht men VONCK, „gelet sijnde op de kundigheid en ervaerentheyd van den secretaris in saeken van die materie”, of hij zich met het nazien, drukken en verklaren van den tekst wilde belasten, hetgeen VONCK op zich nam. Het Chronicon is echter door VONCK niet uitgegeven, maar verscheen eerst veel later door de zorg van L. A. J. W. Baron SLOET ³⁾, die in de voorrede over het handschrift en de opdracht aan VONCK voldoende spreekt. Voor ons is dit raadsbesluit van belang, omdat wij er uit zien, dat VONCK, wat men ook tegen hem mocht hebben, door de magistraten van Nijmegen

¹⁾ Rekenboek 1751. „Aan Mevr. de Wed. van wijlen den oud-Borgermeester DIRCK SINGENDONCK in Leven als Rentmeester van 's Landschaps Domijnen een jaar erfpagt uijt het vheer over de Waal alsmeede voor de sande voor gemelde stad opkomende — f 45.” Deze post vinden wij van af 1752 op naam van C. W. VONCK.

²⁾ Rekenboek 1754:

Aan den heer C. W. VONCK voor een jaar tractement als Raadsvrind	104. —
voor flambouwen	6. —
als curator scholae	4. 10
	114. 10
Nog aan voorn. Heer C. W. VONCK voor een jaar tractement als richter	44. 16.8
voor de almanakken	9. —
	53. 16.8

³⁾ WILHELMUS DE BERCHEM, *De nobili principatu Gelrie et ejus origine. Nunc primum editi.* L. A. J. W. SLOET VAN DE BEELE, Hagae Com. 1870.

erkend werd als geleerde. Eveneens begreep de Raad, dat hij als curator van de Latijnsche school de rechte man was op de rechte plaats. Aan de Latijnsche school waren als rector en conrector werkzaam PHILIPPUS LOTICHIUS en Mr. HENRICUS GUALTERUS BORNMANNUS, van welke de laatste vooral zeer bevriend was met VONCK. De Raad had 6 Maart 1738 omtrent deze beide personen de volgende besluiten genomen op voorstel van curatoren. BORNMANNUS werd benoemd tot bibliothecaris van de op te richten bibliotheek met een salaris van 100 gulden, waarbij de Raad hem de toestemming gaf om als praelector de rechten te doceeren binnen Nijmegen met een salaris van 50 gulden, en ten slotte den titel van conrector te voeren, hoewel hij slechts praeceptor was. LOTICHIUS kreeg den titel van rector en mocht als praelector de mathesis onderwijzen tegen eene vergoeding van 50 gulden¹⁾. Deze maatregel werd genomen, omdat BORNMANNUS tot rector te Dokkum was benoemd en dreigde heen te gaan, als er geen verbetering in zijn salaris werd gebracht. In 1743 stierf de rector ARNTZENIUS en volgde LOTICHIUS op, terwijl BORNMANNUS nu werkelijk het conrectoraat aanvaardde. In het brein van VONCK zijn grootere plannen opgekomen, ongetwijfeld in overleg met deze beide mannen. De oude Illustre School, welke van 1655—1679 bestaan had, moest herleven en de vrienden LOTICHIUS en BORNMANNUS zouden als professoren optreden. De eerste stap werd gedaan in 1753. Op 24 Januari stelden de curatoren²⁾ voor LOTICHIUS te benoemen tot professor philosophiae et linguarum en BORNMANNUS tot professor juris et historiarum aan het „gymnasium academicum” binnen deze stad. Curatoren wezen hierbij op andere steden, waar hetzelfde gebeurde, en brachten in herinnering: „hoe dat door de uitmuntende bekwaamheden, gedurige applicatie en voorsorge van den rector en den conrector de aankomende jeught binnen dese stadt de Latinse scholen en andere private institutien frequenterende in Wetenschappen, Taalen en Historien hun als boven anderen kwamen te evertueren.” De Raad ging op dit voorstel in en voortaan waren BORNMANNUS en LOTICHIUS professoren, evenals vroeger de rector ARNTZENIUS bij raadsbesluit van 3 September 1727 tot professor eloquentiae en historiarum werd benoemd zonder eenige verhooging van tractement. Wat

1) Uit het raadsignaat haal ik aan deze woorden: „de curatoren gelet hebbende, dat deze praeceptor niet alleen op eene gedistingueerde wijze de jeught in de kennis van Taalen bevorderde, maar daarenboven aan de selve imbueerde alle welgeschikte manieren, meende dat het vertrek zou strekken tot merkelyk ondiens en wel particulier tot nadeel van de discipelen onder zyn institutie reets gebracht.” Omtrent LOTICHIUS: „dat PHILIP LOTICHIUS niet alleen goed doceert Taalen en bevordert goede zeden, maar sedert diverse jaren zich gaapliceert heeft op de mathesis, die zelfs aan officieren van het garnizoen met veel succes doceert.”

2) In 1753 waren er vijf curatoren scholae, n.l. de 2 regeerende burgemeesters, burgemeester VERSCHOOR, burgemeester DE BEIJER en raadsvriend ENGELN. Eerst bij raadsbesluit van 9 Januari 1754 ging men over tot het benoemen van zes curatoren en werd VONCK gekozen. Voor mij bestaat echter geen twijfel of VONCK'S invloed heeft tot deze benoeming veel bijgedragen.

ARNTZENIUS niet kreeg van de stad, besloot het kwartier van Nijmegen hem te geven, want in de kwartiersrecessen van 1729 lezen wij op 29 November, dat de rector ARNTZENIUS, nu hij den titel van professor heeft ontvangen, voortaan een jaarlijksch honorarium zal genieten van 250 gulden ¹⁾. VONCK wilde dit ook voor zijne vrienden, maar sprak hierover voorloopig niet. De oratio, welke BORNMANNUS uitsprak bij de opening zijner colleges, heb ik gevonden in de Arnheemsche bibliotheek ²⁾. Hij spreekt over het belang der historie, het vak, waarop zich ook juristen en medici moeten toeleegen, daar zij is „temporum testis, vetustatis nuntia, memoriae vita, vitae magistra, veritatis lux.” VONCK kon deze plechtigheid niet bijwonen en zond een gedicht, dat achter de oratio werd afgedrukt, evenals een gedicht van den jongen ARNTZENIUS, waarin VONCK uitbundig wordt geprezen.

Uit de leden van den Raad werden jaarlijks twee burgemeesters gekozen. Men zond deze voordracht naar den Haag, opdat zij daar door den stadhouder zou bekrachtigd worden. Voor 1756 koos men VONCK en DEGNER. Daar VONCK in het begin van Januari in den Haag was, legde hij eerst 11 Januari in handen van DEGNER den eed als burgemeester af. Thans had VONCK de hoogste betrekkingen, die hij als burger van Nijmegen kon krijgen: hij was burgemeester en richter. Het jaar 1756 was echter voor hem een noodlottig jaar en het begin van zijn val. Hoewel het onmogelijk is na te gaan, wat er gezegd is in die raadsvergaderingen, daar men geen notulen hield zooals tegenwoordig, toch kunnen wij wel eenig licht brengen in deze duisternis. Wij moeten hiervoor opslaan het raadsignaat van 22 September 1756.

De predikant ABRAHAM EXTERS HELLENIUS had een beroep gekregen naar Middelburg en dacht er over Nijmegen te verlaten. Om dit te voorkomen moest de Raad zijn tractement op de eene of andere wijze verbeteren, waarvoor de beste weg was HELLENIUS tot professor theologiae te benoemen. De predikant was hiermede zeer tevreden, en in het raadsignaat van 22 September lezen wij:

1) 30 Januari 1737 kwam het tractement van ARNTZENIUS nog eens ter sprake tegelijk met den toestand van de Latijnsche school, waar de lesuren ongeregeld werden gegeven en het euvel der privaattlessen was binnen geslopen. Wij lezen daar: „Haar Edele en Achtb. bij dese occasie mede in aanmerking genomen hebbende, hoe dat tot nog toe geene sekere somme was gefixeert, welke bij den rector ARNTZENIUS in qualiteit als professor literarum humaniorum voor het houden van collegien soude werden getrokken, waardoor reets eenige bedenkingen zijn opgekomen, hebben nae gehoudene deliberatie goed gevonden, dat opgemelte professor voor het houden van een collegie in een geheel jaar van ijder student sal genieten 10 silvere ducaton, in een halff jaar na advenant, met dien verstande, dat de ouders of voogden, welckers kinderen off pupillen de publike scholen frequenteren, goetvindende derselver kinderen off pupillen die voorsz. collegie mede te laten waarnemen met het betalen van de halfscheyt der bovengestelde collegiegelden zullen konnen en mogen volstaan.”

2) HENR. GUALT. BORNMANNI Jc, In ill. Noviomagensium Athenaeo Juris et Historiarum professoris, *Sermo praeliminaris quum historiam Romanam enarrare inciperet, dictus publice a. d. III Kal. Jan. CIO IO CC LIII.*

„Gedelibereerd zijnde, dat werkelijk voor eenigen tijd een aanvang is gemaakt met het herstel der Illustre School, met dat apparente voordeel, dat de goede Borgeren en Ingezetenen van een merkelyk gedeelte der kosten, welke zij nu moeten betalen voor opvoeding elders, zouden worden verligt, de gelden binnen deze stad verteerd en de finantien en gemeene inkomsten alzoo gefavoriseerd worden; — besloten, vertrouwende op de kundigheid en bekwaamheid van den predikant, hem te benoemen tot professor theologiae, en hebben Haar Ed. Acht. verder goedgevonden aan Mr. H. G. BORNMANUS, door haar op 24 Jan. 1753 aangesteld zijnde tot prof. juris et historiarum, alsmede aan PH. LOTCHIUS, ter zelve tijd aangesteld tot prof. philosophiae et linguarum, in erkentnisse van hare diensten toe te leggen in sijne voorsz. qualiteit 250 gulden.” Voor HELLENIUS werd vastgesteld eene toelage van 100 zilveren ducats.

Wij behoeven niet te twifelen, of dit was het werk van den burgemeester VONCK, die langzamerhand zijn ideaal om de oude Illustre School weer te doen herleven, zag vervuld worden. Dit besluit echter droeg niet aller goedkeuring weg en was genomen in eene niet zeer talrijke vergadering. De tegenstanders ¹⁾ onder de raadsleden besloten een request op te stellen aan de Gouvernante en beleefdelyk te verzoeken, of zij het besluit wilde casseeren, daar de statuten van Nijmegen bij dit besluit overtreden waren. In de eerste plaats toch was het niet genomen met eenparigheid van stemmen, verder had men niet vooraf kennis gegeven aan de absente leden, en ten slotte was geen extract overgelegd aan de gemeensluden „ten fine van derzelver concurrentie.” De slotsom was, dat dit besluit moest geacht worden te zijn: „informeel, nul en onbestaanbaar.”

VONCK en de raadsleden, die hunne stem aan het voorstel hadden gegeven, zonden eene verdediging in, ja zelfs blijkt het duidelyk, dat VONCK naar Den Haag is geweest om met DE BACK over het geschil te spreken. Ik maak dit uit het volgende op: Den 24sten November was VONCK voor het laatst in de vergadering te Nijmegen tegenwoordig, toen de lijst van burgemeesters en raadsleden voor het volgend jaar werd opgemaakt. Plotseling ontving de Nijmeegsche Raad eene missive van MR. C. W. VONCK, gedateerd 's-Gravenhage, 14 December, welk stuk op de vergadering van 17 December werd meegedeeld. De inhoud was: „Haare Kon. Hoogheid mij op instantelyk en herhaald verzoek hebbende gelieven te dimitteren als' Burgemeester, Schepen en Raad der stad Nijmegen,

¹⁾ Het waren: Mr. J. DE BEIJER, Mr. J. ENGELN, Mr. P. VERSCHOOR, P. VAN DEN BERGH, J. VAN SUCHTELEN, L. SCHONKEN, S. GREVELAAR en A. A. DE MIST. De voorstanders waren: Mr. E. DE MAN, D. KNIPPING, J. JOSSELET, Mr. G. W. HAASBAART, J. M. DE BROUN, M. JAMIN en de raadssecretaris Mr. C. W. VERMEHR.

hebbe ik de eer UEd. en Agtb. hiervan de vereischte notificatie te geeven." Wat hiervan de oorzaak is geweest, kunnen wij slechts gissen. Waarschijnlijk heeft VONCK bemerkt, dat het besluit over de professoren zou gecasseerd worden en heeft hij, misschien eenigszins in opgewonden toestand, zijn ontslag aangevraagd. Het moet in overijling geschied zijn, want VONCK's naam stond reeds op de lijst der raadsvrienden voor het volgend jaar, zoodat uit Nijmegen terstond bericht aan de Gouvernante gezonden werd, dat de lijst, die, men haar had gestuurd, met een naam verminderd was. In het volgend jaar 1757 kwam de brief van de Gouvernante, waarin de beslissing stond, die zij in zake het besluit van 22 September 1756 genomen had. Na het request van de tegenstanders en de verdediging der voorstanders overwogen te hebben, komt de Gouvernante tot de conclusie, „dat de resolutie van den 22sten September 1756 niet is genomen, zo als wel hadde behoort." Daar zij echter bemerkt had „een algemeene goede geneigtheid in aanzien van den predikant Ds. HELLENIUS, en dat deszelfs bedanken voor het Middelburgse beroep dadelijke preuves van erkentenis zoude meriteren, voorts zijnen dienst in de gemeente van U.E. Stadt tot nut en stigting van deselve kan zijn, zoo zouden wij vermeenen niet onredelijk te zijn het daarhenen te dirigeren, dat zijn Ed. den titul van professor theologiae geconfereert en verder in erkentenis boven deszelfs ordinaire predikantstractement een jaarlijks douceur van 100 silvere ducats, zoolang hij blijft, zal toegevoegt werden, mits dat daaromtrent gedelibereert en geresolveert worde, zoo en als volgens UE. stadsstatuten is gehorende." Met den wensch, dat alle oneenigheden tusschen de raadsvrienden door deze decisie mochten bijgelegd zijn, eindigt deze brief, den 8sten Juli 1757 te Soestdijk geschreven. HELLENIUS behield den titel en het tractement volgens besluit van 27 Juli, waarvan een extract werd gezonden aan het college der gemeenslieden. Nadat op 6 Augustus woordhouder en gecommitteerden uit de gemeenslieden „naa verzogte en geobtineerde audientie" in de raadsvergadering waren binnengelaten, brachten zij rapport uit en deelden mede, „dat hetselve collegie in Haar Ed. en Agtb. resolutie van den 27 des voorl. maands Julij 1757 in opzigten en ten behoeve van D^{nus} A. EXTERS HELLENIUS genomen, hadde geconcurrereerd." Dit werd voor notificatie aangenomen en een brief geschreven aan de Gouvernante, waarin men bedankte voor „de sonderlinge goedheijd en gunstige attentie," waarmee zij dat geschil had beslecht.

Mij dunkt, er valt niet aan te twijfelen, of VONCK moest getroffen worden in zijne vrienden. HELLENIUS kreeg den titel met eene vrij groote toelage, voor BORNMANUS en LOTICHIUS vond men een tractement als professor overbodig, zij dienden tevreden te zijn met de 50 gulden hun als praelectoren in 1739 toegekend. Jaarlijks komen deze posten in de rekenboeken voor, totdat in 1767

LOTICHIUS stierf¹⁾ en door BORNMANUS als rector werd opgevolgd. Als corrector trad op J. VAN OORSCHOT.

VONCK had zich uit den Raad teruggetrokken, maar bleef als richter en rentmeester der domeinen tot 1763 werkzaam. Vooral de betrekking van richter was bijzonder eervol, daar het rechtsgebied der regeering van Nijmegen zich uitstreckte over het geheele Schependom.²⁾ Verder kon men zich van de vonnissen in burgerlijke zaken door de banken in het Rijk van Nijmegen³⁾ gewezen, op de bank der schepenen beroepen. In deze zes jaren hooren wij niets van VONCK, totdat het raadsignaat van 30 Maart 1763 ons plotseling meldt, dat de Raad had goed gevonden tegen 18 April eene vergadering van het kwartier uit te schrijven „doordien ter zaake van de verzogte dimissie en ontslag van den oud-Burgemeester Mr. CORNELIS WALRAVEN VONCK de bedieningen van Rigter der Stad en des Schependoms van Nijmegen, mitsgaaders van Rentmeester van 's Landschaps Domainen in den quartiere van Nijmegen, zijn vacerende.”

Voor rentmeester werd aangewezen Mr. CORNELIS WEIJER VERMEHR, raad-secretaris, voor richter Mr. FRANÇOIS VAN DEN STEEN. In de kwartiersrecessen van April 1763 lezen wij de beide benoemingen. Aan het slot staat: „En zal hiervan de gewoonlijke opening bij d' eerste Landschapsvergadering worden gedaan, ten eijnde deeze aanstelling bij de Heeren Staaten dezer provincie, als exerceerende de voogdij over den minderjarigen Heere Prince Erfstadhouder geaggreëerd zijnde, welgem. Mr. CORNELIS WEIJER VERMEHR met de nodige commissie mag worden voorzien.” Bij de benoeming van den richter is alles hetzelfde, alleen aan het einde: „—, welgem. Mr. FRANÇOIS VAN DEN STEEN bij den Hove Provintiaal in eed genomen en met de nodige commissie mag worden voorzien.”

Het antwoord op de vraag, waarom VONCK zijne betrekkingen liet varen, is niet gemakkelijk te geven, tenzij men tevreden is met de weinige woorden van KLOTZIUS: „Anno LXII subito omnium rerum mutatio accidit. Quaestura enim publica, uti rumor est, haud feliciter administrata Coloniam Agrippinam secessit.” De waarheid van dit gerucht blijkt nergens, zoover ik weet.

VONCK had zijne rol in Nederland afgespeeld, maar voordat wij nagaan, hoe hij in Duitschland de volgende jaren van zijn leven doorbracht, moeten wij de vraag beantwoorden, of hij tusschen 1750 en 1763 nog iets geschreven heeft, Wij

1) LOTICHIUS moet gestorven zijn na Maart en vóór Juli, want het Rekenboek van 1767 geeft aan, dat het tractement als rector voor het eerste kwartaal betaald werd aan LOTICHIUS, voor het tweede aan GEERTRUIJ LEEUWEN, wed. van den overleden rector, en voor het laatste half jaar aan BORNMANUS.

2) Tot het Schependom van Nijmegen behoorden de dorpen Hees, Nederbosch en Hatert, benevens het Hoogevelt, en een gedeelte van Ooy en Lent.

3) Over het Rijk van Nijmegen zie men: P. L. MULLER, *Onze Gouden Eeuw*, II. p. 138v.

hebben reeds opgemerkt, dat het Chronicon van VAN BERCHEM niet gedrukt werd en uit de papieren van VONCK kan ik niet opmaken, dat hij zich met dit onderwerp heeft bezig gehouden. Er is reden om dit te betreuren, daar VONCK voornamelijk in deze jaren uitgebreide studiën maakte over de vroegste historie van Gelderland, hetgeen blijkt uit het boek van HUYGEN, dat VONCK met een voorrede uitgaf. De titel luidt: Beschrijving van het Begin, Opkomst en Aanwas der stad Doesburg; Nijmegen 1753." Van deze geschiedenis bestonden verscheidene afschriften, waarvan het beste dat was, hetwelk, met eene voorrede aan JOOST VIJGH voorzien, berustte bij CHRISTIAAN WILLEM VAN BENTHEM, burge-meester van Nijmegen. Met deze uitgave verrichtte VONCK een zeer nuttig werk, misschien niet zoo zeer, omdat deze geschiedenis van Doesburg bijzonder belangrijk is, maar omdat VONCK in de inleiding met groote kennis spreekt over de geschiedenis van Gelderland. Alle bronnen en geschiedschrijvers, handelende over Gelderlands historie, worden met veel critiek besproken, en waar Nijmeegsche toestanden ter sprake komen, zien wij, dat VONCK ijverig gestudeerd heeft in het archief van deze stad. Laat mij als voorbeeld aanhalen hetgeen VONCK zegt over het bestaan van de Illustre School te Nijmegen. Over deze Academia Noviomagensis bezitten wij eene oratio van TH. L. ROUKENS ¹⁾ en verder eenige monographiën ²⁾ van later tijd, die niet veel meer zijn dan eene naschrijven van wat ROUKENS meedeelt. De voorrede van VONCK is over het hoofd gezien, niettegenstaande daarin verscheidene belangrijke mededeelingen staan, welke wij te danken hebben aan de ijverige nasporingen van den schrijver. Van belangstelling voor de Illustre School getuigt ook het handschrift, dat de Arnheemsche bibliotheek bezit, getiteld „Gelria erudita." Men moet weten, dat VONCK in de praefatio voor FALETI de bello Sigambrico in vooruitzicht stelde eene geschiedenis van Gelderlands beroemde mannen. Het werk is niet verschenen, maar alles, wat VONCK hiervoor verzamelde, bevindt zich te Arnhem. Daar een onderdeel uitsluitend handelt over het geleerde Nijmegen, mocht ik verwachten, dat hier het een en ander te vinden zou zijn over de Illustre School. Dit vermoeden werd bevestigd, hetgeen ik in eene afzonderlijke verhandeling over Nijmegens Academie hoop aan te toonen.

Sprekende over eene Tielsche kroniek zegt VONCK in zijne voorrede op HUYGEN blz. 27: „Hoe 't ook wezen mag, deeze Tielse Kronyk zal mij merkelyk te stade koomen in het nazien en verbeteren van 't werk van VAN BERCHEM, waarvan

¹⁾ TH. L. ROUKENS, *Oratio de Academia Noviomagensi*, Gron. 1769.

²⁾ J. IN DE BETOUW, *Quartierlijke Academie en Apostolische of Latijnsche school te Nijmegen*, z. j. — P. NIJHOFF, *De Akademie te Nijmegen*, (Geldersche Volksalm. 1864.) — J. C. F. VAN DER MEER VAN KUFFELER, *De voormalige Illustre-school en Academie te Nijmegen*, (Tijdspegel 1890.)

een, met den maaker gelijktijdig, handschrift op het Raadhuis van Nijmegen bewaard word, en tot welckers uitgaave de WelEdele en Agtbaare Magistraat mij wel heeft gelieven te verzoeken, stellende dus in mijn Persoon een vertrouwen, 't welk ik verplicht ben te gevoeliger te erkennen, na maate ik mijne geringe hoedanigheden levendiger beseffe. Mijn gezondheid belet mij thans daaraan te werken. Meer werken wachten op de laatste hand." Wij hebben hier eene verklaring, waarom VONCK zoo weinig voltooide, eene verklaring, die wij gaarne gelooven, omdat ook van andere kanten gesproken wordt over de zwakke gezondheid van VONCK. Zijn kwaal was hoofdpijn, waaraan hij sedert zijn 17de jaar zeer sukkelde en waarop hij zelf een gedichtje maakte, dat men bij KLOTZIUS kan vinden. Het is waarlijk jammer, dat VONCK door die hoofdpijnen zooveel onafgewerkt liet, want uit zijne nagelaten papieren zien wij, hoe hij voor vele werken gegevens verzameld heeft. Ik vond een bundel, getiteld „Femina Triumphans sive opuscula minora ac rariora eorum, qui de laudibus ac virtutibus Feminarum sunt commentati", waarin vele titels en aanhalingen uit verschillende auteurs bijeen vergaard zijn; verder een afgewerkt pleidooi voor het Latijn schrijven: „Vindiciae Vonckianae in Thesin illustris Angli Latine scribere vetantis." In dit laatste toont hij aan, dat men wel een geleerde kan zijn zonder kennis van het Italiaansch, maar niet van het Latijn. Niets nu oefent ons beter in eene taal dan die taal te schrijven. Hij wijst op de halve kennis der Engelschen en zegt: „Si apud Anglos hodie diligentius auctores Latini et Poëtae imprimis evolverentur, nunquam Hercule tam absurde nuper publico nomine peccavisset, quisquis tormentis bellicis sequentem versiculum inscribendum curavit:

Non solis radios sed Jōvis fulmina mitto."

Zoo haalt hij nog een grafschrift in afschuwelijk Latijn op MARLBOROUGH aan. Een uitgebreid plan voor een werk, getiteld „Res publica Ultracrepidarium", is nog over. Het zou eene satyre worden. Gelijk wij van VONCK mogen verwachten, is dit schema reeds scherp en geestig. Hij somt op, welke boeken in den staat der ultracrepidarii al of niet gelezen mogen worden en vertelt ons, dat bij deze menschen het grootste bewijs van gezond verstand is de „scribacitas seu scribendi cacoethes. At adeo", zoo gaat hij verder, „Ephemeridum consarcinatores in primo ibi pretio, ac velut inter Persas Magi aut Indos Brachmanes excellunt." Vervolgens treffen wij nog aan eenige bundels met conjecturen op een groot aantal schrijvers, vooral uit den na-klassieken tijd, en „Miscella", waarin hij aantekeningen maakte uit het gebied der rechten en der historie. Hoewel niet overal de jaren bijgeschreven zijn, kunnen wij vrij zeker zeggen, dat het meeste afkomstig is uit dezen tijd.

Te Keulen vond VONCK in 1763 twee vrienden, die hem welwillend voort-

hielpen. Het waren de Jezuïeten REIFFENBERG en HARZHEIM. Wanneer VONCK met deze personen bekend werd en of hij reeds vroeger onder hun invloed stond, kunnen wij niet zeggen, alleen dit is zeker, dat hij weldra na zijn komst het protestantsch geloof vaarwel zeide. Is dit eene onoprechte daad geweest van VONCK, alleen met het doel om door de machtige Jezuïeten eene betrekking te krijgen? Heeft soms zijn ongeloovigheid hem in later jaren tot ijverig Katholiek gemaakt? Deze en andere vragen kunnen wij stellen, waarop geen antwoord kan gegeven worden, tenzij er uitvoeriger berichten over of brieven van VONCK uit dezen tijd gevonden worden. De biographen KOENEN en KLOTZIUS helpen ons niet voort. Hoe het ook moge zijn, als Jezuïet en met de aanbevelingsbrieven van deze twee invloedrijke Jezuïeten kwam hij aan het hof van CARL THEODOR, keurvorst van de Paltz, die sedert eenigen tijd het plan had opgevat eene universiteit te Mannheim te stichten. VONCK hoopte waarschijnlijk aan deze jonge academie tot professor benoemd te worden, en wij moeten bekennen, de kansen waren voor VONCK, nu hij van geloof veranderd was, niet gering, daar de Jezuïeten aan het hof van dezen keurvorst alles te zeggen hadden en wel zorgden, dat hunne geloofsgenooten de voorkeur genoten. De Keurvorst zelf had te weinig zelfstandigheid om niet mee te gaan. Hem was het genoeg, wanneer hij geld kon verspillen en toegeven aan zijne zucht naar weelde en pracht. De ijdelheid dreef hem er toe aan kunsten en wetenschappen te bevorderen en aan die ijdelheid moeten wij toeschrijven de stichting der academia Theodora-Palatina, waaraan VONCK eenige jaren heeft gedoceerd. Onwillekeurig, wanneer men bij WEBER leest: „Nie war das System der Bekehrungen so sehr in Blüte als unter der Regierung KARL THEODORS und seines Ministers, des Marquis D'ITTER", komt de gedachte op, of VONCK ook niet bezwiken is voor de aanbidding van een professoraat en Jezuïet werd zonder het geloof aan te nemen. Voor mij blijft het moeilijk te gelooven, dat VONCK, de leerling van WIELING en de vijand der kortzichtige orthodoxen van dien tijd, uit innige overtuiging naar het kamp der Jezuïeten is overgelopen. Hoe het zij, VONCK werd met open armen ontvangen en met een professoraat vereerd. Den 21sten October 1763 vond de plechtige opening plaats in de Hofbibliotheek, nadat reeds eene week vroeger de wetten en het octrooi uitgevaardigd waren. Onder de wetten staat deze bepaling: „secularis vel ecclesiastico-secularis, non alius, eligitor". In de inaugureele redevoering wees KARL, hertog VAN GALLEAN, op de redenen, welke aanleiding hadden gegeven tot het oprichten van eene academie in de Pfaltz naast de beroemde hoogeschool van Heidelberg. De nieuwe school zou zich voornamelijk bezighouden met de geschiedenis van de Paltz en opgravingen doen in deze streken, waarvan de resultaten in de jaarboeken zouden worden meegedeeld. Daartoe zou men

volgens het plan jaarlijks in de vacantiën reizen ondernemen naar Worms, Mainz en andere plaatsen. De Keurvorst nam hierna het woord en sprak in het Fransch den wensch uit, dat de stichting in bloei steeds zou toenemen. Nadat de rector magnificus DE STENGEL het diploma en de secretaris ANDREAS LAMEY de wetten met luider stem hadden voorgelezen, bood VONCK met eenige woorden tot inleiding een geschrift aan: „Meditatio Politico-Historica de felici integritatis Prudentiae in Historia temperamento”, hetwelk „conscia et annuente academia” het volgende jaar te Utrecht werd gedrukt met een gedicht van ABRAHAM PERRENOT¹⁾, oud academie-vriend van VONCK. De liefde voor Holland was nog niet uitgedoofd, want het werkje is opgedragen aan WILLEM V, tot wien hij zegt: „quamquam soticis de causis, quas hic memorare non attinet, patria mea excesserim, semper tamen eundem animum, Celsissime, Domui tuae servaturus sum.” Zoo haalt hij ook het bekende vers aan: „Coelum, non animum mutant, qui trans mare currant.” De zorg voor deze uitgave nam VAN LYNDEN²⁾ op zich, die zijn vriend evenmin vergat als PERRENOT. Te Mannheim heeft zijne slechte gezondheid VONCK belet veel te werken. Het eenige, wat in druk verscheen, is eene verhandeling in het eerste jaarboek der universiteit, waarvan de titel luidt: „Sylloge Observationum Criticarum et Etymologicarum.” De vier onderafdeelingen hebben tot opschrift:

- I. ad PLINII panegyricum, COLUMELLAM, Q. CURTIUM et VEGETIUM.
- II. ad SENECAE philosophum, CORN. CELSUM, ULPIANUM et acta S. CASSIANI.
- III. ad PERSII de Jano locum et VALERII CATONIS Diras.
- IV. Cur Mercurii et Saturni dies apud Germanos superiores diversa a Germanis inferioribus appellatione indigentur.

Het vierde hoofdstuk raakt een gebied, waarop VONCK zich tot nog toe nooit bewogen had. De vreemde namen „Mittwoch” en „Samstag” brachten hem op de gedachte een onderzoek in te stellen naar de afleiding van de namen der weekdagen, en met des te grooter ijver deed hij dit, daar de Keurvorst aan den rector magnificus te kennen gegeven had, dat hij gaarne hierover VONCK's oordeel hooren wilde.

Volgens de bepaling was er terstond eene prijsvraag uitgeschreven en wel: „Quaenam origo comitum Palatinorum sub Romanis imperatoribus; indoles sub Merovingis et Carolingis Franciæ regibus usque ad divisionem regni in orientale

1) Van dezen ABRAHAM PERRENOT zijn in de Leidsche collectie een aantal brieven aanwezig, die niet veel belangrijks voor het leven van VONCK behelzen, daar zij meestal over hem zelf handelen. PERRENOT is in 1766 benoemd tot socius extraordinarius van de academia Theodoro-Palatina. Achter zijn naam staat in de annalen deze titel: „in comitatu Culemburgensi consul et aerarii quaestor, societatis Harlemensis moderator.”

2) Door bemiddeling van VONCK, naar ik vermoed, werd OTTO FREDERIK VAN LYNDEN in 1764 benoemd tot socius honorarius van de Mannheimsche universiteit. Deze eer viel in dat jaar ook te beurt aan VOLTAIRE.

et occidentale. Quando comitivae Palatinae terra Salica coeperit annecti." Vijftien antwoorden kwamen in en daar ik onder de papieren van VONCK een bundel vind, waarop staat: „quatenus comitum Palatinorum appellatio sub Romanis Imperatoribus inveniatur et de Cura Palatii seu Curopalata specilegium," vermoed ik, dat VONCK of medegedongen heeft naar de gouden medaille of tenminste naar aanleiding van deze prijsvraag eene studie van dit onderwerp maakte.

Dit zijn de laatste teekenen van leven geweest. VONCK's maatschappelijke loopbaan spoedde ten einde. Reeds in 1765 moest hij wegens zwakte Mannheim en zijne betrekking verlaten, hopende door rust en kalmte zijne krachten te herstellen. Onder de bezittingen van CARL THEODOR behoorde het land van Ravenstein, dat met Gulick en Berg in 1624 aan het huis Paltz-Neuburg was gekomen. In het dorpje Uden, weleer eene heerlijkheid op zich zelf maar thans een deel van het land van Ravenstein, waren twee kloosters, waarvan een het eigendom was der Kruisheeren, die uit 's-Hertogenbosch verdreven zich hier hadden gevestigd. VONCK zocht in dit klooster de rust, die hij zoo hoog noodig had.

Nog tweemaal wordt VONCK genoemd in de annalen der Mannheimsche universiteit. In de geschiedenis over 1768 lezen wij, dat VONCK wegens ziekte verzocht geplaatst te worden: „in liberiore extraordinariorum classe", en in het historisch overzicht van het volgend jaar hield de secretaris een elogium op VONCK, nadat het bericht was gekomen, dat hij 17 Januari te Uden overleed. Uit deze lofrede, die, hoe kort ook, voor ons van veel belang is bij de groote schaarsheid aan berichten, vermeld ik dit. Over de ontvangst bij den Keurvorst vertelt ons de biograaf: „Elector eum benignissime suscepit, consiliarium suum intimum et historiographum Juliaco-Montanum nuncupavit, imo et gratiosissimo nobilitatis, quod vocant diplomate ornavit." Ten slotte hooren wij over het verblijf te Uden, dat VONCK zich juist wat beter voelde, toen door een noodlottigen val zijn rechterarm op twee plaatsen brak. Nog een jaar sukkelde hij voort, totdat eene bloedspuwing een einde maakte aan zijn leven.

Aan het slot van deze studie gekomen, kunnen wij niet nalaten nog een enkel woord in het algemeen te zeggen over den persoon en de werken van VONCK.

KOENEN, VONCK's vriend, zegt over hem: hij is klein van gestalte, de oogen zijn zeer donker en levendig. In den omgang is hij beleefd en vrijmoedig. Zijne mildheid gaat alle grenzen te buiten. Uit de gesprekken met hem krijgt men den indruk, dat hij zeer eerzuchtig is. Ten slotte — thans haal ik de woorden van KOENEN letterlijk aan — „Von Natur ist er etwas gar zu sehr zum Zorne geneigt: allein er hat diesen Fehler, sowohl als andere, durch die Philosophie aus dem Wege geräumt." Strijdens moede en geplaagd door zwakte en hoofdpijn

zal VONCK zeker in latere jaren zich niet meer zoo spoedig opgewonden hebben, maar of de philosophie veel geholpen heeft, betwijfel ik. Dat VONCK tijdens zijn verblijf te Nijmegen zooveel tegenkanting ondervond, moeten wij toeschrijven aan zijn karakter, dat zich lastig kon plooiën. Voor zijne vrienden mag hij een uitstekend vriend zijn geweest, zooals blijkt uit de brieven van PERSIJN, PERRENOT e. a., doch voor den omgang in de maatschappij deugde hij niet. Zijne heerschzucht, zijne voortvarendheid en voor een deel ook zijne oprechtheid stonden hem in den weg.

Die voortvarendheid hinderde VONCK ook bij zijne studie. Veel pakte hij aan, weinig maakte hij af. Nu eens is hij jurist, dan weer literator, dan weer historicus. Gaan wij na, op welk gebied hij het vruchtbaarst was, dan moet ons antwoord zijn: op het gebied der historie. Zijn voorwoord voor HUYGEN, zijne aantekeningen, in handschrift te Arnhem bewaard, over de geschiedenis van Gelderland en Nijmegen in het bijzonder behouden hunne waarde. Als jurist daarentegen heeft VONCK zoo goed als niets verricht, zelfs zijne dissertatie, die uit een honderdtal stellingen bestaat, laat zien, dat juridische studiën weinig bekoring hadden voor VONCK. De theses, ontleend aan ingewikkelde rechtsproblemen, zijn zeer algemeen en komen meestal op voor het natuurrecht. Bij het lezen van sommige stellingen verbazen wij ons, dat een student van ternauwernood 21 jaar dergelijke stoute beweringen durfde op zich te nemen. Wel is waar geven eene dissertatie en vooral stellingen niet een maatstaf van kennis aan, maar toch zullen wij met deze gegevens over aanleg en karakter kunnen oordeelen, en zoo zien wij uit de theses van VONCK, dat hij een man was van groote zelfstandigheid en groote belesenheid. Wat VONCK als literator beteekende, is reeds vroeger door mij besproken. Zijne laatste proeve, de verhandeling in de Mannheimsche annalen, op het gebied van tekstcritiek wijkt niet af van wat hij leverde in zijne eerste werken. VONCK gunde zich den tijd niet eene studie der handschriften te maken, zoodat zijne conjecturen voor ons van weinig belang zijn. Scherpzinnige opmerkingen, gelukkige verklaringen van enkele plaatsen treffen wij hier en daar aan. Het uitstapje op het gebied der vergelijkende taalstudie, dat wij vinden in deze laatste verhandeling, beteekent niet veel en staat geenszins boven zoovele dwaze afleidingen door andere geleerden gemaakt in dezen tijd. Wanneer VONCK, sprekende over het Grieksche *ῥωμα*, zegt: „In Teutonica quoque lingua habemus quaedam affinia vocabula. Ita Belgis *room*, *roome* dicitur flos ac pinguedo, et quasi fortitudo quaedam lactis. *Roomer* itidem scyphus vino destinatus, ex quo animi augentur,” dan weten wij reeds genoeg.

In 1752 schilderde de Nijmeegsche schilder WILLEM HENGST een portret van VONCK, waarvan wij de gravure vinden te Amsterdam in het Prentenkabinet. Onder de gravure staat een gedicht van BORNMANUS, dat ik als slot vermeld.

Si vultu virtus, Spectator, noscitur; ipsa
 Sistitur hic virtus, integraque tibi:
 Emicat ex oculis divinae mentis acumen:
 Ambrosiam spirant ora diserta Viri.
 Quas animi pulcras miratur patria tellus,
 Suspicit et raras sol peregrinus opes.

Beschou aan u vertoont het uiterlijk gelaat
 Van VONCK, gelijk het hier in 't gladde koper staat,
 Zeer kunstrijk naar het leven.
 's Mans ed'le geest is door 't gelettert Vaderlant,
 Dat billijk op Hem roemt, in schitterend Diamant
 Voor de eeuwigheid beschreven.

KORTE MEDEDEELINGEN
OVER NEDERLANDSCHE PLAATSNIJDERS

DOOR

E. W. MOES.

II.

JACOB DE LATER werkzaam voor PIETER MORTIER.

AN de meeste boekprenten kunnen wij de plaatsnijders niet aanwijzen; want de met een naam of monogram geteekende vormen verreweg de minderheid tegenover het overgroote aantal dat een maar al te ruim veld voor het maken van conjecturen biedt. Soms komt evenwel een andere aanwijzing ons te hulp, zoo in het volgende contract, dat ik grijp uit de groote verzameling bescheiden die door wijlen DE ROEVER en door Dr. A. BREDIUS uit het Amsterdamsche notariële archief zijn afgeschreven, en die geleidelijk in Oud-Holland zullen worden uitgegeven.

20 Oct. 1696 contracteerde PIETER MORTIER „Const- en Boeckverkoper” met JACOB DE LATERE „plaatsnijder”, dat deze gedurende twee jaren zes dagen ’s weeks en tien uren daags, zooveel mogelijk „het daghlight waarnemende”, voor hem zou werken. DE LATER beloofde daarbij „zijn werck zoo goet te zullen maken als het proeffstuckje van het Titelplaatje van DRELINCOURT ’t welck hy

tot een proeff van zyn konst alreede gemaackt heeft gehad" ¹⁾. Hij zal zelf voor zijn gereedschap zorgen en gedurende die twee jaren voor niemand anders werken. MORTIER zal hem een behoorlijke kamer verschaffen en verder zorgen voor vuur en licht, mitsgaders voor „sterckwater en wasch". Voor loon zal MORTIER f 12.— per week betalen, maar bij korter werk zal het werkloon in proportie lager zijn. Van die f 12.— zal MORTIER er iedere week f 10.— uitkeeren, en de rest na afloop van de twee jaren met een extra toelage van f 15.—

Uit deze acte, gepasseerd voor den notaris G. YPELAER, blijkt al aanstonds dat de JACOB DE LATER wiens begrafenis in de Nieuwe Kerk op 2 Nov. 1684 DE VRIES medegedeeld heeft ²⁾, een ander is dan onze plaatsnijder.

Het gemis van een lijst van wat PIETER MORTIER uitgegeven heeft, maakt het onmogelijk, diens uitgaven van de jaren 1697 en 1698 alle ter hand te nemen ten einde DE LATER's werkzaamheid na te kunnen gaan. Ik ken slechts CHAMBERLAIN's *État présent d'Angleterre sous le Roy GUILLAUME III, traduit par M. D. N.*, in 1698 verschenen, en ABRAHAM VALENTYN's vertaling van „*Alle de werken van P. OVIDIUS NASO*" van 1697. Het titelprentje in eerstgenoemd werkje is een niet onaardig etsje, waarop de koning is afgebeeld met de insignien van zijn koninklijke waardigheid bekleed, en zittende tusschen een geestelijke en een magistraatspersoon. Het prentje is niet geteekend, maar naar aanleiding van bovenbedoelde acte mogen wij het wel aan JACOB DE LATER toeschrijven.

Ook de vertaling van OVIDIUS bevat voor ieder der drie deeltjes een fraai etsje: Cupido die omgeven door bloemen strooiende amoretten den door duiven getrokken wagen bestuurt, voorafgegaan door allerlei geketenden. De vele prentjes in het tweede deel zijn evenwel het werk van COENRAED DECKER.

Vroeger hebben WILLEM SWIDDE, JOSEPH MULDER en ADRIAEN DE WINTER voor PIETER MORTIER gewerkt, bv. in het derde deel van zijn uitgave van BIZOT's *Histoire métallique de la République de Hollande*, in 1690 verschenen. ³⁾

Het is hier de plaats op te merken dat er nog een andere plaatsnijder DE LATER heeft bestaan, wiens werken door KRAMM ook op naam van JACOB werden gebracht. Immers zoowel de twee rookende en drinkende boeren naar

1) Het is mij niet gelukt dit boekje van DRELINCOURT in handen te krijgen.

2) *Oud-Holland* III p. 157.

3) De prentjes van HENDRICK CAUSE in MORTIER's uitgave van de *Histoire de l'admirable Don Quixotte de la Manche* van 1696 staan ook al in de uitgave van ABRAHAM WOLFGANG van 1692, en zijn dus door WOLFGANG besteld.

ADRIAEN VAN OSTADE als de vroolijke matroos, door hem gesneden naar VAN PENEN¹⁾ en getiteld „*de Sterke Forshey*”, is geteekend: JAN DE LATER *fecit*. Van deze beide zwartekunstprenten, waarvan vooral de eerstgenoemde goede qualiteiten vertoont, is de eerste uitgegeven door PIETER PERSOY, de tweede door GERARD VALCK, hetgeen ook op de tweede helft der 17de eeuw, en naar Amsterdam wijst.

Het gemis der Amsterdamsche gildeboeken doet zich hier weer geducht voelen.

Naar aanleiding van een door mij geuit vermoeden, dat de familie DE LATER tot de Waalsche kerk behoord heeft, had Mr. CH. M. DOZY de goedheid, de fiches in de Bibliothèque Wallonne te Leiden door te zien, echter zonder een bepaald resultaat te krijgen. Alleen bleek het, dat er een zeer uitgebeide Waalsche familie van dien naam bestaan heeft, waarin juist de voornamen JEAN en JACOBUS herhaaldelijk voorkomen. Daar evenwel het beroep nergens is aangegeven, en van anderen kant geen gegevens te mijner beschikking staan, moeten de nadere levensbijzonderheden van onze beide plaatsnijders vooralsnog onbekend blijven.

Onder het contract met PIETER MORTIER staat de handteekening:

Jacob De Later

¹⁾ Hiermede is stellig bedoeld THEODOOR VAN PEE, van wien een gelijksoortige schilderij „de Oostindievaarder” van 1697 in het bezit is van Mr. A. H. H. VAN DER BURGH te 's Gravenhage.

TWEE AANTEKENINGEN UIT VAN MANDER'S SCHILDERBOEK

DOOR

JHR. B. W. F. VAN RIEMSDIJK.

HOE nuttig het kan zijn in een verloren oogenblik de oude werken handelende over onze schilders als VAN MANDER, HOUBRAKEN enz. te doorbladeren, kan blijken uit de beide volgende aantekeningen. Zij verdienen vermelding omdat het zeker niet van belang ontbloot is schilderijen door die oude biografen, vooral door VAN MANDER, beschreven terug te vinden, of werken te kunnen aanwijzen van schilders wier naam somwijlen met veel ophef genoemd wordt, maar van wien geen schilderwerk bekend is.

Een paar jaar geleden werd mij een vrij groot beschilderd doek getoond, helaas in ontredderden toestand. De goed geschilderde voorstelling was die van het oordeel van Paris. VAN MANDER nu beschrijft een dergelijk stuk van de hand van HANS VAN AKEN (geboren te Keulen 1552 en te Praag gestorven in 1615) hetwelk hij schilderde voor den koopman BOOTS te Keulen en hij voegt er bij dat het stuk door „RAFAEL SADELER *gesneeden, in prent uitkomt.*” Vergelijking van deze prent met het schilderij deed mij volkomen overeenstemming herkennen. De schilderwijze verradt de manier van zijn vriend BARTHOLOMEUS SPRANGER dien hij in zijn laatsten tijd navolgde.

De gravure is gedagteekend 1589 en volgens HENRI HYMAN was VAN AKEN omstreeks 1588 voor de tweede maal in Keulen. Het schilderij zal dan ook wel van 1588 dagteekenen.

Het doek, 1.90 M. lang bij 0.90 M. hoog, bevindt zich thans ten huize van Mr. W. F. VAN LEEUWEN, Wethouder van Amsterdam, Heerengracht No. 479. ¹⁾

Een tweede vondst is van meer beteekenis omdat wij daardoor het werk leeren kennen van een meester over wien VAN MANDER vrij uitvoerig maar die overigens geheel onbekend is.

De schilder is HERMAN VAN DER MAST, geboortig van Brielle, leerling tegelijk met GELDORP GORTIUS van FRANS FLORIS en vriend van FRANS FRANKEN, die te Parijs en te Bourges werkte (vooral schilderde hij portretten) den adeldom verwierf en in 1604, toen VAN MANDER's schilderboek uitkwam, in Delft woonde.

Van dezen HERMAN VAN DER MAST nu vond ik twee levensgrootte portretten, kniestukken, man en vrouw van aanzienlijken huize, in de verzameling familieportretten op het Kasteel Babberich te Zevenaar, toebehoorende aan Mr. J. P. R. M. DE NERÉE VAN BABBERICH, Lid van den Raad van State. Deze portretten dagteekenen uit 1587 en 1589 en zijn waarschijnlijk in Delft geschilderd omdat ze behooren tot die afkomstig van de beide Delftsche geslachten van HEEMSKERCK VAN BEEST en DE LA FAILLE te Babberich aanwezig.

Het vrouweportret is gemerkt

M
1587

het andere

MAST
1589

De portretten die wel wat geleden hebben zijn redelijk goed geschilderd, de kleur is bleek maar de teekening goed evenals het modelé. Aan de kleëren is nog al zorg besteed en de houding is smaakvol en voornaam.

Uit deze portretten laat zich verklaren hetgeen VAN MANDER van VAN DER MAST zegt dat de weelde „*oorsaek was dat hy in de kunst niet en vorderde, dan „hadde hy nae syn begin voort ghevaren, soude in conterfeyten nae t'leven en „anders meer uytnemende zijn geworden*”.

Zijn werk doet denken aan dat zijner tijdgenooten maar het is minder goed dan dat van zijn leermeester en herinnert aan zijn stadgenoot CORSTIAEN VAN BIEZELINGE.

Wellicht zullen deze schilderijen ons op het spoor kunnen brengen van nog niet toegeschreven werken. Ze zijn thans aan het Rijksmuseum in bruikleen afgestaan waar ze dus te zien zijn.

¹⁾ De heer MOES was zoo vriendelijk mij op te merken dat een paneel met gelijksoortige voorstelling op naam van VAN AKEN in het Museum te Valenciennes wordt aangetroffen, dat echter in onderdeelen afwijkt van de gravure, o.a. is eene figuur weggelaten; ook zijn de afmetingen aanmerkelijk geringer dan die van het doek.

De landschapschilder Jacob van Geel

DOOR

DR. A. BREDIUS.

VOOR eenige jaren bezat de kunstkooper DEUTS te Amsterdam een klein paneeltje, gemerkt: JACOB VAN GEEL. Het was een fijn landschapje, in den trant van A. KEERINCX, volstrekt niet minder, met rare, groote, zeer knoesterige boomen; links beneden een zeer mooi fijn doorzichtje in ELSHEIMER's manier. Men vroeg er een veel te hooge prijs voor, en ik weet niet waar het beland is. Maar ik herinnerde mij dadelijk een dergelijk stuk bij den Heer PELTZER te Keulen, waarop mij die zonderlinge knoesterige boomen getroffen hadden. Die meester verdient het zeker der vergetelheid ontrukkt te worden, daar zijn werk tot de goede kunst onzer oudste landschapschilders behoort gerekend te worden.

De man werkte te Delft. 11 November 1628 werd hij lid van het Delftsche St. Lucasgilde. Als „sijnde vrent” betaalde hij *f* 12.— voor zijn meestergeld en had geen Acte van poorterschap ¹⁾. Hij woonde er echter al vroeger. 24 Aug. 1627 liet hij een kind begraven te Delft, en woonde toen in de Choorstraat. ²⁾

Den 7 Januari 1628 verklaart „de eersame JAN JACOBSZ VAN GEEL, schilder, „out omtrent 43 jaren”.... dat hij met iemand anders eenige jaren geleden te Middelburg gewoont heeft bij JAQUES VAN LARE, Notaris, in de Spierstrate, later in de Koepoortstrate..... enz.” Een paar dagen later verzoekt hij den Ed.

¹⁾ OBREEN's Archief I p. 25.

²⁾ OBREEN's Archief VI p. 21.

DANIEL DE CORNET te Middelburg voor hem aldaar ter Weeskamer te lichten eenige juweelen, hem toekomende van den overleden broeder zijner huisvrouw, DANIEL SCHOONDONCK, in O. Indie gestorven.¹⁾ Hij teekent:

Jacob van Geel

Dat was zeker een broeder van zijn eerste vrouw. De tweede heette ELISABETH 'S-GRAVEN. 16 Febr. 1629 beloven JACOB VAN GEEL en ELISABETH VAN SCHRAVEN elkander, voortaan geen ruzie meer te maken maar goed en in vrede met elkaar te leven.²⁾ 3 Juli 1631 maakte ELISABETH SCHRAEVE, huisvrouw van JACOB VAN GEEL, wonende in de Vlamingstraat, haar testament.³⁾ En 7 Febr. 1632 wordt ELISABETH 'S-GRAVEN, uit het huis in de Vlamingstraat begraven.⁴⁾

VAN GEEL heeft inderdaad te Middelburg gewoond. In 1615—1617 was hij beleeder, 1617—1618 Deeken van het St. Lucasgilde van Middelburg.

Waarschijnlijk vertrok hij omstreeks 1633, na den dood zijner vrouw naar Dordrecht. 23 Februari werd te Dordrecht..... VAN GEEL toegelaten in het St. Lucasgilde om zes maanden te schilderen; als hij binnen dien tijd het gild koopt zullen de f 4.— nu betaald tot korting strekken. Dat is alles wat ik omtrent JACOB VAN GEEL te weten kwam.

1) Prot. Not. ADR. VAN TWELLE, Delft.

2) " " J. VAN STEELANT, Delft.

3) " " J. VAN BEEST, Delft.

4) OBREEN's Archief VI p. 22.

DE LEIDSCH E SCHILDER
CAREL VAN DER PLUYM

MEDEGEDEELD DOOR

JHR. B. W. F. VAN RIEMSDIJK.

N de boeken van het Leidsche St. Lucasgilde vond Dr. A. BREDIUS opgeteekend¹⁾, dat op Januari 1655 de Deken Mr. CAREL VAN DER PLUYM aan zijn opvolger in dit ambt rekening aflegde.

Als Hoofdman werd hij in 1652 vermeld en in 1648 werd zijn naam voor het eerst genoemd als hebbende zijn „incomen” betaald.

Van dezen VAN DER PLUYM die, rekening houdende met zijne hooge positie in het gild, wel niet tot de minste der broederen zal behoord hebben, was, zoover ik heb kunnen nagaan, geen schilderwerk bekend.

Onlangs nu werd mij te koop aangeboden een schilderij waarop duidelijk de onderstaande, voor dien tijd wel wat ouderwetsche, handteekening te lezen is:

Phijns. 1.6.5.5

¹⁾ OBREEN's Archief Dl. V. pg. 200 en 243.

De eerste letter in monogramvorm bevat de hoofdletters C. v. D. P. zoodat de naam CAREL VAN DER PLUYM zich zonder moeite laat ontcijferen.

Het schilderij doet denken aan een pastiche van REMBRANDT, zoodat ik zelfs bij den eersten aanblik gedacht heb aan een nieuw oudgemaakt stuk zooals er thans helaas heden zoo vele vervaardigd worden. Een nadere, meer aandachtige beschouwing, overtuigde mij echter van de echtheid.

De voorstelling is de volgende: Een geleerde met langen witten baard, de rood-fluweelen zeer groote en platte barret op het hoofd, gehuld in een bruinen tabbaard is gezeten vóór een schouw in den stereotypen leunstoel „en profil” naar links gewend. Hij leest in een groot boek dat opengeslagen vóór hem op een met een groen laken bekleedde tafel ligt. Een doodshoofd, gelegen op een stapel folianten naast het boek, grijnst den grijsaard toe, die bezig is met de rechterhand een blad om te slaan, terwijl hij met de linker op de stoelleuning steunt. Het sombere vertrek is met een spiegel en een gordijn in den linkerhoek opgesierd. Het paneel is 0.55 M. hoog bij 0.42 breed.

In de omschrijving pastiche naar REMBRANDT ligt de schilderwijze voldoende opgesloten, verder behoeft er niet over te worden uitgewijd; ze verklaart vermoedelijk waarom zoo weinig van dezen schilder bewaard is gebleven, die wellicht zijn hooge positie in het St. Lucasgilde te danken zal hebben gehad aan andere eigenschappen dan die den „*Konstrijken schilder*” kenmerken. Wellicht heeft daartoe niet weinig bijgedragen dat hij Veertig-Raad van Leiden was.

Dat ik meer in het bijzonder de aandacht op dezen VAN DER PLUYM vestig, ligt in de omstandigheid dat hij met REMBRANDT bevriend was, daar wij hem in 1655 aantreffen als voogd van den minderjarigen TITUS VAN RIJN wien hij in eene ingewikkelde erfenisquestie bijstond. Mr. N. DE ROEVER heeft deze zaak in *Oud-Holland*¹⁾ met groote helderheid uiteengezet en ik verwijs dan ook den lezer naar het betreffende artikel.

Dit schilderij, hetwelk mij voor de verzameling in het Rijksmuseum niet van voldoende belang toescheen om den aankoop er van aan den Minister voor te stellen, heeft thans in het Leidsche Museum, waar het zeker beter te huis behoort, eené plaats gevonden.

1) 1884. pgs. 93 en 94.

INVLOED VAN DE RENAISSANCE
OP DE GODSDIENSTIGE EN ZEDELIJKE DENKBEELDEN
VAN PIETER CORNELISZ. HOOFT,

DOOR
G. HEERINGA.

s de invloed van de Renaissance in ons land in de eerste helft der 16de eeuw voornamelijk bepaald tot de studeerkamer der geleerden en tot de academische gehoorzalen, daarna breidt zij langzamerhand haar veld uit.

Een toenemend aantal Latijnsche scholen, meerdere vertalingen van de classieken, de Refereinen en Zinnespelen doorzaaid met verhalen en fabelen der oudheid, doen het gansche volk den geest der ouden meer kennen en bewonderen.

In de tweede helft der 16de eeuw openbaart zich dan ook de invloed der Renaissance in het gansche leven, het uiterlijke zoowel als het innerlijke.

Het eerste blijkt o. a. eigenaardig uit den ommegang, gehouden op den dag der plechtige inwijding van de Leidsche universiteit: daarbij volgden achter het Heilige Evangelie, een vrouw in sneeuw wit gewaad, omringd door de vier Evangelisten, de personages welke Justitia, Medicina en Minerva voorstelden, de laatste omstuwde door Aristoteles, Plato, Cicero en Virgilius; als bewijs van het

tweede mag gelden, dat omstreeks dezen tijd ook hier te lande eene mengeling van Christendom en Stoïcisme ontstond en welhaast bij velen ingang vond, die zeer verschilde van Calvinistische rechtzinnigheid ¹⁾. Niet MARNIX telde zij onder hare aanhangers maar wel COÖRNHERT en SPIEGHEL, en in den persoon van den laatste vooral deed zij haren invloed gelden op de mannen der Egelantier.

Daartoe behoorden o. a. CORNELIS PIETERSZON HOOFT, de vader van PIETER CORNELISZON en, sinds zijn 17de jaar reeds, ook deze zelf. Ondervond HOOFT aldus in eigen vaderhuis en vaderstad reeds den invloed der Renaissance, meer nog was dit het geval gedurende zijn bekende reis eerst naar Frankrijk, het vaderland van den „Godlijcken Gascoen” MONTAIGNE, wiens werken HOOFT waarschijnlijk ook reeds in zijne jongelingsjaren zal hebben gelezen, en daarna naar Italië, waar „Princes Italia” haar schitterend hof van dichters en historischrijvers voor hem openstelde.

Doch ook na zijne terugkomst, als het bleek dat hij minder „inclinatie totte coopmanschap als tot het studium” bezat, legde HOOFT zich met voorliefde toe op de studie der classieken, en stelde zich gaarne onder invloed van RONSARD, SANNAZARO, TASSO en GUARINI.

Schier uit al zijne werken blijkt dan ook duidelijk de groote invloed dien de Renaissance op HOOFT heeft gehad. Voor zijne drama's ontleende hij niet alleen dikwijls de stof aan de classieken en aan de mannen der Fransche en Italiaansche Renaissance, maar vlocht daarin ook gansche stukken van hen, vooral van SENECA; van zijne gedichten zijn sommige vertalingen o. a. van JUVENALIS en LUCRETIUS, terwijl andere geheel in den toon van PETRARCA zijn; in zijne brieven vinden wij dikwijls een classiek woord aangehaald, terwijl HOOFT's „Historischen Stijl” die van TACITUS is.

Tweeërlei is dus de invloed, dien HOOFT van de Renaissance onderging: een onmiddellijke, voor zoover hij de classieken zelf las, een middellijke, voor zoover hij van nabij bekend was met de werken onder invloed der Renaissance in Frankrijk en Italië ontstaan.

Wat betreft de classieken bij wie hij steun zocht en vond op godsdienstig en zedelijk gebied, het waren vooral SENECA en zijne tijdgenooten, aanhangers van de leer der Stoa in haar lateren vorm, toen zij minder den nadruk legde op het theoretische deel — en de grenzen, die haar van het scepticisme van CICERO en van de leer van EPICURUS scheiden, verflauwden — maar bovenal lessen gaf voor de praktijk des levens. Om den invloed te schetsen door de Renaissance op de

¹⁾ G. KALFF, Geschiedenis der Nederl. Letterkunde in de 16de eeuw.

godsdienstige en zedelijke denkbeelden van HOOFT geoefend, is het dus eerst noodig de voornaamste godsdienstige en zedelijke denkbeelden der Stoa en der Fransche en Italiaansche renaissance kortelijk uiteen te zetten.

Al het bestaande, zoo leert de Stoa, is van stoffelijke hoedanigheid¹⁾. De stof echter kan uit zich zelve niet een bepaalden vorm aannemen noch zich bewegen: daartoe is kracht noodig.

De kracht nu, die de geheele wereld beweegt, is de godheid. Uit haar ontwikkelt zich al het bestaande, gelijk uit de kiem de plant; in principe moet dus in haar alles aanwezig zijn, wat wij in de uit haar voortgekomen wereld opmerken.

Op dezen grondslag hare godsvoorstelling bouwend, omschrijft de Stoa het wezen der godheid niet enkel als stoffelijk: aether, warmte, vuur — maar ook als geestelijk: de hoogste rede. Ja zij kan zelfs, in godsdienstige stemming, de hoogste oorzaak Voorzienigheid noemen, immers in haar liggen alle gevolgen opgesloten en zij kent deze; ofschoon het ook niet met de grondgedachte in strijd is, wanneer men in haar slechts het blinde fatum ziet.

Aan den anderen kant ligt in de voorstelling, dat de wereld zich tot de godheid verhoudt als de plant tot hare kiem, opgesloten, dat de Stoa in hare wereldbeschouwing een volstrekt determinisme huldigt. Zij is overtuigd — men bemerkt, dat de voorstelling van de verhouding der godheid tot de wereld, als die van de kiem tot de plant niet volkomen wordt vastgehouden — dat de godheid, naar de in haar werkende wet der rede alles schept en regelt. Dienovereenkomstig merkt zij in de wereld overal doelmatigheid op: de planten zijn er om den dieren tot voedsel te strekken, de dieren om den mensch tot voeding te dienen. Wat ons in de wereld slecht schijnt, dient slechts om een hooger goed tot stand te brengen. Is het soms alsof deugd en geluk niet samengaan, de tijdelijke tegenspoed moet dan tot hooger vorming dienen; immers op volkomen natuurlijke wijze volgt op het goede belooning en op het slechte straf, al bestaat de eerste enkel in een zeker lustgevoel, dat na volbrachte goede daad nimmer ontbreekt, en deze kunnen dus nimmer voor goed uitblijven. Deze belooning kan de mensch, naar de voorstelling der lateren ook in het leven na den dood erlangen: de zielen der slechten zullen een korten tijd na den dood voortleven, de zielen der goeden echter zullen, volgens SENECA, na gereinigd te zijn, in de wereldziel terugvloeien. Een enkele maal spreekt SENECA over den dood zelfs in den geest der Christenheid, als hij deze den geboortedag der eeuwigheid noemt,

1) Dr. ED. ZELLER, Die Philosophie der Griechen.

Vgl. voor het vervolg ook C. MARTHA, Les Moralistes sous l'Empire Romain.

waarin den mensch alle geheimenissen zullen worden geopenbaard, waarin hij zal wederzien wie voor hem stierven en met hen de zaligheid van het eeuwige leven smaken. Doch dit zalig lot wacht enkel den deugdzamen.

Om daartoe in zijn leven te behooren vindt de mensch naar de leer der Stoa in zijn aanleg geen beletsel. Integendeel, in de rede bezit hij het vermogen, niet enkel om den wil der godheid te erkennen maar ook om daarnaar te handelen. Daartoe moet hij echter de „affekten” overwinnen, die den mensch, zoo hij er zich door laat leiden, tot het onredelijke dringen — waaruit deze echter hun oorsprong nemen, ja kunnen nemen, terwijl 's menschen aanleg geheel goed is, wordt door de Stoa niet verklaard.

Handelt de mensch overeenkomstig dezen waren aanleg, dan zal hij de godheid eerbied bewijzen. In haar bewondert de Stoïcijn toch de verhevenheid der physieke en moreele wetten — in haren wil zal hij trachten te berusten. Zou ik een redelijk wezen zijn, spreekt EPICETUS, en de godheid niet loven in mijn lied? Onder alle omstandigheden, zoo leert SENECA, is alles aan den wil van het noodlot onderworpen, het is echter het voorrecht van den redelijken mensch, dat hij zich daarnaar kan richten en zijn wil stellen onder dien der godheid, een voorrecht, waarvan het 's menschen plicht is gebruik te maken.

Merkwaardig is ook in de leer der Stoa hare verhouding tot het bijgeloof der menigte. Stelt zij, tegenover haar uiterlijke ceremoniën, de ware vereering in een reinen deugdzamen levenswandel, zij verschilt ook van haar in de betrekkelijk geringe beteekenis, die zij aan voorteekenen hecht. Op grond van haar determinisme toch kan de Stoa natuurlijk niet toegeven, dat de godheid bij wijlen ten behoeve van een bijzonder persoon in den algemeenen loop der dingen zou ingrijpen en dat zij dit vooraf op buitengewone wijze den mensch zou kenbaar maken. En zoo ook SENECA zelfs, niettegenstaande dit, toch aan het geloof aan voorteekenen vasthoudt, in een eigenaardigen vorm dien wij hier niet nader kunnen omschrijven, hij heeft den eersten stap gedaan om dit geloof te verzaken. Ja zelfs noemt hij het ergens eene ongerijmde meening dat Jupiter den bliksem zou slingeren, die zoo dikwijls onschuldigen treft.

Tot toelichting van de voornaamste zedelijke denkbeelen der Stoa diene het volgende.

Het zwaartepunt van wat de mensch, volgens de practische lessen van SENECA, in zijn leven vooral heeft te doen, ligt niet zoozeer in de verplichtingen, die hij heeft tegenover anderen, dan wel ten opzichte van zich zelf.

Daar het geluk van den mensch bestaat in de gehoorzaamheid aan de wet der rede, waarmee op natuurlijke wijze afwezigheid van onrust en een zekere blijmoedigheid gepaard gaat, hechte hij niet te veel waarde aan rijkdom en

aanzien. Met talrijke voorbeelden licht JUVENALIS de ijdelheid daarvan toe in zijne iode satire.

Daarnaast, de „affekten” overwinnend, beschouwe de mensch de smart, ook al gevoelt hij ze wel, niet als een kwaad. Evenmin voede hij vrees of koestere hij ijdelheid. Meer positief eischt SENECA van den mensch, dat hij overeenkomstig de bepaalde plaats, die hij in de wereld inneemt het „decorum” beware, doe wat hem voegt; ook zij hij beginselvast en rechtschapen. In alles en ondanks alles zoeke hij na te streven wat „honestum” is.

Dat SENECA de verplichtingen van den mensch tegenover anderen minder op den voorgrond stelt, blijkt o. a. uit den algemeenen raad dien hij geeft, om zich aan de bemoeiingen des levens zooveel mogelijk te onttrekken. Toch laat b.v. MARCUS AURELIUS niet na op te merken, dat alle menschen broeders zijn, echter niet doordat zij éénen vader hebben maar doordat zij deel hebben aan éénen geest.

Het is daarom dat de mensch zijn eigen belang, zoo noodig, achter moet stellen bij dat der gemeenschap. Maar juist omdat de aanhanger der Stoa het oog richt op de gemeenschap aller menschen gevoelt hij zich meer cosmopoliet dan burger van een bepaald vaderland.

Waar echter de staat het recht zoekt te verwezenlijken, wil de Stoicijn een goed staatsburger zijn, doch hecht begrijpelijkerwijze niet aan een bepaalden staatsvorm.

Vervallen alzoo voor den Stoicijn de grenzen van het vaderland, SENECA trekt de lijnen die de menschen onderling scheiden ook minder scherp. Hij heeft reeds eene „Ahnung” van algemeene menschenrechten, en wil daarom den slaaf beschouwd zien als een vriend uit lageren stand.

Zoo dringt de Stoa in 't algemeen aan op menschlievendheid, zachtmoedigheid en welwillendheid tegenover anderen. Ja zelfs wil SENECA dat de mensch vergevensgezind zij, ofschoon dit in strijd is met de theorie, dat op het slechte onverbiddelijk straf moet volgen.

Ook heeft SENECA oog voor de bijzondere levensbetrekkingen: het huwelijk stelt hij op prijs, wanneer althans de liefde daarin geestelijk is en niet zinnelijk. De hoogste levensbetrekking echter acht hij de vriendschap, in 't bijzonder die tusschen wijzen, welke overeenkomstig de wet der rede handelen.

Veel nu, wat in deze denkbeelden voor de Stoa karakteristiek is, vinden wij bij de mannen der Renaissance terug¹⁾. Daarnaast echter is de invloed van CICERO en andere sceptici op hen niet te miskennen.

¹⁾ JAC. BURCKHARDT, Die Cultur der Renaissance in Italien, 3te Aufl. bes. von LUDW. GEIGER.

Voor al MONTAIGNE liet zich door scepticisme leiden. Eigenaardig blijkt dit uit de inrichting van zijn studeervertrek, gelijk dit den bezoeker nog heden wordt getoond. Aan de zoldering daarvan, waarnaar MONTAIGNE na ingespannen studie de oogen ophief, had hij in de balken verschillende spreuken laten griffen, die hem een nieuw onderwerp ter overdenking aanboden. De meeste nu daarvan zijn, zoo niet woordelijk aan den Prediker ontleend, toch in overeenstemming met den sceptischen geest van dit boek. „Qui peut se vanter de connaître l'au-delà des choses, et pourquoi chercher à soulever un voile impénétrable à tous les yeux? — Ne soyons ni plus curieux ni plus sages qu'il ne convient” ¹⁾).

MONTAIGNE's scepticisme is er echter niet een dat positief den strijd aanbindt tegen de algemeen heerschende meeningen, integendeel, wanneer het leven dit eischt, betuigt hij daarmee zijne instemming: MONTAIGNE is nimmer uit de kerk getreden. Dienovereenkomstig spreekt hij dikwijls van de Godheid als van den Schepper en Onderhouder van het heelal. Ook noemt hij haar de hoogste goedheid, maar acht het toch juister van de Godheid te zeggen, dat zij een volkomen onbegrijpelijke macht is.

Meer positief, en geheel in overeenstemming met de Stoa, is het, als hij in zijne wereldbeschouwing zegt (met de woorden van HOOFT):

Al hangt het aen de noodts ontbrecekelijcke wetten
En niet soo cleen of 't is een schaekel aan die ketten,
Met eindt en aanvang vast.

Deze wet der allesbeheerschende noodzakelijkheid nu laat tweeërlei beschouwing toe, en beide worden bij vertegenwoordigers der Renaissance gevonden. Aan den eenen kant kan men er in zien de werking der Voorzienigheid: deze beschouwing wordt gehuldigd door een groot deel van het hof van LORENZO DE MEDICI. Zij bewonderen evenals de Stoa, in de wereld een physieken en moreelen kosmos, en binden den strijd aan tegen het geloof in voortekenen. Aan den anderen kant vindt ook het blind fatalisme onder de mannen der Renaissance vele aanhangers.

Bij DANTE is het ten slotte Fortuna die de wereld regeert en bepaalt de Goddelijke Voorzienigheid zich tot het leven na den dood; de meest strenge fatalisten loochenen echter een leven hiernamaals. Toch houden allen, hoe ook verder hunne wereldbeschouwing in theorie moge zijn, in de practijk vast aan 's menschen vrijen wil en verantwoordelijkheid voor zijn daden.

Ook de denkbeelden over de ware Godsvereering hebben bij de mannen der Renaissance den invloed der Stoa ondergaan. Weinig hechten zij aan de

¹⁾ L. PETIT DE JULLEVILLE, Histoire de la Langue et de la Littérature française, T. III, p. 429.

ceremoniën der Katholieke kerk: de Godheid, zoo meent MONTAIGNE, ontvangt met welgevallen de bewijzen van eerbied, die de menschen, in welken vorm dan ook, haar willen schenken. Ook zijn de humanisten verdraagzaam tegenover de Mohammedanen, met wie zij door contact met Byzantium veel in aanraking komen; het verhaal der drie ringen, door LESSING zijnen Nathan in den mond gelegd, vinden wij bij verschillende Italiaansche schrijvers van dezen tijd.

Den aanleg van den mensch achten zij, mede als de Stoa, volkomen goed. Ja nimmer, zelfs niet in de tweede helft der achttiende eeuw, is het vertrouwen in den goeden aanleg van den mensch en de macht der rede zoo groot geweest als in den tijd der Renaissance.

Dien aanleg heeft de mensch slechts met de hem ten dienste staande middelen te ontwikkelen, waarbij hij aan de rede de grootste macht geve over zijn leven. Heeft hij verkeerdelijk eigen wil gevolgd, dan stelle hij zich weer onder haren dienst; berouw echter is nutteloos.

Voor het Christelijk levensideaal der heiligheid, treedt bij de mannen der Renaissance dat der historische grootheid in de plaats. Het eergevoel zal den mensch beletten het slechte te doen, „wie zijn eer slechts hoog houdt, dien gelukt alles, omdat hij moeite noch gevaar vreest”.

Meer dan tot de moraal die van den mensch zelfverloochening eischt, voelen deze aristocraten naar den geest zich aangetrokken tot de moraal van SENECA, die van zijne volgelingen geen groote opofferingen vraagt en aan de deugd een beminnelijk cachet geeft. Zij dringen vooral aan op uiterlijke beschaving: de „cortigiano” moet ervaren zijn in verschillende lichaamsoefeningen, hij leere behalve Italiaansch ook Latijn en beoefene de schoone kunsten, vooral de muziek. Geldt dit van de mannen der Italiaansche renaissance, MONTAIGNE, als vertegenwoordiger der Fransche, is een groot bewonderaar dezer Italiaansche beschaving. Gaarne verdiept hij zich in „manuels du parfait gentilhomme” en wil zelf niets liever dan volmaakt edelman zijn. Met dezen zin voor uiterlijke beschaving gaat ook bij MONTAIGNE, evenals bij de volgelingen der Stoa, afkeer gepaard van eenig practisch ambt, dat veel tijd in beslag neemt en licht in aanraking brengt met veel ruwheid.

Legt de Renaissance, evenals de Stoa, weinig den nadruk op de plichten van den mensch tegenover anderen, en veel meer op die tegenover zich zelf, het hooge zelfgevoel, dat daaruit spreekt, vindt een sterkere uiting in de gevoelloosheid voor het leed van anderen bij eigen veilig geluk, in zelfgenoegzaamheid. De versregels van den ook door MONTAIGNE hoog gewaardeerden LUCRETIUS, (De Rer. Nat. II, 1 sqq.)

Suave mari magno, turbantibus aequora ventis
E terra magnum alterius spectare laborem,

waarvan wij de vertaling bij HOOFT vinden, drukken wellicht juist de stemming uit waarin MONTAIGNE eene muurschildering in zijn kasteel placht te beschouwen, waarop voorkomen twee door den storm geteisterde schepen en schipbreukelingen die door zwemmen het leven pogen te redden. Immers, in de practijk ziet hij van uit zijn veilig en aangenaam slot den ellendigen toestand der boeren rondom zich, hij beklaagt hen, bewondert hunne lijdzaamheid, maar steekt geen reddende hand naar hen uit, noch maakt er zich een verwijt van dat hij dit nalaat. Zijn de mannen der Renaissance als die der Stoa zelfgenoegzaam, minder nog dan deze dringen zij op zelfbeheersching aan. Wat eindelijk hunne beschouwing der levensbetrekkingen aangaat, in theorie is vooral MONTAIGNE cosmopoliet, doch in practijk verzet hij zich niet tegen den staat van zaken in Frankrijk; vooral voor iemand van zijn stand valt er immers nog zooveel goeds te genieten!

De vriendschap geeft aan zijn leven „soetheit” — trouwens over 't geheel stelt de Renaissance de vriendschap hoog, echter eene waarin de geest grooter plaats inneemt dan het hart en die zich uit in een aangenaam verkeer tusschen beschaafden en ontwikkelden, zoowel mannen als vrouwen, waarbij men de les, ook eene van SENECA, in practijk brengt, dat men over alles mag spreken wat op zich zelf geoorloofd is. Deze vriendschap is voor de mannen der Renaissance het hoogste wat de wereld geeft, en door eigen beschaving kan de mensch toegang tot haar verkrijgen.

Aan het familieverband ten slotte kennen zij echter weinig waarde toe. De mannen der Renaissance met hun sterk sprekend individualiteitsgevoel treden de algemeen gehuldigde geboden en inzettingen met voeten; ook voelen zij zich meer aangetrokken tot de getrouwde vrouw dan tot het jonge meisje, omdat zij meer een persoonlijkheid is dan deze.

In Godsvrucht docht u dat d'ontdeckte waarheit leeren
Best vord'ren konde', en 't al te diep grondeere, deeren.

Deze woorden uit HOOFT's „Lijkklacht over PIETER DIRXZ. HASSELAER” zijn ook op hem zelf volkomen van toepassing.

Er zijn, zoo meent HOOFT, omtrent God's wezen en Zijne betrekking tot de wereld eenige dingen bekend, die volkomen vaststaan en die de mensch alleen tot eigen schade miskent. Welke deze „waarheit” is, zullen wij straks gelegenheid hebben uiteen te zetten. Maar daarnaast zijn er ook verschillende dogma's, zeer moeielijk te begrijpen, en waarover de geleerden het in 't minst niet eens zijn, wier kennis voor den mensch onnoodig is.

Zoo prijst HOOFT ergens in de Ned. Historiën den predikant DUIFHUIS, die „in zijne preeken scheen van zachtmoedighen yver te branden, toeleggende voorneemelyk op weeken en buighen der harten tot liefde en godzaaligheid in handel en wandel; zonder scherpzinnighe geschillen oft hooghe geheimenissen te roeren, die men, naar 't oordeel van allerley Leeraars, veylighlyk verbygaan kan, ende niet dan met gevaar van bederflyke dwaalingen naervorssen”.

Keurt hij het daarom ook af dat men in 't algemeen „de lujden leelijk ende afschouwelijk in 't oog der gemeente maekt, daer zy leer ende stichting by te zoeken en uit te zuighen heeft”, HOOFT kan den „stookebranden ter wederzijden (in den strijd tusschen ARMINIUS en GOMARUS) niet vergeven hun reuke-looze dullighejt”.

Wel verre dus ervan, dat wij in HOOFT's werken een tot in bijzonderheden uitgewerkte dogmatiek vinden, of althans daaruit kunnen afleiden dat hij er een zoodanige bezat, mogen wij als voor hem kenschetsend beschouwen de, naar het woord van BRANDT, in zijn Leeven van Hooft, „verwonderenswaardige redeneering van Zeegemond, de Paepin, (in den Baeto) die uit bespiegeling van 't licht der reeden, en der geschaapene zaaken het bewijs dat er een Godt is, te voorschijn braght, en de gronden des natuurelyken Godtdiensts aanwees”.

In dezen afkeer van alle toen heerschende dogma's staat HOOFT zeker verre van de richting wier hoofdvertegenwoordiger MARNIX eenmaal was. Ook is hij niet geheel op één lijn te stellen met COORNHERT, ofschoon hij in veel opzichten zeer dicht bij deze staat, daar deze toch b.v. de goddelijkheid van Christus poogt te bewijzen, en van een geloof daaraan vinden wij bij HOOFT nergens een spoor. Maar HOOFT blijkt aldus te behooren tot de derde partij, die FRUIN naast die van MARNIX en COORNHERT onderscheidt, „de libertijnen, ook wel neutralisten geheeten, omdat zij in den strijd tusschen roomsch en onroomsch niet zoo stellig partij hadden gekozen als de menigte plichtmatig achtte”, de partij, waarvan FRUIN vervolgens zegt: „Inderdaad, zij stammen eer van de humanisten dan van de kerkhervormers af; zij stellen als deze, het algemeen Christelijke hooger dan het eigenaardige dat het protestantisme van het katholicisme onderscheidt”¹⁾.

HOOFT heeft weinig hart voor de afzonderlijke kerken en kerkgenootschappen met hare eigenaardigheden. Zoo hekelt hij het wierook branden der Roomsche kerk met deze versregels:

Wel is het Wieroockvat-schoon, aerdich en wat rijk,
Maar branden 't harte dan waer 't eerst wat goddelijx.

¹⁾ Dr. R. FRUIN, Tien Jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog 4, 284.
Oud-Holland 1899.

Geestiger gebruikt hij, wanneer hij in zijn Hendrik de Groote verhaalt hoe eenige „geestelijke perzoone, die in aanzien ende geleertheit uittroffen” dezen vorst het Katholieke geloof doen aannemen op grond van het wettig gezag van den paus, met opzet de uitdrukking „de vestreden der pauzelijke oudtheit”. Met dit opzet n.l. om „bij het lezen de gedachte aan de groote zwakheid van het praalgebouw des te meer uit te lokken”¹⁾. Mag men in het uitkiezen van dit woord wellicht een bewijs zien van den Protestantschen zin van HOOFT, zeker is het, dat hij als alle Protestanten een grooten afkeer gevoelde van de Inquisitie.

Doch ook het Calvinisme had HOOFT's liefde niet.

Soo ras een fielt maer roept Calvinus en Nassouw
En can jc niet verbreën dat icker veel van houw,

zoo dicht hij in zijn studententijd, terwijl hij in de Ned. Historiën met blijkbare ingenomenheid aan de mededeeling, dat FRANCISCUS BALDUINUS was „geverwt door ommegang met CALVIN in 't schriftmaatighste zijner gezintheit”, toevoegt: „zonder dat hem yets van ongesellighe heevigheid bleef aanhangen”.

Zoo HOOFT voor eenig kerkgenootschap sympathie gevoelde, dan was het voor de Doopsgezinden met hunne eigenaardigheden. Hij weet heel goed dat men hen niet op een lijn moet stellen met „d' oovervallers van Amsterdam en d' inneemers van Munster”, ook al „staan zij noopende 't stuk van den Doop in een gevoelen”; en het is te begrijpen dat hij, die den vrede zoo liefhad, zich voelde aangetrokken tot „deeze weerlooze en wereldonwijze luiden” die „'t ongevaapend leven voor een punt des geloofs houden”. Hij acht het echter eenigszins dwaas dat de Mennonieten bezwaar hebben tegen den eed, (hij zelf legt den eed af „in de forme gebruikelijk bij de Gereformeerden”) daar toch „hunne forme in der daadt eeven veel doet, nochtans by hen niet zoo hoogh als d' onze geacht wordt”. „Eevenwel”, voegt hij er aan toe, „wat de Heeren wijzen, moet men prijzen”.

Deze, hoewel niet overgroote, sympathie bij HOOFT voor de Doopsgezinden laat zich hieruit eenigszins verklaren, dat zijn moeder als vele, ook aanzienlijke, dames in dien tijd te Amsterdam in plaats van „ter kerke” te gaan dikwijls „de predikatiën der Mennoniten” ging hooren, omdat zij daar meer werd gesticht, naar zij verklaarde. Bovendien behoorden werkelijk tot deze gezindte niet enkel zijn oom, de rijke koopman JAN PIETERSZOOM HOOFT in de Huypot, maar meer leden van deze familie²⁾.

Hij zelf zal er echter waarschijnlijk wel nimmer over gedacht hebben zich bij hen aan te sluiten. Schijnt hij toch nooit lid van eenige kerk geweest te

¹⁾ Uitlegkundig Woordenboek op de werken van P. KORNELISZ. HOOFT, op dit woord.

²⁾ D. C. MEIJER Jr., Het geslacht HOOFT. Eigen Haard 1881, p. 93.

zijn, de talrijke scheuringen onder de „gesmaldeelde gezindtheeden van Weederdoopers” hielden HOOFT van hen in 't bijzonder verwijderd.

Zoolang HUGO DE GROOT's en anderer pogingen om de geheele Christenheid weer toteen te brengen — welke pogingen HOOFT toejuicht — nog niet zijn geslaagd, acht hij „één gódsdienst best in eenen staat”; welke godsdienst dit echter is laat HOOFT vrij wel koud; de herhaalde overgang van HENDRIK IV strekt dezen volgens hem tot lof, wijl hij ten bate kwam aan het algemeen welzijn.

Liefst zou hij deze kerk onder het gezag van de overheid gesteld zien, gelijk duidelijk blijkt uit de woorden in het 4de bedrijf van den Baeto de priesteres in den mond gelegd, die in het geheele stuk doorlopend HOOFT's meening uitspreekt.

Deze luiden:

..... wie dat macht tot godsdienst heeft verkregen,
Zij seker, en gedencke' hoe dat hij die, van weggen
Der hoogher Ovricheidt, te voeren heeft aenvaerdt;
Gelijk wt dien naem, wet en waepen zijn bewaert.

Toch raakt ook zijn hart in opstand wanneer hij denkt aan de geloofs-
onderdrukking onder ALVA, waaraan hij in de bovengenoemde „lijkklacht” aldus uiting geeft:

Dat meer is, het geloof, het vrijst van alle saecken
Vermeest hij sich (o trots!) tot een slaevin te maecken;
Om (seidt hij) 't erfdeel Gods te houden wt gevaer.
Alalleens oft hij vooghd, God minderjaerigh waer.

Dienovereenkomstig handelt HOOFT ook als drost van Muiden: moet er te Huizen, dat onder zijn drostschap ressorteert, een predikant worden beroepen, dan komt hij op voor het recht der overheid om zich daarin te doen gelden.

Maar aan den anderen kant is hij ook, overeenkomstig zijne meening: „Daar meer als een gelóof in 't landt is, moetmen 't dikwils dulden”, zeer verdraagzaam tegenover andersdenkenden: „Hij hield ze” (de Roomschen), aldus BRANDT, „als zij uitspoorigh waaren, wel in orde, maar liet ze echter in stilheit met hunne vergaaderingen zooveel als eer en eedt lijden kon, begaan”. Alleen, wanneer mannen als SMOUTIUS zich „zoo tegens de hooghe Overigheit als onze bondtgenooten, met argherlijke, verwaende ende hatelijke redenen.... verloopen” keurt HOOFT hunne uitzetting door de overheid blijkbaar goed.

Terwijl HOOFT het dan ook best kan vinden met den Calvinist HUIJGENS en de Katholieke „VISSCHERINNEN”, mits beide hunne geloofsovertuiging niet te zeer op den voorgrond stellen, zegt hij VONDEL zijne vriendschap op als deze dit wel doet.

„Gemaatight in 't stuk van den Godsdienst” te zijn, dat strekt bij HOOFT vooral tot aanbeveling. Op grond daarvan ondersteunt hij het verzoek van een predikant aan de Staten, om eene toelage voor een ziekentrouster, en beveelt hij DIRK SIMONZ. VAN EIK aan om te Weesp tot „Majoor ofte Wachtmeester” te worden benoemd. Als het noodig is leert hij ook de predikanten die hij aan zijne tafel ontvangt „bescheidenheit en zachtigheit” in het godsdienstige, en daar deze „gematigdheid” bij de predikanten van zijn tijd vrij zeldzaam is, noemt hij zijne vrienden GODDAEUS en MARTINIUS „Roozelaars onder de doornen”.

Zoo zien wij dan, dat op HOOFT volkomen van toepassing is de nadere omschrijving van de richting der neutralisten, die FRUIN in het vervolg van de boven aangehaalde plaats geeft: „Zij begeeren verdraagzaamheid en gewetensvrijheid voor allen. Zij hebben een afkeer van theologisch getwist, van het zoeken naar een waarheid, die niet te vinden is; zij zijn vijanden van priesterdwang zoowel als van predikantenregeering”.

Stelt HOOFT dus, onder invloed van de Renaissance, formeel, het algemeen Christelijke hooger dan wat de verschillende kerken en kerkgenootschappen onderscheidt, materieel vinden wij in zijn godsdienstige denkbeelden weinig terug van hetgeen de Christelijke denkbeelden van die der Stoa onderscheidt. Hij gaat in dit opzicht ook verder dan COORNHERT, voor wien de Heilige Schrift ontwijfelbaar waar is. HOOFT daarentegen is zeer weinig „bijbelsch”. Wel heeft hij eenige psalmen berijmd — en het is eigenaardig, dat deze berijmingen naar de dateering van LEENDERTZ, behalve één enkele, in den tijd vallen, waarin hij zoowel zijn beide laatst overgebleven kinderen uit het eerste huwelijk, als zijne „liefste en verliefste” vrouw verloor, en in de „naere nacht van benaude drie jaeren”, die daarop volgden — maar, zoo wij hieruit wilden afleiden dat HOOFT in tijden van droefheid vooral tfoost zocht in den bijbel, worden wij daarvan wel eenigszins teruggebracht door het feit op te merken, dat hij van de psalmen zich blijkbaar bijzonder voelde aangetrokken tot een koningspsalm, als ps. 45, en een natuurpsalm als den 104den.

Over de eigenaardigheden van HOOFT's berijming straks meer in 't bijzonder; hier zij, als nadere bewijzen van zijne weinig bijbelsche gezindheid, nog de aandacht gevestigd op het feit, dat hij met blijkbaar genoeg verschillende „Quinkslaghen” mededeelt van HENDRIK IV over een woord van Jezus of diens wondermacht, en zelf op de volgende wijze eene liefdesverklaring vastknoopt aan een wonderverhaal uit het Nieuwe Testament:

Wanneer door 's werelts licht, de blindtgebooren jongen
Gesicht vercreech, hy stondt verwondert en bedeeft,

Even alleens, mijn Licht, wanneer ghy my verschynt
 En dat myn siel, ontdekt u siels cieraeden vijndt
 Die 't ooge myns gemoets, dat t'haerwaerts streckt, gemoeten,
 Soo swelt myn hart van vreucht — — —.

Thans hebben wij den invloed van de Renaissance op HOOFT's godsdienstige denkbeelden naar den inhoud nader aan te wijzen.

Had HOOFT's vader reeds 'een afkeer van „predestinatie praten”, deze afkeer wordt door zijn zoon gedeeld. In zijne wereldbeschouwing openbaart zich hetzelfde determinisme dat wij bij de Stoa en MONTAIGNE hebben gevonden. Het duidelijkst blijkt dit in het bekende gedicht dat tot titel heeft: „Noodlot” en dat aldus luidt:

Gelukkig die d'oorzaecken van de dingen
 Verstaet; en hoe sij vast zijn onderlingen
 Gemaljt sulx, dat geene leventheên
 (God wtgeseidt) oijt yet van selven deên
 Oft leên:

maer al door ander oorsaex dringen,

Door oorsaex cracht men al wat schiedt siet drijven.
 Waar die te flaeuw geen wercking soud beclijven,
 En oorsaeck zijn geen oorsaek. Wat gewracht
 Ter wereld wordt, is dan te weegh gebracht
 Door kracht

soo groot dat het niet nae kan blijven.

Elcke' oorsaek heeft haer moederoorseeck weder.
 'T gaet al soo 't moet: en daelt van Gode neder.
 Zijn goedthejt wijs vermoghen is de bron
 Daer 't al wt vliet als straelen wt de Zon.
 Hij kon

en soud waer 't nutst, ons helpen reeder.

Zoowel de voorstelling, die hier wordt gehuldigd, dat alles wat in de wereld geschiedt het onvermijdelijk gevolg is van ééne eerste oorzaak, als het beeld der Zon hier voor de Godheid gebezigd, zijn zuiver Stoïcijnsch gelijk wij zagen. Is ook de meerdere bezieling, die in de laatste regels klinkt, het determinisme der Stoa niet geheel vreemd, voorzoover het van wetten der Voorzienigheid spreekt, toch mogen wij daarin den invloed van Christelijke denkbeelden niet miskennen. Calvinistisch „praedestinatiegeloof” spreekt hier echter niet ¹⁾.

Evenals de Stoa en MONTAIGNE, merkt HOOFT in de wereld groote doelmatigheid op, welke beschouwing hij echter evenals MONTAIGNE ook aan de

¹⁾ JOH. C. BREEN, P. C. HOOFT, als schrijver der Ned. Historiën, p. 168.

Theologia Naturalis kan hebben ontleend, die laatstgenoemde in zijn voornaamste Essay verdedigt. Deze doelmatigheid blijkt HOOFT allereerst uit de gestalte der dieren:

Wie vlijtigh 't oog op 't boek der wereldt velt,
In elke soort van schepsels vindt gespelt
Des Scheppers lof. De bijen en de mieren
Getuyghen 's met haer' geest. De domme mieren,
Van groot tot kleen, jae d'alderminste worm,
Verklaeren 't, met geschiktheit hunner form.

Maar duidelijker nog spreekt deze hem uit 't „gebouw” des menschelijken lichaams: van de voetzool af — waarmede, en dan nog slechts met het voorste en achterste gedeelte ervan, de mensch alleen in aanraking komt met den „bruijnen bodem”, terwijl

De rest verkeert in 't klaer; en bezicht, tot zijn' wejden
'T blijgeestigh element.

— tot het hoofd, „den hopman aller leên”. Vooral ook blijkt zij hem uit de vijf „vensters” van het „gebouw” des lichaams: „'t gehoor, de smaek, de reuk, 't gezicht” en als vijfde, „daer wel meest zich op verlaet de rede, het gevoel”.

Uit de doelmatigheid nu, die hij in de wereld opmerkt, besluit ook HOOFT, evenals de Stoa, dat God de hoogste Rede moet zijn. Dit bewijzen de woorden van „Segemond” in het tweede bedrijf van den Baeto, waarin zij uit den wijzen bouw van het menschelijk lichaam afleidt:

Dus niemands reên voor dees geschiktheit danken sal
Het ongebonden lot van eenigh wilt geval.

— — — — —
Daer moet dan wesen kracht van wijsheit, die met naeder
Goedtgunsticheidt, uw nut bevoordere', als uw vaeder:
En de gedaent' ontwerpe', en soo de stoffe vlij,
Dat het in 't laest tot dus een meesterstuck gedij.
Dits Godhejt.

Doch deze doelmatigheid is voor HOOFT niet enkel uiterlijk: ook alles wat de mensch in zijn leven ondervindt geschiedt met hooger doel, daarom „verswelghe” hij de „onspoedt als gheneesdranck.

Ja HOOFT ziet in de wereld op zedelijk gebied een zuiver natuurlijk proces: de droefheid gaat zwanger van vreugde — het beeld is van HOOFT — en zal deze te harer tijd „baeren”, gelijk „de peene hoewel niet altijd hier op aarde, nochtans doorgaands de boosheit past in te volghen”, en met het doen van iets goeds „vernoegen van 't gemoedt” gepaard gaat.

Dit zelfde proces ziet hij ook in de geschiedenis: zoo schrijft HOOFT aan

het slot van de „Rampzaaligheden der Verheffinge van den Huize Medicis”: de fortuin „weegt” met menigerlei ramp de verheffing van het huis Medicis” „op” „tót dat het, verouwlijkt in de Vórstlijkheid allengskens verdraaghlijk wert, en zijn voorspoedt draagen leerde”; en de geschiedenis zelve is voor hem dan ook in den waren zin van het woord een leerschool.

Zeker, ook HOOFT weet dat Gods wegen hooger zijn dan onze wegen: „Hoe ik dit en gelijk beloop dieper in zie”, zoo zegt hij ergens in de Ned. Historiën, „hoe ik min gronds in de oordeelen Gods vind; en de tuimelende ongestadigheid der menschelijke zaaken in allerley handel my meer voor de ooghen komt”. De bedoeling van wat geschiedt blijft den mensch vaak geheim, soms voor een tijd, soms voor immer, zoo meent hij, maar houdt toch vast aan het geloof in een zedelijke wereldorde, blijkens een tweetal regels uit zijn brief over het twaalfjarig bestand:

Vernuft des werlds, die te weegh brengt wat 'er schiedt,
Dewijl 't al gaet soo 't hoort, laet mij verdrieten niet.

Ja HOOFT stelt zich, in den geest van LORENZO DE MEDICIS, deze zedelijke harmonie zoo concreet voor, dat voor hem het vergrijp des menschen een vergrijp is tegen de harmonie van het heelal: na den zedelijken val van FLORIS, in den Geeraerd van Velsen, wijkt de „Eendracht” van de aarde en zoekt haar hemelschen Oorsprong op en de „Trouw” en „Onnooselheijdt” volgen haar. Deze verbroken harmonie moet hersteld worden, en er is geen twijfel aan of dit zal geschieden.

Tegenover dit duidelijk uitgesproken geloof in een zedelijke wereldorde staan echter andere plaatsen in HOOFT's werken die, in den geest van DANTE, de voorstelling huldigen, dat de wisselzieke fortuin deze wereld regeert. Zoo in het 1ste boek van de Ned. Historiën deze woorden: „Ten zelven tijde, gelijk Gods rechtvaardigheid den Nederlanden de straffe der verwarringen schuldigh was, ontbond zy de handen der fortune, om, hier en daar, zaat van wederwil te strooien”. Toch merken wij dit verschil op, dat de fortuin hier wordt voorgesteld als bepaald overeenkomstig den wil van God te handelen. Zoo moeten wij dan ook misschien niet te zeer de aandacht vestigen op HOOFT's sympathie voor BREEDERODE's zinspreuk „Peut estre” die „slaande op het verstandt der twijfelende Wyzen, die men Sceptyken noemt”, „met ernstighe kluchtigheid, d'ongewisheit, zoo van 't menschelyk oordeel, als van 't beloop der werldsche zaaken” „uitbeelt”. Zijn eigen zinspreuk der jeugd, „veranderen kan 't” verwisselde HOOFT ook later voor eene andere.

Houdt HOOFT niet van „predestinatie praten”, evenmin is er bij hem sprake

van het leerstuk der drieënhed. Het is niet in den geest van een belijder van den „drieënigen God” om de volgende regels „op d’afbeelding van Jesus kintsheit” te dichten:

Dus kleen, in 's levens licht, quam 't leven en het licht
Dat kindt, wiens woord en werk de wereld heeft gesticht.

Als HOOFT van de Godheid spreekt, noemt hij haar dan ook de „moeder-oorsaeck”, de „wondre wijsheit” die „alles houdt benepen in haar (uw) volmaekte kund”. Goedheid en liefde maken haar wezen uit, gelijk zij ook de hoogste schoonheid is. Zij wordt vereerd, in den ideaalstaat van den Baeto, in het vuur, het symbool van warmte, liefde en licht; alles geheel in den geest der Stoa. Ook vinden wij bij HOOFT uitspraken omtrent het wezen der godheid die aan MONTAIGNE doen denken, b.v. als hij na de bovenaangehaalde woorden:

O wondre wijsheit, ghy die alles houdt benepen
In uw volmaekte kund,

aldus voortgaat:

en zelve niet begrepen
Wort dan van uw vernuft;

Over het algemeen echter zal HOOFT zich misschien het meest aangetrokken hebben gevoeld tot het deïsme van een LORENZO DE MEDICIS. Zoo min als bij dezen is er ook in zijne godsvoorstelling plaats voor de eigenschap heiligheid.

Ook in dit opzicht stemt HOOFT verder in met velen van het hof van Florence, dat hij bij zijne tijdgenooten de astrologische vooroordeelen bestrijdt. „Oft de starren yets tot het beloop des menschelyken leevens doen; en, indien jaa, oft zulx door eenighe weetenschap haar uit te haalen zy; wordt, by de sterke verstanden onzer eeuwe, meer dan ruymelyk getwyfelt”, zoo spreekt HOOFT in de Ned. Historiën, en uit deze woorden blijkt genoegzaam, dat hij het met die „sterke verstanden” volkomen eens is. Hij heeft dan ook in 't geheel geen sympathie voor de „onderzoekzieke vernuften; waanende, in zulke oopenbaaringen Gods geheymenissen te bespieghelen”, en zou in zijne Historiën ook geen gewag gemaakt hebben van zeker luchtverschijnsel dat zich in 1574 boven Utrecht vertoond had, zoo niet „de Wethouders dier stadt der pyne waardt geacht hadden, daarop getuighen te hooren.” Ja hij spreekt, bij de vermelding van iets dergelijks in den HENDRIK DE GROOTE, zijn ernstigen twijfel uit, of men het zich niet had „ingebeeldt, naa den aardt der menschelijkheid, geneight om ongelóófw aardige dingen te gelóóven, ende wonderen die ze zelve versiert heeft”. Men „spelt”, meent hij, vaak „uit de letters der lucht Godts ongenae, die in 't misdrijf der menschen duitlijk genoeg te leeze was”.

Tegenover dergelijke besliste uitspraken, die opkomen tegen dit bijgeloof dier tijden, moet, naar het mij voorkomt, niet te veel aandacht geschonken worden aan enkele andere, waarin HOOFT van dit bijgeloof niet geheel vrij schijnt, noch ook aan die plaats in zijne brieven waarin hij zegt, dat hij zich altijd heeft „laeten voorstaen dat sommige droomen yets bedieden.” Aan deze laatste woorden voegt hij trouwens toe: „doch weinige”; en verder, juist omdat het woord „voorspook” zijn eigenlijke beteekenis voor hem heeft verloren, kan hij het als beeldspraak gebruiken op eene andere plaats in de Ned. Historiën waar hij schrijft: „’t Oevelste voorspook van nieuwe ellende, was de quaa kreuk genoomen by de harten der Landtzaaten, die hunner baatzucht, hoomoedt nocht kriegelheit maat wisten”.

Boven zagen wij reeds dat HOOFT er ver van af is in eene alleenzaligmakende kerk te gelooven. In het tweede bedrijf van den Baeto laat hij de priesteres dan ook aldus spreken: zoovele volken er zijn, schier zoovele gezindheden, en zooveel vormen van vereering zijn er ook; maar de verlichten onder alle volkeren,

Wien wijsheidt het verstandt genesen heeft van blindtheit.
Die stemmen over een dat geen ding bet gevalt
Aen 't eeuwigh Wesen, als de deftighe gestalt
Van een oprecht gemoedt;

eene gedachte ook door SENECA uitgesproken, gelijk wij zagen.

In deze bewering moge een kern van waarheid zijn, — voor wien in „oprechtheid” van het gemoed de geheele Godsvereering bestaat, aan diens godsdienstig leven ontbreekt de zoo noodige mystiek. Dit gebrek aan mystiek blijkt bij HOOFT duidelijk in zijne psalmberijming. Merkwaardig is reeds dadelijk, dat de eenige psalm dien hij „breedspraekelijk” berijmt een natuurpsalm is, de 104e, en verder, dat hij daarin voor de innige woorden, zooals zij in de St. Vert. luiden, van vs. 34: Mijne overdenking van hem zal zoet zijn, ik zal mij in den Heere verblijden, in de plaats stelt het rationalistische:

Hoe oft men noch ter wereld schepsels vindt,
Zoo ruw, zoo woest, dat zij, als dubbel blindt,
De klaere kracht der Godheit niet bevroeden
Vol Majesteits, en oorspronk aller goeden.

Eigenaardig is ook dat hij in Ps. 45, voor welken hij eveneens voorliefde schijnt gehad te hebben, in de schildering van de heerlijkheid waarmede de „dochter” zal omringd worden, wanneer zij volk en vaderhuis vergeet en zich voor den koning buigt, de kleuren nog heller maakt. Bovendien zij hier de aandacht gevestigd op zijne berijming van Ps. 23. Duidelijk blijkt daarin dat

HOOFT niet den stillen vrede kan vertolken die uit de bekende woorden spreekt (vs. 2): Hij doet mij nederliggen in grazige weiden; hij voert mij zachtken aan zeer stille wateren; hoe weinig toch wordt deze weergegeven in de woorden der berijming:

De jeughd des velds pluyc jck in groener wejde,
Bij frisse beeck.

Zoo blijkt in 't algemeen bij HOOFT weinig, dat hij eene innige ervaring heeft van wat God voor den mensch is, veel meer dat hij 's menschen plichten tegenover Hem erkent. Zoo stelt hij in plaats van Ps. 23, vs. 3a: Hij verkwikt mijne ziele, „wel op mijn ziel”; en blijkt hij niet te verwachten dat de godsvrucht in voorspoed allereerst zich in dankbaarheid zal uiten, neen de „Godskund” is „in voorspoedt 's menschen toom”. Ja hieraan ontleent de „heilsaeme Godvruchtigheidt” volgens HOOFT vooral hare waarde, dat zij „De geene die op wet niet passen, houdt in tuchticheidt”.

Ook is merkwaardig HOOFT's berijming van Ps. 103, waarin hij voor de aangrijpende woorden van vs. 10: Hij doet ons niet naar onze zonden en vergeldt ons niet naar onze ongerechtigheden, in de plaats stelt het koel berekenende:

Zij (*God's „sturnis” en „toorn”*) doen ons niet naar onze zond' bezuiren
Veel kort hij aen het loon dat jck verdien.

Waar in HOOFT's Godsvoorstelling het element der heiligheid ontbreekt kan ook van eene rechte waardeering van het zondegevoel weinig sprake bij hem zijn.

Ten slotte een enkel woord met betrekking tot HOOFT's denkbeelden over den dood en den invloed door de Renaissance ook hierin op hem geoefend. Zeer gemakkelijk valt hij niet te constateeren, daar er veel overeenkomst is tusschen SENECA's gedachten over den dood en die van het Christendom gelijk HOOFT het leerde kennen. Aan beide kan hij de voorstelling ontleend hebben wanneer HOOFT van den dood spreekt als van „un passage de la vie présente à une vie meilleure”. Toch is er dit principiëel verschil, dat bij de Stoa de zaligheid van het hiernamaals de belooning is voor een deugdzaam leven op aarde en daarvan volkomen afhankelijk gesteld wordt, wat althans zeer verre staat van de denkbeelden van het Calvinisme op dit punt. Zoo mogen we het dan ook wel voor een goed deel op rekening stellen van den invloed der Renaissance, wanneer HOOFT in de slotwoorden van het grafschrift van JACOB VAN HEEMSKERCK aldus spreekt:

Doe swol zijn siel van vreucht en coos de wech der starren.
Singende: nu ben ick voor 't Aattrijck al te goed.

In dien geest zijn ook de woorden uit den troostbrief aan een zijner nichten bij het overlijden van haar man: „*outré qu'il faut croire, au regard des vertus susdites, que son Createur l'ait absolu, et mis au rang des ames plus heureuses*”.

Maar HOOFT is toch van meening dat de „Heidenen” daarin niet het laatste woord hebben gesproken. Zoo schrijft hij in een anderen condoleantiebrief: „Heidenen, ende hoogstverheeye Vorsten daeronder, die ongemeeten heerschappy oover koninkrijken hoopten naa te laten aan hunne kinderen, hebben 't verlies der zelve, ende 't ujtrooyen van den wortel hunner stamme wel standvastelijk oovergezet, en de droefheit met eenen manlijken moedt verstooten. Ons die Christenen waanen te weezen, zoude zulx te doen ujt sterker reede betaamen.”

Soms slaat HOOFT in een troostbrief dan ook een godsdienstigen toon aan, dien wij noch bij de Stoa noch bij de mannen der Renaissance vernemen. Zoo schrijft hij in een brief aan zijne nicht EVERHARDINA VAN DEELEN bij het overlijden van haar man „dat het ooverlijden der vroomen een ejndt van al hun lijden en het begin der eeuwige zaaligheid, is: ende dat wij, met dit vertrouwen, zonder het welbehaaghen des Allerhooghsten in ondank te neemen, ons ejghen leedt behooren te verzachten”. Schijnt HOOFT dus hier in dit opzicht uit te gaan boven Stoa en Renaissance, het feit, dat hij het classieke woord: „*summum nec metuas diem, nec optes*” gaarne tot het zijne neemt, wijst ér echter op, dat HOOFT ook in zijne gedachten over den dood, onder den invloed der Renaissance heeft gestaan.

Wanneer HOOFT in een zijner gedichten, al is dit misschien eene vertaling, een bruidegom zijne bruid op den trouwdag laat toespreken, eindigt hij met deze regels:

Want jck u schenck een hart dat rijp was voor zijn oest,
Gebloemt van bujten met d'aensienlijkste cieraden
Die daer te lesen zijn wt de geleerde blaeden,
Der ouwden cloeck, die u, o werelt, doen ghij staeckt
In plompe grofheidt, heusch¹⁾, door konst hebben gemaect.

Deze woorden zijn voor HOOFT karakteristiek: voor hem is niets erger dan „plompe grofheidt”, en de geschriften der ouden, zoo meent hij, hebben de wereld de ware beschaving gebracht.

Die „heuschheid” der ouden spreekt vooral ook uit hunne moraal. Toenemen

1) = beschaafd Aant. bij LEENDERTSZ, t. a. p.)

in zedelijke kracht is voor MARCUS AURELIUS een schooner worden; SENECA zegt: „non est delicata res vivere” en wil voor den mensch de hardheid van het leven niet verhoogen door hem strenge zedelijke eischen te stellen. Geen moeielijk te brengen offers vraagt hij van den mensch, geen zware zelfverloochening. Staat de moraal in dit opzicht verre van de christelijke, ook hierin verschilt zij van deze, dat zij geen ootmoed predikt, integendeel SENECA verheft zich op zijne deugd. Evenmin kent hij het ware medegevoel met het leed van anderen, maar huldigt daarentegen de zelfgenoegzaamheid: de mannen der Stoa zijn aristocraten tot in hart en nieren, vooral Juvenalis, die er niet voor zou hebben teruggedeinsd om te zeggen: „Sacra res patricius.”

Dit, wanneer wij het met één woord aldus mogen noemen „aristocratisch” karakter van de moraal der Stoa, 't welk ook MONTAIGNE zoo aantrok, vinden wij in HOOFT's zedelijke denkbeelden terug.

JONCKBLOET en, in navolging van hem, Dr. BREEN hebben HOOFT van dezen aristocratischen zin een vrij zwaar verwijt gemaakt. Zij hebben gemeend, dat hieruit blijkt hoe HOOFT „een echte man van kom-op”¹⁾ was. „Inderdaad,” zoo voegt Dr. BREEN hieraan toe „schijnt HOOFT vergeten te zijn, dat zijns vaders grootvader een Zaandammer schipper was geweest”.

Dit verwijt is, naar mijn bescheiden meening, niet rechtvaardig. In de eerste plaats is het m. i. in zeer oneigenlijken zin, wanneer men iemand een echten „man van kom-op” noemt met beroep op den stand van zijn overgrootvader. Bovendien was deze overgrootvader, WILLEM JANSZON HOOFT, niet maar de eerste de beste schipper — immers, gelijk bekend is, was hij het die „omstreeks 1572 in den Sont verscheen als gezagvoerder over een eigen schip, omstuwd door zeven andere hem toebehoorende schuiten, elke gekommandeerd door een zijner zeven zoonen”²⁾.

Liever zou ik dan ook, voorzoover deze aristocratische zin bij een zoon van een aanzienlijk Amsterdamsch regent in het laatst der 16de en het begin der 17de eeuw, en zelf bevriend met de aanzienlijksten in den lande, nog verklaring behoeft, deze zoeken in den invloed door de Renaissance op hem geoefend.

Doch, voeren wij uit HOOFT's werken en uit zijn levensgeschiedenis eenige bewijzen aan van het „aristocratisch” karakter van zijne moraal.

Deugd en schoonheid behooren, volgens HOOFT, eigenlijk bij elkander:

1) JONCKBLOET, *Gesch. der Nederl. Letterkunde*, III³, 351.

JOH. C. BREEN, in zijn bovengenoemd werk, p. 157.

2) BUSKEN HUET, *Het Land van Rembrand*, II, 1 315.

„Hoe aengenaem is in een schoon lichaem de deucht”; ja zelfs, de deugd is in zich zelve schoon en daarom „verlieft’ er op” wie op haar zijn hart richt:

Geloof mijn, wie de deughdt met kennis eens hanteert,
Verlieft’ er op, dat hij sijn harte nimmer keert.
Haer schoonheid is soo groot van buiten en van binnen,
Dat hij haer niet vergeet (of Godt en krenckt sijn sinnen)
Maer volghet sijnen wegh, hoewel hij slibbert dick,
En schiet het wit wel mis, maer nimmer buiten ’t stick.

Evenmin ook als SENECA en MONTAIGNE, wordt HOOFT door de moraal die hij huldigt tot groote zelfopoffering gedwongen. Terwijl zoovelen rondom hem „lijf en goet” voor een heilig doel wagen — HOOFT’s gansche leven valt binnen de grenzen van den tachtigjarigen oorlog — wijdt hij tijd en krachten voornamelijk aan geliefkoosde studiën.

In dien geest handelt hij ook in de bijzondere gevallen. Wanneer hij ADRIAËN VAN BLYENBURGH, in een brief van 22 April 1622, waarschuwt „voor ’t geselschap, dat de Godsdienst in den mond bestorven is”, verzoekt hij hem dezen brief te verbranden — waarbij HOOFT echter buiten zijn eigen kladschrift rekende, en het zal dus ook wel geen toeval zijn, dat wij behalve één brief aan DE GROOT „uit het tijdvak 1610—1619 geen enkel schrijven van zijne hand bezitten, waarin hij zich over de geschillen dier dagen uitlaat,” gelijk Dr. BREEN het eerst heeft opgemerkt.

De ware Christelijke ootmoed is HOOFT vreemd, daarentegen kiest hij het van hoog zelfgevoel getuigend, „Omnibus idem” tot de zinspreuk van zijn manlijken leeftijd.

Ook vinden wij bij HOOFT bewijzen van gelijke zelfgenoegzaamheid als wij bij de mannen der Stoa en bij MONTAIGNE aantreffen. Zoo vleecht hij b.v. in een zijner brieven aan BAECK de volgende vertaling van de bovenaangehaalde en de daaropvolgende regels van LUCRETIVS:

Door ’t geessen van den wint, wanneer de zee gemartelt,
Met grauwen, tegens ’t swerk en vliënde woken spartelt;
Is ’t zoet te zien van dujn oft haven af, hoe dat
De bootsman worstelt met de doot in ’t holle nat.
Men schept geen vreughd nochtans ujt yemant zyn bedroeven;
Maer zien van ’s anders ramp doet best onz’ welvaert proeven.

HOOFT’s aristocratische zin spreekt eindelijk zeer duidelijk in een brief aan MOSTART, waarin hij van zich zelf zegt „hoewel anders van ’t volk niet”. Merkwaardig is in dit opzicht ook het feit, dat HOOFT zich zooveel moeite en kosten getroost om ridder te worden, en dat hij evenals MONTAIGNE werken als

„'t boek genaemt de volmaakte hooveling" bestudeert. Merkwaardig zijn ook de omschrijvingen die HOOFT van aanzienlijken geeft in onderscheiding van het „graauw", n.l. „lieden van soorte", „luiden van aanzien en omzien" — terwijl hij het volk oppervlakkigheid, ongestadigheid en blinden ijver verwijt. Toch is zijn afkeer van het volk niet zoo groot, dat hij als historieschrijver het oog sluit voor het feit dat in den tachtigjarigen oorlog „men hier te lande de maghtigste veranderingen by aanstichting, oft immers dapper toedoen des gemeenen mans, heeft zien invoeren". Ja zelfs spreekt hij, bij het verhaal van LA MOTTE's poging om JAN SIMONSZON den Briel te doen verraden, zijne verwondering uit dat men zulk een „zijdgank vergde" van een „scheepshopman" „daar luiden van lekkerder opvoeding en hooghvlieghender gedachten zich lichter toe verleiden laten".

Blijkt ons uit het aristocratisch karakter van HOOFT's moraal formeel de invloed, dien hij van de Renaissance heeft ondervonden, ook is dit het geval in den Epicuristischen geest die uit de rede spreekt door HOOFT voor de Egelantier opgesteld. „Dat men 't goet in drieën verdeelt: Eer, Nutticheit en Genoecht — zoo, heet het daar — 't is gedoot. De Eer ende Nutticheit zijn geen goeden in haer selven, maer alleen aendraeghers van de Genoechte, ende die is al 't goede". Dit is echter de eenige plaats in zijne werken waar HOOFT aldus spreekt.

Zetten wij thans eenige van HOOFT's zedelijke denkbeelden nader uiteen, daarbij den invloed in aanmerking nemende, dien de Renaissance daarop heeft geoefend.

Is volgens de leer der Stoa, gelijk wij zagen, het echt zedelijk leven slechts een tot ontwikkeling laten komen van de kiemen die bij de geboorte in den aanleg aanwezig zijn, en huldigt de Renaissance gelijken eerbied voor 's menschen ware natuur — ook HOOFT is van meening dat de mensch van nature volkomen goed is, en dat in zijne rede de wetten zijn gegrift, waarnaar hij zijn leven heeft te regelen. Wanneer de „beurten der luimen" 's menschen gemoed „verheeren", zoo zegt hij ergens in de Ned. Historiën, wordt hij „teeghens zijnen aard verrukt", en in den Geeraerd van Velsen spreekt HOOFT het met zooveel woorden uit, dat FLORIS niet enkel gebonden wordt door de wetten bij zijne huldiging hem door het volk gesteld,

. oock binden hem de wetten
Die ons den Hemel gaf; en die Natuyre setten
Met diepe letters deed, in 't reedelyck verstant.

Wel kost het den mensch inspanning, zoo meent HOOFT, overeenkomstig zijn ware natuur te handelen: wel moet hij toezien

Dat ingesogen waen, die 't merch en 't hart soo naer leyt,
Door dien van kintsheit af sij ons wort ingeplant,
Niet met haer nevel deck de claere naeckte waerheit,
Die de Nature prent in onse siels verstandt;

maar toch, als „partigiaen van Godt en de gemene reden,” en met inspanning van krachten kan de mensch, naar HOOFT's voorstelling zijne ware natuur tot volkomen ontplooiing brengen. Dit blijkt o. a. uit de volgende „Stichtrijmen”:

Welleevens konst wordt niemandt aengebooren.
Tot zedigheid hoeft oeffening en tijdt.
Te luttel moejt is al sijn moejt verlooren.

Die recht gewent sijn slimtreckende sinnen
Dat haer niet meer des ouden kromheids heught
Geraeckt, in 't eindt, door sijns volharden, binnen
Het heerlijck hof van d'eerentfeste deughdt.
Daer vaste vreughdt is, voor 't gemoed te winnen.

Hoofdzaak nu onder de plichten, die den mensch worden opgelegd, zijn in HOOFT's moraal, als in die der Stoa, de plichten tegenover zichzelf.

Een eersten plicht voor den mensch acht HOOFT dien der matigheid. Zeker „verbiedt zij (de wijsheit) niet, zich van de tijdtlijke haeve te dienen; veel min zijn' beminde t' omhelzen”, zoo schrijft hij aan BARLAEUS, maar bovenal zij toch in het genieten de maat betracht. Tal van citaten uit HOOFT's werken zouden als bewijzen hiervoor zijn aan te voeren; kiezen wij naast het bekende „Maat staat” het volgende dat wel zeer sterk spreekt:

Maet in swijghen, maet in kallen,
Maet in wijs zijn, maet in mallen,
Maet in spijsse, maet in drank,
Maet in stilstaen, maet in gank,
Maet in winnen, maet in waeren,
Maet in spillen, maet in spaeren,
Maet in moede, maet in min,
Maet in zuchte, maet in zin,
Maet in slaepen, maet in waecken,
Magh men niet voor schaedlijk laeken.

Van de „luimen” waarvoor de mensch moet waken dat zij hem niet „verheeren” is de wreedheid de ergste, „zond die alle zonden trotst”.

Dringt alzo HOOFT, evenals SENECA, sterk op zelfbeheersching aan, meer positief stelt hij, evenals de Renaissance, voor het christelijk ideaal der heiligheid dat der historische grootheid en beroemdheid in de plaats. Dit blijkt in de „Rey

van Amstellandsche Joffren" in het 4de bedrijf van den Geeraerd van Velsen vooral uit deze woorden:

De lofkrans groenens nimmer moe,
Die comt het hayr der sulcken toe,
Die 't al, voor 't alghemeene waeghen:

en duidelijker nog in de tegenstelling:

Sulck een (*een lijdzame*) blijft onvermaert, en muyt
Niet, met het hoofd doorluchtich uyt ¹⁾:
Zijn doove faem can hem niet bringhen
In 's werelds ooch en aenghesicht;
Nocht, uyt de duisterhey, in 't licht
Optrecken, tot aen 't roer der dingen.

Niet, dat HOOFT zich niet bewust zou zijn dat beroemdheid een zeer onzekere zaak is, integendeel, hij vergeet nimmer, gelijk hij zelf zegt, de spreuk van zijn overgrootvader: „Dat nooit yemandt zoo eerlyk leefde, oft een derdendeel der menschen lasterd' hem: noch yemandt zoo oneerlyk oft een derdendeel loofd' hem". Maar toch, de „eer" blijft hem het „dierbaarste van alle tydtlyk heil"; waarbij men echter niet vergeten moet, dat HOOFT het „braef gecrijs en 't stadich lof-trompetten" van een „vernoecht gemoet" reeds geen geringe „Eer" acht. Uitdrukkelijk spreekt HOOFT dan ook waarschuwend: „Wacht u, uw faem met schande te besmetten".

Is wreedheid volgens HOOFT de ergste aller zonden, de ideaalmensch, gelijk hij dien in Baeto teekent, is dan ook de vorst des vredes, tevens en vooral de verpersoonlijkte rechtvaardigheid. Doch het is niet slechts één soort van grootheid aan welke HOOFT zijne sympathie geeft, hij spreekt ook bewonderend over voorbeelden van standvastigheid, „vranke rustigheid" en groote volharding — ja wij mogen met BUSKEN HUET zeggen dat HOOFT „in iedere orde van grootheid sympathie voor deze aan den dag legt. Hij verheft schamele lieden die voor de vrijheid hun brood en hun leven over hebben; wakkere vrouwen, wonderen van huwelijksliefde verrigtend; mannen van welstand, die zonder zich een naam in de geschiedenis te maken of te willen maken, stille daden van zelfopoffering voor het vaderland plegen" ²⁾. Zoowel nu uit deze karakteristiek van HOOFT, als uit het feit, dat hij van de menschelijke deugden vooral de bovengenoemde bewondert, blijkt behalve zijn zin voor historische grootheid nog iets anders. Dit n.l., wat hierboven reeds is aangeduid, dat HOOFT, evenals de Renaissance meer oog heeft voor 's menschen plichten en dus ook zijn deugden met betrekking tot zich zelf, dan voor die ten opzichte van anderen.

¹⁾ Muyt — uyt, munt — uit, (aant. bij LEENDERTZ t. a. p.).

²⁾ Het Land van Rembrandt, II², p. 171.

Eigenaardig is verder, dat HOOFT, evenals SENECA en MONTAIGNE, zich aan moeilijke staatsambten onttrekt, het drostschap van Muiden toch, was eene betrekking van „nauwbepaalde kring” ¹⁾.

Ook heeft hij met hen gemeen de betrekkelijk geringe vaderlandsliefde. Wel verheerlijkt HOOFT in zijne gedichten zijn vaderland, bovenal zijn vaderstad Amsterdam, en tracht hij zoowel in den Baeto als in de Ned. Historiën voor ons volk een schoon verleden te reconstruëren; maar het is hier m. i. meer de zucht om een ideaal-volk te teekenen, die hem drijft, dan wel zijn vaderlandsliefde. Immers, hoe laat zich anders het feit verklaren, dat hij in zijne brieven slechts zelden van de binnenlandsche gebeurtenissen spreekt en veel meer handelt over den 30-jarigen dan over den 80-jarigen oorlog?

Veel grooter echter dan bij de mannen der Renaissance is bij HOOFT de eerbied voor het gezag in 't algemeen. Terwijl deze de wetten en gebruiken met voeten treden, zegt hij „Eert Overheidt, en vreedhoudende wetten”. Ja HOOFT zegt zelfs ergens in de Ned. Historiën dat slechte wetten altijd nog beter zijn dan in 't geheel geene. In de practijk betreurt hij dan ook soms de groote vrijheid, die hij in zijn vaderland ziet heerschen. Nergens echter blijkt het groote zedelijk gezag, dat HOOFT aan de overheid toekent duidelijker dan in het 2de bedrijf van den Geeraerd van Velsen. De vorst, zoo zegt hij daar, moet de in zijn „reedelijk verstant” gegrifte wetten „volghen”:

..... al waert maer te spiegel, want
Den ondersaet is op de wet ghewendt te luyeren,
Maer ijder soeckt den Vorst zijn wandel na te kuijeren:
Gheoorloft acht men 't gheen dat hij ghebooden heeft:
Maer eerlijck eerst en schoon, het gheen dat hij beleeft.

Ook in dit opzicht verschillen HOOFT's denkbeelden zeer van die der Renaissance, dat hij, veel meer dan zij, prijs stelt op kieschheid van voorstelling en uitdrukking, wat wel het duidelijkst blijkt in de veranderingen die hij bij de bewerking van de *Aulularia* van Plautus in het stuk aanbrengt ²⁾.

Spreekt hieruit een hoogere waardeering bij HOOFT voor de vrouw in het algemeen, elders schijnt het toch, dat HOOFT, evenals b.v. ARIOSTO, de vrouw een minderwaardig wezen acht. Dit blijkt behalve uit verschillende plaatsen in de Ned. Historiën, zeer duidelijk uit zijn gedicht „Dankbaar Genoegen” waarin hij den Schepper niet enkel dankt, dat deze hem niet als klip, eik of leeuw, maar als mensch schiep, maar ook hiervoor, dat Hij

1) SCHELTEMA, Redevoering over de Brieven van P. C. HOOFT. p. 8 vlg.

2) Inleiding, p. XXI vlg. van de *Warenar*, door P. LEENDERTSZ Jr. (uitg. Zwolsche herdrukken).

Oud-Holland 1899.

Jae gunstelijk de slib, waar af jck bieck¹⁾, niet goot
 In onvolkooome vorm, gelyk de vrouwebeelde;
 Maer vriendelijker als de vaeder die mij teelde.
 Mijn' stof met rijpen raedt, hebt tot een man gekneedt,
 Dien 't rijk des hujsgezins te stieren is besteed".

Toch, al vinden wij deze geringere waardeering van de vrouw bij enkele vertegenwoordigers der Renaissance, zij is voor deze in haar geheel niet karakteristiek; ja, beter kenschetst zij het „achtenswaardig vaderlandsch Realisme" van HOOFT's tijd en later, „dat in de wederhelft weinig meer dan de beminlijke moeder der kinderen en de aangename bestierster der huishouding behoeft". Integendeel, het is juist onder invloed der Renaissance dat HOOFT voor de vrouw den staat van afzondering en onmondigheid wil opheffen, en in de „geliefde" „het volkomene Ideaal der Goedheid in Schoonheid zichtbaar geworden, de zuiverste openbaring van het Goddelijke²⁾" aanbidt. Ja deze aanbidding gaat zoover en wordt niet door religieuzen zin teruggedrongen, dat hij een brief aan HELEONORA HELLEMANS aldus eindigt: „met eenen vierighen voetval voor God en UEd., etc".

Staat HOOFT alzo ten opzichte van de waardeering der vrouw onder invloed van de Renaissance, dit geldt ook van zijne voorstelling van de ware liefde, welke echter meer aan die van SENECA dan aan die van de vertegenwoordigers der Italiaansche en Fransche renaissance doet denken. Wel mag misschien de liefde, die HOOFT persoonlijk voor zijne aangebedene gevoelt, blijkens de uitingen ervan in gedichten en brieven, niet van zinnelijkheid vrij te pleiten zijn: zoo b. v. in het gedicht „Dartelavondt", en in dien brief van den 46-jarigen HOOFT aan HELEONORA HELLEMANS, waarvan hij zegt dat de „redenen gesult zijn in mijn (zijn) traenen ende ondertekent met mijn (zijn) bloedt;" — waarbij VAN VLOTEN aanteekeent „Tranen zoowel als bloed wijzen zich nog heden ten duidlijkste uit". Maar toch, in het algemeen genomen, acht hij, evenals SENECA en meer wellicht dan de mannen der Fransche en Italiaansche Renaissance, dat in de liefde het geestelijke den voorrang moet bekleeden boven het zinnelijke. Dit blijkt zoowel uit de volgende woorden van de „Toeëigening aan mijn vrouwe" (CHRISTINA VAN ERP):

Het lijf-omhelsen moet bij 't sielvermengen swichten;
 Voor overst ken jck Liefd', acht Mins vermeugen cleen,

als uit die van een ander gedicht, waar hij, aan HELEONORA HELLEMANS denkend, spreekt van de

. vrouwe, die de reden en de zinnen
 Met wijs' eenstemmigheit, hem raede te beminnen.

1) Waer af jck bieck, waar ik van gebakken ben (aant. bij LEENDERTSZ t. a. p.).

2) Inleiding p. XVII van de Granida, door J. H. VAN DEN BOSCH (uitg. Zwolsche Herdrukken).

Dit is ook in overeenstemming met HOOFT's grooten zin voor kieschheid, dien wij boven aanwezen.

Zoo kent HOOFT ook meer waarde toe aan het familieverband dan de Renaissance. De bewijzen daarvoor zijn zoowel te vinden in het gedicht „Dankbaar Genoegen” waaruit de laatst aangehaalde woorden zijn genomen, als uit HOOFT's brieven aan zijn zoon ARNOLD.

Geheel in overeenstemming eindelijk is het, zoowel met de mannen der Renaissance als met SENECA, dat HOOFT de beteekenis der vriendschap voor het leven zeer hoog stelt. Ook zijn het, en geen citaten zijn noodig om dit algemeen bekend feit te bewijzen, niet vooral rang en geboorte die toegang verleen tot het gastvrije „hooghe huis” te Muiden, maar evenals tot het hof van LORENZO DE MEDICIS, ontwikkeling en beschaving.

Moge de invloed, dien de Renaissance aldus op de godsdienstige en zedelijke denkbeelden van HOOFT heeft uitgeoefend, zeker niet bij ons enkel toejuiching vinden, het is toch voor een goed deel daaraan te danken, dat op HOOFT persoonlijk de lofspraak mag toegepast worden, die FRUIN geeft aan de libertijnen in het algemeen: „Hun invloed heeft op het bedwingen van een onredelijken geloofsijver en op de verzachting der zeden allergunstigst gewerkt.”

DIE NACHKOMMEN DES LUCAS VAN LEYDEN

VON

FRANZ DÜLBERG.

DEN Fortgang der Familie des LUCAS VAN LEYDEN können wir an den Nachkommen der Tochter und denen einer Schwester des Meisters verfolgen. MARIJTGEN LUCASdr. vermählte sich — nach ELSEVIER fand die Heirat 1532 statt — mit dem Maler DAMMES CLAESZ. DE HOEY aus Utrecht. ¹⁾ DAMMES war vielleicht von Leydener Abstammung: ein DAMMES CLAESZ. wurde in den ersten Jahren des 16ten Jahrhunderts in Leyden als König der Handbogenschützen wegen beim Schützenfeste vorgekommener Sachbeschädigungen verklagt, aber freigesprochen. ²⁾ Jedenfalls wurde der Schwiegersohn des LUCAS VAN LEYDEN erst 1542 in Leyden als Bürger aufgenommen. ³⁾ Nach dem Tode seines Schwiegervaters verlangte

1) „DAMMES CLAESZ., schilder“ nennt er sich 1534 in der Klage gegen LUCAS' Witwe. „DAMMES CLAESZON van Utrecht“ wird er 1538 von den gegen ihn klagenden Geschwistern des Meisters genannt. „DAMMES CLAESZON DE HOEY“ heisst er in einem am 15 Januar 1636 auf Ansuchen eines GERRIT ANDRIESZ. GROOTLANT VAN DEN BURCH ausgestellten Verwandtschaftsattest, das mir mit noch drei anderen, wie dieses von dem Leydener Notar JAC. JZ. VERWEY aufgenommenen Aktenstücken durch Hrn. DR. A. BREDIUS in Abschrift zur Verfügung gestellt wurde.

2) BLOK, Leidsche Rechtsbronnen S. 305 f. No. 415

3) Poorterboek (Leyden, Rijks-Archief) 3 Juli 1542: „DAMMES CLAESZ. schilder is poorter ontvangen... borge JAN DIRCK ZIJBINCX.“

DAMMES als Vertreter seiner Frau von der Witwe ein Inventar des Nachlasses, besonders auch der in diesem befindlichen Druckplatten, Holztafeln, Gemälde, Abdrücke, Werkzeuge und Farben.¹⁾ ELISABETH VAN BOSSCHUYSEN verweigerte die Forderung — wohl aus einer begreiflichen Verstimmung der kinderlosen Witwe gegen die uneheliche Tochter des Gatten heraus —, erklärte sich aber bereit, dem alten HUGHE JACOPSZ. ein Inventar zu liefern. Das Gericht entschied am 27sten Juli 1534 im Wesentlichen zu DAMMES' Gunsten; wohl nur durch einen Fehler des Klägers gewann ELISABETHS Vertreter, PHILIPS VRANKENZ., nach den römisch-rechtlichen Ausdrücken seiner Klagebeantwortung jedenfalls ein Taalman (Advokat), wie es deren seit dem 15ten Jahrhundert in Leyden mehrere gab,²⁾ der Form nach den Prozess: DAMMES hatte Inventar gefordert über Alles, was die Gatten im Augenblicke des Todes des LUCAS gemeinsam besessen hatten,³⁾ — die Schöffen bestimmten dagegen, ELISABETH müsse dem DAMMES CLAESZ. Inventar liefern, aber nur über das, was LUCAS in die Ehe eingebracht und während der Ehe von Seiner Seite hinzuerworben hatte.⁴⁾ Nach ELSEVIER ging die Witwe des LUCAS VAN LEYDEN eine zweite Ehe mit einem JAN VAN RIJSWIJK ein: diese kann nicht länger als 5 Jahre gedauert haben, da am 16ten Oktober 1538 das Gericht die Klage der Geschwister des Meisters zurückwies, die von DAMMES Herausgabe der Hälfte der von LUCAS hinterlassenen und bis zu ELISABETHS Tode in deren Niessbrauch befindlich gewesenen Güter⁵⁾ verlangt hatten. DAMMES und MARIJTGEN blieben sonach im Besitze des Nachlasses des grossen Meisters; von ihnen dürfte der Antwerpener Verleger MERTEN PIETERSZ. die Platten der Stiche erhalten haben. DAMMES lebte noch 1559: er hatte für die am 18ten Mai dieses Jahres in der Pieterskerk gehaltene Totenfeier KARLS V eine Anzahl Wappen und andere noch handwerksmässige Arbeit auszuführen.⁶⁾ Gegen 1560 soll er gestorben sein, in seinem eigenen Hause, das auf der Haarlemmerstraat, über die ehemalige Vrouwenkerk hinaus, nach dem Nieuwen Rhijn zu, lag. Ihm am ehesten möchte ich das Bild „Daniel als Richter“ in der Bremer Kunsthalle (No. 62, h. 34 cm., br. 46. Vermächtniss KLUGKIST 1851) zuschreiben, das in seinem Stil dem Josephzyklus (B. 19—23) des LUCAS VAN LEYDEN noch

1) »Plaeten, taeferen, schilderijen, prenten, instrumenten, verwen.»

2) BLOK S. 198.

3) »Als MR. LUCAS HUIGHENSZ. ende Jongfr. ELYSABETH, zijn huisvrouw voirn., tsamen gemeen bezeten hebben ende mitter doot geruijmt ende aftergelaeten heeft.»

4) Alleen van alzulke goeden als die voorsz. LUCAS HUIGHENSZ. in hylicke an den voirn. Joncfr. LYSBET gebracht heeft ende die hem bijnnen staenden hylicke van zijne zijde angedomen zijn.»

5) »De voorsz. goeden die jouffr. LYSBET VAN BOSSCHUYSEN voorsz. in lijftochte ter laetster doot toe beseten heeft.»

6) Kroniek van het historisch genootschap VI. Utrecht 1850 S. 438 f.

recht nahe steht. Ein reich gekleideter junger Mann, nur vom Rücken sichtbar, und eine Frau, Susanna?, stehen vor dem Knaben Daniel, der seine Erwägungen mit dem Finger begleitet. Rechts eine Gruppe von Männern; unter ihnen ragt besonders einer hervor, der einen langen Stab trägt. Links im Hintergrunde zwei Männer in Gespräch. Hinten Landschaft, rechts eine Mauer. Nach freundlicher Mitteilung von Herrn Dr. H. COSACK, Schriftführer des Kunstvereins zu Bremen, befindet sich rechts unten, „allerdings nur bei sehr scharfer Beleuchtung sichtbar“, die Inschrift „HOEY“; auf Grund dieser wird das Bild in Bremen dem Enkel des LUCAS VAN LEYDEN, JAN DE HOEY, gegeben. Für diesen, der, erst 1545 geboren, hauptsächlich in Frankreich als ein Glied der Fontainebleau-Gruppe tätig war, scheint mir aber das Bild der Art des LUCAS VAN LEYDEN noch zu nahe zu stehen.

MARIJTGEN LUCASdr. lebte nach ELSEVIER noch 1572 in Leyden; sie soll in Marendorp — diesen Namen führen 3 an der Mare, nach der Zijlpoort zu, belegene Bezirke der Stadt ¹⁾ — gestorben sein. ²⁾ Aus ihrer Ehe gingen 8 Kinder hervor, 5 Söhne „NICOLAES, LUCAS, HUYCH, CORNELIS en JAN DAMME-zoonen DE HOEY“, und 3 Töchter „CLAERTGEN, BEATRIS en JANNETGE DAMME-dochteren.“ ³⁾ Die Aufzählung scheint im Ganzen nach der Altersfolge zu gehen, da die beiden zuerst genannten Söhne die Namen der Grossväter tragen und der 1545 geborene JAN an letzter Stelle steht. Genaues wissen wir nur über die zwei Söhne, die bereits VAN MANDER als „ziemlich gute Maler“ nennt.

„LUCAS DAMATZ.“ war ursprünglich auch in Leyden tätig, verzog aber nicht lange vor dem 8. März 1566 nach Utrecht, der Heimat seines Vaters. Dies geht aus einer von diesem Tage datierten Klagschrift ⁴⁾ hervor, in der er von ALIJT GERIJTSdr., Witwe des CLAES CORNELISZ. VAN BANCKEM, die Summe von 35 Schillingen als Restzahlung für ein in der Pieterskerk hängendes Epitaph ihres verstorbenen Gatten ⁵⁾ einfordert. Er starb nach VAN MANDER 1604, in Utrecht, 71 Jahre alt, und zwar vor dem 28sten Juli, da von diesem Tage die Widmung der „Nederlandsche Schilders“ datirt ist.

„JEAN DE HOEY“, nach FÉLIBIEN ⁶⁾ 1545 geboren, wurde — nach einer Anmerkung der DE JONGH-Ausgabe — Schüler seines Bruders LUCAS

1) ORLERS S, 44.

2) Verwandtschaftsattest von 15 Januar 1636.

3) Verwandtschaftsattest, am 27 Januar 1611 durch den Goldschmied CORNELIS VINCENTEN auf Ansuchen des „ROELANDT CORNELISZ., soone van CORNELIS DAMSZ, DE HOEY“ abgegeben. Vgl. die erste Anmerkung.

4) Dingboek C (Leyden, Rijks-archief).

5) „...ter cause vandat hij die verweerder van haer overleden man een zeker tafereel geschildert heeft hangende in sinte Pieterskerke...“

6) Entretiens de la vie et des ouvrages des Peintres III (1679) S. 326 ff. „Il mourut âgé de 70 ans l'an 1615.“

DAMMASZ. und zog nach Italien und Frankreich. Er kommt 1590—1609 als „Painctre et varlet de chambre“ in den Rechnungen des Hofes von Fontainebleau vor.¹⁾ Für diesen muss bereits in der ersten Hälfte des 16ten Jahrhunderts ein Verwandter von ihm thätig gewesen sein, da FÉLIBIEN (III, S. 126) berichtet, dass GUILLAUME DE HOEY, EUSTACHE DU BOIS und Andere bei einem Besuche KARLS V in Fontainebleau dekorative Malereien ausführten. — JEAN war Aufseher der Gemäldesammlung des Königs. Im Verein mit dem Antwerpener AMBROISE DUBOIS führte er die Galerie de la Reine in Fontainebleau aus (a. a. O. S. 136.) Vielleicht ist von ihm ein von BARTSCH (XVI, S. 368 f.) beschriebener Stich im Geschmacke PRIMATICCIOS: Kinder mit Weintrauben spielend, bez. HEUY 1757 (was bei BARTSCH wohl nur ein Druckfehler für 1577 ist). JEAN DE HOEY war mit MARIE RECONCE (oder RECOUVRE) vermählt; er starb am 9. Mai 1615 und wurde zu Barbeau begraben. Als seine Kinder werden genannt: 1). ANNE oder JEHANNE DE HOEY, welche zweimal mit königlichen Musikern vermählt war und 38jährig 1612 starb. 2). CLAUDE DE HOEY. Er war 1603 „maistre pintre du Roy,“ 1604 Anwärter der Stellung seines Vaters, 1639 bis 1642 Aufseher der Gemälde in Fontainebleau. Er hatte Altarbilder, Cartouchen und Landschaften auszuführen; eine von diesen, 6 Fuss hoch, 4 breit, wurde ihm mit 18 fcs (!) bezahlt. Er starb am 10ten Januar 1660. 3). FRANÇOISE DE HOEY. Sie war 1604 Gattin des Malers MARTIN FRÉMINET²⁾ (Paris 1567—1619), der nach FÉLIBIEN der bedeutendste der von HEINRICH IV für Fontainebleau beschäftigten Künstler war — jedenfalls erhielt er äussere Ehren genug, wie den Michaëlsorden und den Titel des Premier Paintre du Roy. FRÉMINET ging 25jährig nach Rom, verkehrte mit GIUSEPPE D'ARPINO und bildete sich nach CARAVAGGIO und dem — anderen MICHELANGELO. Er malte die Kapelle von Fontainebleau aus; das Louvre und die Museen von Tours und Orléans besitzen Gemälde von ihm. FÉLIBIEN und sein Unterredner Pymandre sprechen dem FRÉMINET jede Naturwahrheit ab, sie lassen erkennen, dass er ganz in den Übertreibungen der Nachfolge MICHELANGELOS aufging. Wenn das der führende Meister der Gruppe war, so ist meine Hoffnung gering, in den — sicher noch in Frankreich vorhandenen — Werken der französischen DE HOEY Spuren der Art des LUCAS VAN LEYDEN wiederzufinden. — FRANÇOISE lebte noch 1645.³⁾

1) Die Angaben über die in Frankreich lebenden DE HOEY sind hier, abgesehen von FÉLIBIEN, zusammengestellt aus: DE LABORDE, *La renaissance des Arts à la cour de France*. 2 voll, Paris 1850 u. 1855 I. S. 246 ff. II S. 680 ff S. 874. — L. DE LABORDE, *Travaux exécutés au château de Fontainebleau*, in: LACROIX, *Revue universelle des Arts*, T 4 Bruxelles 1856/57. S. 206 ff. — A. JAL, *Dictionnaire critique de biographie et d'histoire*. 2e éd. Paris 1872. S. 501 f. — E. CHARAVAY *Supplément à l'Isographie des hommes célèbres*. Paris 1877. — Vgl. auch HYMANS I. S. 149 Anm. 4.

2) Über ihn auch: HYMANS II. p. 299 ff.

3) LEUPE in OBREEN'S *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis* II. 144.

Ausser diesen ausdrücklich als Kinder des JEAN DE HOEY Bezeichneten werden noch folgende Glieder der Familie in den französischen Akten und Registern genannt: Drei mit der Namensform DOUÉ. 1). NICOLAS, 1590—1609, vielleicht der ältere Bruder des JEAN DE HOEY. 2). FRANÇOISE DOUÉ. Sie ist 1602 mit dem bereits genannten Arbeitsgenossen des JEAN DE HOEY, AMBROISE DUBOIS, verheiratet. Da dieser nach FÉLIBIEN 1615, 72 Jahre alt starb, kann FRANÇOISE DOUÉ nicht identisch sein mit FRANÇOISE DE HOEY, die schon 1604 Gattin FRÉMINETS ist. 3). JACQUES, 1603—1643 Aufseher der Gemäldesammlung des Louvre, 1618 peintre ordinaire du Roy. Auch er betont am 8. XII. 1635 seine Verwandtschaft mit LUCAS VAN LEYDEN.¹⁾ — Die beiden Letztgenannten dürften wohl Kinder des NICOLAS DOUÉ sein.²⁾ — Zwei, die sich DE HOEY schreiben: NICOLAS, geboren 1597, und JEAN, geboren 1599, erwähnt 1625. Diese beiden sind am wahrscheinlichsten Kinder des CLAUDE, also Enkel des ersten JEAN DE HOEY. Vielleicht ein Sohn des 1597 geborenen NICOLAS DE HOEY und wohl der späteste Nachkomme des LUCAS VAN LEYDEN ist jener NICOLAS DE HOEY (DE HOIE, VAN HOEY, VAN HOY, VAN HOYE), der im 17ten Jahrhundert als Maler, Stecher und Zeichner für den Kupferstich in Wien thätig war. Nach dem Katalog der Wiener Galerie (1896), die von ihm zwei grosse Reiterschlachten (No. 958. 959) besitzt, war er 1626 in Antwerpen geboren, Schüler des MATHEUS MATHEUSZ. und starb 1710 in Wien. An TENIERS' Theatrum Pictorum arbeitete er mit.³⁾ Er zeichnete die von CARLO PASETTI arrangierten Aufzüge und Reiterspiele bei der Hochzeit Kaiser LEOPOLD's des Ersten:⁴⁾ teils Prunkschiffe, Prunkwagen und Grotten in reichstem italienischen Barockstil, teils nüchterne Aufstellungen von Reitergruppen in sehr kleinen Figuren. Ebenso zeichnete er für den Stecher VAN DEN STEEN CORREGGIOS Io und den — bis auf die neueste Zeit für ein Werk CORREGGIOS gehaltenen — Ganymed der Wiener Galerie, wie aus der Unterschrift der Stiche hervorgeht. Eine ganz hübsche Zeichnung von ihm besitzt die Wiener Akademie (No. 2548. Aus der Schenkung des Abbé NEUMANN). Auf ein em achteckig abgeschnittenen Breitblatte sind mit der Feder, ohne Zusammenhang unter einander, dargestellt: Ein Hündchen

1) An diesem Tage ermächtigen die Holländischen DE HOEY den Notar VERWEY zur Einklapung eines den Nachkommen des LUCAS VAN LEYDEN vermachten Legats „soo voor haar selven als haer sterck maeckende voor GLAUDE ende JACQUES DE HOEY, beide schilders te Fonteijn Belleau in Vranckrijck.“ Vgl. erste Anm.

2) Nach LEUPE (a. a. O) wäre JACQUES der Sohn des HUIJCH DAMMASZ.

3) HEINECKEN, *Idée générale d'une collection complete d'estampes*. 1771 S. 184.— L. CUST. *Index of Artists represented in the Departement of prints and drawings in the British Museum* I. London 1893.

4) Siegestreit des Lufft und Wassers Freudenfest zu Pferd zu dem Glorwürdigsten Beyläger beider Kayserlichen Majestäten LEOPOLDI dess Ersten Römischen Kayzers etc. und MARGARITA Gebührner Königlicher Infantin auss Hispanien. Wien 1667. — Auf der Bibliothek des k. Kunstgewerbemuseums in Berlin.

sitzt auf einem Kissen, das auf einem Tischchen liegt. — Amor schiesst fliegend einen Pfeil ab. — Ein Affe laust einen liegenden Hund. Unter dem Ganzen in grosser Antiqua: NICOLAUS DE HOEY Belga inventor. Natürlich hat der Wiener Hofmaler künstlerisch mit LUCAS VAN LEYDEN nicht mehr das Geringste zu thun.¹⁾

Wenn so in einem Zweige der Nachkommenschaft des Meisters zwar keine Stiltradition, aber doch die Übung der Kunst sich Generationen hindurch erhielt, so scheint andererseits gerade der in Holland gebliebene Teil der Familie sich meist anderen Beschäftigungen zugewandt zu haben. Beispiele seien 2 Enkel des DAMMES CLAESZ., die in dem bereits genannten Aktenstück vom 8. XII. 1635 auftreten: ROELANT CORNELISZ. DE HOEY, Glashändler in Rotterdam, DAMMAS HUIJGENSZ. DE HOEY, Landmesser in Woerden.

Eine der drei Schwestern des LUCAS VAN LEYDEN, die 1538 gegen dessen Schwiegersohn auftreten, KATRIJN HUYGENDR., hat zwei nicht unbekannte Persönlichkeiten unter ihren Nachkommen.²⁾ Der Name ihres Gatten wird uns nicht genannt, auch über ihren Sohn nur angegeben, dass er LUCAS hiess und im Verkehr „wegen der Kürze seiner Person“ den Namen „klein LUCAS“ hatte. Dessen Sohn aber war JAN LUCASZ. VAN WASSENAER³⁾, eine in der Geschichte der Stadt öfters genannte Persönlichkeit. Nach ELSEVIER war er 1535 geboren, seines Zeichens Goldschmied und 1577 Bürgermeister der Stadt. Während der Belagerung von Leyden bekleidete er zweimal städtische Vertrauensämter.⁴⁾ ORLERS⁵⁾ nennt ihn „Bürgermeister und Empfänger der Gelder des Gemeinlandes (Deichverbandes) für Leyden und Rhijnland.“ 1604 war er bereits verstorben.⁶⁾ Der einzige Sohn dieses jedenfalls ansehnlichen Mannes war LUCAS JANSZ. VAN WASSENAER, der als reicher Privatmann — sein Name findet sich immer ohne Standesbezeichnung

1) VAN DER AA's Biographisch Woordenboek nennt 3 „NICOLAAS VAN HOEY“, Vater, Sohn und Enkel. Nach dem Ersten habe P. PERRET die Vision des Zacharias, kl. 80. gestochen. Sein Porträt, bezeichnet von G. GAGLIARDI, sei in WEIGEL's, Kunstkatalog 1856 unter No. 27 aufgeführt. Der Zweite sei Hofmaler in Wien und Mitarbeiter am Kabinet von TENIERS gewesen. Der Dritte, um 1660 in Antwerpen geboren, sei 1710, ebenfalls als Hofmaler in Wien, gestorben.

2) „...En wijders dat d'voorn. CATHARINA HUIJGEN ter werelt gebaert heeft LUCAS, die in de wandelinghe (vermits de cortheijt van zijn persoon) genaempt geweest es cleijn LUCAS, welcke cleijn LUCAS geprocreeert heeft JAN LUCASZ. VAN WASSENAER die bij sijn leven was Burgemr. der stad Leyden en Rentmr. van de gemeene middelen over 't quartier van Rijnlandt, en naergelaten heeft een eenighe soone met naeme LUCAS JANSZoon VAN WASSENAER, die tegenwoordich noch es in levenden lijve.“ Aus dem bereits citirten Attest vom 27 Januar 1612.

3) An eine Verwandtschaft mit dem gleichnamigen Geschlecht der einstigen Burggrafen von Leyden ist schwerlich zu denken, da dieses bereits 1544 mit MARIA, die den Grafen JACQUES DE LIGNE heiratete, ausstarb (S. VAN LEEUWEN, Beschrijving van Leyden, 1672, S. 482. Vgl. auch GUICCIARDINI, Descrizione di tutti i paesi bassi. An. v. 1567. S. 183).

4) ORLERS S. 370. 373.

5) ORLERS 1641, S. 145.

6) VAN MANDER 217 verso (im Leben AERTGENS).

Oud-Holland 1899.

und Titel — erst in Leyden, dann in Voorburg beim Haag lebte und dort am 8. XII. 1634 starb. Die Schenkungen, die er für fromme Stiftungen machte, sind bei ORLERS¹⁾ und VAN MIERIS²⁾ nicht vergessen. Vor Allem aber hinterliess er in seinem am 19. XI. 1629 vor dem Notar PIETER DIEST im Haag gemachten Testament den Verwandten ersten Grades des „alten und sehr berühmten Malers LUCAS VAN LEYDEN,"³⁾ seines Urgrossonkels, die Summe von 4000 fl., die innerhalb der ersten zwei Jahre nach seinem Tode zu verteilen wäre. Die Enkel des DAMMES CLAESZ., von denen Einer noch zu Lebzeiten des LUCAS JANSZ. seine Verwandtschaft mit dem reichen Manne hatte feststellen lassen⁴⁾, säumten nicht, sich zum Antritt des Legats zu melden: die Auszahlung verzögerte sich aber über ein Jahrzehnt, wahrscheinlich wegen der Schwierigkeit, alle Erbberechtigten zu einer Verhandlung zusammen zu bringen; wann sie endlich stattgefunden, scheint unbekannt zu sein. Wir haben darüber ein Protokoll des Schiedammer Notars J. VAN NIEUPOORT vom 18ten November 1635, das 1875 im Dépôt der Arrondissements-Rechtbank zu Rotterdam aufbewahrt wurde,⁵⁾ einen am ersten Jahrestag von LUCAS JANSZoon's Tode dem Leydener Notar JAC. JZ. VERWEY erteilten Klageauftrag,⁶⁾ Verwandtschaftsatteste und Vollmachten vom 15. Januar 1636,⁷⁾ 19. Juli 1639⁸⁾ und 29. Januar 1642,⁹⁾ und die Akten eines 1645 vor dem Hof van Holland geführten Prozesses.¹⁰⁾

1) 1641, S. 145.

2) Beschrijving der stad Leyden I, S. 258.

3) „tot zijn vuyterste affectie dragend aan zijne familiaren ende bloetverwanten, ende voornamentlijk mede aan de vrienden van den Ouden ende zeer vermaerden schilder LUCAS VAN LEYDEN, die was geweest een oudoom van 's vaders sijde van den voorschreven LUCAS JANSZ.“

4) In dem mehrfach citirten Attest vom 27. I. 1612.

5) ELSEVIER in De Nederlandsche Spectator 1875.

6) Vgl. d. erste und 19te Anm. ds. Aufsatzes.

7) Vgl. d. erste Anm.

8) Ermächtigung seitens des CLAUDE DE HOEY, ausgefertigt durch den Leydener Notar P. DEN OOSTERLINGH, Mir durch Hrn. Dr. A. BREDIUS abschriftlich überlassen.

9) Vgl. d. erste Anm.

10) LEUPE in OBREEN's Archief II, 144.

STAMMBAUM DES

1440 DIRC
HUGENSZ. Sohn
eines Küfers, zu
Pilgerfahrt
verurteilt.

MARRITGEN
HUGENDR. (BLOK,
Leidsche Rechts-
bronnen S. 72).

1440—1445 JACOB HUGENZ.
(Rechtsbr. S. 143).

1432 DIRK FLORISZ. auf vier
Jahre verbannt. (Rechtsbr. S. 56).

Meester DIRCK FLORISZ. Nach
RAMMELMAN ELSEVIER Stadt-
organist in Leiden. Kauft 1474
eine Leibrente. † 1501.

HUGHE JACOBZ., Maler
zuerst erwähnt 5 Mai 1494.
lebt noch 1534. † vor 16 Dez.
1538. Thätig in Leiden,
Gent und viell. Gouda.

BEATRYS, mr. DIRCK
FLORYS dr. erwähnt 1485.
† nach RAMMELMAN
ELSEVIER 1531.

CLEMEYNSSE, mr.
FLORIJS dr. erwähnt
nach RAMMELMAN El-
als Nonne im Ursulakl
Leiden 1552—15

BARBARA
† 1509.

DIRCK
HUGENZ.
Maler
erwähnt
1521. Lebt
noch 1538.

Kinder.

KATHRIJN
JANSdr.
lebt 1529.

CORNELIS
JANSZ.
Pastoir
van den
Brouck
5. Sept.
1529.

MARGRIETE
1538 Nonne
im St. Michaëls
kloster zu
Leiden.

KATRIJN
HUY-
GENSdr.
erwähnt
1538.

MARYTGEN
HUYGENDR.
erwähnt 1538.

„CLEYN LUCAS“
(erwähnt im Ver-
wandtschafts-
attest vom
27. Jan. 1612).

JAN LUCASZOOM
VAN WASSENAER
Goldschmied.
Geb. 1535. 1577
Bürgermeister
(RAMMELMAN
ELSEVIER).
Gemein'ands
Rentmeister,
1604 verstorben.

LUCAS JANSZOOM
VAN WASSENAER.
Privatmann in
Leiden und
Voorburg.
Vermacht 1629
den Nachkommen
des LUCAS VAN
LEYDEN 4000 fl.
† 8. Dez. 1634.

GUILLAUME DE HOEY,
Führt nach FÉLIBIEN,
(III, 126) bei einem
Besuch KARLS V. in
Fontainebleau deko-
rative Malereien aus.

LUCAS DAMMASZ. Maler.
geb. nach v. MANDER 1533.
8. März 1566 in Utrecht.
† nach v. M. Utrecht vor
28. Juli 1604.

KINDER:

1). JAN LUCASZ. DE HOEY,
Schneider (vgl. LEUPE in
Obreens Archief II) in
Schiedam.

2). LUCAS LUCASZ. DE HOEY,
Feilhauer in Utrecht.

3) GRIETGE LUCAS DE HOEY,
1635 mit COENRAET
WILLEMSZ., 1645 mit
CORNELIS VINCENTSZ.
COYVOET vermählt.

DAMMAS
CLAESZ. DE
HOEY aus
Utrecht.
Maler. In Lei-
den erwähnt
1534—1559.

NICO
1590—
König
zo
Rech
KL
1). V.
DOU
Gattin
72-jähr
bene
AM
D
2).
DOUÉ
Aufs
Gemä
lung d

LUCAS VAN LEYDEN.

AMMES CLAESZ. vor 1504.
Bnig der Hantbogescutten
Leiden (Rechtsbr. s. 305).

JACOB VAN BOSCHUYSEN
1499 Schout von Leiden.

ALIJT HEERMANS.

BRUYNINC SPRUYT
1482—1512 in städti-
schen Aemtern
(v. HEUSSEN, Oudheden).

LVCAS HUGENZ. Maler.
Urkundlich erwähnt
1514—1529, † vor 27 Juli
1534. Geb. angebl. Ende Mai
od. Anfang Juni 1494
zu Leiden. † Angebl.
Sommer 1533 ebendort.

Joncfrouwe
LIJSBET VAN
BOSCHUYSEN.
† zwischen 27. Juli
1534 und
16. October 1538.

JAN VAN
RIJSWIJK (nach
RAMMELMAN
ELSEVIER).

JAN VAN
BOSCHUYSEN
1525 Schout
von Leiden
(v. HEUSSEN,
Oudheden).

HASE.

Keine Kinder.

MARYTGEN
LUCASdr.
wähnt 1538.
Lebt nach
RAMMELMAN
ELSEVIER
noch 1572
in Leiden.

DE, den n- a. SE 2 15 tor- ts S 643 r m- re.	HUYCH. KINDER. 1). DAMMAS HUYGENSZ. DE HOEY, Landmesser zu Woerden. 2). CATHA- RINA HUYGEN DE HOEY.	CORNELIS. KINDER: 1). ROELANT CORNELISZ. DE HOEY. Glas- händler in Rotterdam. Erwähnt 1612—1645. 2). BARTELMEESE CORNELISZ. DE HOEY, Böttcher in Woerden (vgl. ELSEVIER, Spectator 1875).	JEAN DE HOEY, Maler. geb. 1545 (FÉLIBIEN). 1590—1609 Peintre et varlet de chambre des französischen Königs. † 9. Mai 1615. ANNE (JEHANNE) 1574—1612. Gattin zweier Kgl. Musiker. NICOLAS (II) DE HOEY, geboren 1597. NICOLAUS (III) DE HOEY, geb. Antwerpen 1626 † Wien 1710. Hofmaler in Wien.	MARIE RECONCE oder RECOUVRE. FRANÇOISE DE HOEY. 1604 Gattin des 1619 verstorbenen Malers MARTIN FRÉMINET. JEAN (II) DE HOEY, geboren 1599. Lebt 1625.	GLAERTGEN. BEATRIS. JANNETGE.
---	---	--	--	---	-------------------------------

KRITISCHE OPMERKINGEN OMTRENT EENIGE SCHILDERIJEN IN 's RIJKSMUSEUM

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

IN de volgende regelen stel ik mij voor een aantal kritische observaties, in den loop der laatste jaren in het Rijksmuseum gemaakt, bijeen te brengen. Enkele er onder zijn door mij reeds mondeling aan deze of gene medegedeeld en zoo ten deele ook reeds in het museum doorgedrongen. Zoo noodig wensch ik ze hier met redenen te omkleeden.

AELBERT CUYP. In mijne reeds vroeger uitgesproken meening, dat het gezicht op Dordrecht (Nr. 256) eene copie is naar de linker helft van het beroemde schilderij bij Captain HOLFORD te Londen, ben ik na herhaalde en zeer nauwkeurige beschouwing van het origineel slechts versterkt. Het is een vrij goede copie, maar zij staat toch zoover ten achter bij het meesterlijk origineel, dat tot de 6 of 7 allergrootste meesterwerken van CUYP behoort, dat aan eene eigenhandige herhaling niet te denken valt. Wilde ik een uiterlijke aanwijzing hiervoor geven, zoo ligt zij o. a. daarin, dat in de copie het dwarsschip der Groote kerk over het hoofd is gezien, dat in Captain HOLFORD's stuk wel degelijk, zij het ook slechts zwak, is aangegeven. Aan CUYP zelf, die zijn vaderstad zoo telkens en telkens weer schilderde, zou een dergelijk verzuim niet overkomen zijn. De innerlijke bewijzen evenwel, liggende in de kwaliteiten van het stuk, zijn veel

talrijker en sterker. Men moet echter daarvoor het origineel kennen, anders is argumentatie vrij onvruchtbaar.

Ik knoop aan het hier gezegde de algemeene opmerking vast, dat AELBERT CUYP een der moeilijkst te kennen meesters onzer school is, omdat hij zoo veelzijdig, maar ook zoo ongelijkmatig van kwaliteit is. Aan de eene kant worden of werden stukken van de meest verschillende meesters aan hem toegeschreven, zoo zij slechts een zekeren gloed of een sterk in het oog springend rood hebben. Zoo bijv. hoenders van GIJSBERT D'HONDECOETER of van GOVERT CAMPHUYSEN, figurenstudies van AERT DE GELDER, riviergezichten van LIEVE VERSCHUIER, veestukken van HENDRIK MOMMERS, of uit den vroegen tijd van W. ROMEYN, jagdtafereelen van LUDOLPH DE JONG, zonsondergangen van HENDRIK TEN OEVER, maneschijnen van AERT VAN DER NEER, portretten van ADAM CAMERARIUS, doode vogels van CORNELIS LELIENBERGH, strandgezichten van CORNELIS BEELT, HENDRIK DE MEIJER en GUILLIAM DU BOIS en wat al niet meer! Om niet te spreken van de portretten van zijn vader JACOB GERRITSZ of de bijbelsche voorstellingen van zijn oom BENJAMIN CUYP of van de werken zijner pasticheurs, de VAN STRIJ's.

Aan de andere kant zien wij ook vaak wantrouwen tegen zijne ontwijfelbaar echte werken, zoo zij ongewoon van opvatting of wat zwak uitgevallen zijn. In het Museum te Breslau bijv. heeft men drie werken van AELBERT CUYP, alle verschillend doch alle echt; toch zijn er twee in den catalogus van een vraagteeken voorzien (Nrs. 145 en 338). Niet lang geleden werd nog de echtheid van een der CUYP's in het museum zijner vaderstad betwijfeld, Nr. 8, in den trant zijner vroege, van Goyen-achtige stukken, waarvan ik onlangs het vroegst gedagteekende werk 1639, toen CUYP negentien jaar oud was, in het Museum te Besançon (Nr. 111) vond. Het is in denzelfden geelachtig bruinen toon gedaan en ook zoo peuterig. Vooral de koeien zijn nog verbazend onhandig. Ook ging een gezichtje op een der poorten van Rotterdam in het Museum Boymans aldaar onder den naam van LIEVE VERSCHUIER (Nr. 55). In hetzelfde museum worden tegenwoordig nog twee vruchtstukken (Nrs. 124, 125) aan CUYP onthouden, alhoewel een ervan met het monogram A.C. in de bekende, zuivere kleine zwarte lettertjes gemerkt is en beide tot een groep van stillevens behooren, waarvan het groote stuk met de prachtige kreeft bij de Douairière BACKER—DE WILDT te Amsterdam de beste vertegenwoordiger is en waarvan anderen zich bevinden in het Suermondtmuseum te Aken, in het legaat SUASSO te Amsterdam en bij den heer T. HUMPHRY WARD te Londen.

Tegenover bovenvermelde copie staat Nr. 283, toegeschreven aan SIMON VAN DOUW, ruitergevecht, als een echte en voluit echt gemerkte CUYP. Hij hangt thans naast het landschap Nr. 104, zoodat iedereen zich door vergelijking kan overtuigen.

SIMON VAN DOUW was een schilder van den vijfden rang, die nooit zoo iets goeds als dit ruitergevecht in zijn soort is, heeft gemaakt.

Voor Nr. 253, Gevecht tusschen een haan en een kalkoen, weet ik nog steeds geen passenden naam. Een CUYP schijnt het mij stellig niet, eerder een Vlaamsch stuk.

Nog steeds staat op de lijst van Nr. 259, Familie in een landschap, het naambordje van AELBERT CUYP, alhoewel Dr. BREDIUS reeds voor jaren in zijne Meisterwerke er op heeft gewezen, dat het een J. G. CUYP is. Men vergelijke slechts de kinderen links met de soortgelijke groep van dien meester in het Museum te Berlijn.

Nr. 289, de Onthoofding van Johannes den Dooper, vroeger DROST genaamd, heet thans CAREL FABRITIUS. Er bestaan van dezen slechts twee stukken, die ter vergelijking kunnen dienen: te Rotterdam en te Amsterdam. Voldoende punten van overeenkomst schijnen mij te ontbreken. Daarom geef ik er de voorkeur aan mij met een „ignoramus” te vrede te stellen.

Nr. 409. J. VAN GOYEN, Gezicht op Dordrecht, afkomstig uit het Werkhuis te Amsterdam, is een karakteristiek werk van WOUTER KNIJFF. Deze Haaremsche schilder van wien de oude bronnen reeds getuigen „als VAN GOYEN, bijzonder eveneens” (V. L. v. D. VINNE bij VAN DER WILLIGEN, blz. 196 u. v.) is vooral sinds de Leipziger tentoonstelling van 1889 meer bekend geworden. Men vond toen niet minder dan vier of vijf¹⁾ stukken van hem bijeen (vgl. SCHLIE in het Rep. f. Kunstw. XIII. 155). Bovendien ontmoet men er nog in Zweden (GRANBERG, Coll. privées, zes stuks), in het Amalienstift te Dessau (als SAL. VAN RUYSDAEL), in de Musea te Rijssel (als JAN VAN GOYEN, Nr. 353), te Gent, in Stafford House te Londen, op het slot te Anholt en op tal van andere plaatsen. Hier te lande komen ze ook wel in den handel voor en was er o. a. een groot stuk in de veiling HOUCK. Eenmaal hem gezien hebbende herkent men hem licht aan de vluchtigere behandeling van den boomslog en aan een groote voorliefde voor een grijsachtig blauw in de donkere partijen van het water op den voorgrond en in de daken der huizen.

Nr. 466a. Rivierlandschap, gemerkt D. v. H. en daarom DANIEL VAN HEIL genoemd. Deze laatste was evenwel een Vlaamsch schilder, terwijl de monogrammist D. v. H. ongetwijfeld een onder den invloed van SAFTLEVENS Rijngezichten staande Noordnederlander was, wiens naam ons voorloopig nog onbekend is.

Nr. 499. Beleg van 's Hertogenbosch, genoemd PAULUS VAN HILLEGART en Nr. 1491 Vertrek der Spaansche troepen uit die plaats, op naam van ESAIAS VAN DE VELDE zijn pendants en ongetwijfeld van dezelfde hand, dezelfde die ook

¹⁾ Een op de tentoonstelling, een in het museum en drie in de Thieme'sche Stiftung.

Nr. 502, de bekende groep der Prinsen van Oranje op het Buitenhof, die in zoovele varianten voorkomt, geschilderd heeft. Deze schilderijen wijken alle af van de gemerkte stukken van PAULUS VAN HILLEGAERT, zooals Nr. 497 Slag van Nieuwpoort en 498 Afdanking der Waardgelders, benevens van het daarbij behorende Nr. 500 FREDERIK HENDRIK en gevolg voor Breda.

De voornaamste punten van afwijking zijn: HILLEGAERT is geeler; in zijne figuren, zijne landschappen, zijne luchten; de schilder der andere stukken is blauwachtig groener in zijn landschappen, koeler en grijzer in zijn luchten, deze laatste vertoonen bij HILLEGAERT streepvormige wolken, bij den ander niet. Veel overeenkomst is er tusschen beide in de types der figuren zoowel als in die der paarden en ongetwijfeld bestaan er relaties tusschen HILLEGAERT en den anonymus. Ik meen den naam van dezen te kunnen mededeelen. Hij bevindt zich op een schilderij in het Museum te Napels, eveneens de belegering van 's Hertogenbosch voorstellende, met het dorp Vucht met zijn gothische kruiskerk en zijn stompen vierkanten toren op den voorgrond; links bevinden zich de aanvoerders met hun staf, en rechts zijn scenes in het kamp afgebeeld. Men overziet de belegeringswerken als een panorama van af een heuvel. De figuurtjes op den achtergrond zijn bijna zonder lokale kleuren in het groen van het landschap gezet. Van deze voorstelling maakt de catalogus een „Fête villageoise anx environs de la ville d'Anvers”, door HENRY PACX. Voor dat ik gezien had, dat deze naam „H. PACX A° 1632” op het schilderij staat, had ik hem reeds in den catalogus doorgeschrapt en er PAULUS VAN HILLEGAERT voor in de plaats gezet, zoozeer herinnerde mij het stuk aan de beide tafereelen te Amsterdam. Bij nader toezien ontdekte ik evenwel den naam, die volkomen authentiek bleek te zijn, en te Amsterdam teruggekomen, zag ik al spoedig, dat de bovengenoemde stukken aldaar afwijken van HILLEGAERT en overeenkomen met PACX. Tevens vond ik in den catalogus der auctie P. F. TIBERGHIEU, Brussel 22 Mei 1828:

De inname van 's Hertogenbosch door H. PAIX, 1631.

De schrijfwijze PAIX kan door den samensteller van den catalogus verkeerd gelezen zijn, doch ook is het mogelijk, dat de artist den Latijnschen vorm PACX het eene maal, den Franschen vorm PAIX het andere maal heeft gebruikt. Ten derde bevindt zich op het huis Beverweert bij Utrecht een groep van halflevers-groote figuren der Prinsen van Oranje en Nassau te paard in een landschap, hetwelk PACX is gemerkt en ook het werk van onzen schilder is. Vooral de typen der paarden komen zeer goed overeen. De afwijkingen van de andere stukken die het vertoont, komen vermoedelijk op rekening van het ongewoon groote formaat.

Andere gemerkte stukken of ook levensbizonderheden zijn mij omtrent dezen, vermoedelijk evenals HILLEGAERT, Amsterdamschen artist niet bekend

geworden. Zijn schilderwerk bestaat behalve uit de genoemde stukken te Napels, Amsterdam en Beverweert, uit de in details onderling afwijkende voorstellingen van de Prinsen van Oranje op het Buitenhof, ten jagd uitrijdende, in het Mauritshuis (op naam van HILLEGAERT), in de collectie DUMBAR aldaar (in 1894 te Utrecht tentoongesteld als „Richting van ADRIAEN VAN DE VENNE,” cat. Nr. 449) en bij den Earl SPENCER te Althorp, terwijl een vijfde veel geringer exemplaar in het St. Nicolaesgasthuis te 's Gravenhage eene vrije herhaling ervan is. Bovendien is er in het Museum te Rijssel, gecatalogiseerd onder Nr. 728 als het werk van PIETER SNAYERS, nog eene groote voorstelling van het Beleg van den Bosch met het kamp van Vucht op den voorgrond.

Nr. 594. Portret van twee echtgenooten uit de familie BERESTEYN met hun kind aan het strand der zee, omstreeks 1640. De catalogus deelt mede, dat BODE dit schilderij aan ABRAHAM WILLAERTS toeschrijft. Ik herinner mij niet ooit dergelijke stukken van dezen meester gezien te hebben; wel is er in een particuliere verzameling te Emden een soortgelijk schilderij van een familie aan het strand der Noordzee met het opschrift in de lucht: *'t Gaet al naer Santvoort* en gemerkt ISACK L. Dit is waarschijnlijk het werk van ISAACK LUTTICHUYS aan wien dan ook wellicht het Amsterdamsche stuk ware toe te schrijven.

Nr. 630. Hollandsche School, De aanval der Hollanders bij Chattam. Op een vlag staat J. VAN LEYDEN. Dit is de naam des schilders, niet zooals vroeger werd aangenomen, die van het schip. KRAMM vermeldt een zeer goed schilderij van hem, een zeegevecht met een havenhoofd, gemerkt J. VAN LEYDEN 1661 en in het Museum te Middelburg is een tweede voorstelling van de vernieling der Engelsche vloot, gemerkt: IV LEYDEN. 1669. Waar deze schilder thuis behoorde is vooralsnog onbekend.

Nr. 687. Het musiceerend paar, met een valsche handteekening van PIETER DE HOOCH. Indien dit stuk aan KOEDYCK is toegeschreven, omdat men er dezelfde hand in zag als in den zoogenoemden KOEDYCK der verzameling SIX, dan zou het het werk van CORNELIS DE MAN zijn. Immers de Geograaf uit de genoemde collectie behoort met het soortgelijke stuk te Hamburg en één in het Museum te Marseille tot een groep van werken van CORNELIS DE MAN, waarvan zich het overtuigende, wijl gemerkte exemplaar in het Museum te Boedapest bevindt. Voor mij is het evenwel nog niet geheel zeker, dat DE MAN ook de schilder is van het stuk der verzameling VAN DER HOOP.

Nr. 690. De onwaardige bruiloftsgast. Afwisselend is dit stuk toegeschreven aan EECKHOUT en HOOGSTRATEN. Iedereen voelde, dat het van geen van beiden was, iedereen voelde ook, dat het een bekend meester uit de school van REMBRANDT moest zijn; men kon eenvoudig niet „op den naam komen”.

Deze naam is, gelijk thans reeds op de lijst vermeld staat, NICOLAES MOEYAERT. Het Rembrandtieke stuk te Brunswijk, Christus die Mattheus van den Tol roept, is het voornaamste steunpunt voor deze attributie, doch ook de ongelukkige verwerping, de twee jongenskopjes, de figuurtjes op den achtergrond, de hond enz. zijn karakteristiek genoeg voor MOEYAERT, om hem te herkennen.

Nr. 693. Het atelier van HOUBRAKEN is, gelijk ik reeds vroeger (Quellen-studiën, blz. 465) heb opgemerkt, een gekleurde copie van de prent van NICOLAES VERKOLJE. In de veiling J. E. SOWERBY e. a., Londen 27 Mei 1899, vond ik het origineel onder Nr. 128, toegeschreven aan MIERIS.

Nr. 748. Boschgezicht uit de collectie DUPPER is geen JAN VAN KESSEL; men vergelijkte slechts vlak in de nabijheid den Waterval van dezen meester in het legaat VAN DE POLL; deze laatste is tevens het bewijs, dat Nr. 69 in het Museum Boymans te Rotterdam geen ALLAERT VAN EVERDINGEN, maar ook een JAN VAN KESSEL is.

Nr. 762. Portretten van ROMBOUT HOGERBEETS met vrouw en kinderen in een park. Dit stuk draagt een valsch monogram van THOMAS DE KEYSER, van wien het zeker niet is. Het is vermoedelijk een der Vlaamsch-Hollandsche artisten van omstreeks 1625—30. Van dezelfde hand is een groep in een landschap in het museum te Keulen van het jaar 1632, waarop men de handteekening van den maker heeft verwijderd om er een beter klinkenden voor in de plaats te zetten.

Ook Nr. 763 portret van PIET HEIN en Nr. 764 zoogenoemde familie van PIET HEIN zijn geen overtuigende werken van THOMAS DE KEYSER; de schilder van het laatstgenoemde stuk moet men veeleer in de richting van W. C. DUYSER zoeken. Men vergelijkte bijv. de beide vrouwekopjes met de eigenaardige toetsjes van de glimlichten op neus en voorhoofd, de langgestrekte handen enz. Het stuk is evenwel zulk een ruïne, dat een definitief oordeel zeer moeilijk is.

Nr. 786. ISAACK KOEDYCK, portret van een admiraal. Dit is geen admiraal en geen KOEDYCK. Alles wat den voorgestelden persoon tot een admiraal maakt, het kijkje op de zee rechts, zijn harnas, zijn veelvoudige gouden keten met medaille is er later in geschilderd. De schilder van het oorspronkelijke is SIMON KICK. Tot de meest karakteristieke gedeeltes, die voor vergelijking in aanmerking komen behooren de mouw en de onderste ledematen. Er is tegenwoordig (April 1899) bij den kunsthedelaar GOUDSTIKKER een interieur met 3 of 4 figuren van KICK, dat uitmuntend ter vergelijking kan dienen.

Nr. 890. Portret van BRECHJE HOOFT is geen NIC. MAES, doch een PHILIPS VAN DIJK. Wie de moeite wil nemen het met de overige VAN DIJKS te confronteeren, zal het met mij eens zijn.

Nr. 981, het damesportret tegen een rooden achtergrond, op naam van

PAULUS MOREELSE, is voor mij niet overtuigend. Ik weet er vooralsnog geen anderen naam voor.

Nr. 1172. ALBERT, Graaf van Nassau is geen RAVESTEYN, doch een WYBRAND DE GEEST. Men vergelijke de portretjes uit dezelfde serie, die er vlak bij hangen (Nrs. 387—389).

Nr. 1350. Vischverkoopster in de verzameling VAN DER HOOP is, gelijk de catalogus reeds in de aanmerking mededeelt, een Q. VAN BREKELENKAM en geen H. M. SORGH, terwijl Nr. 1486, uit het legaat DUPPER, geen ADR. V. D. VELDE maar een karakteristieke JAN WIJNANTS is.

Nr. 1531, Boschgezicht, op naam van ADRIAEN VERBOOM, is een zéér karakteristiek en voor den schilder zéér goed werk van CORNELIS DECKER. Dat het geen VERBOOM is, bewijst vergelijking met het voluit gemerkte Nr. 1530 voldoende. Voor DECKER is bewijzend de behandeling van het gebladerte en de vorm en kleur der wolken. Van de handteekening IL. die er op moet staan, is tegenwoordig geen spoor meer te vinden. De figuurtjes schijnen mij van den schilder zelf, niet van LINGELBACH.

Nog steeds hangt zonder nummer en thans ook zonder naambordje in de internationale zaal een levensgrootte voorstelling van Susanna en de ouderlingen, vroeger toegeschreven aan MAERTEN DE VOS. Dit stuk is ongetwijfeld een werk van JOACHIM WTTWAEL. Men vergelijke slechts de koperkleurige vleeschinten en de voorliefde voor de combinatie van blauwachtig groen en scherp rood in de costumes. In het Museum Kunstliefde kan men zich van de juistheid dezer bewering het best overtuigen, zoowel aan een genretafereel als aan de levensgrootte portretten; sinds korten tijd, tengevolge van den aankoop van twee middelmatige apostelkoppen ook in het Rijksmuseum.

Onder de overige schilderijen die nog ongenummerd zijn, komen de volgende voor, die tot opmerkingen aanleiding geven.

De ADRIAEN VAN OSTADE uit het geschenk MESSCHAERT VAN VOLLENHOVEN is een copie. Het datum 1648 reeds maakt het schilderij verdacht, het vertegenwoordigt een veel latere periode zijner kunst. Op een papiertje aan het venster staat dan ook met fijne cijfers 1678 en dit komt beter uit voor het origineel.

Twee portretten uit de verzameling DE RUYTER zijn op mijn conjectuur aan JAN ANDRÉ LIEVENS, den zoon van JOHANNES LIEVENS toegeschreven. Het eene, dat van ENGEL DE RUYTER, is op den halsband van den hond gemerkt I A L, het tweede, dat van JAN PAUWELSZ VAN GELDER, draagt links ter halver hoogte dezelfde letters, de A. evenwel niet op dezelfde lijn als de beide anderen toch halverwege de regel, de I en de L doorkruisen elk een der schuine halen van de A. Dit merk is vergezeld van het jaartal 1668, hetwelk zeer goed uitkomt

voor den jongen LIEVENS, (geb. 1644, te Antwerpen, in 1668 poorter te Amsterdam), die — wij weten het o. a. uit de gravure, die BLOOTELING naar zijn portret van ABRAHAM HEYDANUS sneed — portretten schilderde. Ook is er in het krachtige coloriet van den ENGEL DE RUYTER eenige verwantschap met het palet zijns vaders te herkennen, terwijl eindelijk beide stukken zich zeer goed laten rijmen met het voluitgemerkte ruiterbeeld in een landschap in het Fitzwilliam Museum te Cambridge.

Twee andere portretten uit dezelfde verzameling gaan nog als anonieme kunstwerken, alhoewel ze beide voluit D. HARINGH beteekend zijn.

Eveneens anoniem is nog een der vele voorkomende afbeeldingen van het gevecht tusschen BREAUTÉ en LEKKERBEETJE op de Vuchterheide. Vroeger werden deze in een bruine scala gedane voorstellingen toegeschreven aan SEBASTIAEN VRANCX, die evenwel krachtens zijn Vlaamsche kunstwijze veel kleuriger is. Men vergelijkte slechts zijne stukken in het Rijksmuseum! Onze voorstelling is daarentegen blijkbaar uit de Hollandsche School. Aan den senator P. SEMEONOF uit St. Petersburg komt de eer toe, het eerst voor twee soortgelijke stukken in het Museum Kunstliefde te Utrecht (Nrs. 81, 82) den waren naam te hebben genoemd en wel op grond van een gemerkt en van 1650 gedateerd stuk in zijn eigen verzameling, van GERRIT VAN SANTEN. Zoowel BREDIUS als schrijver dezes hadden sinds dien gelegenheid deze toeschrijving te controleeren en hare juistheid te erkennen. Deze GERRIT VAN SANTEN werd in 1629 lid van het Haagsche St. Lucasgilde en is verder voornamelijk bekend door de krijgstaferelen, die hij voor FREDERIK HENDRIK op het kasteel van Buren schilderde. Hij ontving in Februari en December 1647 achtereenvolgens 260 en 530 gulden voor voorstellingen van de belegeringen van Hulst, Sas van Gent, Schenkenschans (tweemaal), Grol en Gennep en het innemen van Wesel (tweemaal)¹⁾.

In 1670 werd in de collectie CORNELIS MONINCX een cleyne bataille van hem op 4 gulden getaxéerd.²⁾ Behalve te Utrecht en te Amsterdam vindt men ook elders voorstellingen van het gevecht van Breauté en Lekkerbeetje door VAN SANTEN, zoo o. a. in de historische afdeeling van het Museum te Brussel.

De heer SEMEONOF handelt over dezen schilder in het 2e deel blz. 84 van zijn, helaas alleen in 't Russisch verschenen, werk over Hollandsche schilders en geeft een facsimile van VAN SANTENS handteekening.

¹⁾ KRAMM, Aanhangsel en Kunstkronijk 1861 blz. 39.

²⁾ Prot. Not. J. BECCOMAN, den Haag, O.-H. VII blz. 279.

De Rotterdamsche schilders Du Bois

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

R zijn zóóveel schilders DU BOIS en van de meesten is zóó weinig bekend, dat eene poging om wat orde in dien chaos te brengen, niet onwelkom zal zijn. Ten einde den lezer niet langer op te houden dan noodig is, heb ik de meeste documenten, waarop de volgende mededeelingen rusten, niet in 't verhaal opgenomen, maar erbij gevoegd, zoodat men de medegedeelde feiten kan controleeren.

HENDRICK DU BOIS.

Deze schilder woonde eenigen tijd en stierf te Rotterdam. In 1639 verklaarde hij oud te zijn „omtrent vijftig jaer”, en hij zal dus geboren zijn omstreeks 1589. Of hij te Rotterdam het levenslicht zag, dat kan ik niet zeggen, daar de Rotterdamsche doopregisters niet verder teruggaan dan 1614. Er voor pleit, dat daar reeds in 1592 een DU BOIS woonde en dat HENDRICK trouwde met een Rotterdamsch meisje. Maar dit gebeurde te Antwerpen, en hij kan dus ook wel een Antwerpsche jongen geweest zijr, hetgeen zelfs waarschijnlijker mag heeten, omdat er geen enkele reden is, de inschrijving in het St. Lucasgild

te Antwerpen niet op hem toe te passen: „1602. HENDRICK DU BOIS, leerling van HANS DE WAEL.”

Aanteekeningen in Rotterdamsche Gifteboeken, enz. hadden mij geleerd dat de te Antwerpen wonende HENDRICK DU BOIS getrouwd was met een Rotterdamsche juffer van goede familie, HELENA ELANTS TROMPER. De altijd hulpvaardige Archivaris van Antwerpen, de heer F. J. VAN DEN BRANDEN, was dadelijk bereid trouw- en doopboeken na te zien, en zond mij afschrift van de huwelijksinschrijving: „1614, 14 Januari. HENDRICKE DU BOOES, HELENA DE TROMPER. Testes: HENDRICKE DE BOOES, JANNEKEN VAN TER GOET. met dispensaese.”

De jonggehuwden behoorden tot de parochie van St. Joris, en lieten daar ook hunne kinderen doopen. Het waren er acht. Drie slechts overleefden de ouders: MARIA, de oudste, die gedoopt werd op 16 October 1615, EDWARD, de derde, gedoopt op 9 December 1619, en SIMON, de jongste, gedoopt op 26 Juli 1632. Als peter trad tweemaal op een HENDRICK DU BOIS, vermoedelijk dezelfde die getuige bij het huwelijk was geweest, en als meter éénmaal eene BARBARA DU BOIS.

HELENA DE TROMPER heette eigenlijk HELENA ELANDT TROMPERSdr. Zij was eene dochter van ELAND GIJSBRECHTS TROMPER, die te Rotterdam op 5 November 1589 trouwde met MARIA SEVERIJNS. Toen hij stierf in 1609 liet hij drie minderjarige dochters na: MARIA, geboren in 1593, INGETJE, geboren in 1594, en HELENA, geboren na 1594. Op 14 December 1609 stelden Weesmeesters tot voogden over deze kinderen aan „GIJSBRECHT ADRIAENS TROMPER ende PIETER ADRIAENSZ. TROMPER”, en op 28 Februari 1614 werden „ADRIAEN PIETERSZ TROMP (TROMPER) ende REIJNIER PIETERSZ. TROMPER tsaemen” tot voogden geordonneerd „mits dat REIJNIER PIETERSZ voors. d'administratie van de goederen der kinderen sal hebben.” (Register van voogdij). „GIJSBRECHT ADRIAENSZ TROMPER, Raedt „ende Vroedschap deser stede” stierf in 1615, en de Inventaris van zijn belangrijke bezittingen, werd op 11 April 1615 ter Weeskamer ingeleverd door JAN GIJSBRECHTS TROMPER, in presentie van de twee laatstgenoemde voogden; „JAN VAN HEEMSKERK „als voocht over de kinderen van MARITGE GIJSBRECHTSdr. daer vader af was „GERRIT VRANCKEN VAN BEEST, tsamen vervangende INGETJE GIJSBRECHTSdr. „als erfgenamen ex testamento van voorn. GIJSBERT TROMP.” (Weezen staetboek f. 216.) HELENA was dus van deze erfenis uitgesloten, misschien wel om haar huwelijk. Haar zuster MARIA was een jaar later dan zij, op 15 Februari 1615, gehuwd met DIRCK PAETS, wijnkooper; en INGETJE trouwde op 9 April 1617 met THIJELMAN HERMANS, beiden op het Stadhuis. Op 3 Juni 1615 werd MARIA, oud omtrent 22 jaren, uit de voogdij ontslagen en werd aan haar man het beheer over haar goederen toevertrouwd; hetzelfde geschiedde met INGETJE, oud over

de 23 jaren, en haar man op 30 Juni 1617. HENDRICK DU BOIS verzocht „uij-
 „rijcking van de vruchten geprocedeert van de goederen” zijner „onbejaerde” vrouw
 door de voogden van deze; burgemeesters en weesmeesters consenteerden, maar
 „alleenlick bij provisie zonder tzelve te trecken in consequentie”, op 5 Juni 1617.
 Een jaar later deed HELENA ELANDTS GIJSBRECHTSdr. hetzelfde verzoek, en
 wederom werd geconsenteerd „bij provisie zonder deselve te trekken in consequen-
 tie”. Eerst op 13 Februari 1619 werd HELENA, op verzoek van haar man, van
 de voogdij ontslagen, gehoord „JAN GIJSBRECHTS TROMP (TROMPER) cousins,” de
 voogden en zwagers „geinformeert den voorn. HENRICK DU BOYS van goeden
 „regimente ende beleid” (Weesenstaetboek A°. 1614—1619 f. 232 en 250.)

De „cousijn” JAN GIJSBRECHTS TROMPER was een broeder van HELENA's
 vader, reeder, vermogend en ongehuwd. Hij stierf in 1621 en op den 23^{en} Februari
 van dat jaar werd de inventaris van zijn nalatenschap ter Weeskamer ingediend.
 DIRCK PAETS en THIJELMAN HERMANS vertegenwoordigden toen „HENRICK DE
 „BOIS, getrouwt hebbende HELENA ELANDTS TROMPERSdr.” Deze erfde o. a. één
 negende deel in het huis „genaemt den grooten St. Joris”, noordzij van de Hoog-
 straat, dat hij op 4 April 1621 verkocht voor f 800 (Gifteboek XIX f. 98);
 elf gemeten leenland, en aan haar en hare zuster was geprelegateerd f 1600. (Inven-
 tarisboek 327 f. 293).

Op 6 Januari 1622 werden weder familiezaken geregeld bij den Notaris
 J. VAN ALLER ANDRIESZ., en toen vervingen D. PAETS en TH. HERMANSZ.
 „HEYNDRICK DU BOYS, schilder tot Antwerpen, heuren swager” enz.

Het jaar, waarin HENDRICK DU BOIS met zijn gezin zich vestigde te Rot-
 terdam, bleef mij onbekend. Hij was er poorter, toen hij en zijn vrouw op
 2 Maart 1638 bij den notaris A. VOGEL (III. 102) hun testament passeerden.
 Ruim een jaar later, op 10 September 1639, legden „ABRAHAM VERLINDEN &
 „HENDRICK DU BOIS, out omtrent 50 jaer, beide schilders, woonend alhier, eene
 „verklaring af, op verzoek van MARIA BEKEMANS, weduwe van ABRAHAM JANSZ.
 „DE BOIS” over de olie gebruikt bij het „verven ofte scilderen van haar huis”.
 Onze schilder teekende die verklaring:

Hendrick Du Bois

Hij behoorde tot de vijf schilders en schilderijenverkopers, die op den
 4^{en} Augustus 1642 aanbesteedden „een gaerde van deelen” in de Princestraat,
 ten behoeve van den verkoop. Gelijk de meeste schilders in dien tijd was hij

ook kunstverkooper, blijkens de reeds in de Rotterdamsche Historiebladen medegedeelde acte van 5 November 1643, waar hij genoemd wordt „schilder ende cunstverkooper”. Hij kocht toen een huis op het Westnieuwland, geheeten Het blauwe Lam, van ouds De Dubbelde Sleutels, dat hij betaalde met 2077 gld. en een hypotheekbrief van 6000 gld. Dit huis werd door hem echter niet betrokken. Hij bleef in 't huis „Catwijck op zee”, ook op het Westnieuwland gelegen.

Daar stierf zijn vrouw in de week van 27 Augustus tot 3 September 1645, en daar stierf hij zelf in October 1646. Op Zondag, 28 October, werd hij begraven.

Een onbeduidend kunstenaar was HENDRICK DU BOIS niet. Zou anders ANTHONIE VAN DIJCK hem hebben geportretteerd en zijn vrouw? Die portretten bestaan nog. Het zijn kniestukken; beide personen zijn voorgesteld blootshoofds, naar elkander toegekeerd. HENDRICK houdt den rechterarm omhoog en den wijsvinger uitgestoken naar rechts, alsof hij op zijn vrouw wijst. HELENA draagt het haar naar achter, heeft een breede geborduurde kraag om, welke over de schouders valt, breede geborduurde manchetten, en houdt de linkerhand in de rechter. Beide portretten zijn gegraveerd door CORNELIS VISSCHER (DUTUIT, A. VAN DIJCK No. 171, 172; C. VISSCHER No. 88 en 117). VISSCHER's teekening van het portret van HENDRICK DU BOIS is in het bezit van het Britsch Museum. De gravures zijn in tegenovergestelde richting als de portretten van VAN DIJCK. Onder het portret van DU BOIS staat „HENDERICKUS DU BOOYS”. De vierde staat draagt, behalve de namen van den schilder en den graveur, het adres: EDEWAERT DU BOOIS excudit; de zesde staat het adres van E. COOPER en de aanwijzing „E Collectione Nobilissimi JOANNIS Domini SOMERS”. Beide, de portretten van VAN DIJCK en de koperen platen van VISSCHER, werden door den oudsten zoon van HENDRICK DU BOIS nagelaten aan den jongsten zoon SIMON, en deze legateerde de eerste aan zijn patroon Lord JOHN SOMERS, de anderen aan zijne weduwe SARA VAN DE VELDE.

Lord JOHN SOMERS stierf in 1726; zijne zuster, met CHARLES COCKS gehuwd, was zijn erfgenaam, en haar kleinzoon werd in 1784 Baron SOMERS. Na den dood van Lord SOMERS werd diens prentverzameling verkocht. De portretten van HENDRICK DU BOIS en zijn vrouw werden eigendom van den Earl of HARDWICKE te Wimpole. WAAGEN zag ze daar nog omstreeks 1857 (*Art Treasures*, Supplement). Vervolgens werden zij gescheiden. Het portret van HENDRICK werd door het Städelsche Kunst-Institut te Frankfort a/Main in 1884 gekocht van het Frankfurter Kunstverein. Het portret van zijn vrouw draagt op de gravure van VISSCHER het onderschrift „HELENA LEONORA DE SIEVERI” ¹⁾

¹⁾ Misschien een poging om den naam een Italiaanschen klank te geven, wat samenhangen kan met de later te vermelden liefhebberij der zoons. HELENA kon blijven; ELANTS werd LEONORA, TROMPERS (bedriegers) Si è veri.

en dien naam droeg ook het schilderstuk van 'ANT. VAN DIJCK toen Prins DEMIDOFF het kocht. De firma DURAND—RUEL, waaraan ik deze mededeeling dank, kocht het in 1890 van de Prinses DEMIDOFF, liet het photografeeren door de firma BRAUN — de fotografie was op de VAN DIJCK-tentoonstelling te Antwerpen —, en verkocht het dadelijk aan het Art-Institute te Chicago.

Daar prijkt de vrouw van den schilder DU BOIS, dochter van een Rotterdammer koopman, als een Italiaansche Prinses!

Vijf weken na het overlijden van HENDRICK DU BOIS, op 6 December 1646, werden zijn oudste zoon EDUARD en de brandewijnbrander JACOB BUIJTEWECH aangesteld tot voogden over zijn jongsten zoon SIMON. Op den 13^{en} December werd de Inventaris der nalatenschap van „mr. HEINDRICK DE BOIS, in zijn leven „schilder”, bij de Weeskamer ingeleverd door „EDWAERT DU BOIS, schilder en „JACOB BUIJTENWECH, brandewijnbrander”. Het was een goede inboedel, met porcelein, goud, zilver, geld tot een bedrag van f 1120, terwijl de schulden reeds betaald waren. Eene rubriek van den Inventaris heet: „schilderijen & eerstelijck dousijnwerck”. Daar worden vermeld: „29 ses en twintich maten, 23 gulden „maten, 79 groot soorten, 81 sevenst. maten, 10 langetjes, 62 salvatores, 2 stoo- „tersmaten, een stuck wat grooter als ses en twintich maat”, benevens een groot aantal „ebbenlijsten”, en eenige „swarte slechte lijsten”. Iets meer van de schilderijen vernemen wij uit de acte van scheiding en deeling der nalatenschap, bij de Weeskamer ingediend door den schoonzoon JAN VERMEIJ en den zoon EDUARD. Onder de ontvangsten worden daar vermeld: van Capt HENDRICK VAN DE GRAEFF voor drie schilderijen f 31 —; van een bakker op de Leuvehaven voor een schilderij f 20 —; van 2 stucken schilderijen, sijnde „dosijnwerck” f 8 —; van EDUARD DE BOIS voor een schilderij f 100; van den Rector ZWAERDECROON voor een schilderij f 36.—; van CORNELIS VERMEIJ voor een schilderij f 6; van JAN VERMEIJ dito f 46; van JAN MOLIJN voor verscheidene stucken „dosijnwerck” f 255.—, van JAN VERMEIJ voor verscheiden stucken schilderijen f 510. Uit deze acte blijkt dat EDUARD voor zijn vader werkte; hij ontving 39 gld. 25 st. „dat hem noch resteerde over huere van zijn vader sal”. Ieder der drie kinderen ontving f 2723. Aan EDUARD en den minderjarigen SIMON bleven onverdeeld „de twee conterfeijtsels gedaen bij ANTONI VAN DIJCK van d'overledene en zijn huisvrouw”.

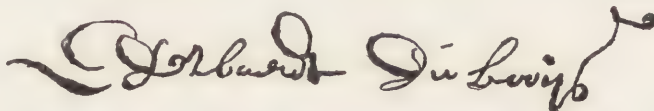
Uit de rekeningen der voogden, dd. 29 Juli 1651, 30 October 1653 en 22 December 1661 blijkt, dat op 13 September 1648 ontvangen was „24 gld. wegens vercofte schilderije”; op 5 Juni 1651 f 225; te Haarlem voor 24 schilderijen f 221; en later f 72 voor 4 schilderijen van D^{nie}. Harstenburgh”. Het blijft echter onzeker of al deze stukken door HENDRICK DU BOIS geschilderd waren, en deze opgaven leeren ons niets omtrent de voorstellingen, enz.

Eerst meende ik dat deze HENDRICK DU BOIS wel de gelijknamige schilder kon zijn, van wien VINCENT LAURENTSZ VAN DER VINNE verscheidene werken te Keulen zag in 1653 (A. VAN DER WILLIGEN, *Les Artistes de Haarlem*, p. 84 en 315). VAN DER VINNE schrijft over dezen als over een reeds overledene: „il fut un bon maître”, enz. Dit zou stemmen met onzen DU BOIS, die in 1646 gestorven is. Maar VAN DER VINNE, die den Haarlemschen schilder GUILLAM DU BOIS tot reisgezel had, schrijft niet over den schilder der te Keulen aanwezige werken zóóals hij waarschijnlijk zou gedaan hebben, wanneer die HENDRICK DU BOIS een landgenoot was geweest en nog wel de vader van den door hem vermelden en één jaar voor hem in het Haarlemsche gilde opgenomen EDUARD DU BOIS. Daarom geloof ik dat VAN DER VINNE doelt op den Keulschen HEINRICH DU BOIS, wiens werken schuilen onder de door PARTHEY in zijn *Deutscher Bildersaal*, 1863, vermelde 16 te Keulen aanwezige, gedeeltelijk 1624 gedateerde schilderijen, die door hem worden toegekend aan een J. R. C. DU BOIS. De heer E. W. MOES maakte mij opmerkzaam op de in MERLO ed. *FIRMENICH RICHARTZ*, p. 102 voorkomende biographie van dien Keulschen HEINRICH DU BOIS „der zu Antorff, in Italien und anders wo gelernet”, sedert 1615 te Keulen woonde, in 1621 met ADELHEID JORDANS trouwde, en in 1628 al dood was, hetgeen ook stemt met het schrijven van V. L. VAN DER VINNE. JANITSCHKE vermeldt hem niet in zijne *Geschichte der Deutsche Malerei*; misschien omdat hij, anders oordeelend dan VAN DER VINNE, hem geen kunstenaar van beteekenis acht.

Schilderijen van onzen HENDRICK DU BOIS zijn, voor zoover ik weet, niet meer aan te wijzen.

EDUARD en SIMON DU BOIS.

EDUARD DU BOIS werd, zooals gemeld is, te Antwerpen gedoopt op 9 December 1619, en was dus 27 jaren toen zijn vader stierf. Hij maakte dan ook met zijn zwager VERMEIJ de acte van boedelscheiding, welke hij onderteekende:

Uit deze acte weten wij reeds dat hij werkzaam was bij zijn vader. Verder blijkt dat hij afwezig was toen JACOB BUIJTEWECH op 29 Juli 1651 namens de voogden over den minderjarigen SIMON rekening en verantwoording deed. Ook bij de tweede rekening en verantwoording, 30 October 1653, was hij niet present. En op den volgenden dag werd ABRAHAM DU BOIS tot voogd benoemd in zijn

plaats, omdat hij niet meer te Rotterdam woonde. Ik geloof te mogen aannemen, dat hij de EDUARD DU BOIS is, die in 1648 lid werd van de schildersconfrerie te Haarlem, volgens de mededeeling in VAN DER WILLIGEN's *Artistes de Haarlem*. Steun voor deze opvatting en voor het vermoeden dat hij geruimen tijd te Haarlem bleef, vond ik in hetgeen de rekeningen der voogden behelzen omtrent SIMON's opvoeding. Deze bleef eerst te Rotterdam, waar hij o. a. in de kost is geweest bij eenen THOMAS FONTEIJN, waarschijnlijk een broeder van den Rotterdamschen schilder ADRIAEN FONTEIJN, tot Mei 1651. Daarna ontving hij onderwijs van den bekenden schilder CLAEZ PIETERSZ. BERCHEM, toen nog woonachtig te Haarlem. Aan dezen werd voor drie maanden leergeld door de voogden betaald 18 gulden. Later keerde SIMON terug naar Rotterdam, daar voor hem weder bij THOMAS FONTEIJN kostgeld werd betaald gedurende vijf maanden. Toen keerde hij terug naar Haarlem en had er van April 1652 tot Oct. 1653 zijn intrek bij MARIA JACOBS DE WETH, zeker een bloedverwante van de Haarlemsche schilders DE WETH — en aan „WOUWERMAN”, d. i. PHILIPS WOUWERMAN, werd door de voogden tot 1 Oct. 1653 voor twee jaren en drie maanden leergeld betaald f 135.— SIMON zelf was tegenwoordig toen de voogden hunne rekening indieden op 30 October 1653. Deze opgaven verheffen boven alle bedenking het bericht dat SIMON leerling is geweest van PHILIPS WOUWERMAN. De laatste rekening der voogden, ingediend op 22 December 1661, bewijst dat SIMON na October 1653, toen hij ruim 21 jaren oud was, niet meer bij een schilder in de leer is geweest, daar zij slechts bevat de opgaven der hem toegezonden gelden. Gedurende hun verblijf te Haarlem zal de aldaar wonende CORNELIS VISSCHER de portretten van hun vader en moeder gegraveerd hebben. Waarschijnlijk zijn zij toen op reis gegaan. In 1657 was SIMON althans te Venetie, zooals blijkt uit eene teekening in het Prentenkabinet te Berlijn, waarvan ik — dank zij de welwillendheid van den heer Dr. F. KAEMMERER — eene fotografie op de ware grootte bij dit opstel kan voegen. Die teekening getuigt tevens dat hij leerling van PH. WOUWERMAN is geweest. Bij de rekening der voogden op 22 December 1661 was SIMON weder tegenwoordig, en toen werd ook overgelegd de acte van zijn ontslag uit de voogdij.

Dit is alles wat het onderzoek van acten mij opleverde.

Bekend is dat beiden te Londen hun laatste jaren hebben doorgebracht.

JACOB CAMPO WEIJERMAN, die, volgens VAN GOOL, in 1718 naar Engeland overstak, doch slechts korten tijd daar bleef, vermeldt hen in zijn *Levensbeschrijvingen der Nederlandsche Konstschilders*, 1729, D. III, p. 332—335. Hij kwam dus te Londen toen beide broeders reeds lang gestorven waren, en zegt dan ook dat hetgeen hij over hen mededeelt aan een „Engelsche Kronijk” ontleend is.

Misschien heeft hij inzage gehad der aantekeningen, welke GEORGE VERTUE verzamelde van 1713 tot 1756. Wat WEIJERMAN mededeelt stemt bijzonder met hetgeen in die aantekeningen staat, welke door HORACE WALPOLE werden geredigeerd en uitgegeven van 1762 tot 1771 onder den titel *Anecdotes of Painting in England*.¹⁾

VERTUE, die blijkbaar nooit iets gehoord heeft van EDUARD's en SIMON's vader, HENDRICK DU BOIS, zegt, dat EDUARD gestudeerd heeft bij eenen GROENEWEGEN, een landschapschilder, die in Italie was geweest en verscheidene jaren in Engeland. Hij zal hiermede bedoelen den landschapschilder PIETER ANTHONISZ. VAN GROENEWEGEN, die in 1626 lid werd van het St. Lucasgild te Delft, en in 1658 overleed in zijn geboorteplaats's Gravenhage. Volgens VERTUE trok EDUARD ook naar Italie en bleef hij daar acht jaren; bestudeerde er de antieken en schilderde voor KAREL EMMANUEL, Hertog van Savoye. Vervolgens kwam hij naar Engeland, schilderde landschappen en historiestukken, stierf omstreeks 1699, 77 jaren oud, en werd begraven te St. Giles. Op den 14^{en} Augustus 1708 verklaarden echter eenige kunstschilders te Londen, dat EDUARD „omtrent elff jaeren geleden” aldaar was overleden „sijnde denselven noijt „getrouwt geweest en jongman gestorven”, — „gevende voor redene van wetenschap dat zij de voorn. Hr. EDUARD DU BOIS in zijn leven seer wel hebben „gekent ende familiaerlijck met denselven ommegegaen hebben en vriendschap „gehouden, en oock de twee laaste deposanten zijn begrafenissee hebben bijgewoont „gehad”. Volgens deze verklaring zou EDUARD dus gestorven zijn in 1697, toen hij bijna 78 jaren oud was. SIMON was zijn eenige erfgenaam; zijn zuster MARIA, die met ABRAHAM VERMEIJ, reeder, gehuwd en te Rotterdam gebleven was, deelde niet in zijn nalatenschap.

VERTUE zegt dat SIMON beter kunstenaar was dan zijn broeder; 25 jaren thuis bleef en in 1685 te Londen kwam. Wij hebben gezien dat hij in 1657 in Venetie was en in 1661 te Rotterdam. Het is best mogelijk, dat hij voor 1685 te Londen kwam, want VERTUE stelt zijn komst aldaar op dat jaar, omdat hij van hem verscheidene kleine portretten in olieverf had gezien, welke dat jaartal droegen. Nadere omschrijving geeft hij niet, dan dat zij waren in het kostuum van dien tijd, met kanten halsdoeken. Maar portretten — zegt VERTUE — waren niet zijn beste werk. Eerst schilderde hij gevechten, klein en in de Italiaansche manier. Nog al grappig klinkt hierbij WORNUM's aantekening, dat SIMON eenige lessen had gehad van PHILIPS WOUWERMAN. Vervolgens schilderde SIMON paarden en vee, met figuren, waarvan hij de aangezichten zóó keurig voltooide,

1) Van dat werk verschenen zeven uitgaven, tot het door RALPH WORNUM in 1849 weder werd bijgewerkt. Diens laatste uitgave, 1875, is hier gebruikt.

dat eene dame hem overreedde de proef te nemen met portretten, en zelf voor hem poseerde. Hij verkocht veel van zijn werk op den naam van Italiaansche schilders, zeggende: als de wereld mij geen recht laat wedervaren, dan zal ik zelf dat doen, en zijn werk werd goed verkocht, als het maar niet op zijn naam stond. Lord SOMERS had beter inzicht. Deze ging naar SIMON, die hem niet kende, poseerde en gaf 50 guinjes bij zijn vertrek; stuurde zijn kostuum van Lord-Kanselier — het geschiedde dus in of na 1697 — en betaalde, toen het portret klaar was, nog eens dezelfde som.

De twee broeders — zegt VERTUE — leefden te zamen in Covent-garden, zonder meid of knecht, werkten in 't verborgen en verdienden veel geld dat zij niet uitgaven, omdat zij gierig waren. WEIJERMAN's zegsman weidt hierover in den breedte uit. Volgens dezen deed EDUARD de boodschappen; tweemaal in de week ging hij naar de markt, gekleed in een oude „kale mantel, waaronder hij „een teenen mandje droeg, dat hij dan meestendeels bezwangerde met ossenpens „en met gekookte ossenpooten, koolrapen, geele en witte wortelen, en met alzulke „lekkernijen; zelden snoepte hij een staartje zoutevisch, of een half dozijn makreelen, „die drie à vier dagen te lang de hitte der zonne hadden verduurt”.

Toen EDUARD gestorven was — zegt VERTUE — begon SIMON, die nu alleen was, te werken voor VAN DE VELDE (WILLEM VAN DE VELDE de jonge), en op een goeden dag, bood hij, in een bui van edelmoedigheid, aan het portret te teekenen van VAN DE VELDE's oudste dochter (SARA, geboren 18 Augustus 1671, dus ongeveer 36 jaren oud, terwijl SIMON er ongeveer 75 telde). Dit had een nadere kennismaking tengevolge, en de oude man trouwde haar, maar stierf binnen een jaar, en werd begraven op 26 Mei 1708.

Volgens WEIJERMAN's zegsman of fantasie, zou dit huwelijk een koppelarij zijn geweest, op touw gezet door W. VAN DE VELDE, en zou SARA, die kort na het overlijden van EDUARD weduwe was geworden, zeer verlangd hebben naar een anderen man. Volgens de mededeeling van WEIJERMAN zelf, zou het haar echter niet veel moeite hebben gekost om een ander dan den ouden SIMON te krijgen, gelijk zij na diens dood spoedig hertrouwde met eenen BURGESS. Bovendien blijkt uit het testament van SIMON duidelijk hoe verliefd hij op SARA was. Ter aanvulling van het bovenstaande diene, dat SIMON DU BOIS te Londen op 8 Augustus 1693 een acte afgaf, waarbij ABRAHAM VERMEIJ werd gemachtigd voor hem te ontvangen een obligatie van f 2500; hetgeen geschiedde blijkens de quittantie op 9 September 1693. In 1704 gaf hij weder eene procuratie af op den notaris PIETER OUSEEL, om voor hem aan te hooren de rekening van de fidei commissaire erfgenamen van JAN GIJSBERTS TROMPER, zijn oudoom maternel.

Van SIMON's werk noemt VERTUE, behalve het portret van Lord JOHN

SOMERS, een levensgroot portret van Aartsbisschop TENISON, dat toen te Lambeth was. Dit is waarschijnlijk het portret van den Engelschen bisschop, waarvan WEIJERMAN's berichtgever zegt, dat hij was „gezeten in een schoone leuningstoel, „een boek met rood fluweelen band in de rechterhand had, onderwijl dat hij met „de linkerhand leunde op een met een sierlijke tapijtte kleed overdekte tafel. „Dat konterfijsel had hij geschildert levensgroot tot de voeten toe uit en dat „zo heerlijk, dat het ons op die tijd niet heugde een heerlijker konterfijsel te „hebben gezien in Londen”.

Verder zegt VERTUE, dat de schilder VAN DER VAART (J. VAN DER VAART, die in 1674 in Engeland kwam, zijn collectie in 1713 verkocht en in 1721 stierf) het portret van SIMON bezat door dezen zelf geschilderd. WEIJERMAN's zegsman spreekt van de „menigvuldige portretten van honderde Lords, Edelluijden, Ladys, „Dames en mindere personen binnen en omstreeks Londen” door EDUARD en SIMON geschilderd, en tevens beweert hij bij SIMON gezien te hebben „een schoon „kabinet rijkelijk voorzien met Italiaansche en met inlandsche schilderijen”.

Ondanks alle moeite kon ik van EDUARD niet één schilderstuk vinden. Een klein stukje, een Gezicht op Scheveningen, in het stedelijk Museum te 's Gravenhage, is geteekend D. BOIS, maar te middelmatig van compositie, kleur en behandeling om het aan hem of aan SIMON te kunnen toeschrijven, terwijl het ook niet uit hun tijd schijnt te zijn.

Waarschijnlijk zullen er in Engeland nog verscheidene portretten zijn, door SIMON DU BOIS geschilderd. Ook hier te lande bevinden zich enkele. In de *Iconographia Batava* vermeldt de heer E. W. MOES vier portretten van zijne hand, in het bezit van den heer A. A. DES TOMBE te 's Gravenhage, en in 1875 door Jhr. Mr. J. DE WITTE VAN CITTERS aan het Rijk gelegateerd. Zij stellen voor ANNA VAN CITTERS (1664—1694), EMERENTIA VAN CITTERS (1666—1694), JOSINA CLARA VAN CITTERS (1671—1753) en JOHANNA VAN CITTERS (1672—1740), echtgenoot van GELEIJN EVERTSEN, allen dochters van AERNOUT VAN CITTERS, heer van Gapingen (1633—1696), die in 1680 korten tijd en van 1685 tot 1695 als ambassadeur te Londen woonde. Daar liet hij zijne dochters in 1693 door SIMON DU BOIS contereiten, misschien omdat ANNA en EMERENTIA met twee van zijn zoons in 't volgend jaar naar Holland zouden terugkeeren. Zij verongelukten echter met het schip op 10 Juli 1694 bij Schouwen.

De vier portretten zijn borstbeelden zonder armen, op een derde van de ware grootte; van voren gezien; twee kijken links en twee rechts; de meeste dragen het haar in een wrong op het hoofd en langs het gelaat vallende lokken; de japonnen, laag uitgesneden en opgehouden door een versierden band, hangen in ruime plooien neêr. De achtergrond is warm-bruin, waartegen het

gelaat en de kleurige stoffen levendig uitkomen. Zij zijn gevat in geschilderde ovale, bruine lijsten, boven en beneden slechts half zichtbaar. Opvatting en uitvoering gelijken veel op de damesportretten van Sir GODFRIED KNELLER, den modeschilder van dien tijd. Drie portretten zijn geteekend

S. du Bois. fec. 1693 ~

Ook HANS WILLEM BENTINCK, graaf van Portland, (1651—1709) liet zijn portret door hem maken; zooals blijkt uit de in de *Iconographia* vermelde gravure van J. HOUBRAKEN, welke, volgens door den heer MOES gegeven mededeeling, eene copie is van de zwarte-kunstprent van R. WILLIAMS. BENTINCK kwam in Engeland na 1689 en bleef er tot Juli 1693. Het portret van S. DU BOIS dateert dus uit dien tijd. Ook VAN LEEUWEN, de secretaris van BENTINCK, werd door SIMON DU BOIS geportretteerd, en wel in 1694, zooals CONSTANTIJN HUIJGENS Jr. mededeelt in zijn Journaal.

Eindelijk deelde de heer MOES nog mede, dat ISAAC RECKET een zwarte-kunstprent sneed naar een portret van ADRIAEN BEVERLAND „*Hanc Tab. a Sim. du Bois delin*”. ADR. BEVERLAND is te Middelburg geboren in 1653 en in 1612 overleden in Engeland. Hij was Dr. in de Rechten, een geleerd man, die door zijn stoutmoedig en wel wat rauw schrijven hier te lande in een kwaden reuk stond, naar Engeland verhuisde, en daar ook eenige boeken drukken liet.

A C T E N.

Gedoopt in de Parochie van St. Joris te Antwerpen de volgende kinderen van HENDRICK DU BOIS en HELENA ELANDT TROMPERS.

1615, 16 October	— MARIA.
1617, 12 October	— HENDRICK. Peter: HENDRICK DU BOIS.
1619, 9 December	— EDWARD.
1622, 27 Juli	— FERDINAND.
1624, 20 Juli	— JAN BAPTIST.
1628, 14 Juli	— MATTHIAS.
1631, 4 Mei	— BARBARA. Peter: HENDRICK, Meter: BARBARA DU BOIS.
1632, 26 Juli	— SIMON. (Medegedeeld door F. J. VAN DEN BRANDEN).

1621, 23 Februari. Inventaris der nalatenschap van JAN GIJSBRECHTS TROMPER, ingeleverd door zijn zuster MARITGE GIJSBRECHTS TROMPERS, DIRCK PAETS, gehuwd met MARITGE ELANDTS TROMPERS, THIJELMAN GERRITS, gehuwd met INGETJE ELANDTS TROMPERSdr. „voor „heur selven ende vervangende HENRICK DE BOIS, getrouwt hebbende HELENA ELANDTS TROMPERSdr. „ende erve EELANDT GIJSBRECHTS, die een broeder was van de voorn. JAN GIJSBRECHTS, ter

„presentie van VRANCK GERRITS VAN BEEST voor hemzelven ende ADRIAEN JANS. VASSEN „getrouwt hebbende GOVERTGEN GERRITS VAN BEEST, vervangende haar broeder ende zuster, „kinderen van de voorn. MARITGE GIJSBRECHTS TROMPERSdr., geïnstitueerde erfgenamen en „testamente van de voorn. JAN GIJSBRECHTS, blijkende bij den Instrumente notarieel voor JACOB „SIJMONS, Notaris publieck, ende getuijgen gepasseert in dato den derden november anno 1620, „mitsgaders MATTHIJS JANS. BESEMER als beheerder over de goederen der kinderen die van de „voorn. kinderen van ELANDT GIJSBRECHTS geprocreeert zijn & noch geprocreeert sullen werden „volgens 't voors. testament geprelegateert als bij tijtel van Institutie aengeeft.”

HENDRICK DU BOIS erfde o. a. één negende deel in het huis „genaemt den grooten St. „Joris, noor. zij van de Hoochstraet”. Inventarisboek Q Q. f. 293 enz.

1621, 4 April. HENDRICK DU BOIS, als getrouwt hebbende HELENA ELANDS TROMPERSdr. geeft HANS PRINS, coopman, gifte van één negende part in 't huys en erve genaemt „den Grooten „Sint Joris noordzij van de Hoochstraet” voor f 800. Gifteboek XIX f. 98.

1622, 6 Januari. DIRCK PAETS, wijncooper, getrouwt met MERITGEN ELANTS TROMPERSdr. en THIELMAN HARMENS, moutmaecker, gerouwt met INGETJE ELANTS TROMPERSdr., vervan- gende HEIJNRICH DU BOIS, schilder tot Antwerpen, heuren swager, getrouwt met HELENA ELANTS TROMPERSdr. als medeertgenanaam van JAN GIJSBRECHTS TROMPER enz.

Prot. Not. J. V. ALLER ANDRIESZ VIII 214.

1638, 2 Maart. Testament van HENDRICK DE BOIS, schilder, ende HELENA ELANTS TROMPERSdr., poorter & poorteresse deser stede — herroepen het testament „al over een geruijmen „tijt van jaren gemaect voor PIETER VALBENS (?), notaris tot Antwerpen”. Zij maken elkaar universeel erfgenaam „mits het kint off kinderen, die sij beide sullen hebben geprocreeert, op te „voeden en tsamen uittekeeren bij hun mondigheid 300 gld.” Prot. Notaris N. A. VOGEL III. 102.

1639, 10 September. „ABRAHAM VERLINDEN & HENDRICK DU BOIS, out omtrent vijftich jaer, beide schilders, woonend alhier,” leggen eene verklaring af, op verzoek van MARIA BEKEMANS, wede van ABRAHAM JANS. DE BOIS, over de olie gebruikt bij het „verven ofte schilderen van haer huis.” Prot. Notaris G. VAN DER HOUT, XXII. 116.

1643, 5 November. „HENRICK DE BOIS, schilder ende cunstvercooper binnen deser stede”, koopt het huis „het Blauwe Lam ofte van outs de Dubbelde Sleutels”, staende op het West- nieuwwand „betaelt met 2077 gld gereet ende een custingrentebrief van 6000 gld.

Gifteboek, Reg. No. 28 f. 343 Rott. Historiebladen III. p. 57.

1646, 13 December. EDUARDT DE BOIS & JACOB BUIJTEWECH zijn geordonneert als voogden over de minderjarige zoon van HENDRICK DE BOIS en HELENA TROMPERS. Voogdijboek 5.

1647, 6 Mei. JAN VERMEIJ als getrouwt hebbende MARIA DU BOIS, EDUARDT DU BOIS voor hem selven en als voogd nevens JACOB BUIJTENWECH over SIMON DU BOIS minderjarige — „erff- genaemen van HENRICK DU BOIS — verkoopen het huis op het Westnieuwwand — (zie 1643, 5 Nov.)

Gifteboek Reg. No. 31. Rott. Historiebladen.

1653, 31 October. ABRAHAM DU BOIS is gesurrogeert in de plaats van EDUARDT DU BOIS, uijt deser stede vertrocken, als medevoocht nevens JACOB BUIJTEWECH over de minderjarige soon van HENDRICK DU BOIS en HELENA TROMPERS. Voogdijboek VI.

MARIA DU BOIS en JAN VERMEIJ hadden twee kinderen nagelaten: EDUARD en ANNA, die met eenen SWANENBURGH getrouwt was. Deze verzochten na den dood van SIMON DU BOIS copieën van SIMON's testament, codicillen, enz. Deze stukken volgen.

1708, 7 Mei passeerde SIMON zijn testament. Het luidt:

Ick SIMON DU BOIS, schilder, van de Parochie van St. Paulus Coventgarden, mij selven ootmoedelijck submitteerende het godlijke welbehagen van God Almagtigh en verlopemde

vergevinge van mijn sonden door de verdiensten van mijn saligmaker Jesus Christus, maake mijn laeste wille & testament in manier volgende :

Eerst revoceere ick alle vorige willen bij mij gemaect. Ick maecke Mr. AUSTIN BORMAN, schilder, Mr. HENDRICK WAGENER, schilder, mr. ANDRIES PELTZER en mr. WILHELM SONMAN, schilder, in de Gerardstraet, executeurs van desen mijnen wille, ick geve de somma van twee hondert ponden ten behoeve van den armen van de Parochie van St. Paulus Coventgarden omme aan soodanige van deselve en in sulke proportien verdeelt te werden als mijn executeurs goetduncken sal. Ick geve aan den Lord SOMMERS de schilderijen van mijn vader & moeder getrocken door VAN DIJKE en mijn boekekas en de boeken daer in. Ick geve aen mijn wijff sestigh ponden int jaar omme haer jaerlijcs gedurende haer leven door mijne executeurs te werden betaelt uijt mijne jaerlijcxe renten van een hondert agt en twintig ponden int jaer, komende uijt de Exchequer, en het resterende van de voorschreve jaerlijcsche rente naer betalinge van de voorschreven somma van sestigh ponden jaerlijcs aan mijn huysvrouw, is mijn wille dat sal worden betaeld door mijne voornoemde executeurs aan mijn cosijn EDWARD VERNEIJ ende aan mijne nichte ANNA SWANENBURG gelijckelijck, en is mijn wille dat mijne voornoemde executeurs naer het overlijden van mijne huysvrouw sullen opleveren aan mijn voornoemde cosijn & nicht de tallijcs & ordres die tot de voorschreve jaerlijckse rente sijn gehoorende, zijnde het mijne intentie dat immidiaet naer overlijden van mijn huysvrouw de voorsz. jaerlijckse rente int geheel sal blijven aan mijn voorn. cosijn en nichte om tusschen egalijk te worden verdeelt;

Ick geve aan mijn voornoemde Cosijn EDWARD VERNEIJ en mijn nichte ANNA SWANENBURGH alle mijne verbandbrieven & het gelt daerop verschuldigt;

Ick geve aan mijn huysvrouw de *kopere platen van mijn vader en moeder* & de prenten van deselve gedrukt, en alle andere kopere platen die ick hebbe en de prenten van deselve gedrukt;

Ick geve aan mijn voorn. cosijn en aan mijn voorn. nichte alle mijne silvere platen om tusschen haer egalijk te werden verdeelt.

Ick geve aan mijn huysvrouw & haer moeder, en oock aen haer soon en dogter vijftien ponden ijder voor een rouw; ick bespreeke vijftigh ponden uijtteleggen voor mijn begraefenis. Mijn fluwele stoelen, en al mijne teijkenprenten (uijtgesondert de voorsz.) peneelen & verwen en andere dingen tot de schilderkunst behoorende, geve ick aan mijne vier executeurs egalijk. Ick geve mijn laijman aan mr. AUSTIN BORMAN. Ick ordonneere mijn executeurs mijn schilderijen te verkoopen op een publijke auctie en al het gelt van de verkoopinge komende geve ick aan mijn voornoemde Cosijn EDWARD VERNEIJ en ANNA SWANENBURG om tusschen haer egalijk te werden verdeelt, aan dewelcke ick mede geve alle de rest & het overige van mijne goederen wat het soude mogen sijn, waervan bij desen mijne wille niet anders hebbe gedisponeerd, mijn bedden, mobile goederen & huysraet uijtgesondert waervan anders is gedisponeerd, alsmede haere juwelen en andere dingen tot haer persoon gehoorende geve aan mijn huysvrouw. Ik geve mijn hujs in Charlescourt in het Strand en alle mijne goederen daerin aan den voornoemden mr. AUSTIN BORMAN. Ick geve aan den voorn. mr. AUSTIN BORMAN, & mr. PELTZER en mr. SONMAN vijftigh ponden ijder; mijn wil is dat mijn legaten sullen werden betaeld en door mijn executeursgelevert soo ras als doenlijck sal sijn; ick geve mijn grooten duijtsen bijbel aan mr. HENRY WAGENER en mijn grooten engelsen bijbel met prenten aan mr. PIETER WAGENER sijn soon, mijn andere boeken waervan hier vooren niet is gedisponeerd geve ik aan mr. BORMAN, mr. PELTZER en mr. SONMAN.

Ick geeve aan mijn huysvrouw mijn schilderijen van den toorn van Babel en van de vrouw spelende op de luyt, een kleijn fruijstuckie dat mijn wijfs suster heeft gecopieert, en de bataelie van mijn eijgen geschildert dat in het binnenvertrek hangt, en het goude stuk dat sij mij op ons trouwen heeft gegeven; en mijn engelsen bijbel.

Ick geeve aan mijn huisheer mr. WILLIAM DEALE drie van mijn schilderijen, sooals mijne executeurs voorn^d. voor hem sullen stellen, alsmede twee schilderije meer voor mijn huysvrouw sooals mijn executeurs sullen stellen. Mijn wil is dat mijn executeurs eerst sullen betalen. alle soodanige penningen als ik sal verschuldigt sijn ten tijde van mijn overlijden. Ick geeve aan mr. JOHN MUM een van mijne schilderijen soo als mijn executeurs sullen oordeeien. In getuygenisse van hetwelcke ik hier onder hebbe gesteld mijn hand en segel, enz. enz.

Op den 13^{en} Mei daaraanvolgende maakte SIMON DU BOIS de volgende codicil:

„Ick geeve aan mr. ANDRIES PELTZER, een van mijn executeurs, aan dewelcke ik mij veel verobligeert houde, mijn schilderje van SCHALKE waer een oude vrouw een kaers heeft in haer hand en haer kinderen voed en de lijst daeraen gehoorende;

ick geeve aan mijn beminde vrouw het verbandschrift van MARIJ HESSA van St. James Wohsmester (Westminster?) & het geld daerop verschuldigt, en al mijn slijtagie, kleedinge, wollen & linnen. Ick geeve aan mijn executeur mr. HENRY WAGENER vijf pond voor rouw alsmede vijf pond voor rouw voor mijn meijd als mijn wijff sal ordonneeren; soo eenige weijnige goederen off dingen, in mijne wille niet gespecificeert off gemeld, in mijn hujs na mijn overlijden sullen werden gevonden, geve ick deselve aan mijn vrouw, alsoo mijn wijff heeft seven en twintigh guijnjs en eenigh kleijn silver geld van haer eijgen, alsmede een schilderje van haer vaders maecksels en een fruijstuck van DE HONTs maecksel en eenige andere kleinere schilderijen van weijnigh waerdije alsmede een houte figuer, is mijn begeeren dat sij die alle sal hebben ende houden tot haer eijgen gebruik. Ick geeve haer mede de kleine silvere lepels en poppegoet dat sij mede ten mijnen huijse heeft gebragt. In getuijgenisse deses, enz.

Drie dagen later had hij nog iets bij zijn laatsten wil te voegen:

Alsoo ik als reede mijn laaste wille & testament hebbe gemaekt waerinne ik alle de bijzondere legaten die ik aan mijn namaagschap & vrienden & aan mijn lieve & beminde vrouw SARAH DU BOIS hebbe gelaten en gegeven, nu soo begeere ik mits deesen dat boven en behalve t'geene aan haer alreede hebbe besprooken mijn executeurs aan mijn beminde huijsvrouw sullen betalen uijt den verkoop van mijne schilderje de somma van een hondert ponden sterling. Getuijgen enz.

Onder de getuigen van deze acte is ook eene MAGDALENA VAN DE VELDE. De vrouw van WILLEM VAN DE VELDE heette MAGDALENA. Deze drie stukken werden, ten behoeve van den te Rotterdam wonende neef en nicht, te Rotterdam vertaald den 23^{en} Juni 1708 en de vertalingen geteekend door den notaris ABR. PYTHIUS. Weinige nagen nadat SIMON DU BOIS het laatste had geschreven, stierf hij. Volgens WALPOLE werd hij begraven op 26 Mei 1708. Dit wordt niet tegengesproken door de volgende acte, dd. 9 Juli 1708:

Kennelijk zij allen, enz. dat heden ten comptoire van mr. PHILIPS DE GOLS, regtsgeleerde ende openbaeren geadmitteerde beeedighde konincklijken notaris mitgaders geimmatriculeert advocaat ende mede geadmitteerd notaris voor den Ed. Hove van Hollandt etcetera woonende binnen dese stadt Londen verschenen zijn de heeren

AUGUSTIN BORMAN	}	alle vermaarde meester kunstschilders van de Duijtse natie alhier tot Londen woonagtigh
HENDRICK WAGENER		
ANDRIES PELTZER		
WILHELMUS SONMAN		

gesamentlijke gestelde ende ex testamento van zaliger de heer SIMON DE BOIS, in sijn leven mede vermaert meester konstschilder alhier tot Londen in Coventgarden gewoont hebbende ende overleden sijnde. Executeurs van desselfs testament, bij hem met der doot geconfirmeerd, certificeeren enz. — dat EDUARD VERNEIJ en ANNA SWANENBURGH te Rotterdam erfgenamen zijn.

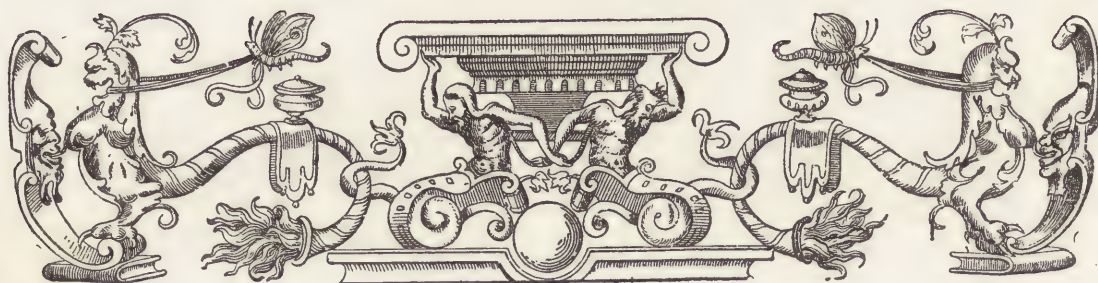
Van den 14 Augustus 1708 de volgende acte:

Compareerden voor den magistraat der stad Londen de heeren AUGUSTIN BORMAN, HENDRICK WAGENER en ANDRIES PELTZER, alle bejaerde persoonen en vermaerde meester

konstschilders alhier tot Londen woonagtig dewelcke verclaerden ter requisitie en Instantie van Sr. EDUARD VERNEIJ en Sr. CORNELIS SWANENBURGH als getrouwt hebbende JOHANNA VERNEIJ, nagelaten soon en dogter van ABRAHAM VERNEIJ en geïnstitueerd erffgenamen van de heer SIMON DU BOIS in sijn leven vermaert konstschilder in de maent Majj 1708 jl. tot Londen overleden, waer en waeragtigh te sijn dat de heer EDUARD DU BOIS, in sijn leven mede vermaert schilder tot Londen, broeder van de voorsz. heer SIMON DU BOIS, omtrent elf jaeren geleden alhier ter stede is comen te overlijden, sijnde denselven noijt getrouwt geweest en jongman gestorven en oversulcx geen kinderen off eenige blijkende geboorte heeft nagelaten, gevende voor redene van wetenschap dat sij de voorn. Hr. EDUARD DU BOIS in sijn leven seer wel hebben gekent ende familiaerlijck met denselven ommegegaen hebben en vriendschap gehouden, en oock de twee laaste deposanten sijn begrafenissee hebben bijgewoont gehad.

Op den 18^{en} September 1708 werd voor den notaris JAN SWINNAS te Rotterdam een acte gepasseerd, waarbij Sr. EDUARD VERNEIJ aan zijne vrouw GRIETJE ISENDOORN volmacht geeft om ter Weeskamer te compareeren voor de rekening en verantwoording van Sr. JOHAN VAN KAMPEN, klerk ter secretarie. wegens de goederen van den heer SIMON DU BOIS. En op den 9^{en} November 1708 verklaarden GRIETGE ISENDOORN, krachtens bovenstaande volmacht, en CORNELIS SWANENBURGH, ontvangen te hebben van JOHAN VAN KAMPEN, „die last en „procuratie had gehad van SIJMON DE BOIS tot het administreeren van de goederen gecomen van JAN GIJSBERTS TROMPERT: Een Obligatie ten laste van „Holland en West-Vriesland f 400; een rentebrief ten laste van CORNELIS „VERMEULEN f 700, en nogh een summa van 11 gld. 19 st. 8 penn. sijnde t'slot „van de reeckening op den 17 October 1701. te deser kamer gepasseert”.

Iets over de schildersfamilie Fouchier

DOOR

M. G. WILDEMAN.

IJ WEYERMAN, KRAMM en IMMERZEEL komen enkele mededeelingen voor betreffende schilders van den naam FOUCHIER of FAUCHIER. KRAMM is het niet eens met zichzelf of het FAUCHIER dan wel FOUCHIER is.

Dr. BREDIUS noemt ons een PAULUS FOUCHIER in de Gildeboeken van St. Lucas te Middelburg die voor zijn „incomen den 22 Maart 1669” als fijnschilder *f* 3.—.— betaalt.

Het Biographisch Handwoordenboek voor Nederland van KOBUS en DE RIVECOURT vermeldt een BERTRAND FOUCHIER, geb. te Bergen op Zoom, die als schildersleerling geplaatst bij ANTONIE VAN DIJCK te Antwerpen, vervolgens werkte bij JAN VAN BIJLERT te Utrecht, en later naar Italië toog om zich te Rome en Venetië verder in de kunst te volmaken, den stijl volgende van TINTORET. Zijn verdiensten zouden ook door Paus URBANUS VIII gewaardeerd zijn, doch de vrees voor de inquisitie deed hem naar zijn vaderstad terugkeeren, waar hij ook de glasschilderkunst uitoefende.

Een boedelkwestie waarvan de stukken in het Archief der gemeente Haarlem berusten, stelt mij in de gelegenheid eenige nog onbekende gegevens aangaande die familie mede te deelen.

CHRISTINA SPRUITTE (dr. van N. N. SPRUITTE, in leven burgerhopman te Bergen op Zoom en van N. N. RENERBEEK) huwde 1°. GEORGE ORROCK en 2°. BERTRAM FOUCHIER, wiens doopacte te Bergen op Zoom als volgt is ingeschreven (N. H.) 14 febr. 1609.

V. POWELS FOUCHIER.

M. KATHLIJN.

K. BERTRAM.

p. JA(N) SPRUYT, REYNIER DE VAU, GILLES MELSS, KATHARINA SPRUYT, ROXYNTKEN SPRUYT.

Dit is dus de bewuste BERTRAND FOUCHIER bij IMMERZEEL vermeld, als geboren te Bergen op Zoom in 1609 en ald. overleden 1674. Dit laatste jaartal is niet juist, daar het overlijdensregister ter plaatse vermeldt: 1673 Augusti 25 sterf een man genamt *bateram fosier*.

KRAMM, pag. 506, noemt hem ten onrechte BARTRAM DE FAUCHIER, aan IMMERZEEL verwijtende, dat hij hem als BERTRAND FOUCHIER heeft vermeld.

Uit de familie-bescheiden blijkt verder, dat uit het huwelijk van PIETER FOUCHIER en CHRISTINA SPRUITTE althans één zoon werd geboren genaamd PAULUS FOUCHIER¹⁾, kunstschilder, die den 29 November 1717 in den ouderdom van 74 jaren moet zijn overleden²⁾.

Hij huwde³⁾ te 's Gravenhage in December 1674 met ADRIANA ORROCK (dr. van JAN, provoost generaal van de legers van den staat, en van N. N. MUNTERS van Middelburg), overleden te Wijk-bij-Duurstede 7 Juni 1728, in den ouderdom van 85 j., — zij wonnen 7 kinderen, waarvan 3 jong stierven, één zoon (wiens naam niet wordt genoemd) overleed in O. I. als Commandeur op 't Fort Nieuw Amsterdam op Ceylon, terwijl de 3 overigen hier volgen.

I. BERTRAM WILHEM DE FOUCHIER, schepen, tot 1751 kameraar en rentmeester van het Eewoud- en Elisabeth-Gasthuis benevens waarnemend kerkmeester te Wijk-bij-Duurstede⁴⁾. Hij huwde aldaar 17 Maart 1699 met LYDIA DE CRUUS (of CRUIS), wed. GEERT (VAN) VILPEN of VELPEN. Dit huwelijk was kinderloos; uit haar eerste waren 4 kinderen geboren.

1) Zeker dezelfde als door Dr. BREDIUS te Middelburg vermeld. Reeds in 1668 komt hij te Middelburg voor*), en in 1672 schijnt hij er een overlijdensstuk van het Kuipersgild, thans op het Stadhuis daar ter stede.

2) Als plaats van overlijden wordt daarbij opgegeven Haarlem. Hij komt echter op dat jaar niet in het doodboek, noch in de verzameling fiches voor.

3) 1674, 29 Nov. Ondertrouwd te Middelburg, FOUCHIER PAULUS en ADRIANA ORCK.

1674, 9 Dec. Ondertr. te 's Gravenhage in de Groote Kerk FOUCHIER, PAUL, commies superintendant der vivres van oorlog, won. te Middelburg en ADRIANA ORCK, j.d. van 's Hertogenbosch, wonende alhier.

4) Zijne moeder bovengeneemd overleed ten zijnen huize.

*) OBREEN's Archief VI p. 205

II. PAULUS FOUCHIER,¹⁾ van wien mij niets naders bekend werd dan dat hij te Alkmaar heeft gewoond, tweemaal huwde en bij zijn eerste vrouw 2 zoons, bij zijne tweede geen kinderen verwekte.

III. WILLEM FOUCHIER, schilder, gewoond hebbende te IJsselstein, huwde MARIA HUYGENS²⁾ en won 6 kinderen. Hij wordt genoemd bij WEYERMAN (deel IV p. 98), als tijdgenoot, en geboren te Bergen op Zoom, waar hij onder de leiding van zijn vader tot een bekwaam teekenaar opgroeide. Hij raakte echter spoedig aan lager wal. WEYERMAN voornoemd deelt o. a. mede hoe hij hem te IJsselstein heeft ontmoet, waar hij zich toen voornamelijk bezig hield met het maken van tapijten met lijnverf, zooals geschiedenissen, jachten, enz. met levensgrootte beelden. Op een tocht naar Amsterdam zou FOUCHIER door de duisternis te water geraakt en verdronken zijn. Vermoedelijk gebeurde dit dus vóór 1739, het jaar van de gevangenzetting van WEYERMAN.

1) Onder de Teekeningen. Verk. Cat. Collectie J. W. BAROHMAN WUYTIERS, Utrecht 17 Sept. 1792 komt op pag. 110. no. 2 voor: „Een Bal of Danspartij, voorvallende in de open lucht bij Vorstelijke welgeteekende Gebouwen, enz.” Teekening zeer delicaat en uitvoerig met potlood op pergament behandeld, hoog 12 $\frac{1}{8}$ breed 17 $\frac{1}{4}$ dm. door P. FOUSIER.

2) Eigenlijk MARIA CONSTANTIA HUYGENS, dr. van DIEDERIK en CATHARINA DINGEMANS. (Zie o. a. De Heerlijkheid Zeelhem en de Huygensen door A. J. ALLARD in Studien op Godsdienstig, Wetenschappelijk en Letterkundig gebied XXIX Jaarg. deel XI.VII).

Gerard ter Borch 1648 te Amsterdam

MEDEGEDEELD DOOR

DR. A. BREDIUS.

OUBRAKEN, die in 't algemeen over TER BORCH goed schijnt ingelicht te zijn, vertelt ons, dat hij in 1648 te Münster den Graaf DE PEÑARANDA leerde kennen, die hem medenam naar Spanje. Van daar zou hij naar Engeland en Frankrijk gegaan zijn.

Het is wel vreemd, dat men van zijn verblijf in Spanje in dat land geen sporen meer vindt, geen enkel portrait van den Koning, van de „vele der grootsten.... vele der eerste hofdames” is daar meer te zien dat men aan TER BORCH's penseel zou kunnen toeschrijven.

In elk geval schijnt de schilder na zijn verblijf te Münster, in 1648 weder naar Amsterdam teruggekeerd te zijn. 15 November 1648 leggen eenige personen te Amsterdam eene verklaring af over een wit paard, dat „een paert vol accidenten” was. Het behoorde aan een pikeur die het uitgeleend schijnt te hebben. Onder degenen, die het bereden hadden, behoorde onze schilder „GERRIT TER BURCH DE JONGE (die zegt) dat hij tselve paert eenmael even buyten

„de poort heeft bereden, ende van dien tijdt aen den requirant (MATTHIJS „VAN GHERWEN) aengeseijt ende gewaerschuwt, dat het geroerde paert niet „gesont was”.

GERRIT TER BURCH (hij teekent echter „GERAERT TER BORCH) verklaart tevens „omtrent 30 jaeren oudt” te zijn.

Deze verklaring geeft steun aan de hypothese van Dr. M. E. HOUCK ¹⁾ dat GERARD TER BORCH op een der laatste dagen van December 1617 zou geboren zijn, waardoor de mededeeling van GESINA TER BORCH, dat haar broeder in 1617 geboren is, in overeenstemming met HOUBRAKEN wordt gebracht, die zegt dat hij „geplaatst moest geweest zijn op 't jaar 1618.” GESINA zou dan gerekend hebben volgens den toen gebruikelijken ouden stijl, de berichtgever van HOUBRAKEN daarentegen volgens den inmiddels ingevoerden nieuwen stijl.

Hier het facsimilé zijner handteekening:

Geraert Ter Borch ²⁾

1) Verslagen en mededeelingen der Vereeniging tot beoefening van Overijselsch recht en geschiedenis XX blz. 3.

2) Prot. Not. P. DE BARY, Amsterdam.

RECTIFICATIE.

JACOB VAN GEEL.

Daar wegens een verzuim de bijdrage in de vorige aflevering over JACOB VAN GEEL ongecorrigeerd is afgedrukt, zijn er twee hinderlijke drukfouten ingeslopen, die de volgende rectificatie behoeven.

In de op bldz. 125 vermelde acte van 7 Jan. 1628 „verclaert d'Eersaeme JACOB JACOBZ VAN GEEL, schilder, out omtrent 43 jaeren..... dat hij met iemand anders eenige jaren geleden gewoont heeft te Middelburg bij JAQUES VAN LARE, Notaris in de Spierstrate, later in de Koe-poortstrate”, enz. (Prot. Not. A. v. TWELLE. Delft.)

En de 'handteekening op bldz. 126 is in spiegelschrift afgedrukt. In werkelijkheid teekende de schilder

Jacob van Geel

De schilder Jakob de Wet in Schotland

MEDEGEDEELD DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

DE geschiedenis van de twee Haarlemsche schilders, vader en zoon, die dezen naam droegen, is nog vrij duister ondanks de mededeelingen van den heer A. VAN DER WILLIGEN in *Les Artistes de Harlem*.

Aangenomen wordt dat de vader omstreeks 1610 is geboren. Zeker is, dat hij sedert 1633, misschien reeds vroeger, te Haarlem woonde, en dat hij er in 1671 — het jaar waarin zijne vrouw overleed — nog leefde. Waar en wanneer hij stierf is nog onbekend.

Van den zoon weet men nog minder. Dat hij de schilder JAKOB DE WET zou zijn, die op 16 November 1697 te Amsterdam begraven werd, het is waarschijnlijk maar niet zeker.

VAN DER WILLIGEN zegt dat de zoon schilder is geweest van JACOB II, koning van Engeland. Bevestiging hiervan heb ik niet gevonden, wel bewijzen dat hij in Schotland werkzaam is geweest. Mylady GLAMIS, geboren BENTINCK, gaf in *The Pall Mall Magazine* eene beschrijving van Glamis-Castle, waarin hij vermeld wordt, ofschoon zijn naam JACOB DE WITT wordt gespeld. Daar dit tijdschrift hier te lande niet algemeen bekend is, deel ik het volgende er uit mede. Mylady GLAMIS beschrijft de kapel: „One of the most interesting parts of the

Castle... walls and ceiling are divided into thirty four panels, each one containing a picture relating to the life, of our Lord and the twelve apostles... Earl PATRICK engaged a Dutch artist named DE WITT to paint all the chapel (as well as a good many ceilings and portraits) for the sum of £ 90. The contract is very curious, as DE WITT was evidently a slippery fellow, who required a good deal of binding. When the present Lord STRATHMORE succeeded to the title, in 1866, he found the paintings in perfect preservation, but the Chapel in a sadly neglected state."

Een verzoek om nadere inlichtingen werd welwillend ingewilligd. Daaruit blijkt dat JACOB DE WET naar Schotland kwam met zijn landgenoot, den beeldhouwer JAN VAN SANTVOORT, om Holyrood-palace te Edinburg te versieren. Zijn werk was daar van zeer verschillenden aard. Hij schilderde schoorsteenstukken in grisaille, historische tafreelen en ontwierp wapenborden voor steenhouwers. JAKOB II was maar drie jaren koning, van Februari 1685 tot November 1688. Toen is waarschijnlijk een einde gekomen aan DE WET's werk in Holyrood. Tenminste, in dit jaar sloten hij en JAN VAN SANTVOORT met Lord STRATHMORE het contract ter versiering der kapel van Glamis-Castle, dat nog onder de familie-papieren aanwezig is.

Vrage, wie weet iets van dezen beeldhouwer JAN VAN SANTVOORT, die de kapel van Glamis-Castle versierde met het snijwerk, waarin de bijbelsche tafreelen van JACOB DE WET werden geplaatst.

EEN PENNING

op den aanvang der Nederlandsche beroerten

DOOR

DR. H. J. DE DOMPIERRE DE CHAUFÉPIÉ.

ET oudste spoor van den merkwaardigen penning dien wij deden reproduceeren¹⁾ en wenschen te bespreken, vinden wij in de geschiedenis van het Verbond der Edelen van J. W. TE WATER²⁾; daar verhaalt de schrijver dat ds. VAN BREUGEL te Dordrecht een „aanmerkelijk gedenkstuk” betreffende de Nederlandsche geschiedenis in 1560—1566 bezit en genoemde ds. VAN BREUGEL geeft in bijlage VV eene uitvoerige mededeeling er over. Hij constateert dat het een dunne zilveren plaat is in de gedaante van een hart, „kunstig en keurig van weerszijden besneden,” dragende alle „teekens van oudheid en zijnde blijkbaar uit deszelfs oogje „aan ’t bovineinde voormaals op de borst gedragen.”

Een uitvoerige beschrijving en verklaring van het stuk volgt nu. Aan het slot van zijn studie deelt ds. VAN BREUGEL mede, dat hij onderstelt dat deze penning gedragen is door AREND of PHILIP VAN DORP, daar door de verwantschap

1) Deze reproductie is naar eene tekening van den heer BIJTEL, amanuensis aan 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden.

2) TE WATER, Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederlandsche edelen IIIde stuk 519 en IVde stuk 340.

zijner vrouw met de VAN DORPEN dit stuk in zijn familie gekomen is. De medaille kwam in 1724 in publieke veiling te 's Gravenhage en werd voor f 255 opgehouden. DE JONGE kocht haar in 1822 met de geheele verzameling DIBBETZ ¹⁾ voor het Koninklijk Penningkabinet. Ze werd gepubliceerd door DE VRIES en DE JONGE in hun Nederlandsche gedenkpenningen en is vermeld in DE JONGE's Notice.

Het is een inderdaad belangrijk stuk dat tot verschillende aantekeningen en opmerkingen kan aanleiding geven, vooral wanneer men het beschouwt naast de historie- en spotprenten uit dien tijd. ²⁾

Wij wenschen thans de verschillende voorstellingen afzonderlijk na te gaan en te bespreken.

Aan de voorzijde staat bovenaan onder het oogje het jaar 1560. Hierdoor wordt aangewezen de aanvang van het tijdvak dat de graveur gekozen heeft voor zijnen penning. Links zien wij een conclave van zes bisschoppen, gezeten in een door twee vensters verlichte zaal, terwijl te midden van hen troont de kardinaal aartsbisschop van Mechelen GRANVELLE, boven wiens hoofd een tiara geplaatst is; een gemijterde kat verslindt op den voorgrond een arm muisje. Het onderschrift luidt „Granvel spiritus Fily.” Het is duidelijk dat met deze voorstelling gehekeld wordt de zoo uiterst gehate en verfoeide instelling der nieuwe bisdommen. Tevergeefs zochten wij op historie-prenten naar deze voorstelling of naar de symboliek der kat. ³⁾ De beteekenis is duidelijk. Bij TE WATER wordt gesproken van „een gekroonde kat (Orange) die met een muisje in den bek wegloopt”, maar deze verklaring heeft geen zin en de kat is wel degelijk gemijterd; terecht geeft DE VRIES en DE JONGE aan dat deze symboliek beteekent dat de kardinaal en de nieuwe bisschoppen met den landaard zullen leven als de kat met de muis. Het is een in beeld gebrachte paraphrase van het liedje dat de Bosschenaars hun nieuwen bisschop toezongen

„Gij eet huyden ons dagelyxs brood
„Ons wijfs ende kinderen hebbent groot noot.”

Opmerking verdient nog de tiara boven het hoofd van GRANVELLE; op een nader uitvoerig te bespreken spotprent (Muller 518) zien wij den duivel, die boven het hoofd van den kardinaal ook een tiara houdt, terwijl het Duitsche opschrift zegt „Hie gibt der Teuffel ein jedem sein lohn nachdem er verdient

¹⁾ Zie over deze verzameling: Handelingen der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, 1806.

²⁾ DE VRIES en DE JONGE, Nederlandsche gedenkpenningen I plaat I no. 4 en Notice (1823) p. 68. De reproductie aldaar is omgekeerd, waarschijnlijk is de penning zelf afgedrukt.

³⁾ Wij brengen hier een woord van warmen dank aan de heeren prof. BLOK, VAN GIJN, VAN STOCKUM en HYMANS (te Brussel) die ons menig duister punt ophelderden.

DRAAGPENNING OP DEN AANVANG DER NEDERLANDSCHE BEROERTEN. — 1560 — 1566.

AANBIEDING VAN HET VERZOEKSCHRIFT DER EDELEN.
(HOGENBERG Nr. 100) HAGEPREEK (HOGENBERG Nr. 101.)

hat". Het opschrift „Granvel spiritus filij" is niet gemakkelijk te verklaren. Zou het misschien aanduiden dat GRANVELLE de geest van den Paus is zooals de spotprent ALVA „des Pabstes luitenant" noemt?

Ter zijde van de voorstelling van dit eerste bedrijf der geschiedenis van de Nederlandsche beroerten zien wij de aanbieding van het verzoekschrift der edelen. In een zaal in haar paleis is de landvoogdes gezeten, terwijl BREDERODE met het verzoekschrift in de hand nadert, een ander edelman hem op de voet volgt en BERLAIMONT op den achtergrond een gebaar van minachtenden afkeer maakt. Daaronder beklimmen meerdere edelen de trap, terwijl een in een mantel gehulde persoon groetend nadert en op den voorgrond een edelman met rechtsgewend hoofd geplaatst is. Het doel der edelen wordt gekenschetst door de woorden „Libertas Patriae." Wanneer wij HOGENBERG's bekend werk met historische prenten opslaan vinden wij daar op prent 100 (naar MULLER's nummering) in hoofdzaak geheel dezelfde voorstelling. Ook daar de zittende landvoogdes met haar vooruitgestoken rechterhand, BREDERODE, BERLAIMONT, de trappen bestijgende edelen, de groetende persoon enz. Er is geen twijfel mogelijk of er is verband tusschen de prent en den penning, wat dit verband is, hopen wij nader na te gaan.

Waar de adel in Brussel pleitte voor de „libertas" luisterde om Antwerpen en in heel de Nederlanden de scharen naar de „veritas" uit den mond der predikers van de nieuwe leer. Bij duizenden trok men de stadspoorten uit en verdrong zich om de predikplaatsen, omringd door gewapende lieden. Het is dit tooneel, dat weergegeven is aan de onderzijde, links, van onzen penning. Onder een boom predikt een leeraar met breed handgebaar, hem omringt een aandachtig gehoor van mannen en vrouwen, enkele gewapende krijgers zijn op den voorgrond geplaatst, terwijl een daarvan het roer op schouder houdend, in den bijbel leest. Boven de schare is het woord „veritas" gegraveerd. Ook hier is de overeenkomst met een van HOGENBERG's prenten onmiskenbaar (no. 101 bij MULLER). Aan de linkerzijde van de prent, op wier achtergrond Antwerpen zich uitbreidt, zien wij eenen prediker in geheel dezelfde houding als op de medaille en in de hem omringende schare zijn twee figuren volkomen gelijk, alleen het typische vrouwenfiguurtje over de predikstoel onder den boom vinden wij op de prent niet terug. De krijgers daarentegen komen weder volkomen overeen. De eerste, met het roer steunend op den grond en den helm op het hoofd, staat op de prent op een berm, de middelste, bijbellezende soldaat, staat bij HOGENBERG in het midden, terwijl de man met de speer dáár naast een ruiter staat.

Onderaan in de afsnede vinden wij de letters I.V.T.R. DE VRIES en DE JONGE houden dit voor de initialen van den graveur, doch dit is niet

aannemelijk. Zouden het niet de beginletters kunnen zijn van de spreuk *In Veritate. Tutum Regnum.*? Dit zou goed samenvatten de beteekenis der voorzijde; de waarheid gepredikt, de vrijheid van het rijk verdedigd, en de welvaart in gevaar gebracht.

Vormde het jaartal 1560 de aanvangsgrens van het door den graveur behandelde tijdvak, het boven aan de keerzijde gegraveerde 1566 is het eindjaar. De geheele linkerzijde is ingenomen door de voorstelling van den alles vernietigenden beeldenstorm. Hier is de overeenkomst tusschen prent en penning volkomen. Op beide de Antwerpsche kathedraal waar het grauw vrij huishoudt; een reeks mannen trekt de hoge heiligen-beelden naar beneden, vensters worden verbrijzeld, kasten en kisten opengebroken, voor de eerste kolom staat een vrouw met geroofde voorwerpen naast eenen soldaat, voor de tweede kolom een krijger en voor de derde een mannetje met brandende altaarkeels en knods. De prent vertoont alleen dit verschil, dat de straat met huizen en figuren aan beide zijden er op afgebeeld is; op den penning was daarvoor geen plaats.

Onderaan staat de spreuk „Vive Dieu, la santé du Roy et la prospérité des Geus”, een bekend opschrift dat geen aanleiding tot nadere opmerkingen geeft.

Voor de ter rechterzijde staande voorstellingen moeten wij een ander uitgangspunt tot vergelijking kiezen dan HOGENBERG's prentwerk. In MULLER's atlas komen onder de nummers 514—519 een reeks zinneprenten voor op ALVA's tyrannie; nr. 514 van het jaar 1622 is de mooiste maar veel ouder is nr. 518, waar het jaartal 1569 op voorkomt. Het is deze prent die ons den weg zal kunnen wijzen voor de verklaring der voorstellingen. Bovenaan ligt knielende en de handen biddend ten hemel geheven de personificatie der Nederlandsche gewesten, „Germania inferior”, uit de wolken steekt een hand met een hart en het opschrift verklaart „cor regis in manu dei.” (Spreuken van Salomo XXI. 1) Dit is natuurlijk een toespeling op de bange verwachting van heel het Nederlandsche volk naar 's Konings beslissing toen hij de tijding van den beeldenstorm vernemen had. Op de zinneprent zien wij als een der provinciën een vrouw geknield, geheel in dezelfde houding; de voorstelling van het hart des Konings in Gods hand konden wij niet op prenten terugvinden.

Op eenen legpenning van het jaar 1576¹⁾ echter vinden wij aan de voorzijde een verbonden olijftak en zwaard, in een kroon samengevat, waarboven, uit de wolken, een hand met hart steekt, als omschrift leest men „cor regis in manu dei.”

¹⁾ VAN LOON I p. 224. DUGNIOLLE 2690.

Op de keerzijde zit eene vrouw met opgeheven arm te bidden (*niet* dus de houding onzer medaille), het binnenste omschrift luidt „Germania inferior”, het daarom geplaatste „*spes aliunde non restat.*”

Eenigszins lager zit een vrouw, op haar schoot een kind houdend, dat zij zoogt, terwijl twee andere kinderen aan haar knieën staan. DE VRIES en DE JONGE brachten deze voorstelling in verband met de biddende Germania Inferior en meenden dat, zooals de Misericordia voor haar kinderen smeekt, zoo ook Nederland bad. Dit is onjuist, de vrouw smeekt niet om Misericordia, maar *is* de „Misericordia”, de „Charitas”. Wij vinden deze voorstelling terug op zeer veel blazoenen van rederijderskamers, o. a. de Violier van Antwerpen en de Roose van Leuven. Het begeleidend versje zegt daar

Ghelijck Charitas haer jongens is voeyende
Met haer borstkens soet honigh vloeiende
Haer altyts moeyende, seer liberale,
met wercken van liefde.

Het is dus de onbekrompen weldadigheid hier in tegenstelling gebracht met de daaronder geplaatste gierige hebzucht der Landvoogdes. Wij zien toch MARGARETHA geknield schatten visschend in een vijver, terwijl haar naam „Madame de Parma” er onder geplaatst is. Hier is de vergelijking met de zinneprent vooral zeer eigenaardig. Een geheel op dezelfde wijze gekleed individu vischt in een vijver die gevoed wordt door het bloed dat uit den romp van eenen onthoofden man vloeit, het opschrift noemt die gestalte „Des Duc de Alba confiscator fischt „der evangelisten güter nachdem sie verfolgt seindt.” Er zijn dus twee andere elementen in de voorstelling gekomen: het bloed in den vijver en de verandering van de gestalte van vrouw tot man. Ook verdient het opmerking dat de landvoogdes op den penning alleen geldkistjes en zakken vischt, terwijl de confiscator huizen en kasteelen in zijn net vindt. Op een andere prent van 1569 (MULLER 515) komt ook een vrouw voor en op de prent van 1622 (MULLER 514) staat de landvoogdes zelf te visschen. Op de oudste prent heeft dus zeker een vrouw gestaan en tusschen de voorstelling van de hebzuchtige landvoogdes, die met de ruim gevende Misericordia-Charitas een tegenstelling vormt, en de in het bloed visschende confiscator ligt ALVA's komst.

De laatste, onderste, voorstelling geeft vooreerst te zien aan galgen en boomen bengelende gehangenen waarmee waarschijnlijk aangeduid wordt de verscherping der plakaten door de landvoogdes. Daarnaast staan een aantal personen, waarvan vooral drie duidelijk zichtbaar zijn, zij zijn gekleed in korte jassen, terwijl hun beenen in steenen zuilen zijn veranderd, de linkerhanden,

waarin handschoenen gehouden worden, zijn stijf aan het lichaam gedrukt, de rechterhand is aan den mond gebracht om hun zwijgen te typeeren. Bij TE WATER werd deze voorstelling aldus verklaard: Drie edelen, EGMOND, HOORNE en de Prins, staan verwonderd te staren naar de gehangenen terwijl twee mannen met fakkels en speer hen van achteren belagen. DE VRIES en DE JONGE zien in deze figuren aan den brandstapel gebonden Calvinisten terwijl een man met een fakkel nadert om den mutsaard aan te steken. Deze uitleggingen zijn beide onjuist, uit HOGENBERG's prent zagen wij dat de mannetjes met speren en kaars behooren bij den beeldenstorm, verder zijn die versteende individuen geen edelen, er zijn er ook niet drie maar achter de drie vooraan staande personen is een kruinenlijn van verdere figuren te ontdekken. De prent wijst ons hier den weg, daar staan links een aantal personen in geheel dezelfde houding en dracht, het is volgens het opschrift de overheid „Oberkeit ist in steine seulen Verwandelt ist „stumm und mat worden darfst nit reden von wegen ire güter“. 't Zijn inderdaad de in steenen zuilen veranderde raadsheeren, die noch tegen het geweld van het woedende volksoproer noch tegen de strengere maatregelen van de landvoogdes iets vermochten.

Ten slotte bevindt zich onder aan een dubbele kring, in welker midden gegraveerd is een wapenschild vertoonende een krulvormig ornament en drie vogeltjes. Om het schild staan de initialen *N. V. D.* en tusschen de lijnen, die den kring vormen, *Niet Voor Deught*. Bij TE WATER staat de volgende ingewikkelde verklaring. „De Prins en de edelen geven door deze woorden „niet voor deught” te kennen dat zij een afkeer hebben van den beeldenstorm en dat zij overtuigd zijn dat de gehangenen niet voor deugd hun straf ondergaan maar om hun ondeugden.”

Onwillekeurig is men geneigd te meenen dat *N V. D.* de initialen zijn van den graveur of den bezitter dezer médaille, en dat dan het wapen ook van een dezer personen zou zijn. De letters *V D* in verband gebracht met de oude bezitters VAN DORP zouden zelfs verleiden om verder dit dwaalspoor te volgen, maar het wapen is in geen geval van een adellijk geslacht en de letters *N V D* kunnen niet zijn van AREND of PHILIPS VAN DORP. Ook is er geen graveur bekend wiens naam met deze initialen aanvangt.

„Niet voor deught” klinkt schier als de spreken die de rederijderskamers plachten te voeren, wij herinneren slechts aan „leught stigt vreught” (Brussel), „Wij rapen geneught” (Delft) „nooit meer vreugt” (Kethel); maar wij mochten er niet in slagen ergens deze spreuk te vinden.

De eenige oplossing, die eenigszins waarschijnlijk is, zou kunnen zijn dat de krul in het wapen was het bovendeele van den bisschopsstaf en de woorden

„Niet voor deught” een min vriendelijke toespeling op de bisschoppen, die niet om hun deugden tot de nieuwe waardigheden geroepen waren. Indien men deze uitlegging aanneemt zou én de eerste én de laatste voorstelling van den penning slaan op het instellen der bisdommen, en dit zou niet onwaarschijnlijk zijn daar dit een der hoofdgebeurtenissen in deze troebele dagen vormde. De drie vogeltjes blijven onverklaard.

Wanneer wij ons thans afvragen in welken tijd dit metalen gedenkstuk gemaakt is dan kunnen wij vooreerst aanteekenen dat het vóór de komst van ALVA in Nederland (22 Augustus 1567) moet gegraveerd zijn. Elke toespeling op den nieuwen landvoogd, anders het veel gebruikte doelwit voor zinne- en spotprenten, ontbreekt. De symbolische voorstellingen der biddende Germania Inferior, der visschende Madame de Parma, der gehangenen en der versteende staten wijzen met groote zekerheid als tijd van ontstaan aan den aanvang van 1567, wij denken in het bijzonder aan de verscherpte plakaten van 24 Mei waar galg en rad bedreigd werden tegen de Calvinisten. In dientijd lag Nederland nog biddend te wachten op de beslissing van den koning, kon de landvoogdes nog haar gierigheid en schraapzucht botvieren, werden de vervolgdten gehangen en waren de Staten hun hoofd kwijt.

Is het nu aan te nemen dat de Zeeuwsche edelen uit het geslacht VAN DORP den penning zullen gedragen hebben? Wij meenen dat dit niet het geval kan geweest zijn, in dezen tijd toch hielden de VAN DORPEN zich nog op den achtergrond; ze teekenden, zooals de heer VAN DER SCHUEREN aangetoond heeft,¹⁾ niet het compromis; het is niet aan te nemen dat zij dezen heftig satyrieken penning deden vervaardigen.

Vermoedelijk is het stuk in Antwerpen of Brussel gemaakt op last van een der edelen, die het kan gedragen hebben als onderscheidingsteeken bij een feest. De naam van den kunstenaar is niet na te gaan, men mag echter inderdaad den vervaardiger een kunstenaar noemen daar de wijze van behandeling der onderdeelen, de plaatsing der verschillende tooneelen, de vulling vooral van het rechtergedeelte der keerzijde op groote vaardigheid en artistieke aanleg wijzen.

Ten slotte rest ons nog eene vraag te beantwoorden. Wat is het verband tusschen den penning en de prenten van HOGENBERG en de zinne-prent?

Wat de eerste groep historie-prenten aangaat is het niet denkbaar dat deze naar den penning gemaakt zijn, veeleer zien wij door de grepen uit sommige tooneelen van de hagepreek en de aanbieding van het verzoekschrift dat de graveur zich op prenten geïnspireerd heeft. Wanneer hij HOGENBERG's prentwerk volgde

1) Inleiding op de brieven van Jhr. AREND VAN DORP.

zou het ontstaan van den penning eenigszins later te stellen zijn, maar wij vermoeden dat én prenten én penning copieën zijn van oudere voorstellingen die wij niet meer bezitten. Wat het verband met de zinneprent aangaat, ook hier gelooven wij dat én prent én penning copieën zijn van een of meerder oudere origineelen. De prent is in 1569 ontstaan en de vervaardiger heeft alles wat hij vond over de toestanden van 1567 omgewerkt naar de behoefte van het oogenblik: ALVA troont als hoofdpersoon te midden zijner trawanten, terwijl GRANVELLE hem zijn verderfelijke raadgevingen inblaast; Nederland dat in 1566 nog hoopvol smeeken kon, daar des Konings hart in God's hand was, ligt nu in de gedaante der zeventien provinciën geketend aan de voeten van den dwingeland, de landvoogdes vischt niet meer maar is vervangen door den confiscator. Waar op den penning de executiën een kleine plaats innemen vormen zij op de prent een hoofdmoment, allerwegen wordt er gebrand, gegeeseld, gehangen en onthoofd.

Deze enkele opmerkingen en aantekeningen werden ons in de pen gegeven bij de nadere beschouwing van dezen penning, die een eigenaardig licht werpt op den levendigen, scherpen geest van de oppositiemannen in de jaren 1560—1566.

WAT HOLLANDERS TE LIJDEN HADDEN VAN HET PROTECTIONISME IN HET FRANKRIJK VAN DE 17DE EEUW

DOOR

EDUARD VAN BIEMA.

AMSTERDAM dreef reeds van de veertiende eeuw af handel op Frankrijk en voerde van daar hoofdzakelijk zout en wijn naar de Oostzeelanden. Later nam de zout-handel geheele vloeten in beslag en LODEWIJK XI verleende den Hollanders in het jaar 1461 het recht van vrijen handel. De 16^e en 17^e eeuw kenmerkten zich door de sterke toename van dit verkeer, dat slechts nu en dan gestremd werd door opkomende oorlogen.

Behalve Bordeaux, Bayonne en Marseille hadden Rouaan, Dieppe, St. Malo en Nantes een belangrijk aandeel daarin, zoodat op Rouaan en het nabijgelegene St. Valery-en-Caux beurtschepen voeren, die onderworpen waren aan eene Ordonnantie en Vrachtlijst van het Buitenlandsvaardersgild, bij keure van 29 Augustus 1655 vastgesteld.

Van hier werden zoutevisch, haring, traan en baleinen verscheept in ruil voor wijnen, brandewijn, vruchten en geweven stoffen.

Ook de kustvaart was veelal in handen der Hollandsche schippers. De stad Nantes, sedert de godsdienstvrede een bolwerk der Gereformeerde Religie,
Oud-Holland 1899.

had door haar ligging en verkeer een groote attractie voor de Hollandsche kooplieden, die aangetrokken door de gelijkheid van godsdienstige vormen, zich aldaar in grooten getale nederlieten en zich daar te huis gevoelden als in een tweede vaderland. Evenals de zoogenaamde „Holländischer Brook,” te Hamburg, wijst op het vroegere verblijf onzer landgenooten daar ter stede, zoo bezit ook Nantes nog „la Petite Hollande”. Deze straat en „la Fosse”, door hen „Foes” geheeten, was de wijk waar zij huisden en omgeven door vrouw en kroost het bedrijvig bestaan leefden van den 17^{den} eeuwischen koopman.

In den beginne ging alles goed en leefden zij ongestoord, zelfs werd hen bij Sententie van den Raad van State van Frankrijk op 1 Juli 1615 algeheele vrijheid van handel toegestaan.

Onder zoo gunstige omstandigheden wies natuurlijk hun aantal sterk en wisten zij door klokheid en zakenkennis hun omzet zoo zeer te doen toenemen, dat dit aldra de ijverzucht der bewoners van Nantes opwekte.

De Algemeene Staten hadden den 25sten februari 1635 door bemiddeling van hunnen Gezant, van koning LODEWIJK XIII voor de te Rouaan, Nantes en Bordeaux gevestigde Hollandsche kooplieden, niet alleen volkomen vrijheid van handel, maar ook gelijkstelling met de ingezetenen des rijks verkregen.

Deze voorrechten werden bezegeld door het Parlement van Bretagne. Men zou nu met goeden grond gelooven, dat in een geordenden staat zulk eene hooge bekrachtiging den waarborg zou versterken voor de handhaving van dergelijke privilegiën. Maar juist het tegendeel was het geval, daar op dit tijdstip het Centraal gezag in Frankrijk niet was opgewassen tegen de gewestelijke verdeeldheden en onmachtig om zich overal en in alles te doen eerbiedigen.

De ijverzucht der Nantsche bevolking, juist opgewekt door het bewijs van koninklijke gunst, deed de afkondiging daarvan samenvallen met de eerste openlijke vervolging der vreemdelingen, die zich onder de hoede harer gastvrijheid bevonden.

Zij nam tot lage middelen haar toevlucht om de concurrentie te vernietigen, en om aan de voldoening van haar zelfzuchtige oogmerken een schijn van recht te geven, schroomde zij niet eene formeele aanklacht tegen verscheidene Hollanders in te dienen.

Deze was gericht tegen GERARD NOÉ, REINIER TINNEBAC, ANTOON CHATELYN, PAUL VOS, JAN SONDACH e. a. Als kenschetsend geef ik de daarin vervatte kinderachtige beschuldiging in het oorspronkelijke weér. Zij luidde aldus:

„de découvrir à leurs nations respectives les nécessités desquelles ils „sont temoins oculaires et les François participans, se prévalant des temps „pour retarder et avancer, comme il leur plaît, le prix et le debit de nos

„fruits et denrées, causant un préjudice notable à tous les François et particulièrement auxdits habitants par l'entremise desquels le commerce se faisait ordinairement. Pour parvenir à ces usurpations, ceux qui partent de Hollande pour venir en France et notamment dans la Ville de Nantes, sont la plupart facteurs, lesquels uue fois arrivés jurent une union avec ceux de leur nation, qui passe parmi eux comme loi d'état et point de religion, s'obligeant de se procurer du bien les uns aux autres et ne permettant point que les François prennent part aux profits qui se peuvent faire dans le négoce, à tel point que par leur union et intelligence secrètes, les meilleures affaires passeront entre leurs mains et leur rebut sera le plus honorable emploi des habitants.”

De beschuldiging strekte zich voorts uit tot hun groote fortuinen, daar sommige Hollanders met een vermogen van meer dan 150.000 livres naar hun vaderland waren teruggekeerd, zooals RENIER en ANTOON CHATELIJN. Zij betichtte ze ook zich verrijkt te hebben door frauduleuze bankroeten en noemde twintig namen van handelaren, die sedert 10 of 15 jaar deze praktijk uitgeoefend hadden, waaronder JACOB BLAU, PIETER VAN DE VELDE en GERARD NOÉ.

De Burgemeester en Schepenen der stad maakten gemeene zaak met de aanklagers in weerwil van de besluiten van den Raad van State en van het Parlement van Rennes, die den Hollanders vrijheid van handel toestonden, terwijl een ieder, die hen daarin belemmerde, bedreigd werd met een boete van tienduizend livres.

GERARD NOÉ was in 1645 opnieuw blootgesteld aan de vervolgingen der magistraten.

Deze hadden ten spijt der privilegiën geordonneerd, dat de Hollanders geen goederen mochten koopen of verkoopen, dan van of aan Fransche ingezetenen der stad, en nu had NOÉ een partij koperrood verkocht aan den te Nantes wonenden Hollandschen koopman SIMON ARCHIBALD PIRSCH.

De transactie werd uit dien hoofde bij vonnis voor ongeldig verklaard en verboden. De Nederlandsche kooplieden traden gemeenschappelijk op om daartegen bij den Raad van State te appeleeren, als zijnde dit strijdig met de hun verleende privilegiën.

De Staten Generaal werden van de feiten in kennis gesteld en schreven hunnen gezant VAN OOSTERWIJK aan, eischen te stellen tot strenge handhaving der tractaten, terwijl de bij het Hof in den Haag geaccrediteerde Fransche ambassadeur D'ESTRADES daarover onderhouden werd en zijne interventie beloofde.

De politieke toestand in Frankrijk was niet geschikt om de spoedige afdoening van zulke incidenten te bevorderen.

LODEWIJK XIII was den 14^{den} Mei 1643 gestorven. Zijne gemalin ANNA VAN OOSTENRIJK hief den voor eenige maanden ingestelden raad van regentschap op en benoemde haren gunsteling MAZARIN tot eersten minister. De adel kwam hiertegen in verzet, het hof moest vluchten, het land was een prooi van den burgeroorlog en Parijs was in handen der Fronde, wier hoofd, de Coadjutor DE RETZ, later in de eenzaamheid van het kasteel van Nantes de gelegenheid had over zijne buitensporigheden na te denken.

Van den verwarden toestand maakten de magistraten van Nantes gebruik om blijken te geven hunner anti-Hollandsche gezindheid en de Gouverneur, Maarschalk DE LA MILLERAIE ¹⁾ volgde hun voorbeeld.

Kardinaal RICHELIEU had in 1627, na den dood van THEMINES, het gouverneurschap van Bretagne aan zich getrokken, en voegde daarbij in 1632 dat van Nantes.

Hij stond dit laatste af aan zijn neef, den Maarschalk, die dit ambt meer dan dertig jaar bekleedde en veel bijdroeg om den bloei der stad en haar handel te bevorderen, doordien hij ook de eerste stappen deed voor de uitbreiding van het koloniaal verkeer.

Hij was een man van wilskracht en zijn verwantschap met RICHELIEU gaf hem grooten invloed; ook was hij nauw vermaagschaft met den markies DE LA MILLERAIE, die HORTENSE MANCINI, de nicht van MAZARIN huwde en later diens naam met den titel van hertog aannam.

Na deze uitweiding moeten wij tot de Hollanders terugkeeren.

Onder hen bevond zich BEUCQUEL DEDEL, van de familie wier nakomelingen spoedig eene eervolle plaats zouden innemen onder het patriciaat van Amsterdam.

BEUCQUEL was het vierde kind uit den echt van BRUYN DEDEL en BAAFJE VAN OUDTHEUSDEN. Zijn grootmoeder van vaderszijde was IDA BRUYNsdr. VAN DER DUSSEN en die van moederszijde MARIA BEUKELSdr. VAN SANTEN, en beide behoorden tot welgestelde Delftsche families, die zich aan den koophandel wijdde en door DEDEL's bemiddeling zaken in Frankrijk deden.

Walvischtraan was in die dagen een belangrijk handelsartikel en hij hield zich hoofdzakelijk met den verkoop daarvan bezig voor rekening zijner Delftsche verwanten.

1) CHARLES DE LA PORTE, markgraaf DE LA MILLERAIE, was een zusterszoon van Kardinaal RICHELIEU. Toen LODEWIJK XIII op 16 Mei 1639 het beleg sloeg voor het door Spaansche troepen bezette Hesdin, commandeerde hij als grootmeester van het geschut de belegeringstroepen, en onderscheidde zich zoodanig dat de koning hem na de inname der stad op 30 Juni tot maarschalk verhief. JAN BLAEU droeg aan hem zijne beschrijving van dit beleg op.

Deze verwanten waren BRUYN DIRCXS VAN DER DUSSE en PIETER VAN SANTEN, die weer in gemeenschap werkten met zekeren GERALDO WELHOUCK.

Zij hadden DEDEL 259 vaten traan gezonden om die te Nantes te verkoopen, en dit nu werd hem door de overheid belet op grond van het wederrechtelijk genomen besluit.

Dit feit werd onmiddellijk ter kennis gebracht van de Heeren Ho. Mo., die den 15^{den} November 1645 hunnen gezant VAN OOSTERWIJK gelastten daartegen te protesteeren en recht te verkrijgen.

Zoolang het bij zulke plagerijen bleef was de toestand nog dragelijk, maar weldra zouden de Magistraten buiten de perken treden door het nemen van een ernstigen wederrechtelijken maatregel, die den handel der Hollanders in het hart moest treffen. Zij bezwaarden ze met een zoogenaamde „Taxe des estrangers” van 2½ pCt. ad valorem boven hetgeen de inwoners moesten betalen. Deze buitengewoon drukkende last was oorzaak van het te gronde gaan van verschillende kooplieden, die niet bij machte de daarvoor benoodigde sommen bijeen te brengen, geen anderen uitweg zagen, dan met achterlating van have en goed te vertrekken.

De aldus getroffen richtten een bede om hulp aan de Staten Generaal, die, hoewel zij veel voelden voor de gekwetste handelsbelangen harer onderhoorigen, geen krachtiger middel meenden te kunnen aanwenden, dan door tusschenkomst van den Ambassadeur VAN OOSTERWIJK vertoogen te richten tot het Fransche hof en bij herhaling te schrijven aan de Koningin-Regentes.

De minuten dezer brieven berusten in ons Rijksarchief. Zij beroepen zich daarin op de bestaande tractaten en wijzen als tegenstelling tevens op de gastvrijheid die de Franschen hier te lande genieten zonder blootgesteld te zijn aan den minsten hinder of overlast.

Omstreeks Augustus 1646 vaardigden de te Nantes gevestigde Hollanders twee der hunnen naar Parijs af, om daar een proces aanhangig te maken tegen de burgers der stad wegens de besnoeiing hunner vrijheid van handel.

Als gevolg verkregen zij van 's Konings Raad te Fontainebleau een interlocutoir vonnis, waarbij de Nantsche kooplieden gesommeerd werden binnen zes weken de rechtsgrondige bewijzen over te leggen waarop hun eisch steunde, om als tusschenpersonen op te treden in alle, door de Hollanders af te sluiten, transactiën van koop en verkoop. Deze bewijzen konden natuurlijk niet bijgebracht worden, en de definitieve uitspraak bevestigde de vreemdelingen in de door hun verkregene rechten.

De Raad van State van Frankrijk had reeds vroeger, den 1sten Juli 1645, een dergelijk vonnis gewezen, waarbij de regeering van Nantes eveneens in het

ongelijk was gesteld, maar men had te doen met een hardnekkigen tegenstander die, zonder zich te storen aan den uitspraak der wet, op den laatsten dag der zes maanden, toegestaan voor de beteekening van het vonnis, met dezelfde heftigheid als te voren tegen de uitlanders optrad.

Door den gezant VAN OOSTERWIJK en door de Staten Generaal werden wederom zonder eenig gevolg remonstranties ingediend bij Kardinaal MAZARIN en evenmin hielpen de mondelinge besprekingen met den gezant van Frankrijk in den Haag, Graaf DE SERVIENT. In een schrijven van van 21 Eebruari 1647 zeggen zij o. a. :

„Les plaintes continuent sur la taxe de 2½ % plus que les François „naturels, autant que pour les ruines, poursuites et oppressions de tous côtes „jusqu'à les emprisonner et enfermer dans leurs maisons pour les taxes „exorbitants, qui ne peuvent être payées, tandis que les François en Hol- „lande ne sont pas plus taxées que les naturels”.

Tot nog toe veroorzaakten de vervolgingen slechts geldelijk nadeel, doch het duurde niet lang of men kwam tot dadelijkheden. De burgers van Nantes, verbolgen over het wederom aanhangig maken van het proces, zochten eene gelegenheid om hun lang verkropte woede lucht te geven en vonden daarvoor in hunnen gouverneur DE LA MILLERAIE, die sterk anti-Hollandsch was, een getrouw bondgenoot.

De uitbarsting vond plaats op Palmzondag en aan een handschrift, dat de aantekeningen van een ooggetuige en betrokkene bevat, ontleenen wij de volgende bijzonderheden.

Des morgens vroeg van den 13^{den} April ontbood Maarschalk DE LA MILLERAIE door een soldaat zijner garde BEUCKEL DEDEL, tegen den middag op het kasteel. Daar de boodschap bijna als een bevel luidde voegde DEDEL zich daarnaar.

Op het kasteel gekomen, werd hij binnengeleid in de groote zaal, alwaar zich vele voorname personen uit de stad in tegenwoordigheid van den gouverneur bevonden. Deze verklaarde op hoogen toon, dat hij hem had laten komen om hem te onderhouden over het tegen de burgers zijner stad aanhangige proces, met de ernstige vermaning daar verder van af te zien. BEUCKEL bleef zeer kalm en deed hem met allen eerbied opmerken, dat de zaak niet meer in handen was van zijn landslieden. Zij konden voor het oogenblik niets doen omdat de leden der Staten Generaal kennis genomen hadden der feiten en zich nu daarmede bezighielden in samenwerking met de Gedeputeerden der steden, wier inwoners bij deze aangelegenheid betrokken waren. Gedurende deze gedachtenwisseling traden vijf of zes invloedrijke burgers binnen, door den Gouverneur opzettelijk

ontboden, en zich tot deze wendende, zeide hij: „Messieurs, Je suis icy à parler de „vostre affaire, mais ils ne veulent point désister, c'est pourquoy traites-les le plus „pierre que pources et s'il vient quelque plainte devant moy. Je vous „protégeray.”

Op deze woorden, weinig passend in de mond van een magistraat, hernam DEDEL, dat de Hollanders niettemin vertrouwende op zijne gerechtigheid, zich om bescherming in zijne armen zouden werpen indien er hun iets kwaads mocht overkomen.

De maarschalk was echter niet milder te stemmen, want hij herinnerde BEUCKEL aan zijne anti-hollandsche gezindheid van eertijds en hoe hij ze reeds eenmaal in den donkeren kerker van den kasteeltoren had laten opsluiten. Bij het afscheid nemen zette hij de burgers opnieuw aan er maar eens duchtig op in te slaan, en al dat vreemde gespuis, dat de nering zoo bedierf in de rivier te verdrinken.

Met weinig gerust gemoed ging DEDEL huiswaarts, niet ten onrechte vreezende dat de Franschen, na een dergelijke aanmoediging, spoedig tot baldadigheden zouden overgaan.

S'avonds tegen vijf of zes uur waren DEDEL en zijn collega DOEMER ¹⁾ op weg naar huis, toen zij onder groot geschreeuw door 15 of 16 burgers werden aangevallen. Het waren concurrenten, handelslui van de Fosse, die hunne woede eens aan de Hollanders wilden koelen.

In den aanvang hielden de onzen manmoedig stand, doch spoedig werden zij door de overmacht deerlijk toegetakeld en geraakten onder den voet, juist toen twee edellieden te paard van uit de stad naderden, die de aanvallers met den kling op de vlucht joegen en onze landslieden uit hunne benarde positie bevrijdden.

De terugtocht der aanvallers was slechts loos, want met versterkte krachten vielen zij een uur later eenige andere Hollanders aan. Het waren de heeren VAN ARMEIJDEN, VAN RHIJN en D'ORVILLE, die terugkeerend van een bezoek bij zekeren ROZE, door de vijandige troep omsingeld werden.

D'ORVILLE en VAN ARMEIJDEN kozen, na eenige schoppen en slagen opgevangen te hebben, het hazenpad en reddden zich op een schuit, waarmede ze van wal staken onder een hagelbui van steenen, die hen gelukkig slechts licht kwetsten.

¹⁾ Dr. A. BREDIUS gaf mij met zijn bekende welwillendheid inzage van zijne talrijke aantekeningen betreffende den schilder LAMBERT DOOMER of DOEMER, die lang te Nantes gewoond heeft met zijn broer HENDRIK, die in den handel was. De laatste verliet deze stad na een ruim tienjarig verblijf, omstreeks 1656, en vestigde zich toen te Amsterdam, waar hij in 1664 voorkomt op de lijst der beëdigde makelaars. Op het tijdstip van ons verhaal was hij eerst kortelings in Frankrijk aangekomen en telde niet meer dan 17 jaren.

VAN RIJN was minder fortuinlijk en toen men hem te pakken kreeg werd hij van alle kanten mishandeld. De „juge des marchands” was het meest opgewonden en wilde hem met zijn degen verwonden. Hij ontkwam den stoot door in het water te springen; met wel gemikte steenworpen werd hij weêr daaruit gedreven, kwam weêr aan land en vond eindelijk, dank zijner vlugheid, een goed heenkomen. Des anderen daags, Palmzondag, waren de gemoederen nog niet bedaard.

Verscheiden Hollanders begaven zich naar den maarschalk op het kasteel om hunne klachten in te dienen en zich onder zijne bescherming te stellen, doch zij kregen geen gehoor, wijl hij voorgaf door drukke bezigheden verhinderd te zijn hen te ontvangen. Op den middag begon het lieve leven opnieuw.

Tusschen vier en vijf uur werden GOVERT LAMBERTSEN, JACOB VAN NAERTEN en VAN DER MEER, een student uit Delft, zonder waarschuwing aangevallen. LAMBERTSEN en VAN DER MEER werden bloedig gewond, de andere wist te ontkomen.

In de omgeving der Gereformeerde kerk zwierven op het uur, dat deze zou uitgaan, troepjes onruststokers, die niet veel goeds in den zin hadden.

Een zekere LEMHUIS, pas drie dagen te Nantes om zijn schip te bevrachten en een jonge man met name ROCHOLT, daar gekomen om Fransche conversatie te leeren, stegen na den dienst te paard om huiswaarts te rijden.

Nauwelijks waren zij in den zadel of zij werden omringd, uit den zadel gelicht, langs den weg gesleurd en op alle mogelijke wijzen mishandeld, tot ze door twee Capucijner monniken uit de handen hunner kwellers werden verlost.

De overige kerkgangers ontkwamen door de vlucht en moesten zich verbergen. Alom weêrklonk de kreet „tuez, tuez les ennemis hollandais”. Dit joeg velen zulk een schrik aan, dat ze hunne huizen verlieten en des nachts in het open veld een schuilplaats zochten.

Men verwachtte nu niet anders dan dat de Franschen de huizen zouden bestormen en plunderen en de achtergeblevenen op het ergst mishandelen, want al hetgeen tot nog toe geschied was, wettigde geen hoopvollere gedachten.

Twee der Hollanders, die een alles behalve aangename nacht in het veld hadden doorgebracht, besloten nogmaals bij den gouverneur een poging te wagen.

Niet zonder angst en langs allerlei omwegen bereikten zij in den vroegen ochtend het kasteel, voor welks poort zij de karos van den Heer DE LA MILLERAIE vonden gereed staan.

Toen deze spoedig daarop verscheen om in te stappen, traden zij te voorschijn en gaven hem een uitvoerig verhaal der doorgestane angsten. Zij verzochten hem dringend om bescherming en „sauvegarde” van lijf en goed.

Op heftigen toon antwoordde hij: „Voor U, Hollanders is van mij geen bescherming te wachten” en toen zij hem vroegen of hij dan hun bloed begeerde, zeide hij: „dat niet, maar doe eerst wat ik eisch, dan kunnen wij verder spreken.”

De positie onzer landslieden veroorloofde niet veel tegenspraak en daarom verklaarden zij zich bereid te doen wat de Maarschalk van hen begeerde. Deze sloeg daarop een geheel anderen toon aan en zeide, „nu ziet het er anders uit en van af dit oogenblik neem ik U onder mijne bescherming.”

Hij beval daarop dadelijk zijn luitenant en vier manschappen zijner garde de Hollanders naar de Fosse te vergezellen.

Aldaar aangekomen vonden zij voor het huis van den koopman ROZE een joelende en schreeuwende menigte van over de honderd kooplieden, die alles wilden plunderen en de vreemdelingen over den kling jagen.

De luitenant dreef de bende met de blanke wapenen uiteen en verbood uit naam van den gouverneur het ondernemen van eenige daad van geweld tegen de vreemdelingen.

De maarschalk, die zijne voldoening wilde toonen over de verkregene, of liever door den nood afgeperste belofte, verscheen dienzelfden middag in eigen persoon in de Fosse, klopte bij BEUCKEL DEDEL'S woning aan en informeerde naar het aantal gekwetsten.

Toen DEDEL zeide, dat er behalve de licht gekwetsten, wel vijf of zes ernstig gewond waren, gaf hij zijn verlangen te kennen deze te bezoeken.

DEDEL begeleidde hem onder anderen naar het huis van zekeren LAMBERT KREECKERT. De koopman LEURHEUX was daar gehuisvest en deze had in den strijd ernstige kwetsuren opgelopen.

De gouverneur kwam nu tot de overtuiging, dat zijn landslieden wel wat te ver waren gegaan en tot eenige der omstaande Franschen zeide hij „Enfans c'est trop.” Hij richtte ook eenige troostwoorden tot LEURHEUX en gaf zijn leedwezen te kennen over het gebeurde. Tegen DEDEL drukte hij zich in dien zelfden geest uit en gelastte hem des anderen daags met drie of vier zijner landslieden op het kasteel te verschijnen ten einde te beproeven tot een vergelijk te komen met betrekking tot het aanhangige proces.

Den volgenden dag Dingsdags ten negen uur meldde BEUCKEL DEDEL zich volgens afspraak op het kasteel aan, in gezelschap van REINIER TINNEBAC en VAN LOON. Zij vonden hier den Maire benevens verscheidene der invloedrijkste burgers.

Toen zij van den gouverneur waarborg eischten tegen de herhaling van mishandelingen als de ondervondene, en tevens vorderden dat hun gedurende vijf of zes maanden gelegenheid zou worden gelaten om ongestoord hunne zaken

af te wikkelen en alles voor hun vertrek gereed te maken, wilde de Maire daar van niets weten.

DE LA MILLERAIE berispte hem daarover en ontzegde hem botweg het recht zich in deze zaken te mengen.

Niettemin verklaarde de gouverneur, dat zelfs indien een vergelijk mocht tot stand komen, hij hunne tegenwoordigheid te Nantes niet meer zou dulden en zij zich daarom in elk geval tot vértrekken moesten gereed maken.

Ten slotte informeerde hij waar zich de processtukken bevonden en eischte eene formeele schriftelijke bevestiging der mondeling beloofde suspensie. Toen hij vernam dat de bedoelde stukken zich in handen bevonden van den Staatsraad MORAN te Parijs, rapporteur in het geding, meende hij dat zij al die stukken niet meer noodig zouden hebben en eenvoudig hunne pretensie moesten formuleeren en overleggen, opdat ze door hem binnen twee dagen in handen zou kunnen worden gesteld van den Heer President HARRONY, die met eenige andere magistraten door hem met de behandeling der zaak zou worden belast. Om verder onheil te voorkomen kwam het den Hollanders geraden voor dit voorstel aan te nemen, en daarop verlieten zij het kasteel.

Ternauwernood hadden zij het voorplein bereikt, toen een der gardes hen achterna kwam met het verzoek weêr boven te komen. In de zaal trad de gouverneur op hen toe met de woorden, „et bien, Messieurs, on me dit que vous aves envoyes en poste à Parys”. Dit was zoo, en daar het niet te loochenen viel, erkende DEDEL, dat zij hunnen ambassadeur schriftelijk ingelicht hadden omtrent de benardheid hunner positie en zijn hulp hadden ingeroepen. Dit deed DE LA MILLERAIE in woede losbarsten en hij zeide: „Alles, yl n'y a plus de protection pour vous „autres, que vostre ambassadeur vous protège. Je me soucy autant de luy que du „grand diable de l'enfer. Par la morbleu, je seray pour les habitants de Nantes”.

Deze onverwachte uitval bracht onze landgenooten, die zich reeds veilig waanden, niet weinig van hun stuk; de herinnering aan het uitgestane leed en de vrees voor nog komende schade, stemde hen meegaande en zij stelden daarom voor, onmiddelijk een koerrier na te zenden om de eerste post te herroepen.

Het volk bleef nog steeds opgewonden en muitziek, want den volgende morgen tegen tien uur werd de Hollandsche koopman BUDDE gewaarschuwd, dat het gepeupel bezig was zijn pakhuis te plunderen en te vernielen. Op dit bericht snelde hij in gezelschap van zijn landgenoot DOOMER naar het kasteel, om den Maarschalk daarover zijn beklag te doen.

Verscheidene aanzienlijke adellijke heeren bevonden zich bij den gouverneur en gaven er hunne verwondering over te kennen, dat geen afdoende maatregelen waren genomen om eene herhaling te voorkomen der plaats gehad hebbende

troebelen. Onder deze pressie zond DE LA MILLERAIE onmiddelijk een voldoende aantal musketiers zijner garde met eenige schoutsknechts naar de bedreigde plaats om de wandaders in hechtenis te nemen; maar zoodra de sterke macht zich vertoonde stoof de menigte uiteen en niemand werd gevat.

Om den ernst zijner bedoelingen te toonen liet DE LA MILLERAIE een uur daarna met trommelslag afkondigen, dat een ieder zich te onthouden had van gewelddadigheden tegen de Hollanders. Plakaten door zijn secretaris geschreven en door hem zelf onderteekend werden in het openbaar aangeplakt om dit bevel te herhalen. Het volk toonde zich weinig ingenomen daarmede en scheurde de plakaten af of bewierp ze met slijk.

De stemming was zeer oproerig en voortdurend werden bedreigingen tegen de vreemdelingen geuit.

Om de terugkeer der kalmte te bevorderen besloten deze voor eenigen tijd buiten de stad de wijk te nemen en niet terug te keeren, dan nadat zij daartoe van bestuurswege zouden aangemoedigd worden.

Ongeveer veertien dagen na deze gebeurtenissen ging het gerucht, dat de vreemdelingen ontheven zouden worden van de drukkende taxe van $2\frac{1}{2}\%$, en op raad van den Syndicus der Staten begaven TINNEBAC, DEDEL, VAN LOON en ROZE zich naar het kasteel om den maarschalk plechtig te bedanken voor zijne bemoeiingen.

Daar hij aan jicht leed en te bed lag, werd de deputatie in zijn slaapvertrek ontvangen, alwaar zich nog eenige dames en de procureur-generaal van het Parlement van Rennes bevonden. De gouverneur hoorde hunne dankbetuiging stilzwijgend aan en zeide alleen bij het afscheid nemen:

„Mais vous avez proces contre ceux de la ville; il faut que leur cedes „cela, car quand mesmes vous gaigneres vostre proces vous ne jouyrez jamais „sy longhtemps que ceray cy gouverneur.”

Het bericht der plaats gehad hebbende gewelddadigheden bereikte Holland spoedig genoeg, zoowel door bemiddeling van den Heer VAN OOSTERWIJK als door particuliere correspondentie en de tijding veroorzaakte groote ontsteltenis in de handelskringen te Amsterdam en te Rotterdam.

Daar de belangen van handel en koopvaart zwaar wogen bij de toenmalige regeering, gaven de bovenverhaalde feiten aanleiding tot discussie in de vergaderingen der Algemeene Staten en der Staten van Holland.

In het Amsterdamsch Archief berusten missiven, die op deze zaak betrekking hebben. Zij zijn door de te 's Gravenhage vertoevende Amsterdamsche Gedeputeerden gericht aan Heeren Burgemeesteren, en één daarvan is van de hand van den bekenden DE GRAEFF VAN POLSBROEK.

Hij verhaalt daarin, dat de resident VICEVOORT hem namens den Graaf DE SERVIENT, den Franschen Ambassadeur, ten zijnen huize heeft opgezocht om hem over de aangelegenheid te spreken en te verzekeren, dat:

„hetselve was geweest een comotie van 't Pópulas, dat hetselve by syn „Maj. en de Regeeringhe van Vranckrijck indier voege was opgenomen, dat gheen „middelen soudén naergelaeten worden ten eynde de autheurs mochten worden „gestraft, en de saecke tot vernoegingh van de regeringhe van dese staet werden „gherepareert.”

Ook bleek in den loop van het gesprek dat de Ambassadeur het gedrag van den Gouverneur DE LA MILLERAIE afkeurde en dit niet wilde verdedigen, terwijl hij gaarne met DE GRAEFF zou spreken en dezen „geeven soodanighe „reden, die de Heeren van Amsterdam soudén kunnen geruststellen raeckende de „goede en sincere intentie van Syn Maiesteit.”

Volgens AITZEMA is hierop inderdaad „behoorlycke reparatie gevolgd;” in welken vorm dit geschied is hebben wij niet kunnen ontdekken. Wij kennen een arrest van 's Konings Raad van 8 Mei 1647, geteekend „DE LIMONIE” waarin de gelijkstelling van vreemdelingen met de Franschen geproclameerd, het buitengewoon belasten der buitenlanders met name werd verboden, en waarbij nog den „Huissiers, Sergeans ou Archers” werd gelast zich op verbeurte van hun ambt te onthouden van 'elken dwangmaatregel tegen de niet-Franschen uit hoofde van voornoemde taxe.

Dit arrest slaat hoofdzakelijk op het geval van zekeren HARMEN HEM, koopman te Bordeaux, die wegens het niet betalen der taxe gevaar liep gevangen genomen te worden, en die, toen hij zich door een overhaaste vlucht aan dat gevaar had onttrokken, door het hof van Guyenne bij verstek werd veroordeeld tot een zware geldboete ten bate van den pachter dezer onrechtmatige vreemdelingenbelasting.

De toestand der Hollanders in Frankrijk bleef onaangenaam. Niettegenstaande de koninklijke decreten poogden de magistraten steeds afbreuk te doen aan hun gevaarlijke concurrenten.

Toen reeds, evenals tegenwoordig, besnoeiden zij de vrijheid der vreemdelingen ten bate van de eigen ingezetenen.

Men zou hier reeds van chauvinisme kunnen spreken, als het niet te voorbarig scheen dit woord toe te passen op een tijdstip, toen niemand nog droomen kon, dat SCRIBE eenmaal Frankrijks lof zou laten uitbazuinen door het vermakelijke type van Chauvin uit den „Soldat laboureur”. Hollandsche kooplieden konden bij geschillen geen recht verkrijgen en moesten vaak daartoe de hulp inroepen hunner hooge regeering of diplomatieke vertegenwoordiging.

Zoo o. a. een zekere SEGER CORSELIS van Amsterdam, die in proces lag met JEAN VAN PULLE te Bordeaux.

CORSELIS was onrechtmatig veroordeeld, daar het feit vaststond, dat het door partijen bestreden koopcontract te Amsterdam was gepasseerd. Hij trachtte tevergeefs revisie van het vonnis te verkrijgen en nadat hij er een jaar voor gezwoegd had moest nog de regeering voor hem tusschenbeiden komen.

Zoo leden de onzen in 1649 voor meer dan een millioen livres schade tengevolge van de vijandige behandeling, die hunne schepen, personen en goederen in vollen vrede van de Fransche oorlogsbodems ondervonden.

Sedert 17 Maart 1648 was de gezant VAN OOSTERWIJK op zijn verzoek eervol ontslagen en in December van dat jaar was besloten hem te vervangen door WILLEM BOREEL, Heer van Duynbeke, Pensionaris van Amsterdam, op een traktement van 14000 gulden en eene toelage van 6000 gulden voor — ameublement. VAN OOSTERWIJK had slechts 10000 gld. genoten.

De nieuwe gezant zou het hof volgen, terwijl de resident AERT DE MEYER te Parijs zou blijven, en beide hadden zich voortdurend bezig te houden met reclames over genomen schepen en met de klachten der kooplieden.

Te Nantes vooral duurden de plagerijen voort.

In het begin van 1656 maakte de stedelijke regeering eene keur, waarbij het gebruik van ieder ander maatvat dan het inheemsche uitdrukkelijk werd verboden.

Zij stelde ten dien einde een roeier voor de wijnen, brandewijn en vetwaren aan. En daar deze roeier natuurlijk geheel op haar hand was, werden door dezen maatregel voornamelijk de Hollanders getroffen, die de gewoonte hadden genoemde goederen te vervoeren in vaten, grooter dan het maatvat van Nantes.

Wederom legden zij hunne bezwaren neer in een rekwest aan het Parlement van Rennes, onderteekend door GERAERD PITER, SIMON VAN SCHOONHOVEN, THEODOOR LE ROUX, REINIER VAN HAERZEL, PIETER D'ORVILLE, ANDRÉ VAN PRADELLO, EVERHARD MARTIN, SIMON DE LICHT, CORNELIS VAN STICHT, JEAN HOOGEWEART, ADRIAEN BONNER, en GERBRANDS, alle kooplieden wonende aan de Fosse en in de voorsteden.

Zij beklagden zich hierin over de door hun Fransche stadgenooten tegen hun bedrevene geweldnarigen, die ten doel hadden, hun te verdrijven, terwijl men geen rekening scheen te houden met het feit, dat uiterst nadeelige gevolgen daaruit voor de stad zouden ontstaan. Immers, zoodra hun wijnen en vetwaren geen afnemers meer vonden voor het buitenland, zouden deze artikelen meer dan de helft in waarde dalen.

In het Archief van de Chambre de Commerce van Nantes zijn stukken

aanwezig, waarin de grieven der bewoners tegen onze landslieden geformuleerd zijn. Er wordt hun verweten:

10. Niet alleen zich van vreemde fusten te bedienen, maar ook vreemd werkvolk aan te brengen en zelfs vreemde herbergiers.
20. Het grootste gedeelte van den handel in beslag te nemen en geen enkele aalmoes te storten ten behoeve der ziekenhuizen.
30. Alles door middel hunner tusschenpersonen en factors te bemachtigen.
40. Misbruik te maken der fransche gastvrijheid en hunne slachtoffers nog te bespotten.
50. Zich door kuiperijen vrienden te verwerven tot zelfs in 's Konings Raad.

Het parlement van Rennes machtigde de Hollanders tot dagvaarding hunner tegenpartij.

De uitspraak luidde ten hunnen gunste en de Nantsche kooplieden met hun roeier LERAT werden bedreigd met de verbeuring van 10.000 livres boete indien zij het wederom waagden de vreemdelingen in de vrijheid van hunnen handel aan te tasten.

Spoedig echter zou een veel zwaardere slag onzen handel in Frankrijk treffen.

Na den dood van MAZARIN in 1661 nam COLBERT het beheer der finantiën op zich en hief in hetzelfde jaar het handelstractaat met Holland op.

COLBERT heeft in MÉLINE een waardig navolger gevonden. Hij was wel de eerste verschijning van het vleesch geworden protectionisme. Marseille en Duinkerken maakte hij tot vrijhavens en loofde naar alle kanten uitvoerpremiën uit.

Voor al beoogde hij de ontwikkeling van den kolonialen handel en kocht daarom plantages aan op Martinique, Guadeloupe, Santa Lucia en Grenada.

Vóór zijn optreden als minister gingen de meeste ladingen suiker van de Antillen naar Holland, waar ze geraffineerd en vervolgens naar alle landen verzonden werden. Door een hoog beschermend recht te heffen, sloot hij de vreemde suiker van de fransche markt uit en bracht het zodoende tot de oprichting van talrijke raffinaderijen in Frankrijk.

Op dat tijdstip, omstreeks 1670, voerden onze schepen voor twee millioen livres suiker naar Frankrijk; door COLBERTS maatregel hield deze aanvoer geheel op en begon Frankrijk zelf uit te voeren.

Een paar jaar later voorzag de Compagnie des Indes een zekeren DE LOOVER, op Guadeloupe gevestigd, met instructiën en met de noodige werktuigen om de bewoners van zijn eiland te onderrichten en het raffineeren van suiker, en schreef COLBERT den Gouverneur DE BAAS aan, DE LOOVER alle mogelijke bescherming voor dit doel te verleen.

Zijn protectionisme droeg dus vruchten, en gaf een gevoeligen slag aan onzen handel.

De Fransche kooplieden stemden er in den beginne niet mee in, uit vrees dat de Hollanders weêrwraak zouden nemen door geen wijnen van uit Bordeaux weg te voeren. —

Alvorens te besluiten wil ik voor de eigenaardigheid COLBERT'S oordeel over de kooplieden van Nantes aanhalen uit een schrijven, in 1670 door hem gericht tot Mr. DAGUESSAU, intendant te Bordeaux, in antwoord op diens vraag of de suiker uit Bretagne in zijn stad belast moest worden. Het luidt als volgt:

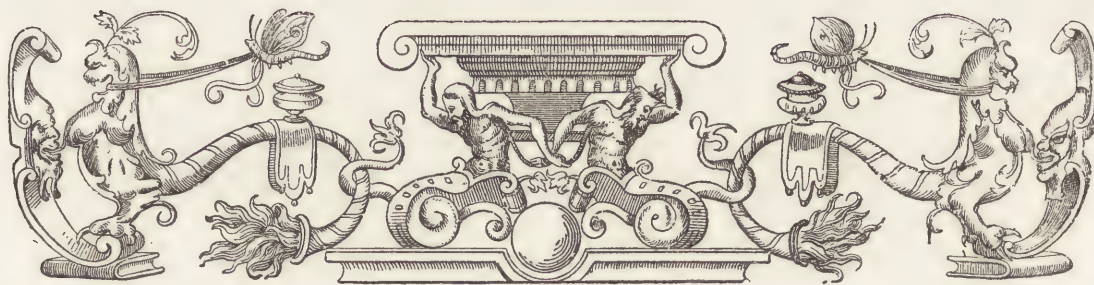
„Ils n'y devraient pas être sujets, mais dans le fait particulier, comme „les Bretons sont grands trompeurs et surtout ceulx de Nantes et qu'il est „difficile, voire même impossible, de reconnoître les sucres raffinés à Nantes „de ceulx fabriqués en Hollande il faut les traitez tous également.”

Het bovenstaande is wederom een bewijs dat het nieuwe steeds weêr op het oude wordt geënt en dat toestanden wederkeeren, die in een gewijzigden vorm ter nauwernood een ouden kern verbergen.

Maar toch, wij kunnen ons troosten. — Wij zijn er onloochenbaar op vooruit gegaan! —

De wonden, die het hedendaagsch protectionisme slaat, blijven beperkt tot het gebied van de hooge politiek en zijn overigens uitsluitend van finantiëlen aard; men behoeft niet meer als toen ter tijde te vreezen voor het ruw geweld, dat wonden sloeg, die door de hand des barbiers geheeld moesten worden.

DE VAN EVERDINGENS

DOOR

C. W. BRUINVIS.

ARNOLD HOUBRAKEN is de eerste biograaf, die ons in zijnen „Groote Schouburgh der Nederlandsche Kunstschilders en Schilderessen” (deel II, bl. 94) mededeeling deed over de alkmaarsche schilders CESAR, ALLART en JAN VAN EVERDINGEN. Naar tijdsorde plaatste hij CESAR te laat, tegelijk met zijne broeders: de berichten uit diens geboorteplaats waren eerst tot hem gekomen, toen zijn schrijven over ALLART reeds ter perse lag. Vermoedelijk hebben die berichten slechts betrekking gehad op CESARS beschildering der orgeldeuren in de Groote kerk, want als HOUBRAKEN 's mans geboortejaar 1606 en zijn vader JAN en geheimschrijver van Alkmaar noemt, dan is het kwalijk te veronderstellen, dat hij die gegevens van daar zou ontvangen hebben. Alkmaar heeft geen secretaris gehad die JAN VAN EVERDINGEN heette, en het jaar 1606 deed KRAMM onnoodig betwijfelen of dan wel JAN VAN BRONKHORST, CESARS leermeester, in 1603 kon geboren zijn, daar beiden dan tijdgenooten geweest zouden zijn. Uit CESARS verklaringen, in 1661 te Amsterdam gedaan, blijkt echter, dat wij zijn geboortejaar later te plaatsen hebben, al blijft de juiste tijd in het midden.

Den 4 Juli heette hij 44, den 22 d.a.v. ongeveer 40 jaren oud, zoodat wij komen tot 1617 of 1621, welk eerste meer aannemelijk is dan het laatste, omdat de biografen dit eenstemmig noemen als het geboortejaar van zijn broeder ALLART, zulks ook naar aanleiding van het doopregister der hervormde gemeente, waarin den 18 Juni de doop van dezen en van zijne zuster DIEUWERTJE is ingeschreven. Hoewel dat doopregister met 1614 aanvangt, is CESAR er niet in te vinden, evenmin als JAN of zijne zusters ANNETJE en MAARTJE; slechts eene, SCHIEPPEJA, gedoopt 14 April 1623, maar, evenals ALLART en DIEUWERTJE, geen JAN maar PIETER tot vader hebbende (De moeders werden toen nog niet in het doopboek genoemd).

Deze PIETER kan een zoon geweest zijn van JAN VAN EVERDINGEN, van Utrecht geboortig, die, weduwnaar zijnde, den 6 April 1604 te Amsterdam in ondertrouw werd opgenomen met JACOMIJNE VERMARE, herkomstig van Antwerpen. Deze JAN woonde toen te Egmond aan den Hoef, hetzij hij daar eenige betrekking vervulde¹⁾, of in het toen en later nog vermakelijk, aan den voet der duinen gelegen dorp ambteloos leefde; en zulks kan aanleiding gegeven hebben, dat een zoon uit zijn vorig huwelijk zich in het naburig Alkmaar tot uitoefening van het notariaat gevestigd heeft. De getuige PIETER VAN EVERDINGEN, door dr. VAN DER WILLIGEN genoemd bij den doop van 4 kinderen van ALLART, te Haarlem 1646—1651, zal wel de vader geweest zijn der 3 gebroeders, die den 17 Juli 1644 als weduwnaar nog eens ondertrouwde met ELISABETH LAURENSD. VAN HOOCHSTRAETEN, insgelijks te Alkmaar wonende (Het betoog van den afloop der geboden werd naar Rijswijk gezonden).

Aangezien zijne 4 oudste kinderen schijnen niet alhier gedoopt te zijn, meenden wij te mogen veronderstellen, dat hij, gehuwd, aanvankelijk elders gewoond had; onze navraag ten raadhuize der Binnen-Egmonden verschaft ons hierover geen licht, het oudste doopregister vangt eerst aan met 1657. Maar sedert bevonden wij, in strijd met ons vermoeden, dat hij reeds den 11 Juli 1610 alhier als notaris, ten verzoeken van kerkmeesters, een eisch van den kerkeraad beteekende aan den weerspannigen predikant CORNELIS VAN HIL²⁾. In 1627 zou hij als procureur optreden, ter verdediging van wegens het houden van godsdienstoefeningen vervolgde remonstranten.

Bij het maken van zijn testament te Haarlem in 1655 noemde CESAR zich

¹⁾ Een JAN CORNELISZ. was in 1602 en later notaris en secretaris, een JAN EVERAERDTS in 1619 secretaris der Binnen-Egmonden.

²⁾ Nootwendigh Historisch Verhael van allen Swaricheyden..... hinnen.... Alckmaer voorghevalen, bl. 244—247.

BOVETIUS VAN EVERDINGEN. Hij voerde dien naam misschien eerst na den dood, wellicht voorafgegaan door eene erfmaking ten zijnen gunste, van mr. CESAR BOVETIUS, een te 's Gravenhage geboren rechtsgeleerde, die den 27 Januari 1608 te Alkmaar ondertrouwde met JOSINA LAURENSD. en den 23 December van hetzelfde jaar poorter dezer stad werd. De voornaam CESAR is niet gebezigd voor een der zonen van JAN en ALLART, en was wellicht vreemd aan het geslacht der EVERDINGENS, maar door PIETER aan zijn tweeden zoon gegeven uit achting voor een vriend of aanbehuwd verwant, die kinderloos was gebleven.

HOUBRAKEN noemt JAN pleitbezorger bij rechtsgedingen en de jongste der 3 broeders, derhalve zou hij, in verband met het vorenstaande, omstreeks 1625, het jaar door FIORELLO gesteld, geboren moeten zijn. Maar dewijl hij reeds in 1639 notaris en procureur werd, meenen wij hem voor den oudsten van het drietal te moeten houden, zooals dan ook reeds deed de samensteller van de in 1880 verschenen Beschrijving der Schilderijen in 's Rijks Museum te Amsterdam (bl. 92). Het is bekend, dat hij voor zijn genoegen stillevens schilderde en den 8 October 1644 in het alkmaarsche schildersgild trad. Hij ondertrouwde den 3 Augustus 1642 met MARITJE, dochter van DIRCK JANSZ. COUSEMAKER, en won bij haar 5 kinderen, PIETER, AAGJE, PIETER, DAVID en MARITJE, gedoopt 15 Mei 1643, 28 April 1645, 3 Februari 1647, 16 Mei 1649 en 20 October 1651. KRAMM meent, dat hij in 1665 stierf en NAGLER zulks ten onrechte in 1656 stelde; maar de laatste had gelijk, want de minuten van JAN eindigen in October van dat jaar, en 2 jaren later, den 13 October 1658, huwde zijne weduwe met LAURENS VAN OOSTHOORN, almede notaris en procureur, uit welk huwelijk reeds den 6 December een kind, SARA, gedoopt werd. Over hem nader.

Van DIEUWERTJE en SCHIEPPEJA is na haren doop niets meer gevonden; ANNETJE ondertrouwde in Mei 1637 met JORIS WILLEMSZ. VAN DER LAAN (het betoog ging naar Beverwijk), en van MAARTJE, gehuwd met HARMEN JACOBSZ., werd den 9 December 1640 een kind, AALTJE, gedoopt.

HOUBRAKEN noemt als eersten leermeester van ALLART ROELAND SAVRY te Utrecht (volgens VAN SOMEREN misschien omdat daar familie van hem woonde) en DRUGULIN deelt de meening mede, dat hij in zijne jeugd met SAVRY Tyrol bezocht en dat hij ook te Kopenhagen zou gewerkt hebben. Maar aangezien SAVRY (1576—1639) zijn bezoek aan Tyrol reeds achter den rug had toen hij zich in 1612 te Utrecht nederzette, mogen wij den tocht met den leerling wel voor een verdictsel houden. Niet beter oordeelen wij over VON ENGERTH's bewering, dat hij voor theoloog studeerde, althans Utrechts hoogeschool heeft hem niet onder hare studenten gekend. Vond HOUBRAKEN reden om zijn ijver voor den godsdienst te prijzen, hij had dien gemeen met zijn broeder CESAR,

van wien wij eene beschikking mededeelden in de Nederl. Kunstbode, 2^e jaargang, nr. 13. Wij mogen ons de broeders denken als ernstige mannen, meer dan als vermaaklievende kunstenaars.

IMMERZEEL zegt te veel, als hij een schipbreuk „op de Baltische zee” als reden geeft voor ALLARTS „willig of onwillig niet onbeschadigd op de kust van Noorwegen belanden”, zooals HOUBRAKEN zich uit. Maar laatstgenoemde spreekt van een storm, toen de schilder zich naar eenige plaats aan de Oostzee begeven had, en ook DRUGULIN gewaagt met juistheid van een „voyage à la Baltique”. Maar is hij wel in Noorwegen geweest? Zijne landschappen met rotsen, water-vallen en boomen vertoonen ons niet de grootsche en indrukwekkende natuur van Noorwegen, en OLOF GRANBERG noemt zelfs ALLARTS stukken te oppervlakkig, te veel gecomponeerd en te weinig studie verradende om er de noorsche natuur met eenige zekerheid in te herkennen. Voor een vertoef in het noorden pleit intusschen het wel eens afbeelden van een balkenhuysje, en bepaaldelijk voor dat in Zweden de wandbeschildering, voorstellende de geschutgieterij te Julitabroek, in een bovenvertrek van een der Trippenhuizen, niet lang geleden uitgenomen, omlijst en in het Rijks-Museum opgehangen.

Zijne etsen van landschappen, naar het ons voorkomt meer vruchten van eigen waarneming dan van verbeelding, wijzen evenmin op Noorwegen als op Tyrol, maar herinneren ons veeleer de belgische Maasoevers en het Walenland, aangaande welker bezoek 4 gezichten te Spa ons des te meer zekerheid verschaffen ¹⁾).

Dr. VAN DER WILLIGEN deelt ons uit de *Haarlemsche Courant* van 16 April 1709 mede, dat het tweede gedeelte der kunstnalatenschap van ALLART zou verkocht worden ten sterfhuize zijner weduwe, „de vergulde eendracht”, in de Kalverstraat. Is JANNEKE BROUWERS dus te Amsterdam overleden, zij heeft den 21 November 1708 hare rustplaats gevonden te Alkmaar, in het graf van haar zwager CESAR en diens weduwe, hoewel in het grafboek het verlangen van HELENA VAN OOSTHOORN was aangeteekend, dat de groeve na hare teraardebestelling zou gesloten blijven. Hare „executeuren” (de regenten van het door haar gestichte proevenhuis) zullen dus de bijzetting vergund hebben, gelijk vervolgens nog van AALTJE CORNELIS VAN DELFT den 22 October 1721, CATHARINA VAN EVERDINGEN den 5 November 1727, SARA v. E. den 6 Juni 1736 en PIETER v. E. den 20 Januari 1739. Was deze PIETER wellicht ALLARTS, na na diens verhuizing van Haarlem naar Amsterdam geboren, tweede zoon, die

1) Ik meen in de meestal Noorsche landschappen genoemde kunstwerken Zweedsche te mogen zien, en heb bepaaldelijk het oog op de provincie Smaland. — E. W. MOES.

in 1679, bij zijne moeder inwonende, volgens haar zeggen de zaak versloft en zich geld, hem door JACOB TRIP verstrekt om in het Heerenlogement schilderijen te koopen, toegeëigend had? Heeft hij zich misschien met het oog op zijne bemiddelde, kinderlooze tante naar Alkmaar begeven? Was mogelijk AALTJE CORNELIS zijne vrouw en waren CATHARINA en SARA zijne kinderen? Dit aannemende zou hij, indien wij 1653 als zijn geboortejaar veronderstellen, den ouderdom van 86 jaren bereikt hebben.

HOUBRAKEN meldt op bl. 94, dat de 3 zonen van ALLART: CORNELIS, PIETER en JAN, „d'een min d'ander meer de Konst gehanteert hebben” en op bl. 96, dat twee zonen zich tot de oefening der kunst begaven. Van PIETER kwam op de veiling van P. LOQUET te Amsterdam, 1783, een schilderij voor, dat f 50 opbracht, een paar drinkende en rookende boeren voor een buitenhuis, waaruit een boerinnetje over de onderdeur ziet, voorstellende, en de Catalogus der veiling van J. DE BOSCH aldaar, 1785, noemt van hem 2 teekeningen, een land- en watergezicht en een woelend water; een dergelijke van kleine afmeting bezit ook het alkmaarsche Museum.

CORNELIS, ALLARTS oudste zoon, den 16 Juni 1684 als schilder, in de Kalverstraat wonende, ondertrouwd met MARGRIETA VIS, te Enkhuizen, weduwe van ISBRANDT BOTTERKOOPER aldaar, was de schrijver van „Slach in Vlaenderen; Spaenjens treurspel,” in 1670 te Utrecht verschenen, en v. D. WILLIGEN oppert de veronderstelling, dat ook de daarin voorkomende ets, het gevecht van 1600 voorstellende, van zijne hand zou zijn. Wij ontkennen de mogelijkheid hiervan niet; maar als v. D. W. dit letterkundig werk toekent aan iemand, die, „volgens het voorbericht” onder Prins MAURITS zou hebben gediend, zouden wij moeten betwijfelen, of het door ALLARTS in 1646 geboren zoon geschreven is. 't Is nochtans niet noodig hiertoe te komen: wij zochten tevergeefs wat v. D. W. meldt, maar vonden in de opdracht aan WILLEM HENRICUS (Prins WILLEM III) geheel iets anders, n.l. deze verklaring: „die in myn jeught getrocken door aen gedreeven natuur, myn dienst des doorluchtigste princen, om de eer te hebben, een heer minste dienaers genoemt te worden: op Oranjen, voor een tijdt-langh in Wapenen laten gebruycken.”

De in 1647 geboren zoon van JAN VAN EVERDINGEN, met name PIETER, werd in 1666 notaris, huwde den 25 Januari 1671 met ADRIANA METIUS¹⁾ en overleed in Februari 1680, den 1 Maart begraven wordende in de Groote kerk,

¹⁾ Te houden voor eene dochter van den schilder DIRK METIUS, die den 15 Februari 1641 het poortrecht te Amsterdam kocht en in 1649 gildebroeder van S. Lucas te Alkmaar werd. Het burgerweeshuis en het provenhuis van v. Nordingen aldaar bezitten regentenstukken van zijne hand.

middelgang, nr. 356. Als zijne kinderen meldt het doopboek MARIA, SARA, MAGDALENA en MARIA, 9 November 1672, 1 Januari 1674, 10 November 1676 en 20 September 1679. Daarvan waren den 7 Februari 1690, nog in leven SARA en de tweede MARIA, op verzoek van welke, als eenige descendente van den vestingbouwkundigen burgemeester ADRIAAN ANTHONISZON, overleden in 1620 (den vader der METII), het graf op beider naam werd overgeschreven. SARA huwde den 17 Januari 1706 met JACOB WILLEMSZ. CRAMER, weduwnaar, van de Beets, uit welken echt geboren werd eene dochter, MARIJTJE, gedoopt 19 Februari 1708. SARA werd begraven den 18 Juni 1742, nadat het graf reeds ontvangen had de lijken van haar zuster MARIJTJE den 28 Juni 1712, van haar man den 28 Mei 1726 en van ALBERTUS ROOS, wiens betrekking tot de familie ons niet bleek, den 27 April 1734.

MARITJE, de in 1651 geboren dochter van JAN VAN EVERDINGEN, is gehuwd met HARMEN of HARMANUS JOPSZ., dien zij drie dochters schonk, met name MAARTJE, ANTJE en ARIAANTJE, gedoopt 19 Januari 1676, 13 Februari 1678 en 16 Maart 1681, en een zoon, JAN, gedoopt 13 Juni 1683.

Een STIJNTJE EVERDING (de familienaam wordt meermalen dus gevonden), gehuwd met JAN AELBERTSZ., van wie den 7 Februari 1674 eene dochter TRIJNTJE gedoopt werd, kunnen wij niet tehuis brengen.

LAURENS VAN OOSTHOORN, die als een der leerlingen van CESAR VAN EVERDINGEN wordt genoemd en zich in 1658 liet opnemen in het alkmaarsche schildersgild, hertrouwde na het overlijden van MARITJE DIRCKSD. met MARIJTJE CORNELIS, uit welk huwelijk den 13 April 1672 een zoon, CORNELIS, werd gedoopt; en, nadat hij ook deze vrouw verloren had, in 1673 (ondertrouw 9 Juli) met GEERTRUID SCHAGEN, bij welke hij een tweeling won, JOHANNA en ELISABETH, gedoopt 11 December 1674, en eene tweede ELISABETH, gedoopt 15 September 1678. Vermoedelijk heeft hij al zijne kinderen overleefd, want bij zijn testament van 25 October 1680 stichtte hij, evenals zijn zuster HELENA, een hofje voor 3 vrouwen, dat in het volgende jaar in de oostelijke helft van het door hem bewoond geweest zijnde huis aan de Langestraat gevestigd, in 1848 opgeheven en in 1898 in een nieuw daartoe gebouwd perceel in de buitenwijk de Nieuwpoort hersteld werd. Den 28 November 1680 is hij in de Groote kerk, zuidergang nr. 46, begraven.

In het notariëel archief te Alkmaar berusten de acten van L. VAN OOSTHOORN van Sept. 1656 tot Dec. 1680, J. VAN EVERDINGEN van Juli 1639 tot Oct. 1656, P. VAN EVERDINGEN van Mei 1666 tot Febr. 1680. Van den eersten PIETER is niets voorhanden. Zijne kwaliteit van notaris bleek slechts uit zijn optreden als zoodanig in 1610 en uit de aantekening van zijn tweede huwelijk in 1644.

JAN VAN EVERDINGEN.

X

1.
2. 1604 JACOMIJNE VERMARE.

?

PIETER.

X

1.
2. 16 4 ELIS. LAURENSD. V. HOOCHSTRAETEN.

JAN. overl. 1656. X	ANNETJE.	CESAR. geb. 1617. overl. 1678. X	MAARTJE	ALLART geb. 1621. overl. 1675. X	DIEUWERTJE geb. 1621.	SCHIEPPEJA geb. 1623.
1642 MARITJE DD. COU- SEMAKER.	1637 JORIS WZ. V. D. LAAN.	1646 HEL. V. OOSTHOORN. overl. 1694.	X HARMEN JACOBSZ.	1645 JANNEKE CORN. BROUWERS, overl. 1708.		
PIETER geb. 1643. overl. 1643/6.	AAGJE. geb. 1645.	PIETER geb. 1647. overl. 1680. X	MAARTJE geb. 1651.	AALTJE geb. 1640.	CORNELIS AAGJE geb. 1646. overl. 1647.	AAGJE geb. 1647. 1648.
		DAVID geb. 1649.				ELI- SABETH geb. 1647. overl. 1651.
			X HARMEN JOBSZ.			PIETER overl. 1739. X?
	1671 ADRIANA METTUS.			1684 MAR- GRIETAVIS		JAN
MARIA geb. 1672. overl. 1673/78.	SARA geb. 1673. overl. 1742. X	MAGDALENA geb. 1676.	MARIA geb. 1679. overl. 1712. X?	MAARTJE geb. 1676. ANTJE geb. 1678. ARIANTJE geb. 1681. JAN geb. 1683.		
	JACOB WZ. CRAMER. overl. 1726.		ALBERTUS Roos overl. 1734.			
	MARIJTE geb. 1708.				CATHARINA. overl. 1727.	SARA overl. 1736.

CAREL CORNELISZ. DE HOOCH

DOOR

C. H. C. FLUGI VAN ASPERMONT.

DOOR Mevr. ZUBLI—V. D. BERCH VAN HEEMSTEDÉ is aan het schilderijenkabinet van het Rijksmuseum in bruikleen afgegaan eene schilderij, voorstellende een landschap met ruïnen van CAREL DE HOOCH, welke schilderij om de zeldzaamheid der werken van dezen meester voor dit museum eene belangrijke aanwinst genoemd kan worden.

CHARLES of CAREL CORNELISZ. DE HOOCH (ook wel HOOGH) werd (en wordt thans nog door enkelen) voor den vader van den beroemden PIETER DE HOOGH gehouden. Het schildersregister van JAN SYSMUS, stadsdoctor van Amsterdam, door Dr. A. BREDIUS gepubliceerd in Oud-Holland VIII, zegt op pag. 222: „KAREL DE HOOGH, vader van PIETER” en op pag. 307: „PIETER DE HOOGH, landschap, Utert, redelijk, syn vader hiet CAREL.” Alhoewel dit schildersregister van Dr. SYSMUS niet geheel betrouwbaar is, werd aan de waarheid van deze opgave niet getwijfeld, totdat de heer P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK eveneens in Oud-Holland X, pag. 172 e. v., publiceerd, dat hij in 't protocol van notaris J. DUIFHUIJSEN Jr. te Rotterdam (deel XXX; fol. 181) een testament had gevonden, gepasseerd op 21 December 1657 door „HENRICK

DE HOGE, metselaer", waarin hij o. a. „sijn soon PIETER DE HOOCH, schilder" tot erfgenaam benoemt. Maar er zijn nog meer aanwijzingen. P. DE HOOGH, de schilder, woonde bij zijn huwelijk in 1654 in dezelfde straat te Rotterdam als HENDRIK DE HOOGH, de metselaar, en een HENDRIK DE HOOG was getuige bij den doop van PIETERS dochter ANNA. Voorts komt PIETERS leeftijd, uit latere acten opgemaakt, precies overeen met den doopdatum van HENDRIKS' zoon PIETER.

CAREL DE HOOCH leefde tot ongeveer 't jaar 1628 te Haarlem, alwaar hij misschien ook geboren is, hoewel hieromtrent niets zekers gevonden is, en heeft, naar zijne werken te oordeelen, waarschijnlijk Italië bezocht.¹⁾ Hij woonde althans nog te Haarlem, toen AMPZING in zijne beschrijving dezer stad in 1628 hem aldus bezong:

En sal ik hier DE HOOG ook niet wel billijk pogen
Naer sijne waerdigheyd met ere te verhogen?
Wilt gij ruwijnen sien, naer 't leven afgebeeld?
So siet wat sijne hand en sijne konst hier teeld.

In 1628 schenkt hij te Utrecht een landschap aan het St. Hiobsgasthuis en 1633 wordt hij lid van het St. Lucasgilde aldaar. Hij overleed te Utrecht 2 Juli 1638, eene weduwe CLAESGEN DE HOOCH en onmondige kinderen achterlatende (Oud-Holland VIII, pag. 397, 308.)

In den inventaris van HENRIC BUGGE VAN RING te Leiden van 't jaar 1666 komt voor: „Een conterfeytsel van Mr. C. VAN DER HOOCH, soo geseyt wert van BLOMMERT (HENDRIK BLOEMAERT, die ook de portretten maakte van GIJSBERT D'HONDECOETER en zijne vrouw). Zou dit 't portret van onzen schilder zijn?

In sommige inventarissen uit de 17e eeuw (aanteekeningen van Dr. BREDIUS) troffen wij nog al eens werken van hem aan, o. a. in den inventaris van wijlen LODEWIJK DE BAS, brouwer te Amsterdam, van 17 Maart 1654 niet minder dan 6 stukken van C. DE HOOCH.

Eénmaal vonden wij in eenen inventaris van JOHAN VAN GUSDORP, schepen

1) In de collectie teekeningen van den heer K. E. VON LIPHART, destijds te Florence, was eene tekening gemerkt: „HOOG fecit" met de navolgende woorden: „Aldus vertoont sich Parijs van Mont Martere af te sien." Indien men in deze tekening een werk van CAREL moet zien, gelijk de heer BREDIUS, toen hij haar zag, eenigzins wijfelend deed, zou dit ook een zeer krachtig argument zijn voor zijne reis naar Italië. Evenwel Dr. HOFSTEDE DE GROOT, die deze tekening als No. 475 der veiling te Leipzig van 26 April 1898 heeft zien verkoopen, hield haar voor een karakteristiek werk van LAMBERT DOOMER.

van 's Gravenhage, in 1664: „Een stuck van CAREL DE HOOCH van Pan en Salindra” en verder weer: „een Heremijt, een perspectieff.”

Wel is waar is hij Italianist, vooral in zijn' Utrechtschen tijd, doch naast zijne Romeinsche bouwvallen geeft hij weêr zooveel partijtjes realistisch Hollandsch landschap, dat 't zeer duidelijk is, dat hij ten nauwste verbonden was met de oudste landschapschool van Haarlem, welke bevoordeeld door de fraaie omstreken dezer stad, zich ± 1609 geheel losmaakte van de oude Vlaamsche landschapschool en zich zelfstandig in de realistische richting ontwikkelde. Naast ESAIAS en JAN VAN DE VELDE, PIETER VAN SANTVOORT, PIETER DE NEIJN, J. DE MAN, PIETER DE MOLIJN, SALOMON RUYSDAEL, FRANÇOIS DE HULST, WILLEM KOOLEN, J. SCHOEFF, JAN COELENBIER, e. a., die in zulk een nauw verband met CUYP en VAN GOYEN stonden, komt zeker eene bescheiden plaats aan onzen CAREL DE HOOCH toe als baanbreker dier oudste Haarlemsche landschapschool.

Hij behoort in zijn lateren Utrechtschen tijd, waarin hij meest grotten schilderde, meermalen gestoffeerd met figuren van POELenburg, DIRK STOOP en SAFTLEVEN (zijn meest bekende genre), tot een groep van schilders, waartoe BARTH. BREENBERGH, ABR. VAN CUYLENBURCH, ROMB. VAN TROYEN en P. VAN HATTICK ook behooren.

In eene taxatie der schilderijen van TOBIAS LEENDERTSZ. VAN DER VEER te 's Gravenhage in 't jaar 1670 werd „no. 32 Een stuckje van CAREL DE HOOCH f 11” getaxeerd, (VAN GOYEN f 16, MOLIJN f 9 — 9).

Thans, zooals reeds gezegd, zijn zijne werken uiterst zeldzaam. Alleen in de volgende musea en verzamelingen vindt men van hem schilderijen.

In het Museum Kunstliefde te Utrecht: no. 55 „De duiventil”, gemerkt: „CHARLES DHOOCH”, paneel, 27 × 32. Een karakteristiek specimen van zijn Haarlemsch genre.

In het slot Fredensborg bij Kopenhagen: „De 'grot” (Nr. 82) hing op de tentoonstelling van oude kunst te Utrecht in 1894 onder no. 480 „aan den ingang van een grot twee doodshoofden bij antieke monumenten, waaronder de kop van den stervenden Alexander. Rechts blik naar buiten. Gemerkt rechts van het doodshoofd: „CHARLES D. HOOCH f.”, paneel, 53 × 79.

In hetzelfde slot nog een tweede stuk van hem (Nr. 140), ook een grot.

In de collectie Prince CHARLES D'ARENBERG te Brussel „Catacomben”, 68 × 93, 't welk op de tentoonstelling van oude kunst te Brussel in 1882 is geweest.

In het museum te Bergen (Noorwegen) eene schilderij, gemerkt: „CHARLES DE HQOCH f.”, paneel 40 × 55.

In het Musée départemental de Vosges te Epinal: „Ruïnes. Intérieur d'une salle des thermes de Titus à Rome. Bois. Hauteur 0.64; longueur 1.04 (Collec-

tion SALM). Au premier plan des femmes lavent du linge dans une flaque d'eau, l'architecture est arrangée avec peu de vraisemblance. Tableau signé „CHARLES D. HOOCH 1637": ¹⁾

Het Italiaansche landschap, no. 470 van het Museum te Stockholm, alleen gemerkt: „HOOGH 16...2", is volgens Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT verkeerdelijk aan hem toegeschreven, dewijl hij het voor werk van HORATIUS DE HOOGH houdt. ²⁾

Omgekeerd werd een gezicht te Rome, no. 146 van het Museum te Kopenhagen, toegeschreven aan HORATIUS DE HOOGH, door wijlen den heer D. FRANCKEN Dz. te Vésinet als van CAREL beschouwd.

Volledigheidshalve dienen vermeld te worden twee landschappen met ruïnen in 't Museum-Suermondt te Aken (nos. 67 en 68 van den catalogus van 1883), volgens Dr. HOFSTEDE DE GROOT beide valsch als PIETER DE HOOCH geteekend; om 't onderwerp reeds suspect, daar PIETER nimmer landschappen schilderde, alhoewel HOUBRAKEN beweert, dat hij op 't atelier van NICOLAES BERCHEM gestudeerd heeft. Zouden ze misschien van CAREL zijn? Doch zonder ze gezien te hebben, is 't lastig eene attributie te geven, daar behalve HORATIUS er ook een GERRIT DE HOOGH was, die in 1661 als lid van 't St. Lucasgilde in den Haag werd toegelaten en die ook landschappen met ruïnes schilderde. ³⁾

Op de navolgende veilingen werden schilderijen van CAREL DE HOOCH verkocht:

Veiling 8 October 1700, Amsterdam:

Landschap met figuren van POELENBURG.

Veiling Baron DE VINCK D'ORP, Brussel 1827:

„Intérieur d'une vaste grotte; on y voit plusieurs monumens antiques, ornés de bas-reliefs, d'inscriptions, et au pied desquels croissent quelques arbustes et des plantes sauvages. Sur la gauche, quelques personnages animent cette solitude; à droite et à travers l'entrée de la grotte, ou aperçoit un paysage frais et peint d'une touche délicate. Les effets et les gradations de lumière sont artistement traités dans ce tableau."

Veiling P. W. BOSCH VAN DRAKENSTEIN, 10 April 1840, Utrecht:

No. 27 en 28, twee bergachtige landschappen.

Veiling 27 Juli 1858, Amsterdam:

Intérieur de Catacombes, Paneel 56 × 72.

¹⁾ Mededeeling van den heer E. W. MOES.

²⁾ Zie over deze kwestie nader O. H., XV, 40.

³⁾ Archief voor Nederl. Kunstgesch. IV, 131.

Veiling FOUCART, Valenciennes 12 October 1898:

No. 104. Site accidenté d'Italie occupé à gauche et sur le devant par de vastes grottes que traverse un cours d'eau. Sous les grottes, la statue équestre d'un général romain et quelques figures au bord de l'eau. Au-delà des grottes une caravane suit un chemin montant. A l'avant-plan de l'extrême gauche, monument funèbre d'un empereur avec groupe d'amours, doek 78 × 92. Toegeschreven aan DIRCK STOQP en J. B. WEENIX en door beide voluit gemerkt. Volgens Dr. BREDIUS waren de figuren van POELENBURG en de grot van CH. DE HOOCH.

Van CAREL's hand bestaan twee zeer zeldzame etsen „de ruïne” en „de hut”, beide beschreven in het werk van den heer J. PH. VAN DER KELLEN en aanwezig in 's Rijksprentenkabinet te Amsterdam. Bovendien is er eene serie van 4 etsen van een' anonymus naar teekeningen van C. DE HOOCH te Berlijn

't Schilderijtje van Mevrouw ZUBLI, 't welke zeer goede partijen vertoont o. a. eene reeds aan J. RUISDAEL herinnerend zoneffectje rechts, bevindt zich in goeden staat en is duidelijk geteekend: „CHARLES DHOOCH. 1627.” Het is dus nog uit den tijd, toen hij nog te Haarlem woonde.

ISAAC DE JOUDERVILLE,

Leerling van REMBRANDT?

DOOR

C. HOFSTEDE DE GROOT.

ENIGE jaren geleden, in April 1895, werd van uit Engeland een schilderij aan het Mauritshuis toegezonden, dat doorging voor en ook gemerkt was met den naam van GERARD DOU. Het stelde een levensgroot mansportret voor, dat evenwel slechts oppervlakkige overeenkomst met DOU's werken in klein formaat vertoonde. Bij nader toezien bleek het monogram valsch te zijn en kwamen rechts de sporen van eene oorspronkelijke, overschilderde handteekening voor den dag, eerst de letters ILL en daarna bij eenig schoonmaken de geheele naam JOUDERVILL.

Ongelukkig bleek de persoon, die verlof gegeven had tot het onderzoeken der handteekening buiten zijne bevoegdheid te zijn gegaan. Vier en twintig uur later kwam van den eigenaar zelf tegenbevel, zoodat er niets anders over bleef, dan het schilderij weer in den vorigen toestand terug te brengen, en aangezien de gevraagde prijs die van een GERARD DOU was, het stuk terug te zenden. Zoo ging het wederom onder valsche vlag de wereld in en ontmoette ik het een jaar

later in het museum te Dublin, waar het zich thans nog bevindt. (Cat. Nr. 433, als JOUDERVILLE beschreven).

De schilder ervan ISAAC DE JOUDERVILLE was tot dusver in de kunstgeschiedenis alleen bekend als de vermoedelijke schoonvader van twee andere artisten: FREDERICK DE MOUCHERON en ABRAHAM DE RIJF ¹⁾. Ik neem de gelegenheid, dat er ook een schilderij van hem aan het licht is gekomen, te baat om een en ander over zijn leven mede te deelen.

In 1618 ontving ISAAC JOUDREVILLE te Leiden, waard in de drie Haringen of het Schild van Frankrijk, eene betaling van den magistraat dier stad wegens gemaakte kosten bij het verblijf van Prins MAURITS te Leiden. ²⁾

Zie hier den vader van onzen artist. Zijn herberg, de voornaamste der stad, bevond zich in het Noordeinde op den hoek van het Rapenburg, op de plek waar zich thans het Hotel „de Plaats Royaal” verheft, en waar honderd jaar vroeger de vader van JAN VAN LEIJDEN hetzelfde bedrijf had uitgeoefend.

In of kort voor 1607 was JOUDERVILLE als soldaat onder kapitein HALLEWIJN, naar Leiden gekomen, en den 24 Juni van dat jaar in de Pieterskerk aldaar in het huwelijk getreden met MAGDALENA JANSDOCHTER, weduwe van ANDRIES DE NUIJT.

Kort daarop heeft hij (tengevolge van het sluiten van het twaalfjarig bestand?) het kriegsleven vaarwel gezegd, en zich den 12 Februari 1610 als biertapper, afkomstig uit Metz in Lorreyne, als Leidsch poorter doen inschrijven. Hij komt evenwel niet voor als eigenaar der herberg; vermoedelijk had hij haar dus slechts in huur.

Uit het register van het hoofdgeld van 1622 blijkt, dat zijn gezin toen, behalve hemzelf en zijn vrouw, bestond uit vier kinderen: MADELEENTGE, ISAAC (de schilder), SUSANNE en JACOB, benevens twee dienstboden. De geboortejaren der kinderen weten wij niet, doch ISAAC moet, gelijk ons straks zal blijken, in of omstreeks 1612 zijn geboren.

Van dit viertal zijn de beide laatsten vermoedelijk jong gestorven. Toen in 1629, den 21 December, na het overlijden der beide ouders Ds. CORNELIS VAN TETHROEDE te Hoogmade en Ds. DANIEL GISIUS te Koukerck tot voogden werden benoemd, leefden nog slechts ISAAC en MAGDALENA. Slechts acht dagen vroeger, 13 December 1629, had de moeder, d'eerbare MAGDALENA JANSdr., Wede van za: YSAACK SOUDERVILLE, sieckelyck van lichame, by den viere sittende, wonende int Wapen van Vrancryck binnen Leyden, haar testament gemaakt. MAGDALENA krijgt kleeven, YSAACK, schilder, de oudste zoon, zijns vaders

¹⁾ Oud-Holland III (1885) blz. 231, 312. Catal. Rais. van het Mauritshuis blz. 256.

²⁾ Evenals een aantal andere gegevens omtrent de JOUDERVILLE's te Leiden vriendelijke mededeeling van Mr. Ch. M. Dozy aldaar.

mantel met een groene tabbert, JACOB, de jongste zoon, f 156 als hij mündig zal zijn. De overige nalatenschap moet gelijkelijk onder de drie kinderen verdeeld worden.¹⁾

Binnen acht dagen stierven dus de moeder en de jongste zoon.

Den 26 April 1632 werd ISAACUS JUDERVYL, Leidensis, als student der philosophie in het Album Studiosorum der Leidsche hoogeschool ingeschreven. Hij woonde ten huize van JANNEKEN JOOSTEN en gaf op twintig jaar oud te zijn, vandaar de zooeven medegedeelde berekening van zijn geboortejaar. Wij mogen aannemen, dat niet studielust, doch slechts het vooruitzicht op vrijdom van accijnzen hem, evenals zoovele zijner kunstbroeders, tot dien stap deed overgaan.

Vier jaren later (in 1636) traden ISAAC en zijne zuster MAGDALENA bijna gelijktijdig in het huwelijk.

Den 8 Februari van dat jaar werd eerstgenoemde aangeteekeud met MARIA LEFEVRE van Amsterdam en den 18 Maart PIETER LE FEFRE, van Amsterdam, met MAGDALENA JOUDERVILLE.

Uit het eerste huwelijk werd 10 December 1636 een dochter MARIA MAGDALENA in de Pieterskerk en 28 Februari 1638 een zoon ISAAC in de Hooglandsche kerk gedoopt. Nog eene tweede dochter, ISABELLA, aanschouwde, blijkens de verklaring bij haar ondertrouw met ABR. DE RIJP (O. H. III 312), in de sleutelstad het levenslicht, al is hare doopakte tot dusver niet gevonden.

Den 19 Mei 1641 vroeg ISAAC SIEURDEVILLE, schilder, wonende op de Breestraat, attestatie aan naar Deventer en in Juni van hetzelfde jaar dient hij aldaar zijne attestatie in. Ook daar wordt hij schilder genoemd, wonende in de Polstraat. Zijn zwager en zuster waren reeds vroeger naar dezelfde plaats vertrokken en hadden daar den 19 April 1640 hun dochter SUSANNA laten doopen. PIETER LEFEBRE evenwel stierf spoedig, den 10 December 1641. Hij was apotheker, gelijk blijkt uit den 12 Aug. 1643 opgemaakte inventaris zijner weduwe.²⁾ De schulden waren talrijker dan de goederen; er waren twee kinderen, JOANNES, 4 jaar, en SUSANAN, bijna twee jaar oud. De weduwe hertrouwde later met den schilder-kunstkooper JULIAEN TENIERS, over wien Dr. A. BREDIUS een aantal stukken, te uitvoerig om hier in te lasschen, bezit.

Geheel zonder schulden was JOUDERVILLE niet uit Leiden vertrokken. Immers den 6 Augustus 1641 machtigt JAN PETIT te Leiden iemand om voor hem te innen en te beuren van ISACK SOUDERVILLE, schilder, tegenwoordig wonende te Deventer, f 60, die hij voor SOUDERVILLE heeft betaald ter saecke

¹⁾ Protokol Not. C. D. VAN GROTELANDT, Leiden. Mededeeling van Dr. A. BREDIUS.

²⁾ Prot. Not. S. V. D. PIET, Amsterdam. Mededeeling als voren.

van verschenen huyshuyr ofte in plaetse van de voorsz. f 60 twee schilderijen, die SOUDERVILLE alrede bynaer hadde gedaen, te weten de tronyen van hem comparant als oock van desselffs huysvrouw. ¹⁾

Ook ISAAË ondervond te Deventer opnieuw vadervreugde, toen hij den 23 Januari 1642 zijn zoon JOHANNES over de doopvont hield.

Toch zou zijn verblijf in Overijsel niet van langen duur zijn. De bloeiende hoofdstad aan het Y trok ook hem tot zich.

In 1643 verhuisde hij daarheen, gelijk uit de hiervolgende akte blijkt, die ik evenals de overige op JOUDERVILLE's verblijf te Deventer betrekking hebbende gegevens, aan 'de vriendelijkheid van den heer Dr. M. E. HOUCK aldaar te danken heb:

Alsoo tusschen ISACQ JOUDREVILLE, van hier metter woon naer Amsterdam vertreckende, ter eenre, ende WENDELE HERMANS, desselffs dienstmaegt, dochter van HERMAN JANSSE, alhier woonachtig, ter andere zijden, quaestie was ontstaen, willende d'voors. WENDELE, noch haere olders niet dat sie mede naer Amsterdam vertrecken, maer alhier, daer tho sie angenommen was, verblijven soude: Zijn daer op erschenen de voors. ISACQ JOUDEVILLE ende HERMAN JANSSEN, met AELTJEN GERRITS, sijne huisvrouw, ende verclaerden naervolgende gestalt met malcanderen geaccordeert te zijn, dat hie JOUDEVILLE in minderinge van de dertien g., soo hij WENDELE voor een halff jaer loons, op Michaëlis nu eerstcomende sal hebben verdient, alsnu datel(ick) tien g(ulde)n cur(ent) betalen sal, Gelijk hie dan oock belovet heeft, ende die resterende drie g: als dan op Michaëlis voors., als wanneer hie meerg(emelte) sijne dienstmaget niet alleen dimitteren, ende oires dienstes ontslaen, maer oock op sijnen costen herwaerts weder laeten vertrecken wil, Ten waere sij vrijwillich wilde blijven, ofte diesangaende naeder met malcandere condon accorderen. Sonder Argelist. Actum coram cam. Nylandt dr, consule pro tempore, den 24e Augusti 1643. ²⁾

Ook in Amsterdam werd hij nog eenmaal vader van een zoon, JACOB, die den 23 Maart 1645 in de Nieuwe Kerk aldaar gedoopt werd. Deze JACOB treedt den 3 Mei 1682 in de Groote Kerk te 's Gravenhage in het huwelijk met MARIE MONTÉ van Maestricht. Hij noemt zich nog Jongman, van Metz, de bakermat zijner familie, hoewel hij te 's Gravenhage gevestigd blijkt te zijn. Na 1645 verdwijnt ISAAC DE JOUDERVILLE. Toen den 29 Juli 1659 MARIKE SUDERVILLE, van Leiden, oud 22 jaar, met den bekenden schilder FREDERIK DE MOUCHERON in het huwelijk trad, waren hare beide ouders dood en werd zij door haar moei CATRINE LE FEBRE geassisteerd.

1) Prot. Not. F. DOUDE, Leiden. Mededeeling van Dr. A. BREDIUS.

2) Memorieboeken, Deventer Archief dl. 1633—1644.

Alhoewel de verdere geschiedenis van dit echtpaar meer tot de biographie van FREDERIK DE MOUCHERON behoort, wil ik hier toch inlasschen, wat mij omtrent hen uit de fichesverzameling der Bibliothèque wallonne is bekend geworden, aangezien eenige dezer gegevens vollediger en juistere zijn dan de tot dusver gepubliceerde.

De volgende kinderen werden uit het huwelijk van FR. DE MOUCHERON en MARIKE JOUDERVILLE geboren:

MARIA in April 1660.

CORNELIA, Februari 1662. Hierbij was ISABELLA DE JOUDERVILLE, die den 4 Mei 1674 met den schilder ABRAM DE RIJP van Amsterdam in ondertrouw werd opgenomen, getuige. (O. H. III 231, 312).

SUSANNA, December 1663.

CATHARINA, Mei 1665.

CATHARINA, Augustus 1666.

ISAAK, November 1667, (den 23 Nov. door Ds. MOURCOERT in de Zuiderkerk gedoopt. Tot dusver nam men aan, dat hij in 1670 geboren was).

CATHARINA, Januari 1670.

ISABELLA, Maart 1672.

BALTHASAR, Mei 1674.

THEODORUS, December 1676.

ELISABETH, Augustus 1678¹⁾).

Den 5 Januari 1686²⁾ werd FREDERIK DE MOUCHERON, komende uit de Kerkstraat bij de Utrechtschestraat, nalatende acht kinderen, ter aarde besteld. Den 9 Februari 1686 repudieerde zijne weduwe, wonende in de Amstelkerckstraat, den boedel van haren man en verkiest weder met hare ten huwelijk gebrachte goederen liber en vrij uyttegaen³⁾. Den 22 Febr. 1719 werd zij, wonende in de St. Anthonisbreestraat, in de Zuiderkerk begraven (Kerkgraf E 36).

FREDERIKS tweede zoon BALTHASAR, was eveneens schilder, en werd 9 Maart 1702 poorter te Amsterdam, komende van Amsterdam. Hij huwde, (volgens KRAMM t. a. pl.) in 1701 met HELENA DU MOLIJN. Uit hun huwelijk werden geboren in Juni 1702 MARIA MAGDALENA, in Mei 1705 ISABELLA,

1) Deze elf kinderen komen ook (in andere volgorde) voor bij KRAMM blz. 1171 uit een extract genealogie. In beide lijsten ontbreekt een FREDERIK, de Jonge, aan wien ten onrechte te Dresden een van 1713 gedaateerd schilderij wordt toegeschreven, dat o. i. van ISAACK is en een gedeeltelijk vervalschte handteekening draagt (Cat. No. 1653).

2) Hier is deze van ouds gangbare, op mijn verzoek door Mr. VEDER nog eens gecontroleerde opgave juistere dan die der fiches t. a. pl. die 5 Jan. 1685 als datum der begrafenis vermelden.

3) Prot. Not. JAC. HELLERUS, Amsterdam. Meded. van Dr. A. BRENIUS.

in Mei 1714, te Hoorn, FREDERIK,
en in Augustus 1715, mede aldaar, JOHANNES BALTHASAR ¹⁾.

ISAAK, zeven jaar ouder dan zijn broeder, huwde eerst den 25 Juni 1713 met ANNA VAN DER BUCKEN (KRAMM: ANNA VAN BOCKUM). Kinderen worden niet vermeld, doch 29 Juli 1744, wordt te Amsterdam f 30 betaald als recht van begraven van ISAAK DE MOUCHERON.

Doch het wordt tijd, dat wij van de MOUCHERON's afstappen en ons wederom tot de JOUDERVILLE's begeven. Nog rest ons de vermelding van het echtpaar ABRAHAM DE RIJP en ISABELLA JOUDERVILLE, die blijkens O.-H. III, blz. 312, den 4 Mei 1674 te Amsterdam in ondertrouw werden opgenomen. De man, die 30 jaar oud en dus in of omstreeks 1644 geboren was, wordt kunstschilder genoemd en is van Amsterdam afkomstig. Zijne vrouw, uit Leiden afkomstig, moet eenige jaren ouder geweest zijn, daar hare ouders, gelijk wij gezien hebben, reeds in 1641 naar Deventer waren vertrokken. In de volgende akte is haar naam al heel erg verminkt:

den 7 Februari 1675 machtigt ABRAHAM DE RIJP, constschilder, wonende op de Deventer Houtmarkt in de Santloper, als getrouwt hebbende ISABELLA SOECERWIE, suster en eenige erfgename van JAN PIETERSZ. van Amsterdam, voor bootsgezel naar O. Indie gevaren in 1669 — MARIEKE SOECERWIE, huysvrouw van FREDRICK DE MOUSERON, wonende in de nieuwe Vyselstraat, om die erfenis te ontvangen. ²⁾

Hij teekent:

Abraham D. Rijp

Ongeveer zes weken later, 19 Maart 1675, verschijnen d'eersame ABRAHAM DE RIJP, kunstschilder, en desselfs huysvrouw YSABELLA SOUDERVILLE, wonende terzelfder plaatse voor den Notaris J. THIELMANS ³⁾ om hun testament te maken. Zij zijn „my Notaris bekent als buyren synde gesont van lichamen.” De langstlevende zal universeel erfgenaam zijn. De vader, ANDRIES CLAESZ DE RIJP, woont in Nieuw Nederland (zoo ook reeds bij den ondertrouw). Hij zal de

¹⁾ KRAMM vermeldt bovendien nog: MARGARETHA en HELENA.

²⁾ Prot. Not. N. HEMMINCK, Amsterdam; mededeeling van Dr. A. BREDIUS. Alhoewel ISABELLA, gelijk boven vermeld, getuige was bij den doop van een kind van MARIECKE JOUDERVILLE en FRED. DE MOUCHERON, schijnt het mij après tout toch niet geheel zeker, dat zij een dochter was van ISAAC DE JOUDERVILLE. Immers haar broeder heette JAN PIETERS van Amsterdam en zal dus een ander zijn dan JOHANNES ISAACZON die te Deventer geboren werd. Van hun event. vader PIETER JOUDERVILLE zijn door mij geen sporen ontdekt.

³⁾ Mededeeling als voren.

Oud-Holland 1899.

legitieme portie erven, zoo hij bij het overlijden des schilders nog leeft. De schilder teekent:

abrass de ryp

Van of over de kunst van ABR. DE RIJP is mij niets bekend geworden, zelfs geene aanduiding der door hem beoefende genres van schilderkunst.

Aangaande de kunst van ISAAC JOUDERVILLE zijn wij aangewezen op enkele mededeelingen uit de archieven en het reeds hierboven vermelde, tot dusver eenig bekende, werk in het museum te Dublin.

Dit werk, groot 0.489 M. bij 0.472 M. op een ovaal, doch oorspronkelijk rechthoekig paneel geschilderd, vertoont in coloriet en opvatting duidelijk den invloed van REMBRANDT in zijn eersten tijd. De bruine toon van het geheel, het sterk geconcentreerde licht, de uitdrukking van gelaat en oogen, die doet vermoeden, dat de schilder deze studie naar zich zelf maakte, eindelijk de opschik van het kostuum met den ijzeren halskraag en den veelkleurigen halsdoek, dit alles vinden wij bij REMBRANDT, zijne studiegenooten en vroegste leerlingen, JAN LIEVENS en GERARD DOU terug. In aanmerking nemende dat JOUDERVILLE in 1612 geboren werd, dat hij dus juist in de jaren, waarin REMBRANDT zelfstandig in Leiden werkte: 1627—1631 onderwijs moet hebben genoten, en dat hij in het Noordeinde wonende, zoo te zeggen slechts enkele huizen van REMBRANDTS woning in de Weddesteeg verwijderd woonde, dan wordt het in hooge mate waarschijnlijk, dat hij zooal niet rechtstreeks tot REMBRANDTS leerlingen, dan toch tot den kring zijner medestrevens behoord heeft.

Het is mij nog niet gelukt, na de kennismaking met het Dublinsche stuk, in de door mij bezochte verzamelingen andere werken van JOUDERVILLE met zekerheid aan te wijzen. Een mansstudie in het museum te Keulen (Nr. 654d), vroeger zeer ten onrechte aan CAREL FABRITIUS toegeschreven, komt zijn manier zeer nabij, doch zou ook nog het werk van een anderen vroegen navolger van REMBRANDT kunnen zijn.

Hierboven is reeds melding gemaakt van de portretten van JAN PETIT en zijn huisvrouw, die JOUDERVILLE bij zijn vertrek uit Leiden naar Deventer in 1641 onder handen had gehad. In Januari van hetzelfde jaar transporteert JULIUS LEFEVERE (een bloedverwant zijner vrouw?) zijn inboedel, waaronder verschillende schilderstukken, voor een schuld van f 300 (aan den schilder CAREL VAN HOUTEN) te Amsterdam, waaruit blijkt dat JOUDERVILLE ook nog andere onderwerpen behandelde:

een groenmart gedaen by ISACQ SOUDERVILLE.

een freuytje van SOUDERVILLE.

een marykel (mirakel?) van SOUDERVILLE.

een naectje van SOUDERVILLE en

een carsnaght van SOUDERVILLE.¹⁾

Voorts komen in een ongedateerde akte, verleden bij den Notaris J. DE VOS te Amsterdam, bevattende den inventaris van PIETER VAN MELDERT, kunsthandaelaar, en MARIA LE FEBVRE, wonende Prinsegracht, tusschen de Laurier- en Rosestraten de volgende stukken voor:

Nr. 71. Een stuck van SOUDERVILLE van een groote kan en roomer in een ebbelijst.

Nr. 75. Een tronitge van SOUDERVILLE met een lijst.

Nr. 76. Een lantschapien van dito SOUDERVILLE met een lijst.

Nr. 79. Een paert van SOUDERVILLE in een slechte lijst.

Dit is alles wat wij tot dusver over zijn kunst weten. Resumeerende zouden wij zijne biografie aldus kunnen samenvatten.

ISAAC DE JOUDERVILLE, geboren in of omstreeks 1612, als tweede kind van den gelijknamigen uit Metz afkomstigen waard in de Drie Haringen te Leiden, vermoedelijk omstreeks 1627—30 leerling van REMBRANDT aldaar, gehuwd in 1636 met MARIA LEFEVRE, trekt in 1641 naar Deventer en van daar twee jaren later naar Amsterdam. Sterft vermoedelijk aldaar tusschen Maart 1645 en Juli 1659. Hij was een zwager van den schilder en kunstkooper JULIAEN TENIERS en de schoonvader van FREDERIK DE MOUCHERON en vermoedelijk ook van ABRAHAM DE RIJP, beide schilders. Hij schilderde studiekoppen, portretten, historiestukken, dieren, landschappen, stillevens en naaktstudies. Zijn eenig bekend werk, een levensgrootte studie van een manskop, hangt in het museum te Dublin.

¹⁾ Prot. Not. F. DOUDE, Leiden. Mededeeling van Dr. A. BREDIUS.

KORTE MEDEDEELINGEN
OVER NEDERLANDSCHE PLAATSNIJDERS

DOOR
E. W. MOES.

III.

HARMEN DE MAYER, leverancier van Portugeesche troefkaarten.

IN OBREEN's Archief¹⁾ wordt melding gemaakt van zekere oneenigheden, in 1666 gerezen tusschen den Portugeeschen koopman ISAAC DE FARO en den „plaatsnijder en caertmaecker” HARMEN DE MAYER wegens langzame en slechte leverantie van besteld werk. Uit de daar medegedeelde acte blijkt niet duidelijk wat met die leverantie bedoeld wordt. Een overeenkomst, zes jaar vroeger tusschen beide contractanten gemaakt, leert deze zaak iets nader kennen: ISAAC DE FARO, joodsch koopman, maakte 28 Maart 1660 een contract²⁾ met HERMAN DE MEYER, plaatsnijder, waarbij deze belooft voor *f* 85 kaartvormen te zullen leveren, als drie ronde Portugeesche kaartvormen of platen, twee van voren en een van achteren, gesneden volgens het model van LUBATO, aan hem door DE FARO vertoond. Voorts zal hij „*koleuren, pappen en lekken seker soort van Portugeesche kaarten, en dat zoo goed als het werk van genoemde LUBATTO*”. Zoodra DE MAYER de drie houten kaartvormen zal hebben geleverd begint een contract te loopen, waarbij hij zich verbindt gedurende het eerste jaar 52 riem

¹⁾ OBREEN's Archief VII, p. 270, 271.

²⁾ Gepasseerd voor den notaris J. DE WINTER.

en gedurende alle volgende jaren van zijn geheele leven 104 riem te leveren. Het gedrukte en ongedrukte papier, de patronen en het snijden van de patronen zal DE FARO aan DE MAYER bezorgen. Voor het „*kleuren, pappen en lekken*” van ieder riem krijgt hij f 7:10.

Heel duidelijk is de zaak nog niet, maar uit een nieuw contract, voor denzelfden notaris 26 Jan. 1665 opgemaakt, blijkt tenminste wat voor kaarten eigenlijk bedoeld werden. Hierin wordt zijn werkzaamheid omschreven als „*het maken en leggen van sekere soorten van koleuren, pappen en lekken op seeckere papieren die geemployeert werden tot Portugese troeffkaerten*”. DE MAYER zou alleen mogen werken voor DE FARO, die over het geleverde tevreden is. Nu verplichtte hij zich echter maar tot het leveren van 40 riem 's jaars tegen 8 car. gul. per riem. Laat DE FARO ook door een ander werken, dan krijgt DE MAYER f 200 en omgekeerd.

Eerst 22 Febr. 1666 hooren we van klachten van DE FARO, waarop 21 April daarna DE MAYER zich verdedigt met te beweren dat het hem verschaft papier te slecht was.

Dergelijke werkzaamheden mogen schijnen van weinig beteekenis geweest te zijn, toch verwierf DE MAYER zich een aardig vermogen, dat hem in staat stelde huizen te verhuren en in zijn testament de armen te bedenken ¹⁾.

Door zijn huwelijk was hij verzwaerd aan een bekende Amsterdamsche familie, want 3 Nov. 1651 huwde hij SARA DE WILDT, dochter van den Secretaris ter Thesaurie DAVID JACOBSZ. DE WILDT ²⁾. Uit dit huwelijk, dat maar zeer kort duurde, want reeds 21 Aug. 1653 werd SARA DE WILDT begraven ³⁾, werd hem een dochter, ELISABETH, geschonken.

Bekend is het portret in zwartekunst dat DE MAYER van zijn schoonvader gesneden heeft. Diens sterfjaar 1637 staat op het prentje, waaruit KRAMM concludeerde „*Dit jaartal brengt deze gravure tot de incunabelen dier kunst*”, ⁴⁾ niet bedenkende, dat de eerste zwartekunstprent pas in 1643 door LUDWIG VON SIEGEN is vervaardigd.

Bij gelegenheid van zijn huwelijk ging DE MAYER wonen in een huis op de Rozengracht „*daar de Mayer boven de deur staat*”. Hier is hij blijven wonen en maakte hij 1681 ziekelijk van lichaam zijn testament ⁵⁾. Als jonggezel had hij in de Anthonie-Breestraat gewoond ⁵⁾.

1) OBREEN's Archief VIII, p. 270.

2) *Oud-Holland* III, p. 229.

3) KRAMM p. 1079.

4) OBREEN's Archief VIII, p. 270, 271.

5) *Oud-Holland* III p. 229.

In zijn huwelijksacte heet hij „HERMAN DE MEYER *van der Burgh*”, en in een overigens onbelangrijke acte van 7 Maart 1659 wordt hij „*out omtrent 35 jaren*” genoemd. Hierdoor kan zijn geboortejaar op omstreeks 1624/1625 gesteld worden, maar wanneer wij in de plaatsaanwijzing de Burg op Texel mogen zien, dan is zulks niet nader te controleeren, want de doopregisters der Hervormden beginnen daar eerst bij 1701. En tot de Hervormde gemeente behoorde hij zonder twijfel. Bijna alle Amsterdamsche Hervormde predikanten omstreeks het midden der 17de eeuw werden door hem in plaat gebracht. Behalve RUDOLPHUS PETRI, HENDRICUS GELDORPIUS, PETRUS WITTEWRONGEL, CORNELIS DANCKERTS ¹⁾ en JOHANNES RULITUS, noem ik nog JACOBUS HOLLEBEKIUS, die in het Prentenkabinet te Kopenhagen wordt aangetroffen. Voor het portret van den Gorkumschen predikant JOHANNES SPILJARDUS was het door HENDRICK VERSCHURING in 1657 geschilderde het voorbeeld.

Een belangrijke historieprent bezorgde hij, toen 20 Aug. 1666 de Engelsen het eiland Wester-Schelling hadden gebrandschat (MULLER 2245). Ook de merkwaardige prent met afbeeldingen van de prijzen in de loterij ten behoeve van de noodlijdenden op dat eiland, is waarschijnlijk door DE MAYER geëetst (MULLER 2247).

Overigens schijnt hij voornamelijk voor boekverkoopers gewerkt te hebben, o. a. de zeven etsjes in den door JACOB VINCKEL uitgegeven herdruk van *Olipodrigo*, Amsterdam 1654, gecopieërd naar FR. DANCKS en CATHARINA QUESTIERS ²⁾, den titel en eenige prentjes in ALONÇO SOLERSANO, *'t Leeven en Bedrijf van den doorsleepen bedrieger*, Amsterdam bij BALTUS BOECKHOLT 1670, en den titel van PETRUS DE WITTE, *Catechizatie over den Heidelbergischen Catechismus*, Hoorn bij GERBRANT en JAN MARTENSZ 1657, gecopieërd naar een fraaie ets van JACQUES BOURSSE in de door dezen artistieken boekverkooper uitgegeven *Cathechizatie over den Heidelbergischen Catechismus*, door JOH. BEELTSNYDER, in de vorige eeuw aan REMBRANDT en door ROVINSKI aan CONSTANTYN à RENESSE toegeschreven ³⁾.

¹⁾ In v. SOMEREN's portretcatalogus (no. 1363**) wordt de bouwmeester CORNELIS DANCKERTS DE RY verward met den predikant CORNELIS DANCKERTS.

²⁾ *Oud-Holland* I, p. 159.

³⁾ DMITRI ROVINSKI, *L'oeuvre gravé des élèves de REMBRANDT etc.*, St.-Petersburg 1894 p. 58.

DE GEBOORTEPLAATS VAN
CORNELIS SAFTLEVEN

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

TOT dusver is algemeen gebruikelijk te zeggen dat CORNELIS SAFTLEVEN in 1606 geboren is te Rotterdam. Toch is dit onjuist. Van zijn tweede huwelijk werd slechts bekend gemaakt de inschrijving in het trouwregister der R. K. kerk op het Steiger te Rotterdam. Dat huwelijk werd echter ook op het stadhuis afgekondigd, en terwijl in de afkondiging van zijn eerste huwelijk zijn geboorteplaats niet genoemd wordt, staat hier duidelijk: „CORNELIS SACHTLEVEN, *wed^r van Gorcom*”. CORNELIS SAFTLEVEN is dus te Gorinchem geboren, en daar hebben zijne ouders gewoond vóór zij zich te Rotterdam vestigden. Dit blijkt ook uit eene notarieele akte. Vóór ik deze mededeel, moet nog iets anders worden vermeld. Men weet dat CORNELIS' vader HERMAN heette en zijne moeder LIJNTGE CORNELISdr. In den inventaris, door HERMAN SAFTLEVEN na den dood van deze vrouw op 9 Februari 1626 ingediend bij de Weeskamer te Rotterdam, wordt zij genoemd CATHERINA MOELANTS. De bedoelde notarieele akte werd op 26 Mei 1638 gepasseerd bij den notaris A. HUIJSMAN te Rotterdam. Zij luidt: „CORNELIS „SACHTLEVEN en ABRAHAM SACHTLEVEN beide borgers deser stede, kinderen & „erffgenaemen van LIJNTGEN MOELANTS, in haer leven wede van mr. ABRAHAM „VAN BAZEROODE, constitueeren HARMANN SACHTLEVEN, haren broeder, woonende „tot Utrecht, mede erffgenaem van voorn. LIJNTGEN MOELANTS, om voor elcx „haer portie te vercoopen in seeckere soodanige serck met het graff, sulcx als „is leggende in het Coor in de groote kerck tot Gorcum.”

LIJNTJE of CATHERINA MOELANTS, de eerste vrouw van den schilder HERMAN SAFTLEVEN den tweede, en moeder van de schilders CORNELIS, HERMAN en ABRAHAM SAFTLEVEN, was dus eerst gehuwd geweest met eenen mr. ABRAHAM

VAN BAZEROODE te Gorkum, en daar hertrouwd met HARMEN of HERMAN HERMANZ. SAFTLEVEN. Ik hoopte te Gorkum aantekeningen te vinden omtrent dit laatste huwelijk, maar de heer W. SKOOTWEG, secretaris der gemeente, berichtte dat de trouwregisters van 1604 tot 1614 ontbreken, en dat de namen MOELANT, SAFTLEVEN, BAZEROODE niet voorkomen in de alphabetten der oude doop-, trouw- en begrafenisboeken.

Wanneer werd CORNELIS SAFTLEVEN geboren? Ter bepaling van 't jaar moet gekozen worden uit vier opgaven. Zijne stiefmoeder LUCRETIA DE BEAUVOIS zeide op 5 Mei 1627, dat hij oud was omtrent 19 jaren; den 21^{en} Januari 1628 verklaarde zij dat hij oud was omtrent 20 jaren; de Weesmeesters ontsloegen hem op 18 September 1632 uit de voogdij, op verzoek der voogden „geïnformeert” dat hij „omtrent 26 jaren out” was; hij zelf verklaarde op 3 September 1664, toen hij bij den notaris G. VAN ROSSEM getuigenis moest afleggen omtrent het huis waarin zijn vader had gewoond, dat hij oud was „57 jaren”. Volgens de twee eerste opgaven kan hij in 1608, volgens de derde kan hij in 1606, volgens de laatste kan hij in 1607 geboren zijn. Mijns inziens verdient de laatste opgave de voorkeur, daar hij zelf wel het best zal geweten hebben hoe oud hij was. Zijn broeder HERMAN werd, zooals bekend is, te Rotterdam geboren, en heet in de vermelde actes steeds twee jaar jonger. Deze moet dus omstreeks 1609 geboren zijn, en de ouders zijn tusschen 1607 en 1609 naar Rotterdam verhuisd van Gorinchem.

Behalve de schilders ABRAHAM BLOEMAERT, GOVERT CAMPHUIJSEN, JAN OLIS en JACOB VAN DER ULFT, die te Gorinchem werden geboren, zag ook CORNELIS SAFTLEVEN daar het levenslicht, en heeft HERMAN SAFTLEVEN II er eenigen tijd gewoond.

RECTIFICATIE.

SIMON DU BOIS.

Op bladz. 177 van dezen jaargang wordt vermeld eene teekening, door SIMON DU BOIS te Venetië in 1657 gemaakt, en zich bevindend in het Prentenkabinet te Berlijn. Tevens wordt er gezegd dat eene fotografie van die teekening op de ware grootte bij het opstel over de schilders DU BOIS werd gevoegd. Dit kon echter niet gedaan worden, omdat de fotografie niet scherp genoeg was ter reproductie. Men stelle zich dus tevreden met de volgende beschrijving.

Het is een ietwat heuvelachtig landschap, met een boom en een paar struiken op den voorgrond links en een boschje op den tweeden grond rechts. In 't midden een ruiter, van voren gezien. Het paard, naar links gericht en in de lengte gezien, buigt het hoofd naar rechts. De ruiter draagt een degen, houdt de karwats rechtop, buigt zich een weinig naar rechts, houdt het hoofd voorover gebogen en draagt een breedgeranden hoed met één liggende pluim.

De teekening is vlot gedaan met O. I. inkt, hoog 0,096 breed 0,14 en heeft geleden door eenige vetvlekken.

H. v. R.

BLADWIJZER

OVER DEN JAARGANG 1899.

A.		Barbari (Jac. de)	73	Berchem (Wilhelmus	
Aa (vander)	161	Bardoel (Helena)	94	de)	107, 113
Abba (Cornelis)	4, 5	Barents (Annetje)	46	Berck	60
Aelbertsz (Jan)	221	Barlaeus (Caspar)	151	Beresteyn (van)	167
Aitzema (Leo ab).....	212	Bartsch (Adam) ...	78, 81, 159	Bergh (P. vanden)	110
Aken (Hans van)	123	Bary (P. de)	35, 190	Berlaimont	195
Albert, Graaf van Nassau ..	169	Bas (Lodewijk de)	244	Besemer (Matthys	
Allard (A. J.)	188	Baseroode (Abraham		Jansz.)	182
Aller (J. Andriesz. v.)		van)	239, 240	Betouw (J. in de)	113
	173, 182	Bassé (Guillaume)	87, 92	Beuckelsz. (Jan)	75
Alva	139, 196, 197, 199, 200	Bassé (Janneken)	89	Beuningen (Maria Jansz.	
Ampzing (Samuel)	224	Bassé (Jean)	87, 89	van)	92—94
Andrada (Diego d')	2	Bassé (Maria)	89	Beusecom (François	
Anna van Oostenrijk,		Bassé (Pieter)	88, 91	van)	38
Koningin van Frankrijk ...	204	Bassé (Sara)	87—89, 92	Beverland (Hadrianus) ..	181
Anthonisz (Adriaen). ..	221	Baudius (Dominicus) ...	105	Beyer (J. de)	108
Appleton	36, 38	Bax (Adriaen Mar-		Bieselinge (Corstiaen	
Arenberg (Charles d')... ..	225	celisz.)	49	van)	124
Argenville (d')	78	Beauvois (Lucretia de) ..	240	Binck (Jacob)	81
Ariostro	153	Becius	48, 49	Binée (Martyn)	89, 92
Arkel (Cornelis van) ...	102	Becker (Harmen)	4	Bingley (Ward)	52
Armand	52	Becket (Isaac)	181	Bizot	121
Armeyden (van)	207	Beecqman (J.)	170	Blaeu (Jan)	204
Arminius (Jacobus).....	137	Beels (Chr.)	41	Blake (Robert)	33, 34, 40, 46
Arntzenius (Johannes)		Beelt (Cornelis)	164	Blau (Jacob)	203
	96, 97, 108, 109	Beeltsnyder (Joh.)	238	Bloemaert (Abraham) ..	240
Arpino (Giuseppe d') ..	159	Beerstraten (Joh.) ...	37, 41	Bloemaert (Hendrik) ...	224
Aurelius (Marcus)	133, 148	Beest (Gerrit Vrancken		Block (Prof. Dr. P. J.) ..	10, 13,
Ayscue	33, 34	van)	172	65—70, 72, 73, 75, 156, 157, 194	
B.		Beest (Gouvertgen Ger-		Blondeel (Valentijn Jo-	
Back (Jan de) ...	102—106, 110	rits van)	182	hannes)	99
Backer (Jhr. Mr. J. F.) ...	9	Beest (J. van)	126	Blooteling (Abraham). ..	170
Backer—de Wildt (Dou-		Beest (Vranck Gerritsz.		Blyenburgh (Adriaen	
air.)	164	van)	182	van)	149
Badley	36—39	Bekemans (Maria)... ..	173, 182	Bode (Dr. W.)	82, 167
Baeck	149	Benthem (Christiaan		Boeckholt (Baltus)	238
Balduinus (Franciscus) ..	138	Willem van)	113	Boeles (Mr. W. B. S.)... ..	99, 100
Banchem (Claes Corne-		Bentinck (Hans Willem) ..	181	Boer (Jacob de)	37
lisz. van)	158	Berchem (Claes Pie-		Boëthius	98
Baptista (Jan)	50	tersz.)	177, 226	Bogaert	37

- Bois (Abraham Jansz. de) 173, 176, 182
 Bois (Barbara du)... 172, 181
 Bois (Eluard du) 172, 174
 —179, 185
 Bois (Ferdinand du) ... 181
 Bois (Guilliam du). 164, 176
 Bois (Hendrick du) 171—
 176, 178, 181, 182
 Bois (Jean Baptist du) 181
 Bois (Maria du)... 172, 178, 181
 Bois (Matthias du) 181
 Bois (Simon du) 172, 174—
 185, 240
 Bonamicus (Castrucius) 103, 105
 Bonner (Adraen) 213
 Bontebotter (Pieter Tam) 37
 Borch (Gerard ter) 189, 190
 Borch (Gesina ter) ... 190
 Borchgraeff (Jacom) . 7
 Boreel (Willem) 213
 Borman (Austin) ... 183, 184
 Bornmannus (Henricus Gualterus) ... 108—112, 118
 Boshuysen (Jacob van) 71, 72
 Boshuysen (Jan van) 70, 72
 Boshuysen (Lysbet van) 66, 71, 76, 156, 157
 Bosch (J. de) 220
 Bosch (J. H. van den) ... 154
 Bosch van Drakestein (P. W.) 226
 Botterkooper (Isbrandt) 220
 Bouchorst (Jan van der) 69
 Bouman 98
 Bouquet 48, 49
 Bourgondië (Adolf van) 66
 Bourgondië (Maximiliaan van) 66
 Bouton 86
 Bovetius (Caesar) 218
 Boys (Heinrich du) ... 176
 Boys (Pieter Huygen de) 1
 Branden (F. J. van den) 172, 181
 Brandt (Gerard) 137, 139
 Braun 175
 Breauté 170
 Brederode (Hendrik van) 143, 195
 Breen (Dr. Joh. C.) 94, 141, 148
 Breenbergh (Bartholomeus) 225
 Bredius (Dr. A.) 7, 66, 82, 85, 90, 94, 127, 156, 162, 165, 186, 187, 207, 223, 224, 227, 230—233, 235
 Brekelencam (Quiryn van) 169
 Breugel (van) 193
 Breuys 52
 Bronchorst (Everhardus) 53, 62—64
 Bronckhorst (Jan van) 216
 Bronckhorst (Johannes Everardsz.) 62—64
 Bronckhorst (Machtilda) 64
 Broun (J. M. de) 110
 Brouwer (Lambertus Johannes) 96
 Brouwers (Janneke Cornelisdr.) 219, 222
 Bucken (Anna van der) 233
 Bugge van Ring (Henric) 224
 Bulter (Joost) 40
 Burch (Mr. A. H. H. van der) 122
 Burch (van der) 48
 Burckhardt (Jac.) 133
 Bürger (W.) 86
 Burgess 179
 Burmannus 98, 102
 Buytendyck 49
 Buytewech (Jacob) 175, 176, 182
 Bylert (Jan van) 186
 Byloo (Joanna) 90
- C.**
- Caesar 105
 Calvyn 138
 Camerarius (Adam) 164
 Camphuysen (Govert) 164, 240
 Capella (Martianus) 98, 102, 163
 Caravaggio 86, 159
 Cassianus (S.) 116
 Cato (Valerius) 116
 Cause (Hendrick) 121
 Celsus (Cornelius) 116
 Chamberlain 121
 Charavay (E.) 159
 Chatelyn (Antoon)... 202, 203
 Cicero ... 98, 105, 106, 130, 133
 Citters (Aernout van). 180
 Citters (Anna van) ... 180
 Citters (Emerentia v.) 180
 Citters (Johanna van) 180
 Citters (Josina Clara van) 180
 Citters (Jhr. Mr. J. de Witte van) 180
 Claesz. (Dammes) 156
 Claesz. (Jan) 67
 Cluyt (W.) 88
 Cock (Hieronymus) 79
 Cocks (Charles) 174
 Codaeus 53
 Coelenbier (Jan) 225
 Colbert 214, 215
 Collaert (François) ... 89
 Colnaghi (P. & D.) 80
 Columella 116
 Colvin (Sidney)... 77, 78, 80
 Conti (Bernardino de) 83
 Cooper (E.) 174
 Coornhert (Dirck Volckertsz.) 130, 137, 140
 Corippus (Flavius Cresconius) 98, 102, 103
 Cornelisz. (Cornelis)... 64
 Cornelisz. (Jan) 217
 Cornelis (Maritje) 221
 Cornelisz. (Pieter) 66
 Cornet (Daniel de) 126
 Correggio 160
 Corput (Elisabeth van den) 55
 Corselis (Seger) 213
 Cort (Cornelis) 80
 Corvinus 55, 56, 58
 Cosack (Dr. H.) 158
 Coster (Jan Jacobsz.)... 92
 Costers (Wed.) 35
 Cousemaker (Dirck Jansz.) 218
 Cousemaker (Maritje) 218, 222
 Cramer (Jacob Willemsz.) 221, 222
 Cramer (Marijtje)... 221, 222
 Cremer (J. H.) 90
 Cromwell (Olivier) 45
 Cruus (Lydiade) 187
 Curtius (Quintus) 116
 Cust (Lionel) 160
 Cuylenburch (Abraham van) 225
 Cuyp (Aelbert) 163, 225
 Cuyp (Benjamin) 164
 Cuyp (Jacob Gerritsz.) 164, 165
- D.**
- Daguesseau 215
 Dam (Wed. van) 41

Damesz. (Lucas) 66, 67,
158, 159
Danckerts (Cornelis)... 238
Danckerts de Ry (Cor-
nelis) 238
Danckerts (D.) 92
Dancks (François) 238
Dante 134, 143
Deale (William) 183
Deane 39, 41
Decker (Coenraed) 121
Decker (Cornelis) 169
Decker (Custos) 66
Dedel (Beucquel) 204—
207, 209—211
Dedel (Bruyn) 204
Degner (Johan Hart-
man) 107, 109
Delen (Everhardina v.) 147
Delft (Aaltje Cornelis
van) 219, 220, 222
Demidoff (Prins) 175
Desborough 46
Diamantius 56
Dibbetius 49
Dibbetz 194
Diest (Pieter) 162
Dingemans (Catharina) 188
Dircksd. (Bijatrijs) 67, 68
Dircksd. (Clemeynse) 67, 68
Dircksz. (Elbert) 2
Dircksd. (Geertje) 4, 5
Dircksd. (Maritje) 221
Donellus (Hugo) 63
Doomer (Hendrik) 207
Doomer (Lambert) 207, 224
Doornik (D.) 92
Dorp (Arend van) 193,
198, 199
Dorp (Philips van) 193, 198
Dorpman 47, 48
Dorre (Johannes) 63
Dou (Gerard) 228, 234
Doudé (F.) 231, 235
Douw (Simon van) ... 164, 165
Dozy (Mr. Ch. M.) 64, 67, 71,
122, 229
Drelincourt 120, 121
Drost 165
Drugulin 80, 218, 219
Dubois (Ambroise) 159, 160
Du Bois (Eustache) 159
Duce (R.) 91
Dufor (A.) 7
Dugniolle 196
Duits 125
Dumbar 167

Du Pire (Cathérine) ... 94
Du Pont (Pierre) 87
Dupper 168, 169
Durand-Ruel 175
Dürer (Albrecht) 71—76,
79—81, 83, 86
Dussen (Bruyn
Dircksz. vander) 205
Dussen (Ida Bruynsdr.
vander) 204
Dutuit 174
Duyfhuysen (J.) Jr. 223
Duyssendaelders (Ger-
rit Wiggertsz.) 87
Duyster (W. C.) 168
Dyck (Anthonie van)
174, 175, 183, 186
Dijck (Philips van) 168

E.

Edzard, Graaf van Oostfries-
land 74
Eeckhout (Gerbrand
vanden) 167
Eggericx (A.) 88, 89
Egmond (Lamoraal van) 198
Elias (Johan E.) 4
Elsevier (Jhr. Rammel-
man) 67, 68, 71, 156—158, 161, 162
Elsheimer (Adam) 125
Engbrechts (Corne-
lis) 65, 67, 71, 83
Engelen (J.) 108
Engerth (von) 218
Ephrussi (Ch.) 80
Epictetus 132
Epicurus 130
Erasmus (Desiderius)
74, 105
Erp (Christina van) ... 154
Esselens 87
Estrades (d') 203
Eugenius van Savoie ... 104
Even (Edward van) 66
Everaerds (Jan) 217
Everdingen (Aagje van)
218, 222
Everdingen (Allaert
van) 168, 216—220
Everdingen (Annetje
van) 217, 218, 222
Everdingen (Caesar
van) 216—219, 221, 222
Everdingen (Cathari-
na van) 219, 220, 222
Everdingen (Cornelis
van) 220, 222

Everdingen (David
van) 218, 222
Everdingen (Diewertje
van) 217, 218, 222
Everdingen (Elisabeth
van) 222
Everdingen (Jan van)
216—218, 220—222
Everdingen (Maartje
van) 217, 218, 222
Everdingen (Magdale-
navan) 221, 222
Everdingen (Maria van)
221, 222
Everdingen (Maritje
van) 218, 221, 222
Everdingen (Pieter
van) 217—222
Everdingen (Sara van)
219—222
Everdingen (Schiep-
peja van) 217, 218, 222
Everdingen (Stijntje
van) 221
Evertsen (Geleyn) 180
Evertsen (Jan) 34, 39, 44, 46
Evrard (W.) 73
Eyck (Dirk Simonsz. v.) 140
Eyck (Jan van) 66

F.

Fabritius (Carel) ... 165, 234
Faille (de la) 124
Faletus (Hieronymus) 105
Faro (Isaac de) 236, 237
Felberger (Marcus) 32
Félibien 159, 160
Fermon (Sara) 94
Ferrarius (Guido)... 104, 105
Fétis (E.) 82
Fiorello 218
Firmenich-Richartz.. 176
Flinck (Govert) 90
Floris V, Graaf van Hol-
land 143, 150
Florisz. (Dirck) 67, 68
Floris (Frans) 82, 124
Florisz. (Pieter) ... 39, 44—46
Fonteyn (Adriaen) 177
Fonteyn (Thomas) 177
Foucart 227
Fouchier (Bertram) 186, 187
Fouchier (Bertram Wil-
helm) 187
Fouchier (Paulus) 186—188
Fouchier (Willem) 188
Francken (Frans) 124

Franken (D.) Dz 90, 226
 Frederik Hendrik, Prins
 van Oranje 166, 170
 Fréminet (Martin) 159, 160
 Friesma (H.) 92
 Fruin (Dr. R.) 10, 137, 140, 155

G.

Gagliardi (G.) 161
 Galen (Jan van) 36—38
 Gallaeus (Theodorus) 81
 Gallean (Karl von)..... 115
 Gardiner (S. R.) 38—40
 Geel (Jacob Jansz. van)
 125, 190
 Geest (Wybrand de).... 169
 Geest (vander) 49
 Geiger (Ludwig) 133
 Gelder (Aert de) 164
 Gelder (Jan Pauwelsz.
 van) 169
 Geldorpius (Hendricus) 238
 Genard 72
 Gerbrands 213
 Gerritsdr. (Aeltgen) ... 231
 Gerritsdr. (Alyt) 158
 Gerritsz. (Huybert) 87
 Gherwen (Matthys van) 190
 Girard (Susanne) 7
 Gisius (Daniel) 229
 Glamis—Bentinck (My-
 lady) 191
 Glück (G.) 82
 Goddaeus 140
 Goet (Janneken van ter) 172
 Gols (Philips de) 184
 Gomaruz 137
 Gool (Jan van) 177
 Gortius (Geldorp) 124
 Goudstikker 168
 Gouthoven (Arent van) 2
 Govertsz. (Jan) 37
 Goyen (Jan van) 165, 225
 Graeff (Hendrick van
 den) 175
 Graeff (de) 211, 212
 Granberg (Olaf).... 165, 219
 Granvelle 194, 195, 200
 Graven (Elisabeth 's)... 126
 Grebber 94
 Greuve (G. C. de) 52
 Grevelaar (S.) 110
 Groenewegen (Pieter
 Anthonisz. van) 178
 Groot (Dr. C. Hofstede
 de) 80, 224, 226
 Groot (Hugo de).... 97, 139, 149

Grootlandt van den
 Burch (Gerrit An-
 driesz.) 156
 Grotelandt (C. D. van)... 230
 Gryp (de) 89
 Guarini 130
 Guicciardini 161
 Gusdorp (Johan van) ... 224
 Gijn (Mr. S. van) 194

H.

Haasbaart (G. W.) 110
 Haerzel (Reinier van) 213
 Haes (Jan de) 44
 Hageman (Nic.) 101
 Hallewyn 229
 Ham (C.) 37
 Hardwicke (Earl of) ... 174
 Hardy (Adriaan) 100
 Haringh (Daniel) 170
 Harmensdr. (Aaltje) 218, 222
 Harmensdr. (Antje) 221, 222
 Harmensdr. (Ariaantje)
 221, 222
 Harmensz. (Jan) 222
 Harmensdr. (Maartje)
 221, 222
 Harrony 210
 Harzheim 115
 Hasselaer (Pieter
 Dircksz.) 136
 Hatert (vanden) 50
 Hattick (R. van) 225
 Heemskerck (Jacob van) 146
 Heemskerck (Jan van)... 172
 Heemskerck van Beest
 (van) 124
 Heermans (Alyt) 71
 Heil (Daniel van) 165
 Heineken 69, 160
 Heinsius (Daniel) 102
 Hellemans (Eleonore) 154
 Hellenbroek 51
 Hellenius (Abraham
 Exters) 109—111
 Hellerus (Jac.) 89, 91, 232
 Hem (Harmen) 212
 Hemminck (N.) 233
 Hemsterhuis (Tiberius)
 98, 99, 102
 Hendrik IV, Koning van
 Frankrijk 13, 140, 144, 159
 Hengst (Willem) 118
 Hermans (Thyelman)
 172, 173, 181, 182
 Hermans (Wendela) 231
 Hespelius (Guilielmus) 53

Hessa (Mary) 184
 Heussen (H. van) 65
 Heydanus (Abraham) ... 170
 Heyn (Piet) 168
 Hil (Cornelis van) 217
 Hillegaert (Paulus van)
 165—167
 Hinlopen (Jacob) 4, 5
 Hoey (Annade) 159
 Hoey (Beatris de) 158
 Hoey (Claertgen de) ... 158
 Hoey (Claude de) 159, 160, 162
 Hoey (Cornelis de) 158
 Hoey (Dammes Claesz.
 de) 156—158, 161, 162
 Hoey (Dammes Huy-
 gensz. de) 161
 Hoey (Françoise de) 159, 160
 Hoey (Guillaume de) ... 159
 Hoey (Huych Dammesz.
 de) 158
 Hoey (Jacques de) 160
 Hoey (Jan Dammesz. de)
 158—160
 Hoey (Jannetge de) ... 158
 Hoey (Jehanne de) 159
 Hoey (Joan de) 67
 Hoey (Lucas de) 158
 Hoey (Nicolaes de) 158,
 160, 161
 Hoey (Roelandt Corne-
 lisz. de) 158, 161
 Hoeymaker (Fernande
 de) 68
 Hogenberg... 195, 196, 198, 199
 Hogerbeets (Rombout) 168
 Holbein (Hans) 81
 Holford 163—165
 Hollebekius (Jacobus) 238
 Hommersz. (Barent) 35
 Hondecoeter (Gysbert
 d') 164, 224
 Hondius (Hendrik) 78, 80, 81
 Hondius (J.) 37, 41
 Hont (de) 184
 Honthorst (Gerard van) 8
 Hooft (Arnoud Helle-
 mans) 155
 Hooft (Brechtje) 168
 Hooft (Cornelis Pie-
 tersz.) 130, 141
 Hooft (Hendrick) 4
 Hooft (Jan Pietersz.) ... 138
 Hooft (Pieter Corne-
 lisz.) 11, 129—155
 Hooft (Willem Jansz.) 148
 Hoogh (Anna de) 224

Hooch (Mr. C. van der) 224
Hooch (Carel Cornelisz.

de) 223—227

Hooch (Claesgen de) ... 224

Hooch (Gerrit de) 226

Hoogh (Horatius de) ... 226

Hoog (Hendrik de) ... 223, 224

Hoogh (Pieterde) 167, 223, 226

Hoogewaert (Jean) 213

Hoochstraeten (Elisa-

beth Laurensdr. van

217, 222

Hoogstraten (Samuel v.) 167

Hoop (vander) 167, 169

Hoorne (Philips van) ... 198

Houbraken (Arnold) 123,

168, 189, 216, 218—220, 226

Houbraken (Jacobus) ... 181

Houck (Dr. M. E.) ... 63, 190, 231

Houck 165

Hout (G. van der) 182

Houten (Carel van) 234

Huet (Busken) 148, 152

Hugendr. (Barbara) 69

Hugensz. (Dirck) 67, 69—71

Hugensdr. (Catryn) 67, 161

Hugensz. (Jacob) 67

Hugensdr. (Margriete)

69, 70

Hugensdr. (Marritgen)

67, 69

Hulst (François de) 225

Humblot (Marie) 6

Humblot (Pierre) 6

Huybertsz. (Jan) 85, 87

Huygen (Adam) 113, 118

Huygens (Constantyn)

Jr. 181

Huygens (Diederik) ... 188

Huygens (Maria Con-

stantia) 188

Huysman (A.) 239

Hymans (Henri) 66, 74,

80, 82, 123, 159, 164

I.

Iddekinge (A. A. van) ... 104

Ilchester (Lord) 2

Immerzeel 186, 187, 219

Isaacsdr. (Annetje) 92

Iselius (Janus Rudol-

phus) 104—106

Isendoorn (Grietje) ... 185

Itter (d') 115

Iveagh (Lord) 2

J.

Jacob II, Koning van Enge-

land 191

Jacobsen (S.) 90

Jacobsz. (Harmen) 218, 222

Jacobsz. (Huygh) 65, 67

—70, 76, 157

Jacobsz. (N.) 87, 94

Jal (A.) 159

Jamin (M.) 110

Jande Oude, Graaf van Nas-

sau-Katzenelbogen 9, 10, 14, 15

Jan III, Graaf van Nassau-

Saarbrücken 9, 15

Janitschek 176

Janssonius (Joannes) 81

Jansdr. (Anna) 87

Jansdr. (Catryne) 70

Jansz. (Cornelis) 70

Jansz. (Govert) 89

Jansz. (Herman) 231

Jansz. (Jan) 87

Jansdr. (Magdalena) ... 229

Jansz. (Pieter) 73

Jansdr. (Trijntje) 221

Jaspersz. (Pieter) 88

Johansz. (Lambert) 66, 69, 72

Jonckbloet (Prof.) 148

Jong (Ludolph de) 164

Jonge (de) 194, 195, 197

Jongh (Jacob de) 68, 69, 81, 158

Joosten (Janneken) ... 230

Jopsz. (Harmen) 221, 222

Jordans (Adelheid) 176

Jordens (Georg) ... 98, 99, 101

Josselet (J.) 110

Jouderville (Isaac de)

228—235

Jouderville (Isabella

de) 230, 232, 233

Jouderville (Jacob de)

229, 230

Jouderville (Jan Pie-

tersz. de) 233

Jouderville (Johannes

de) 231

Jouderville (Madeleen-

tje de) 229—231

Jouderville (Maria Mag-

dalena de) 230—233

Jouderville (Pieter de) 233

Jouderville (Susanne

de) 229

Junius (Elisabeth) 55

Junius (Franciscus) 55

Juvenalis 130, 133

K.

Kaa 96

Kaemmerer (Dr. F.) 177

K'alff (Dr. G.) 130

Kampen (Johan van) ... 185

Kan (J. B.) 95

Karel V, Keizer. 73, 74, 157, 159

Karel Emanuel, Hertog

van Savoie 178

Karel Theodoor, Keur-

vorst van de Palts 95, 115—117

Keerincx (A.) 125

Kellen (J. Ph. vander) ... 227

KervyndeVolkaersbeke 69

Kessel (Jan van) 168

Keyser (Jan) 4

Keyser (Thomas de) 168

Kick (Simon) 168

Klotzius (Chr. Ad.) 96, 106,

107, 112, 114, 115

Klugkist 157

Kneller (Sir Godfried) 181

Knipping (D.) 110

Knyff (Wouter) 165

Kobus 186

Koedyck (Isaac) 167, 168

Koenen (Johann) 96, 107,

115, 117

Koninck 87

Koolen (Willem) 225

Kramm (C.) 69, 82, 121, 167,

170, 186, 187, 216, 218, 232, 233, 237

Kreeckert (Lambert) ... 209

Kuffeler (J. C. F. vander

Meer van) 113

Kunst (Cornelis Corne-

lisz.) 74

L.

Laan (Joris Willemsz.

van der) 218, 222

Laborde (L. de) 159

Lamberti (Laurens) 5, 87

Lambertsen (Govert) ... 208

Lamey (Andreas) 116

La Milleraie (Charles

de La Porte, marquis de)

204, 206—212

Lamme (A.) 52

La Motte 150

Lampsonius (Domini-

cus) 79, 81

Lare (Jacques van) 125, 190

- Later (Jacob de)..... 120—122
 Later (Jande) 122
 Laurensdr. (Josina) 218
 Laurentius 48, 49
 Lawson 39, 40, 43, 44
 Leckerbeetje 170
 Leendertsz. (P.) Wz. 140,
 147, 152, 154
 Leendertz. (P.) Jr. 153
 Leeuwen (Geertruy)... 112
 Leeuwen (Simon van)... 161
 Leeuwen (Mr. W. F. van) 124
 Leeuwen (van) 181
 Lefèvre (Catrine) 231
 Lefèvre (Joannes) 230
 Lefèvre (Julius) 234
 Lefèvre (Maria) 230, 235
 Lefèvre (Pieter) 230
 Lefèvre (Susanna) 230
 Lelienbergh (Cornelis) 164
 Lemhuis 208
 Leopold I, Keizer 160
 Lerat 214
 Lerijs (Th. van) 71, 75
 Lermolieff (Ivan) 83
 LeRoux (Theodoor) 213
 Lessing 135
 Leupe 159, 160, 162
 Leurheux 209
 Lewius (Abraham) 63
 Leyden (Aertgen van) 161
 Leyden (Jan van) 229
 Leyden (J. van) 167
 Leyden (Lucas van) 65—
 83, 156—162
 L'Hommel (D. de) 93
 Licht (Simon de) 213
 Lievens (Jan) 169, 234
 Lievens (Jan André) 169, 170
 Ligne (Jacques de) 161
 Limonie (de) 212
 Linde (A. v. d.) 69
 Lingelbach (Johannes)
 38, 169
 Liphart (K. E. von) 224
 Lippmann 80
 Lipsius (Justus) 105
 Lock (Adriaen) 2—4
 Lockhorst (Gerijtván) 65, 70
 Lockhorst (Jan van) ... 65
 Lodewijk IX, Koning van
 Frankrijk 17
 Lodewijk XI, Koning van
 Frankrijk 201
 Lodewijk XIII, Koning van
 Frankrijk 202, 204
 Loon (Gerard van) 196
 Loon (van) 209, 211
 Loover (de) 214
 Loquet (Pieter) 220
 Lotichius (Philippus)
 108, 110—112
 Lynden, (Otto Frederik,
 Graaf van) 103—106, 116
 Lubato 236
 Lucasdr. (Marijtgén) 72,
 76, 156—158
 Lucretius 130, 135, 149
 Luttichuys (Isaack) ... 167
 Lydius (Isaac) 48
 M.
 Mabuse (Jan van) 66, 73
 Maes (Nic.) 168
 Man (Cornelis de) 167
 Man (E. de) 110
 Man (J. de) 225
 Mancini (Hortense) ... 204
 Mander (Karel van) 65—
 69, 71—74, 76, 77, 81, 82, 123,
 124, 158, 161
 Mantaeus 61
 Marck (van der) 82
 Maresius (Rolandus) ... 105
 Margaretha van Parma 197
 Margaretha van Span-
 je, Keizerin 160
 Mariette (P. L.) 78
 Marlborough 114
 Marnix van St. Aldegon-
 de (Philips) 130, 137
 Marolles (de) 83
 Martensz. (Gerbraht) ... 238
 Martensz. (Jan) 238
 Martha (C.) 130
 Martin (Everhard) 213
 Martinus 140
 Mast (Herman van der) 124
 Masuze (Cathaline) 84, 94
 Matham (Jacob) 64
 Matheusz. (Matheus) ... 160
 Maurits, Prins van Oranje. 229
 Maximiliaan I, Keizer.
 69, 74, 82
 Mayer (Elisabeth de) ... 237
 Mayer (Harmen de) 226—238
 Mazarin 204, 206, 214
 Meazza 8
 Medici (Lorenzo de) 134,
 143, 144, 155
 Meer (van der) 208
 Melchiorisz. (Hans) 88
 Meldert (Pieter van) ... 235
 Méline 214
 Melss (Gilles) 187
 Menadier (Dr.) 12
 Merlo 176
 Messchaert van Vollen-
 hoven 169
 Metius (Adriana) ... 220, 222
 Metius (Dirk) 220
 Metsue (Catharina) ... 85
 Meyer (Aert de) 213
 Meyer (D. C.) Jr. 138
 Meyer (Hendrick de) ... 164
 Michel Angelo 86, 159
 Middelburch (Adelheid
 van) 63
 Mieris (Frans van) Jr. 70, 162
 Mieris (van) 168
 Mist (A. A. de) 110
 Moelants (Catharina
 Cornelisdr.) 239, 240
 Moes (E. W.) 124, 176, 180,
 181, 219, 226
 Moeyaert (Nicolaes) ... 168
 Mol (Sybrand) 37
 Molengraeff (J.) 91
 Moly (Helenadu) 232
 Moly (Jan) 175
 Moly (Pieter de) 225
 Mommers (Hendrik) ... 164
 Monincx (Cornelis) 170
 Monk 39—41, 44, 46
 Montaigne 130, 134—136,
 141, 144, 148, 149, 153
 Monté (Marie) 231
 Moran 210
 Moreelse (Paulus) 169
 Mortier (Pieter) ... 120, 121
 Mostaert (Anna Mar-
 garetha) 92—94
 Mostaert (Daniel)... 92, 149
 Mostaert (Jan) 82
 Moucheron (Balthasar
 de) 232
 Moucheron (Catharina
 de) 232
 Moucheron (Cornelia
 de) 232
 Moucheron (Elisabeth
 de) 232
 Moucheron (Frederik
 de) 229, 231—233, 235
 Moucheron (Helena de) 233
 Moucheron (Isaac de) 232
 Moucheron (Isabella
 de) 232
 Moucheron (Johannes
 Balthasar de) 233
 Moucheron (Margare-
 tha de) 233

Moucheron (Maria de) 232
 Moucheron (Maria Mag-
 dalena de) 232
 Moucheron (Susanna
 de) 232
 Moucheron (Theodorus
 de) 232
 Mourcoert 232
 Mulder (Joseph) 121
 Mulerius 92
 Muller (Frederik) 195—
 197, 238
 Muller (P. L.) 112
 Mum (John) 183
 Munters 187
 Muretus (Antonius) ... 105
 Muys van Holy (Hugo) 57, 60
 Mytens (Daniel) 7

N.

Naerten (Jacob van) ... 208
 Nagler 66, 218
 Neer (Aert van der) 164
 Nerée van Babberich
 (Mr. J. P. R. M. de) 124
 Nes (van) 44
 Neumann 160
 Neyn (Pieter de) 225
 Nieupoort (J. van) 162
 Nieren (Casparus) 63
 Nierop (Albrecht van). 4
 Noé (Gerard) 202, 203
 Nooms (Reynier) 37, 38
 Noseda (Aldo) 8
 Noville (Isaack de) 35
 Nuyt (Andries de) 229
 Nyhoff (P.) 113

C.

Oberländer 74
 Odieuvre 79
 Oever (Hendrick ten) 164
 Oli (J. van) 46
 Olis (Jan) 240
 Oorschot (J. van) 112
 Oosterlingh (P. den) ... 162
 Oosterwyck (van) 203,
 205, 206, 211, 213
 Oosthoorn (Cornelis v.) 221
 Oosthoorn (Elisabeth
 van) 221
 Oosthoorn (Helena van)
 219, 221, 222
 Oosthoorn (Johanna
 van) 221
 Oosthoorn (Laurens
 van) 218, 221

Oosthoorn (Sara van) 218
 Oostvaert (Meindert) 37
 Opmeer (Petrus)... 68, 69, 73
 Orlers (Jan) 67, 70, 72, 75,
 158, 161, 162
 Orley (Barent van) ... 72, 83
 Orrock (Adriana) 187
 Orrock (George) 187
 Orrock (Jan) 187
 Orville (Pieter d') ... 207, 213
 Ostade (Adriaen van) 122, 167
 Ottley (W. Y.) 75
 Oudheusden (Baafje
 van) 204
 Ouseel (Pieter) 179
 Ovidius 121

P.

Paape (Gerrit) 52
 Pacx (Henry) 166, 167
 Paets (Dirck) 172, 173, 181, 182
 Pantinus (Franciscus) 55
 Pantinus (Joannes) .55—61
 Parthey 176
 Pasetti (Carlo) 160
 Passavant 66
 Patinier (Joachim de)... 80
 Pee (Theodoor van) 122
 Pelle (Jeanne) 94
 Peltzer (Andries) ... 183, 184
 Peltzer 125
 Peñeranda (de) 189
 Penn 34, 39—41, 44, 46
 Perinet (J.) 52
 Perrenot (Abraham) 116, 118
 Perret (P.) 161
 Persius 116
 Persoy (Pieter) 122
 Persyn (G. J.)..... 99, 101, 118
 Petit (Jan) 230, 234
 Petit de Julleville (L.) 134
 Petrarcha 130
 Petri (Rudolphus) 238
 Philips de Schoone 72
 Philippe (P.) 8
 Philips, Graaf van Hanau-
 Lichtenberg 18
 Pieck (Coenraad) ... 96, 103
 Piet (S. van der) 230
 Pietersz. (Jan) 233
 Pietersz. (Merten)... 76, 157
 Pietersdr. (Swaentje)... 92
 Pinchart 66
 Pirsch (Simon Archi-
 bald) 203
 Piter (Geraerd) 213

Plautus 54, 56, 61
 Plinius 116
 Pluym (Carel van der)
 127, 128
 Poelenburg (Cornelis)
 225, 226
 Poelman (Barent) 94
 Poll (van de) 168
 Potter (Dirck) 75
 Pradello (André van)... 213
 Primaticcio 159
 Prins (Hans) 182
 Pulle (Jean van) 213
 Puteanus (Erycius) 105
 Pythius (Abraham) 184

Q

Questiers (Catharina) 238
 Quirinus (Angelus Ma-
 ria) 105

R.

Raguineau (Abraham) 6—8
 Raguineau (Albert) 7
 Raguineau (Albertine
 Françoise) 7
 Raguineau (Amme) 6
 Raguineau (Edmond)... 7
 Raguineau (Esné) 6
 Raguineau (Jacob) 7
 Rammaseyn (Pieter) ... 85
 Rathgeber 66
 Ravesteyn (Jan van) ... 169
 Reconce (Marie) 159
 Recouvre (Marie) 159
 Reiffenberg 115
 Rembrandt 1—5, 128, 167,
 234, 235, 238
 Renerbeek 186
 Renesse (Constantyn à) 238
 Rhoer (Jacobus de) 99
 Rhyn (van) 207, 208
 Richelieu 204
 Richewijn (Jan) 37
 Riegel (H.) 77
 Riemsdyk (Jhr. Mr. Th. v.) 4
 Rindt (A.) 92
 Rivecourt (de) 186
 Rocholt 208
 Roever (Nic. de) ... 1, 120, 128
 Rogge (Prof. Dr. H. C.) 10, 13
 Rombouts (Ph.) 71, 75
 Romeyn (Willem) 164
 Ronsard 130
 Rooker (Jacob) 37
 Roos (Albertus) 221, 222

Roothaes (Adriaen) 37
 Rosenberg (A.) 66
 Rossall 99
 Rossem (G. van) 240
 Roukens (Th. L.) 113
 Rovinski (Dmitri) 238
 Rubens (Petrus Paulus) 74
 Rue (Pieter de la Rue) 54, 55
 Rulitius (Johannes) ... 238
 Ruttens (P.) 87, 92, 94
 Ruisdael (Jacob van) ... 227
 Ruysdael (Salomon van)
 165, 225
 Ruyter (Engel de) ... 169, 170
 Ruyter (Michiel Adriaensz. de) 34, 35, 39-41, 43-46
 Ryn (Titus van) 3, 128
 Ryp (Abraham de) ... 229,
 230, 232, 233, 235
 Ryp (Andries Claesz. de) 233, 234
 Rijsewijk (P. Haverkorn van) 223
 Ryswyck (Jan van) 157

S.

Sadeler (Rafaël) 123
 Saftleven (Abraham)... 239
 Saftleven (Cornelis)
 239, 240
 Saftleven (Herman)
 165, 239, 240
 Saftleven 225
 Salenson (Gheeraert v.) 68
 Salm 226
 Sandrart (Joachim von) 81
 Sannazaro 130
 Santen (Gerrit van) 170
 Santen (Maria Beukelsdr. van) 204
 Santen (Pieter van) 205
 Santvoort (Jan van) 192
 Santvoort (Pieter van) 225
 Savry (Roeland) 218
 Saxe (Christophorus) . 102
 Schaeff (H.) 89
 Schaff 44
 Schagen (Geertruid) ... 221
 Schalcken (Godfried) 184
 Schaus (Dr.) 13, 16, 17, 19—
 22, 25, 30, 31
 Schellinger (Bernhart) 4, 5
 Schellinger 41
 Scheltema (Jacobus) ... 153
 Scheltema (Dr. P.) 86, 87
 Schlie (Dr. Friedr.) 165

Schoeff (J.) 225
 Schonevelt (Cornelis v.) 43
 Schonken (L.) 110
 Schoondonck (Daniel) 126
 Schoonhoven (Simon v.) 213
 Schopenhauer (Johanna) 66
 Schotel (Dr. G. D. J.) 57
 Schött (Jan) 92
 Schueren (de van der).. 99
 Scotte (Appolonius), 54
 Scribe 212
 Semeonoff (P.) 170
 Seneca 54, 56, 61, 105, 106,
 116, 130—133, 145, 146, 148,
 149, 151, 153—155
 Servient (de) 206, 212
 Severyns (Maria) 172
 Siegen (Ludwig von) ... 237
 Sieveri (Helena Leonorade) 174
 Simonsdr. (Helena) 90—92
 Simonsz. (Jan) 150
 Singendonck (Dirck) ... 107
 Siret 7
 Six (Catharina) 91
 Six (Willem Carelsz.)... 90
 Six 167
 Skootweg (W.) 240
 Slee (J. C. van) 53, 62, 63
 Sloet van de Beele (L. A. J. W.) 107
 Slord (C.) 37
 Sluys (S. vander) 92
 Smoutius 139
 Snayers (Pieter) 167
 Snellius (Rudolfus) ... 53
 Solersano (Alonço) 238
 Someren (J. F. van) 218, 238
 Somers (John) 174, 179, 180, 183
 Sondach (Jan) 202
 Sonman (Wilhelm) 183, 184
 Sophocles 54
 Sorgh (Hendrick Maertensz.) 169
 Sowerby (J. E.) 168
 Speckooper (Hans Crynen) 88
 Spencer (Earl) 167
 Spieghel (Hendrick Laurensz.) 130
 Spieghel (Pieter Louris) 88
 Spiljardus (Johannes) 238
 Spranger (Bartholomeus) 123
 Spruyt (Bruyninck) 72
 Spruyt (Catharina) 187
 Spruyt (Christina) 186

Spruyt (Hase) 72
 Spruyt (Jan) 187
 Spruyt (Roxyntken) 187
 Stanley (William) 63
 Staphorstius 49
 Steelant (J. van) 126
 Steen (François van den) 112
 Steen (vanden) 160
 Stengel (von) 116
 Stephanik (Joh. W.) 12
 Steyns (J.) 94
 Sticht (Cornelis van) ... 213
 Stilte (Eva) 90
 Stockius (Andries) ... 78, 79
 Stockum (van) 194
 Stoop (Dirck) 225, 227
 Strathmore (Lord) 192
 Strodman (J. C.) 96
 Strij (de) 164
 Suasso 164
 Suchtelen (J. van) 110
 Swanenburg (Cornelis)
 182, 185
 Swidde (Willem) 121
 Swinnas (Jan) 185
 Symons (Jacob) 182
 Sysmus (Jan) 223

T.

Tacitus 130
 Tasso (Torquato) 130
 Taurel (C. Ed.) 66
 Teniers (David) 160, 161
 Teniers (Juliaen) ... 230, 235
 Tenison 100
 Tethroede (Cornelis v.) 229
 Thausing 71, 72
 Themines 204
 Thielmans (J.) 233
 Tholen 90
 Tiberghien (P. F.) 167
 Tiedck (Ludwig) 73
 Tinnebac (Reinier) 202,
 203, 209, 211
 Tintoretto 186
 Tombe (A. A. des) 180
 Tongerlo (P.) 8
 Torc (C.) 89
 Torm (Herman) 37
 Triglandius (Cornelis) 8
 Trip (Jacob) 220
 Tromp (Cornelis) 37
 Tromp (Maerten Harpertsz.) 33—36, 38—40, 42—45
 Tromper (Adriaen Pietersz.) 172

Tromper (Elant Gysbrechtsz.) 172, 181, 182
 Tromper (Gysbrecht Adriaensz.) 172
 Tromper (Helena Elants) ... 172—174, 181, 182
 Tromper (Ingetje Elantsdr.) 172, 173, 181
 Tromper (Jan Gysbrechtsz.) 172, 173, 179, 181, 182, 185
 Tromper (Maria Elants) 172, 181, 182
 Tromper (Maritgen Gysbrechtsdr.) 172, 181, 182
 Tromper (Pieter Adriaensz.) 172
 Tromper (Reynier Pietersz.) 172
 Troyen (Rombout van) 225
 Tuke (Sir Bryan) 81
 Tullingh (A.) 43
 Twelle (Adr. van) ... 126, 190
 Tydeman 96

U.

Ulenborch (Hendrik) 1, 2
 Ulenborch (Saskia van) 2
 Ulfth (Jacob van der) ... 240
 Ulpianus 116
 Urbanus VIII 186
 Utrecht (Anna van) 46
 Uytenhove (Jan) 37
 Uyttenbogaert (F.) 92

V.

Vaart (J. van der) 180
 Vaernewyck (Marcus van) 68, 69
 Valbens (Pieter) 182
 Valck (Gerard) 122
 Valentyn (Abraham) ... 121
 Vassen (Adriaen Jansz.) 182
 Vase (Reynier de) 187
 Veder (Mr. R. H.) 94, 232
 Veer (Tobias Leendertsz. van der) 225
 Vegetius 116
 Velde (Adriaen van de) 169
 Velde (Esaias van de) 165, 225
 Velde (Jan vande) 225
 Velde (Pieter van de) ... 203
 Velde (Sara van de) 174, 179, 184

Velde (Willem van de) de Oude 34—36
 Velde (Willem van de) de Jonge 42, 46, 179, 184
 Velpen (Geert) 187
 Velsen (Cornelis van) 40
 Ven (J. v. d.) 88
 Venne (Adriaen van de) 167
 Verboom (Adriaen) 169
 Verkoijje (Nic.) 168
 Verlinden (Abraham) 173, 182
 Vermare (Jacomijne) 217, 222
 Vermeer (Christina Elisabeth) 95, 96
 Vermehr (Cornelis Weyer) 110, 112
 Vermeulen (Cornelis) 185
 Vermey (Abraham) 178, 179, 185
 Vermey (Anna) 182—185
 Vermey (Cornelis) 175
 Vermey (Eduard) ... 182—185
 Vermey (Jan) 175, 176, 182
 Vermon (Sara) 94
 Verschoor (P.) 108
 Verschuier (Lieve) 164
 Verschuring (Hendrick) 238
 Vertue (George) 178—180
 Verwey (Jac. Jz.) 156, 160, 162
 Vesalius 86
 Ville (Daniel de) 94
 Ville (Gilles de) 84, 86, 88, 94
 Ville (Gilles Jacobsz. de) 94
 Ville (Gilles Pietersz. de) 94
 Ville (Guillam de) ... 86—94
 Ville (Jacques de) 84—89, 91, 92, 94
 Ville (Jacques de) Jr. 92—94
 Ville (Jan Jelis. de) ... 94
 Ville (Jan Pietersz. de) 94
 Ville (Johann. de) 90, 92
 Ville (Mariade) 94
 Ville (Pierre de) ... 87, 88, 94
 Ville (Sara Helenade) 90, 92
 Vincenten (Cornelis) 158
 Vinck d'Orp (de) 226
 Vinckel (Jacob) 238
 Vinne (Vincent Laurens van de) 165, 176
 Vis (Margrieta) 220
 Visscher (Cornelis) 174, 177
 Visscher (Anna Roemers) 139
 Visscher (Maria Telschade) 139

Vloten (J. van) 154
 Vogel (A.) 173, 182
 Voget (Albertus) 99, 100
 Voltaire 116
 Vonck (Agneta Leonora Hendrica) 96
 Vonck (Cornelis Walraven) 95—119
 Vonck (Joannes) ... 91, 95, 96
 Voort (Cornelis van der) 94
 Vos (J. de) 91
 Vos (Maerten de) 169
 Vos (Paul) 202
 Vossius (Gerardus Johannes) 55
 Vranckensz. (Philip) ... 157
 Vranckx (Sebastiaen) ... 170
 Vrechtemius 49
 Vries (Jeron. de) 194, 195, 197
 Vries (Pieter Jansz. de) 37
 Vries (de) 90
 Vrijgh (Joost) 113

W.

Waagen 174
 Wael (Hans de) 172
 Waesberge (Guilliam van) 94
 Waesberge (Jan van) ... 94
 Waesberge (Rebecca v.) 94
 Wagener (Hendrick) 183, 184
 Wagener (Pieter) 183
 Walaesus (Antonius) ... 54
 Waller (F. G.) 90
 Walpole (Horace) ... 178, 184
 Wap (J. F.) 96
 Ward (T. Humphry) 164
 Warwick (Lord) 80
 Wassenaer (Jacob van) 45
 Wassenaer (Jan Lucasz. van) 74, 161
 Wassenaer (Lucas Jansz. van) 74, 161
 Wassenaer (Maria van) 161
 Water (J. W. te) ... 193, 194, 198
 Waterdrinker 43
 Weber 115
 Weenix (Johan Baptist) 227
 Weigel (Rudolf) 161
 Welhouck (Gerald) ... 205
 Wesseling (Petrus) 97, 98, 100—103
 Wessely 80
 Westfrisijs (J.) 94
 Wet (Jacob de) 191

Weth (Maria Jacobsz. de)	177
Weyerman (Jacob Campo)	177—180, 186, 188
Wicquefort (Abraham de)	212
Wieling (Abraham) 97—	101, 115
Wierix (Hieronymus)... 80	
Wildt (David Jacobsz. de)	237
Wildt (Sara de)	236
Willaerts (Abraham)... 167	
Willem I, Prins van Oranje	9—32, 194, 198
Willem III, Prins van Oranje	7, 96, 121, 220
Willem IV, Prins van Oranje	96, 103
Willem V, Prins van Oranje	116

Williams (R.)	181
Willigen (A. van der)	
165, 176, 177, 191, 217, 219, 220	
Winckelman	4
Winter (Adriaen de) ...	121
Winter (J. de)	236
Winter (S. H.)	104
With (Witte Cornelisz.	
de)	34, 35, 39—46
Witmont (Heereman) ..	35
Witmont (Hendrick) ...	35
Witt (de)	49
Witte (Petrus de)	238
Wittewrongel (Petrus)	238
Woermann	72
Wolfgang (Abraham) ...	121
Woltmann	72
Wornum (Ralph)	178
Wouwerman (Philips)	
177, 178	

Wttewael (Joachim)...	169
Wuytiers (J. W. Barch- man)	188
Wynants (Jan)	169

Y.

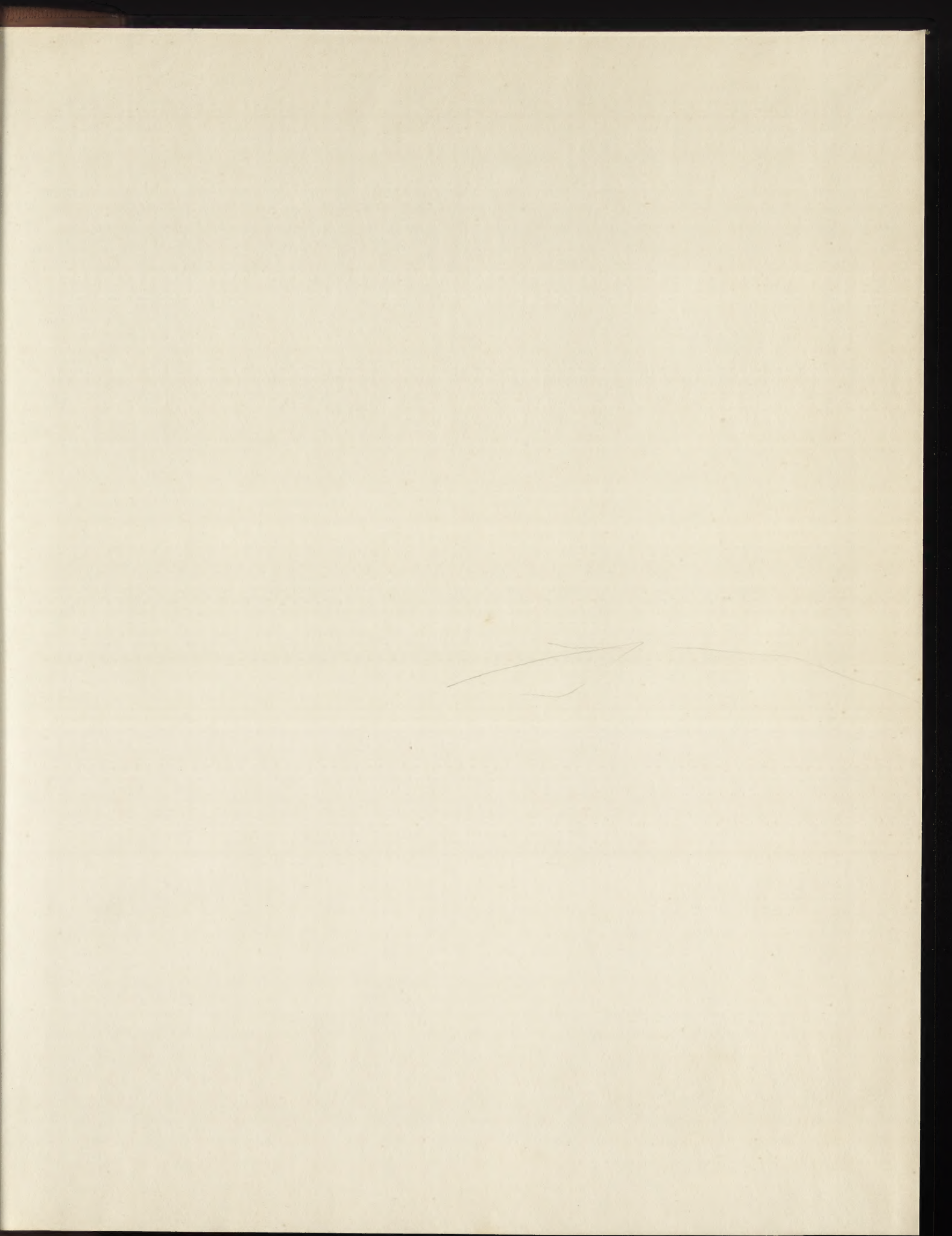
Ypelaer (C.) 121

z.

Zaen (Willem van der)	40, 41
Zeller (Dr. Ed.)	130
Zeebergen	48
Zubli—van den Berch van Heemstede (Mevr.)	223
Zwaerdecroon	175
Zwieten (Jacob van)	I, 2
Zijlvelt (A. van)	8

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00610 8076

